

ZA DRUŽBENO ODGOVORNOST
Zbornik
razprav

ZA

Rado Bohinc
Matjaž Mulej
Mihael Jožef Toman
Stane Pejovnik
Vito Turk
Zvone Vodovnik
Ivan Svetlik
Mato Gostiša
Živko Bergant
Črt Poglajen
Maks Tajnikar
Lojze Sočan
Bogomir Kovač
Mejra Festic
Anja Stojin Štampar
Rudi Rizman
Miran Mihelčič
Anton Bebler
Niko Toš

DRUŽBENO
ODGOVORNOST

Zbornik razprav

Za družbeno odgovornost

Zbornik razprav

Rado Bohinc, urednik

Avtorji:
Rado Bohinc
Matjaž Mulej
Mihael Jožef Toman
Stane Pejovnik
Vito Turk
Zvone Vodovnik
Ivan Svetlik
Mato Gostiša
Živko Bergant
Črt Poglajen
Maks Tajnikar
Lojze Sočan
Bogomir Kovač
Mejra Festić
Anja Strojin Štampar
Rudi Rizman
Miran Mihelčič
Anton Bebler
Niko Toš

Rado Bohinc, urednik
Za družbeno odgovornost
Zbornik razprav

Avtorji: Rado Bohinc, Matjaž Mulej, Mihael Jožef Toman, Stane
Pejovnik, Vito Turk, Zvone Vodovnik, Ivan Svetlik, Mato Gostiša,
Živko Bergant, Črt Poglajen, Maks Tajnikar, Lojze Sočan, Bogomir
Kovač, Mejra Festić, Anja Strojín Štampar, Rudi Rizman, Miran
Mihelčič, Anton Bebler, Niko Toš

Izdajatelj: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV in Gibanje za
družbeno odgovornost.
Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright FDV, 2018
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Recenzentka: Monika Kalin Golob
Jezikovni pregled: Barbara Korun

Naslovnica: Tanja Radež
Prelom: Zavod V
Tisk: Demat d. o. o.
Knjiga se tiska na način sprotne tiska.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.62(082)

ZA družbeno odgovornost : zbornik razprav / [avtorji] Rado Bohinc ... [et al. ;
Rado Bohinc ur.]. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV : Gibanje
za družbeno odgovornost, 2018

ISBN 978-961-235-855-6
1. Bohinc, Rado, 1949-
295768576

Kazalo

Urednikov predgovor: Zakaj in od kod 10 zahtev za družbeno odgovornost? <i>Rado Bohinc</i>	5
PREAMBULA 10 zahtev za družbeno odgovornost	11
Družbena odgovornost za premagovanje družbene neenakosti <i>Rado Bohinc</i>	13
Social Responsibility as a Precondition for Peace and Development, Instead of the Current Global Socio-Economic Crisis <i>Matjaž Mulej</i>	25
1. ZAHTEVA: Družbena odgovornost do naravnega okolja	35
Osebna in družbena odgovornost do narave in družbe <i>Mihael Jožef Toman</i>	37
2. ZAHTEVA: Družbena odgovornost do prihodnjih rodov in za razvoj	45
Odgovornost do prihodnjih rodov <i>Stane Pejovnik</i>	47
Slovenija je uspešno zapravila znanstvene in razvojne priložnosti ter pristala na dnu EU – kako naprej <i>Vito Turk</i>	54
3. ZAHTEVA: Družbena odgovornost do starejših, invalidov in za zdravje	73
Spremenjeni model starostne pokojnine kot jedro družbene odgovornosti do starejših <i>Zvone Vodovnik</i>	75
4. ZAHTEVA: Družbena odgovornost do dela	91
Odgovoren odnos do družbene neenakosti oziroma socialnih razlik <i>Ivan Svetlik</i>	93
Čas je za novo ekonomsko in pravno teorijo kapitalizma <i>Mato Gostiša</i>	98
Družbena odgovornost do dela <i>Živko Bergant</i>	119
Odprava prekarnosti kot neizogiben temelj družbene odgovornosti <i>Črt Poglajen</i>	127

5. ZAHTEVA: Družbena odgovornost do podjetništva in gospodarskega razvoja	137
Družbena odgovornost do podjetništva in gospodarskega razvoja <i>Maks Tajnikar</i>	139
Gospodarski razvoj naše države zahteva spremembo odločevalnih elit <i>Lojze Sočan</i>	147
6. ZAHTEVA: Družbeno odgovorno korporacijsko upravljanje ...	159
Družbena odgovornost in politika upravljanja javnega premoženja <i>Bogomir Kovač</i>	161
Presoja krivde pri zlorabah v bančništvu <i>Mejra Festić</i>	174
7. ZAHTEVA: Družbeno odgovorno upravljanje javnega premoženja	199
Družbeno odgovorno upravljanje kapitalskih naložb države <i>Anja Strojin Štampar</i>	201
8. ZAHTEVA: Družbeno odgovorno javno upravljanje	213
Družbeno odgovorno upravljanje v kontekstu globalne in nacionalne recesije demokracije <i>Rudi Rizman</i>	215
Zagotoviti odgovornost oblasti <i>Miran Mihelčič</i>	226
9. ZAHTEVA: Družbeno odgovorna zunanja in varnostna politika ...	229
O družbeni odgovornosti v mednarodnih odnosih ter pri izvajanju zunanje in obrambne politike Slovenije <i>Anton Bebler</i>	230
10. ZAHTEVA: Družbena odgovornost do zgodovine in kulture ...	241
Družbeno neodgovorna postresničnostna politika <i>Ivan Svetlik</i>	243
Odgovornost za zgodovino: iz preteklosti v prihodnost <i>Niko Toš</i>	250

PRILOGA

Attachment: Overview of Our Investigations and Publications in Recent Four Years <i>Matjaž Mulej</i>	283
O avtorjih	299

Urednikov predgovor: Zakaj in od kod 10 zahtev za družbeno odgovornost?

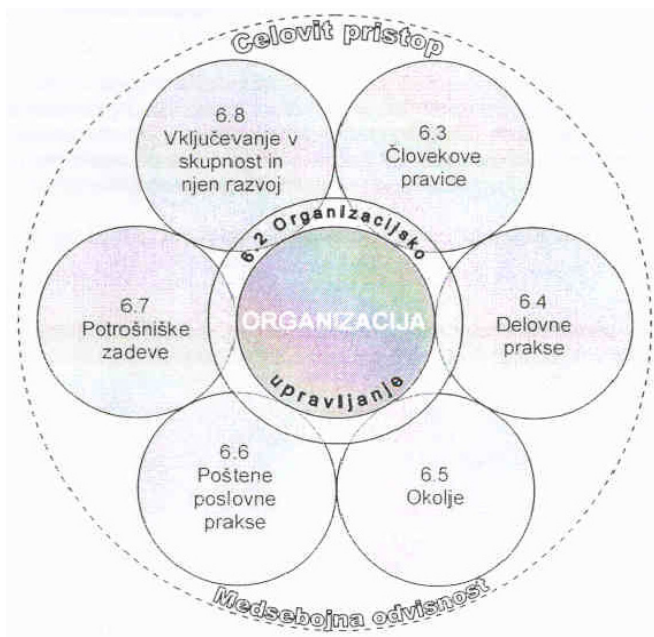
dr. Rado Bohinc¹

Opredelitev družbene odgovornosti

Družbena odgovornost pomeni – po globalnem dokumentu ISO 26000 (ISO, 2010) – odgovornost vsakogar za vplive na družbo, tj. na ljudi in naravne pogoje za življenje. Njeni trije bistveni pojmi so: odgovornost, soodvisnost in celovitost.

Teme, ki jih vsebuje ta standard, so prikazane na sliki 1.

Slika 1: Sedem osrednjih tem Standarda za družbeno odgovornost ISO 26000:2010 (SIST ISO26000:2010)

Gre torej za nujno, globalno priznano potrebo, da se zmanjšajo ali celo odpravijo:

- brezbržnost do posledic odločitev in dejanj,

¹ Rado.Bohinc@fdv.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

- oceno o lastni neodvisnosti od drugih ali nemočni odvisnosti od drugih, ki daje ljudem lažno in družbeno škodljivo pravico do neodgovornosti,
- enostranskost in pristranskost, ki spregledujeta dejanskost in povzročata napake in težave, od drobnih napak pa vse do svetovnih vojn.

Družbena odgovornost je bistvena osebna lastnost, zlasti vplivnih ljudi (vsaj nekoliko vplivni pa smo vsi). Četudi ISO 26000 govori o družbeni odgovornosti organizacij, v resnici ne odločajo one, ampak vplivni, zlasti za odločanje pooblašчени ljudje. Brez spremembe dane prakse ni poti iz sedanje krize.

Pomen družbene odgovornosti

Družbena odgovornost je **odgovornost posameznika do družbe** in ne njeno podružbljanje. Družbena odgovornost je temeljni vzvod demokracije in ogledalo demokratičnosti družbe; standard družbene odgovornosti ustreza stopnji demokratičnega napredka.

Družbena odgovornost je še **posebej odgovornost nosilcev politične (države, občin, strank) in ekonomske oblasti (nosilcev kapitala)**, da svojo družbeno moč uresničujejo zakonito in v mejah svojih pristojnosti, v dobro vseh ljudi in okolja, da zagotavljajo enako kakovostne pogoje življenja ljudem sedanjega rodu in prihodnjih rodov in da so odgovorni za gospodarski in družbeni razvoj, za socialni položaj ljudi.

Družbena odgovornost je torej odgovornost članov vodstev v javnih (oblastnih) institucijah (državni organi, javne agencije, skladi in zavodi, politične stranke, sindikalna, delodajalska in druga združenja) in zasebnih (kapitalskih) korporacij, da ravnajo v dobro družbene skupnosti, vestno, pošteno, v mejah pooblastil.

Nosilci družbene moči so odgovorni tudi za premagovanje **prevelike premoženjske in dohodkovne ter s tem družbene neenakosti**, ki izvira iz izkoriščanja dela v prid kapitala, ter za udejanjanje človekovih pravic in dostojanstva tudi v razmerjih med delom in kapitalom, lokalno in globalno².

² Programi političnih strank imajo naslednje skupne značilnosti: 1. ne temeljijo na dolgoročni in globalni strateški premisi sedanjega položaja Slovenije;

Družbena odgovornost je **individualna in osebna, po načelu: večja so pooblastila (politična ali kapitalska moč, oblast), večja je odgovornost**. Sankcija za družbeno neodgovornost bi morala biti politična, etična in pravna. Ugotovljeni odgovornosti političnih in korporativnih funkcionarjev bi morala slediti sankcija prepovedi opravljanja funkcije in odpoklic za vse politične funkcionarje (vključno s poslanci). Družbena odgovornost bi morala vključevati oblike pravne odgovornosti, kot so npr. civilna, odškodninska in kazenska odgovornost. Pomanjkanje volje po vzpostavitvi sistema sankcij družbene neodgovornosti je dober primer take neodgovornosti! Družbena neodgovornost, ki ni sankcionirana, spodbuja sovražni govor, politično nestrpnost, aroganco in nova neodgovorna ravnanja.

Gibanje za družbeno odgovornost

Gibanje za družbeno odgovornost je **pobuda civilne družbe**, ki se zavzema za več družbene odgovornosti in za dosledno uveljavljanje individualne odgovornosti v RS. Ustanovljeno je bilo ob koncu leta 2017 in ga je doslej **podprlo že več kot 150 slovenskih intelektualcev in združenj**, pretežno iz visokošolske in raziskovalne skupnosti in gospodarstva³. Gibanje odpira razmislek o **zapostavljenih temeljnih vprašanjih življenja ljudi, družbenega razvoja in političnega in ekonomskega reda**, ki jih politične stranke bodisi ne postavljajo v ospredje bodisi jih zanemarjajo. Ta vprašanja so:

- **odgovornost do naravnega okolja** (umeščanje infrastrukture, industrijskih in drugih dejavnosti v prostor, npr. za izbiro in uporabo energetskih virov, za kopičenje odpadkov in ravnanje z njimi, za sprejemanje in uporabo novih tehnologij itd.);

2. ne zaznavajo in zato ne jemljejo za izhodišče odpravo temeljev družbene neenakosti; 3. ne temeljijo na družbeni odgovornosti, kot se zahteva od nosilcev družbene moči; 4. večina ukrepov ne temelji na skrbnih analitičnih podlagah, temveč bolj na političnih ocenah; 5. šibka točka programov je tudi nerealnost oziroma nekonsistentnost povečanja sredstev z viri.

³ Predsednik Državnega sveta Alojza Kovšca v nagovoru na posvetu O desetih zahtevah za družbeno odgovornost (Državni svet RS, 1. 2. 2018): „Veseli me, da je Listina z 10 zahtevami za družbeno odgovornost izzvala našo civilno sfero in spodbudila oblikovanje povsem nove družbene platforme, ki jo je, kot vidimo, do danes podprla vrsta eminentnih slovenskih intelektualcev in strokovnih združenj.“

- **odgovornost do prihodnjih rodov** (razvrednotenje visokošolske in raziskovalne dejavnosti, brezperspektivnost mladih);
- **človekovo dostojanstvo** (prisilno upokojevanje intelektualcev in podjetnikov, neomejeno prekarno zaposlovanje, osupljiv odnos do minimalne plače, nesposobnost urejanja razmer v zdravstvu);
- **socialna pravičnost** (ne zgolj solidarnost oz. drobtinice z bogatinove mize v obliki davčne redistribucije, temveč predistribucija na podjetniški ravni, ki izhaja iz priznanja, da delo prispeva k ustvarjanju dodane vrednosti in je zato samostojen temelj upravljanja in udeležbe na dobičku);
- **dohodkovna neenakost** (hitrejša rast dobičkov od družbenega proizvoda in plač, ki vse bolj pogloblja prepad med bogastvom in revščino, a je ni mogoče premagati brez posega v razmerje med delom in kapitalom, npr. s pospeševanjem delavskega delničarstva, delavske participacije, udeležbe na dobičku, delavskega združenstva, delavskega odkupa podjetij itd.);
- **sodobna in učinkovita organizacija in novi javni management pri upravljanju javnega premoženja** tako v javnem sektorju kot drugod.

Gibanje za družbeno odgovornost bo terjalo tudi uveljavitev individualne družbene odgovornosti v posameznih primerih, kot so npr. dvomljivo vrednotenje premoženja bank pri sanaciji in dvomljivi dogovori z Brusljem v zvezi s privatizacijo NLB in prodajo nekaterih drugih podjetij tujcem (Mercator), odgovornost najvišjih vladnih funkcionarjev pri investiciji v TEŠ-6, sporna javna naročila (npr. medicinska oprema) itd.

Gibanje za družbeno odgovornost bo terjalo odgovornost tudi za nezakonito strankarsko polastitev kadrovskih pristojnosti v organih vodenja in nadzora javnih podjetij in zavodov in neodpušljive napake pri kadrovskih izbirah (kliničnega centra, vodstva SDH, v Luki Koper) ter za zlorabo pravosodja in razsipavanje javnega denarja za obračunavanje z neupogljivimi sodelavci in političnimi nasprotniki in tudi za nedelovanje nadzornih institucij za uveljavljanje odgovornosti!

Gibanje za družbeno odgovornost bo terjalo tudi ugotavljanje odgovornosti za to, zakaj smo se znašli na najnižja točki pri urejanju meje s Hrvaško, za razglašeno vrhov politike glede zunanjepolitičnih vprašanj in za nadaljevanje zlorab zgodovine za politično prestižne cilje najvišjih predstavnikov oblasti.

10 zahtev za več družbene odgovornosti v Sloveniji in v svetu

Slovenska politika (politične stranke, vlada, opozicija) se z vprašanjem družbene odgovornosti ne ukvarja, družbene odgovornosti v (volilnih) programih političnih strank skorajda ni. Gibanje za družbeno odgovornost zato postavlja pred slovensko oblast **10 zahtev za več družbene odgovornosti v Sloveniji in v svetu** na politični oz. javni, na korporacijski in tudi na osebni ravni.

Zahteve zadevajo naslednja področja⁴:

1. **Družbena odgovornost do naravnega okolja** (odgovornost nosilcev oblasti do prostora, za izbiro in uporabo energetskih virov, za ravnanje z odpadki in za učinke novih tehnologij itd.).
2. **Družbena odgovornost do prihodnjih rodov** (vrnitev veljave znanosti in izobraževanju, gospodarska rast za vse, perspektive mladih).
3. **Družbena odgovornost do starejših, invalidov in do zdravja** (dostojna rast pokojnin, odprava prisilnega upokojevanja in prekomernega čakanja na zdravstvene storitve in izboljšanje socialnih storitev).
4. **Družbena odgovornost do dela** (dostojno plačilo za delo, odprava brezpravnega prekarnega dela) in **do delavcev** (vrnitev družbene veljave delu, korporacijske pravice iz dela kot človekove pravice).
5. **Družbena odgovornost do gospodarske in razvojne politike in do podjetništva** (podjetniška ustvarjalnost kot temelj korporacijskim pravicam).
6. **Družbeno odgovorno korporacijsko upravljanje** (sprejem Državnega programa družbene odgovornosti korporacij, nosilcev kapitala in politične oblasti).
7. **Družbeno odgovorno upravljanje javnega premoženja** (ločitev nadzorstvene od regulatorne funkcije in prenehanje s političnim kadrovanjem).
8. **Družbeno odgovorno javno upravljanje** (spopad s krizo strankarskega sistema, uveljavitev neposrednega in odločilnega

⁴ Na posvetu o družbeni odgovornosti, ki je bil 1. 2. 2018 v Državnem svetu RS, se je dokončno oblikovalo vsebino 10 zahtev za družbeno odgovornost in jih javno naslovlilo na nosilce odločanja. Namen posveta je tudi opozoriti na nekatera posamezna vprašanja, kjer je uveljavljanje odgovornosti izostalo.

vpliva volivca na izbiro kandidatov in odgovornost poslancev njihovim volivcem tudi z možnostjo odpoklica).

9. **Družbena odgovorna zunanja in varnostna politika** (ureditev mej in nasledstvenih vprašanj in konec razglašene zunanje politike).
10. **Družbena odgovornost do zgodovine** (opustitev konstruktov post-resničnosti in staromodnih in preživelih razmerij med delom in kapitalom).

Na podlagi posvetovanja v Državnem svetu smo v Gibanju za družbeno odgovornost sprejeli odločitev, da pripravimo zbornik ključnih prispevkov, ki utemeljujejo naše razumevanje družbene odgovornosti. Zbornik je strukturiran tako, da sledi vsaki od 10 zahtev tako, da avtorji širše argumentirajo posamezne trditve in stališča, vsebovana v obravnavani zahtevi.

Naš namen je prepričati nosilce politične in ekonomske moči, da v svoje programe in strategije in v svoje delovanje umestijo družbeno odgovornost do ljudi, njihovih skupnosti in okolja⁵.

⁵ Primeri družbene neodgovornosti iz obdobja iztekajočega mandata DZ 2014–2018:

- razpuščeni parlament v zadnjih tednih mandata rokohitrsko poizkuša sprejeti na desetine poslanskih zakonov, pri čemer vlada in ministrstva ne sodelujejo, zaradi predvolilno motiviranega odstopa predsednika vlade; obstrukcije onemogočajo sprejeti nujne zakonske posege;
- svojevrstno intelektualno obglavljenje RS, ob siceršnjem podaljševanju delovne in pokojninske dobe, je prisilna upokožitev, ki npr. velja za javne univerze, bolnišnice, raziskovalne in kulturne in druge javne institucije.

PREAMBULA

10 ZAHTEV ZA DRUŽBENO ODGOVORNOST

V preambulo 10 zahtev je Gibanje za družbeno odgovornost zapisalo naslednje:

Izhajajoč iz tradicije razsvetljenstva in racionalizma, ki sta omogočila nesluten tehnološki, gospodarski in družbeni razvoj sodobnega sveta, je sodobna družbeno odgovornost v tem, da se kot podlaga družbenemu in političnemu delovanju odločneje kot doslej vzpostavijo svoboda in dostojanstvo posameznika, znanje, izobraževanje in ustvarjalno delo, katerega cena se oblikuje predvsem po načelu prispevka k dodani vrednosti in manj na trgu delovne sile.

Družbeno odgovornost je odgovornost vsakogar, posameznikov in skupin, da v svojih življenjskih in družbenih vlogah ravna tako, da so tudi drugim na voljo enako kakovostni pogoji življenja in da z uresničevanjem svojih pravic ne posegajo v pravice drugih.

Družbeno odgovornost je še posebej odgovornost korporacij ter nosilcev kapitala in politične oblasti (državnih organov in političnih strank), da svojo družbeno moč uresničujejo v mejah svojih pristojnosti v dobro vseh ljudi in okolja in da zagotavljajo enako kakovostne pogoje življenja ljudem sedanjega rodu in prihodnjih rodov. To pomeni, da so odgovorni za gospodarski in družbeni razvoj, za socialni položaj ljudi ter za premagovanje prevelike premoženjske in dohodkovne ter s tem družbene neenakosti, ki izvira iz izkoriščanja dela v prid kapitala, in za udejanjanje človekovih pravic in dostojanstva tudi v razmerjih med delom in kapitalom, lokalno in globalno.

Družbeno odgovorno delovanje je treba zagotavljati z ustrežno vzgojo in z izobraževanjem, z uveljavljanjem pravne države, s hitrejšo odzivnostjo državnih organov, z etiko medsebojnega spoštovanja v vsakdanjem in političnem življenju ter z več znanja. Skupni imenovalec 10 zahtev je: Ali bo človeštvo razvilo družbeno odgovornost kot vsakdanjo prakso ali bo kmalu propadlo, saj brez nje uničuje pogoje za svoj obstoj!

Družbena odgovornost za premagovanje družbene neenakosti¹

dr. Rado Bohinc

Družbena odgovornost do družbene neenakosti v Sloveniji

Reforme v Sloveniji v 90. letih prejšnjega stoletja so spremenile politične in ekonomske temelje v slovenski družbi; temeljito so se spremenila tudi razmerja med delom in kapitalom. Zgodilo se je tako rekoč čez noč: iz skrajnega in pretiranega, izključno na delu temelječega družbenega in ekonomskega sistema se je vzpostavil skrajni in nepotrebno pretirani liberalni kapitalizem. Sprva luknjičava kapitalistična pravna ureditev kot zlepljenka prepisanih evropskih smernic in vsestransko šibka sodna veja oblasti sta omogočili številne stranpoti. Časa za ponotranjenje vrednot in etike kapitalizma ni bilo na voljo, zato sta pohlep in grabežljivost dobila krila; novi kapitalisti so postali najpredrznejši in ne najspodobnejši².

Državni kapitalizem v Sloveniji prevladuje; dejansko vlada v absurdni pristojnosti kot skupščina državnega holdinga kljub svoji interesno konfliktni vlogi regulatorja sprejema odločitve o gospodarskih naložbah v državi (neprodaja NLB, Magna, 2. tir, prodaja Cimosi ...). Zato privatizacija tudi nima vpliva na bolj učinkovito korporativno upravljanje.

Z vzvodi za premagovanje **naraščajoče dohodkovne neenakosti**, kot so korporativna družbena odgovornost, odprava prekarnega dela, ekonomska demokracija, socialna ekonomija, korporativno upravljanje gospodarskih družb v državni lasti in javnih zavodov, se oblast sploh ne ukvarja. Slovenija je ena od redkih držav EU, ki ni sprejela nacionalnega načrta korporativne družbene odgovornosti³.

¹ Prispevek je povzetek nekaterih sporočil avtorjeve knjige Družbena odgovornost, ki je v l. 2016 izšla pri Založbi FDV v Ljubljani.

² O tem več v navedeni knjigi.

³ Osnutek strategije so predstavili na 12. letni konferenci IRDO – Inštituta za razvoj družbene odgovornosti 28. 9. 2017 v Mariboru. Glej www.irdo.si. Do maja 2018 se ni dosti premaknilo.

Daleč pod evropskim povprečjem je tudi glede socialne ekonomije in delavskega delničarstva ter zadružništva. Šibki smo tudi v uporabi znanosti za gospodarski in družbeni razvoj.

Sloveniji preti, da se bo (ob nadaljnjem sledenju neoliberalnemu modelu) dohodkovna in s tem družbena neenakost skokovito (eksponencialno) povečevala; dosedanje vlade nastajajoče družbene neenakosti niso zaznale kot razvojne nevarnosti; ob ukrepih davčne redistribucije niso udeležile tudi ukrepov predistribucije; **iz tega razloga Slovenija:**

- nima zakonodaje o delavskih korporacijah, delavskih združenjih, delavskem delničarstvu, obvezni delavski udeležbi na dobičku, delavskih odkupih podjetij; šibko je urejeno socialno podjetništvo;
- nima državnega programa družbene odgovornosti: korporativna družbena odgovornost se tako uresničuje kot miloščina oz. marketinški prijem korporacij;
- ni prilagodila korporacijske zakonodaje, npr. o odgovornosti direktorjev deležnikom korporacije (ne le delničarjem) in ni ustvarila zakonske podlage za deležniško korporacijo in za korporacijske pravice delavcev.

Vsega tega skorajda tudi skorajda **ni v programih političnih strank** za obdobje od leta 2018 do 2022. Programi političnih strank imajo nekatere skupne značilnosti. Programi ne temeljijo na dolgoročni in globalni strateški premisi sedanjega položaja Slovenije, ne zaznavajo in zato ne jemljejo za izhodišče odprave temeljev družbene neenakosti. Programi ne temeljijo na družbeni odgovornosti, kot se zahteva za nosilce družbene moči v dokumentih Evropske unije. Večina ukrepov ne temelji na skrbnih analitičnih podlagah, temveč bolj na političnih ocenah. Šibka točka programov je njihova nerealnost, ki se izraža z nekonsistentnostjo zahtev za povečanje sredstev z razpoložljivimi viri⁴.

Prevladujoči državni kapitalizem v Sloveniji s pretežnim delom gospodarstva in vseh javnih služb pod večinskim (lastniškim in regulatornim) nadzorom države prerašča v **neoliberalno vladavino partitokracije**, kjer le strankarski izvoljenci upravljajo gospodarstvo

⁴ Programi parlamentarnih strank za volitve 2018, primerjava z 10 zahtevami Gibanja za družbeno odgovornost, še ne objavljeno gradivo, Ljubljana, 2018, Gibanje za družbeno odgovornost.

in javne službe. Povečana gospodarska rast se usmerja pretežno v dobičke nosilcev kapitala in manj v prihodke od dela (hitrejša rast dobičkov od plač); na dolgi rok bo to dohodkovno neenakost povečevalo v neskončnost.

Izzivi socialno pravične družbe (premagovanje neenakosti) so dosegljivi le z globljim posegom: **večjo veljavo delu v razmerju do kapitala**. Človeško delo, vloženo v pridobitno dejavnost (človeški kapital), je vse pomembnejši produkcijski dejavnik, zato se mora vzpostaviti kot samostojni pravni temelj upravljanja in udeležbe na dobičku (korporacijske pravice).

Družbena odgovornost do družbene neenakosti je zato predvsem odgovornost za **vrnitev družbene veljave delu**; je pravica do dostojnega in pošteno plačanega dela, je vzpostavitev dela kot podlage za socialne pravice in tudi za ekonomske (korporacijske) pravice (do upravljanja in do dela dobička); terja uveljavitev zakonskih podlag za določanje korporacijskih pravic tudi na temelju dela in ureditev te pravice kot temeljne človekove pravice.

Družbena odgovornost do dela terja:

- uveljavitev obvezne udeležbe zaposlenih v dobičkih gospodarskih družb, kadar nosilci kapitala namenijo dobiček za dividende, ter davčno spodbujanje programov delavskega delničarstva;
- vzpostavitev zakonskih možnosti, da se gospodarske družbe lahko preoblikujejo v moderne deležniške korporacije in da se lahko ustanovijo kapitalsko delavske in delavske korporacije ter spodbujajo delavski odkupi podjetij;
- zakonsko ureditev, da v t. i. delavskih korporacijah in delavskih zadrukah zaposleni ni mezdni delavec (nosilec najete delovne sile) oz. proletarec, ampak je njen član.

Družbeno odgovorno upravljanje terja uveljavitev Državnega programa družbene odgovornosti nosilcev politične oblasti (državnih in lokalnih in političnih strank) in nosilcev kapitala, ki naj na svoji ravni oblikujejo strategije in orodja družbene odgovornosti; terja tudi, da se družbena odgovornost zakonsko uredi kot sankcionirana dolžnost (z možnostjo odpoklica in prepovedi opravljanja funkcije) političnih funkcionarjev, uradnikov na položajih in korporacijskih direktorjev.

Družbeno odgovorno upravljanje terja verodostojno ločitev nadzorstvene od regulatorne funkcije pri upravljanju državnega premoženja; SDH ne more biti (kadrovske drugorazredni) izvajalec politične volje vsakokratne koalicije. Družbena odgovornost torej

terja prenehanje političnega kadrovanja (nadzorniki in direktorji družb in zavodov niso delegati koalicijskih političnih strank).

Družbena odgovornost terja uzakonitev zavezujočih visokih standardov profesionalne usposobljenosti, integritete in odgovornosti (vključno s sankcijo odpoklica in prepovedi opravljanja funkcije) za politične funkcionarje, uradnike na položajih ter nadzornike in direktorje.

Dohodkovne neenakosti v svetu

Dohodkovne razlike med državami in ljudmi se v 21. st. povečujejo. Pričakovanja, da bo dekolonizacija in industrializacija tretjega sveta postopno zmanjševala dohodkovne razlike med državami⁵ in ljudmi, so se izjalovila. V svetu se sicer zmanjšujejo razlike v stopnji industrializacije (konvergenca zaradi globalizacije), povečujeta, in ne zmanjšujeta, pa se dohodkovna neenakost (income inequality) in s tem družbena neenakost.

Globalne trende dohodkovne in premoženjske neenakosti v svetu (podatki OECD in WEF) poenostavljeno kažejo naslednji podatki:

- 1 % najbogatejših na svetu ima še naprej več svetovnega bogastva kot celotno preostalo človeštvo,
- 1 % najbogatejšim na svetu je pripadlo 82 % celotne rasti svetovnega bogastva,
- 1 % delež dohodka najbogatejših se je povečal za več kot 31 %,
- delež preostalih 99 % je narasel le za 0,5 %,
- 42 ljudi na svetu ima toliko bogastva kot vsa spodnja polovica prebivalstva (3,7 milijarde ljudi – leta 2017 je teh le še 8).

Število **prekarnih (začasnih, negotovih) zaposlenih** se je v zadnjih desetih letih povečalo hitreje kot zaposlenost. Prekarni zaposleni imajo nižje plače, manj pravic in manj dostopa do socialnega varstva; večja je verjetnost, da bodo na teh delovnih mestih zaposleni ženske in mladi.

⁵ Prvi je Quatar s 127.660 \$ in 187. Centralna afriška republika s 662 \$ na prebivalca, Južni Sudan s 233\$ na prebivalca, Slovenija je na 37. mestu s 32.085 \$ na prebivalca.

Vse večji del človeštva je na robu preživetja ob neizmerno **bogati peščici lastnikov večine svetovnega bogastva**. Globalna komunikacijska povezanost in vse višja kulturna raven ter ozaveščenost človeštva kot njena posledica razgalja bedo množic in privilegije elite. Spopad za spremembo razmerij v družbi in spremembo družbenoekonomskega sistema, ki takšno poglobljanje razlik poganja, je odprt in bo vse bolj grob in nepopustljiv. Socialna razklanost človeštva že posega v sfero človekovih pravic in dostojanstva najrevnejših ter splošno deprivilegiranih slojev.

Razlog je preprost: globalni družbeno-ekonomski sistem temelji na mehanizmu, da **bogastvo ustvarja novo bogastvo** (kapital je temelj upravljanja in prilaščanja). Delež kapitala v razdelitvi dobička se povečuje, delež dela pa zmanjšuje, oboje neodvisno od vrednosti vložka oz. prispevka k produktu. Zato se dohodki nosilcev kapitala (bogatejših) vse bolj povečujejo, dohodki revnejših (nosilcev dela, delavcev) pa se ne povečujejo oz. se v razmerju do dohodkov kapitala zmanjšujejo⁶.

Dohodkovna neenakost (dandanes daleč večja kot kadar koli) vpliva tudi na enakost možnosti in na splošno na družbeno neenakost: razlika dostopa do dobrin, npr. do izobraževanja, do sodobnih tehnologij, zdravstva, kulture, možnosti zaposlitve (do blaginje), se stalno povečuje⁷.

Pričakuje se, da se bo nezaposlenost še povečevala in se zadrževala v najbolj prizadetih državah tudi nad 20 %. Od zaposlenih so vse bolj številni v prekarjem statusu, ki postaja vse izrazitejši spremljajoči pojav sodobnega kapitalizma.

Neenaka distribucija koristi gospodarske rasti dokazuje, da kapitalistični družbenoekonomski model ne daje koristi vsem ljudem.

⁶ Delež finančnega kapitala v tržni vrednosti podjetja je v povprečju le še 15 %, intelektualnega pa 85 %. Delež finančnega kapitala v dohodku pa se povečuje: leta 1975 je znašal med 15 in 25 %, v letih 2000 do 2010 je narastel na 25 do 35 %, v prihodnje bo večji kot v obdobju klasičnega kapitalizma 19. stoletja, med 35 in 40 %.

⁷ Po podatkih iz l. 2017 je imelo 8 najbogatejših Zemljanov premoženje, ki je po vrednosti enako kot preostala spodnja polovica človeštva (3,6 milijarde ljudi; Oxfam, 2017). Najbogatejših 10 % v državah OECD ima v lasti polovico vseh gospodinjstev, medtem ko ima spodnjih 40 % v lasti vsega 3 %. Vrhnji 1 % ima v lasti 19 % vsega premoženja. Več kot 20 milijonov ljudi danes umira od lakote. V državah OECD je skoraj 40 milijonov nezaposlenih ljudi.

Vse več dohodkov gre kapitalu v obliki rent, medtem ko plače stagnirajo, revščina pa se povečuje. Profitne stopnje so višje kot stopnje povečanja plač ali drugače: dohodki kapitala se povečujejo hitreje oz. bolj kot prihodki iz dela, kar v prihodnosti sliko le še zaostreje.⁸

Poenostavitve merjenj s povprečji, ki zanemarjajo posamezne dohodkovne skupine, ne kažejo resnične slike družbene blaginje, ki jo prinaša gospodarska rast. Povečanje obsega trgovine ali npr. investicij ne more biti cilj sam zase. Izmeriti je treba tudi to, kakšno korist imajo od tega različne dohodkovne skupine. Cilje gospodarske rasti bi morali zato redefinirati in v ospredje postaviti blaginjo ljudi.

Ponavljajoče se gospodarske krize imajo svoje globoke korenine v družbeni in gospodarski ureditvi sodobnega sveta in so posledica različnih dejavnikov, povezanih z vgrajeno nezaustavljivo slo po gospodarski rasti in dobičkih. Resnični vzrok ponavljajočih se gospodarskih stresov, ki se v zahodnem gospodarstvu pojavljajo z raznovrstnimi epicentri, je v temeljih družbene in ekonomske ureditve globalnega kapitalizma, ki ima v sebi **nepremagljive klice gospodarskih in socialnih neravnovesij**, ki zaradi spremljajočega poglobljanja socialnih razlik in posledičnega posega v temeljne človekove pravice (dostojanstvo) občasno ustvarjajo politične pretrese.

Globalno prevladujoči politični in ekonomski sistem, v katerem deluje človeštvo, sili v tekmo za povečevanje učinkovitosti in dobička, ki si ga medse razdelijo nosilci kapitala; **razlika med bogastvom in revščino je vse večja in se nezaustavljivo povečuje**. To vse bolj širi in pogloblja napetosti med ljudmi, družbenimi skupinami, sloji, ki niso niti ideološke niti religiozne niti drugače kulturne narave.

Prekarnost je derivat totalnega kapitalizma; na račun čim boljših ekonomskih učinkov za lastnike delavci prevzamejo tveganja. Prekarnost ima svoje korenine v skrajnih zahtevah sodobnega kapitalizma po čim bolj fleksibilnem zaposlovanju delovne sile, najbolj grobo tekmovalnega delovanja trga dela, na katerem delavec prevzema tveganja na trgu dela, kot je izguba zaposlitve, zmanjšanje mezd itn.

⁸ Časopis Finance, št. 81, z dne 30. 4. 2018, na strani 17 prikazuje diagram, ki kaže, da delež revnih na svetu upada. Vendar jemlje za merilo nerealno mejo 1,9 USD na dan; pod njo je 12 % človeštva. Podatek iz leta 2004, torej pred sedanjo svetovno gospodarsko krizo, jemlje za mejo 6 USD na dan, nad katero je samo 15 (petnajst!) % človeštva, pod njo pa 85 % (citirano v Mulej, Dyck, 2014).

Izhod: posodobitev razmerij med kapitalom in delom

To, kar sedanje intelektualne sile človeštva morajo doseči, je miren, nerevolucionaren prehod v **prilagoditev (nadgradnjo) družbenega in ekonomskega ustroja modernega kapitalizma**, tako da se postopno zaustavi poglobljanje dohodkovnih in s tem socialnih razlik s posodobitvijo razmerij med delom in kapitalom.

Izhodišče za spremembe je razumevanje, da je človeško delo vse večja dodana vrednost in da vse več prispeva k njenemu ustvarjanju v razmerju do vrednosti preostalih produkcijskih tvorcev, posebej do kapitala. Človeško delo je namreč vse bolj kvalificirano, inovativno, kreativno in podjetniško in zanj je potrebna vse večja stopnja znanja in usposobljenosti ter specializacije (človeški versus finančni kapital).

Dograjevanje družbenoekonomskega sistema v **moderni socialni kapitalizem** mora temeljiti na razumevanju, da je tako, kot je dandanes le kapital, tudi **delo samostojen temelj upravljanja in prilaščanja** (udeležba na dobičku). Pravno pa to pomeni, da je treba temu cilju prilagoditi korporativno zakonodajo (uveljavitev deležniške korporacije, delavsko-kapitalske in delavske korporacije) ter zakonodajo o zavezujoči korporativni družbeni odgovornosti in zakonodajo s področja ekonomske demokracije ter socialne ekonomije.

To je pot do rešitve paradoksa, v katerem se je znašlo človeštvo zaradi prevelike učinkovitosti prevladujočega družbenoekonomskega sistema, ki pa se žal dosega z ustvarjanjem vse večjih, že nesprejemljivih socialnih razlik znotraj človeštva, ki ustvarjajo razmere, v katerih se posega v vrednote, kot so človekove pravice in dostojanstvo.

Gospodarska rast ne more biti sama sebi namen; biti mora v funkciji blaginje in ne neskončnega povečevanja dobičkov (na račun nizkih mezd), ki se porazgubijo v davčnih oazah⁹.

Sistemske ukrepi in ukrepi ekonomske in razvojne politike zato morajo vključevati tudi ukrepe zoper povečevanje dohodkovne in vsesplošne socialne neenakosti. To pa pomeni, da je potrebno uravnotežiti dohodke iz kapitala z dohodki iz dela in priznati, da je prav v nepriznavanju dela kot dejavnika nove vrednosti temeljni družbenoekonomsko sistemski vzrok dohodkovne neenakosti (income

⁹ V davčnih oazah so praktično mrtvi kapitali. Ne dajejo koristi razen nekaj obresti, ki jih lastniki očitno ne potrebujejo, saj bi sicer investirali.

inequality)). Pomeni, da je zoper naraščanje razlik med ljudmi treba poseči po **globljih, torej družbeno-ekonomsko sistemskih prijemih glede razmerja med kapitalom in delom.**

Nov **razvojni model, tj. gospodarska rast v korist vseh, torej** terja postopno **uravnoteženje rasti dobičkov in plač ter socialnih prejemkov**, in sicer z določitvijo obveznosti gospodarskih družb, da namenijo za projekte družbene odgovornosti podjetja določen procent neto dobička (kot npr. v Indiji), z različnimi mehanizmi delavske udeležbe na dobičku in delavskega delničarstva (obvezna delavska npr. 25-odstotna udeležba na dobičku) in z drugimi vzvodi razvojne, socialne in davčne politike v podporo ekonomski demokraciji, socialni ekonomiji. In tudi z uveljavitvijo delavskih zadrug ter s hitrejšim razvojem socialnih podjetij ter z uveljavitvijo novih korporativnih oblik gospodarskih subjektov, poleg tradicionalnih DD in DOO, še deležniških korporacij, delavsko-kapitalskih korporacij in povsem delavskih korporacij, v katerih je vloženo delo pravni temelj za udeležbo na dobičku in za pravice upravljanja.

Vloga ekonomske znanosti

Razvojna nadgradnja kapitalističnega sistema z vrednoto, ki jo imenujemo **človeško delo oz. človeški kapital** in nanj vezane pravice je zelo zapleten proces, ki doslej ni uspel iz vrste razlogov. Nevarnosti na obeh straneh je nič koliko. Preglejmo, kje so ekonomski, politični in pravni izzivi te preobrazbe.

Ekonomska znanost mora predvsem razčistiti, v kolikšni meri **počasnejša rast profitov od plač vpliva na investicijsko sposobnost** gospodarstva in v kolikšni meri na obseg povpraševanja na trgu kot generatorjev gospodarske rasti, z upoštevanjem, da:

- se v razmerah akumulacijske sposobnosti, manjše zaradi nižje rasti profitov, investicijski potencial oblikuje na finančnem trgu preko **hitrejše rasti finančnih skladov**, kamor vlagajo posamezniki svoje prihranke iz hitrejše rasti dohodkov iz dobičkov;
- povečevanje prihrankov iz povečanih plač in drugih dohodkov iz dela (udeležbe na dobičku) generira **višje potrošniško povpraševanje** na trgu in s tem večjo gospodarsko rast.

Ekonomisti morajo nadalje ugotoviti, kakšen je vpliv večjega deleža profitov, namenjenega za programe **korporativne družbene**

odgovornosti, na znižanje investicijske in s tem konkurenčne sposobnosti gospodarstva na eni strani, na drugi strani pa na razbremenitev proračunov za izdatke socialne in družbeno razvojne narave, ki jih pokrivajo korporacije iz naslova korporativne družbene odgovornosti.

Poleg tega ekonomisti lahko ugotovijo, kakšen je lahko vpliv **večjega deleža socialne ekonomije** na razbremenitev proračunov za izdatke socialne in družbeno razvojne narave, ki jih pokrivajo programi socialnega podjetništva, združništva, vzajemnih družb itd.

Ovrednotiti pa je potrebno tudi, kakšen je lahko vpliv **večjega deleža ekonomske demokracije** na boljše korporativno upravljanje in s tem na konkurenčno sposobnost gospodarstva ter na gospodarsko rast.

Seveda je več kot jasno, da ekonomska znanost rešitev, ki bodo zmanjšale profitne stopnje, nikoli ne bo niti predlagala niti podprla, kar je v maniri Fridmanove krilatice: „The business of business is business“, ki zavrača kakršno koli družbeno odgovornost korporacij, tudi legitimno. Vendar pa bo treba vzeti zares tudi Pikettyjeva¹⁰ opozorila o tem, kam **vodi rast profitov, hitrejša od družbenega proizvoda**.

Vloga sociološke in politološke znanosti

Odpira pa se tudi **vrsta politoloških in socioloških vprašanj**, npr. kako novi tehnološko zahtevni proizvodi in storitve predvsem na informacijsko-komunikacijskih in transportnih področjih vplivajo na prevrednotenje vrednot, na civilizacijski razvoj, obnašanje ljudi, kulturni razvoj in na razvojne politike držav ter na dvig osveščenosti in obveščenosti ljudi. Odločilno je tudi vprašanje, kakšen je vpliv tehnološkega razvoja na sposobnost doseganja družbenega konsenza za prevrednotenje razmerij med delom in kapitalom ter kako doseči zadostno družbeno kritičnost in angažiranost za preseganje tradicionalnih ekskluzivno kapitalskih razmerij, ki očitno ustvarjajo ciklične ekonomske krize in socialne napetosti.

Kako trdna je kapitalsko utemeljena družbeno-ekonomska determiniranost demokracije kot metodologije vladanja (upravljanja

¹⁰ Piketty, T. (2015). Kapital v 21. stoletju, Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 438.

družbene skupnosti) na globalni ravni, na ravni države in na ravni korporacije, je naslednje zahtevno vprašanje. In naprej, kako premagati usmeritev sodobne kapitalistične demokracije, ki temelji na osnovni in prednostni ustavni vrednoti varovanja zasebne lastninske pravice (individual property rights protection) in na razliki med lastninsko pravico in človekovimi pravicami (property rights versus human rights). Pri tem je odločilen vpliv tehnološkega razvoja, predvsem IKT, na možnosti izražanja neposredne demokracije, saj se tako ponujajo nove možnosti vpliva na politični razred nosilcev kapitala, ki obvladuje družbo v kapitalističnem družbenoekonomskem redu. Orodja postmoderne demokracije namreč lahko zaje- mejo širši spekter nosilcev dela, s čimer se izboljšujejo obeti za uspeh modernizacije globalnega kapitalizma v smeri, da ne bo v neskončnost in do samouničenja ustvarjal vse večjih razlik med peščico bogatih in vse številčnejšo bedo oz. revščino.

Vloga pravne znanosti

Naraščajoča razsežnost sodobne globalne civilizacije je vse večji, poglobljajoči se **razkorak med normativnim in stvarnim**, med političnimi in pravnimi deklaracijami ter resničnostjo, ali še bolj konkretno: med deklaratorno zajamčenimi človekovimi pravicami različnih vrst in izvorov ter med kruto realnostjo množičnega zave- stnega kršenja prava in nedelovanja pravne države. Dober primer tega je **nespoštovanje številnih pravnih zapovedi družbeno odgo- vornega ravnanja** na socialnem, delovnopravnem in na ekonom- skem področju pa tudi na področju trajnostnega in vključujočega razvoja. Premagovanje tega pojava terja utrjevanje pravne države ter uporabo in spoštovanje prava namesto sprenevedajočega, nezrelega zanašanja na dobro voljo, marketinške motive in usmiljenje ali na etiko naslovnikov družbeno odgovornega ravnanja.

Utrjevanje pravne države je na eni strani doseganje večje skla- dnosti s proklamiranimi političnimi cilji, določenimi v mednaro- dnih in nacionalnih strateških in pravnih dokumentih, ter na drugi strani **utrjevanje večinoma deprivilegirane (tudi pri nas) pravoso- dne veje oblasti**, oz. njeno postopno postavljanje ob bok zakono- dajni in izvršni veji oblasti.

Pravna analiza, ki jo mora opraviti pravna znanost, mora raz- členiti razkorak med normativnim v mednarodnih političnih in

pravnih dokumentih in aktih na področju ekonomskih in socialnih človekovih pravic in družbene odgovornosti korporacij ter med stvarnostjo na posameznih izbranih področjih, mora evalvirati vzroke za tako stanje in posledice.

Pri tem je ključna pravna analiza **uveljavitve splošnih pravnih načel** (general principles of law) v družbeni in legislativni praksi ter jurisprudenci na globalni, nacionalni in korporativni ravni; predvsem je pomembna analiza razlik in sorodnosti v interpretaciji in dejanski uporabi človekovih pravic (predvsem ekonomskih in socialnih), vladavine prava in demokracije.

Oblikovanje **pravnih orodij za premagovanje dohodkovne in družbene neenakosti** na mednarodni in nacionalni ravni na različnih področjih (javna in korporativna družbena odgovornost na globalni, nacionalni in korporativni ravni, socialna ekonomija in ekonomska demokracija) je temeljna naloga pravne znanosti. Če hoče biti reprezentativno, mora pravo predvsem postati **orodje moderne in demokratične države**, v službi kapitala in dela, ne zgolj prvega. Pravo mora obsegati pravila družbeno postavljenega ravnanja v ekonomskem in socialnem delovanju in razvoju človeštva. **Če pravo z vso strogostjo varuje le interese kapitala, glede interesov dela pa se zadovolji z benignimi priporočili, ne odigrava svoje družbene vloge.**

Sklep

To, kar morajo doseči sedanje intelektualne sile človeštva, je prilagoditev družbenega in ekonomskega ustroja na način, da se postopno zaustavi poglobljanje prepada med bogastvom in revščino, z uravnoteženjem rasti profitov iz kapitala in dohodkov iz dela. Človeško delo, vloženo v pridobitno dejavnost (človeški kapital), je samostojni produkcijski dejavnik, zato se mora vzpostaviti kot samostojen pravni temelj upravljanja in udeležbe na dobičku.

Nov razvojni model (gospodarska rast v korist vseh) terja prevzem družbene odgovornosti za postopno uravnoteženje rasti dobičkov in plač ter socialnih prejemkov: z določitvijo zakonske obveznosti gospodarskih družb, da namenijo za projekte družbene odgovornosti določen odstotek neto dobička (vendar ne zgolj za dobrodelnost z marketinškim učinkom), z mehanizmi obvezne delavske udeležbe na dobičku in delavskega delničarstva ter z drugimi vzvodi razvojne, socialne in davčne politike v podporo ekonomski demokraciji, socialni

ekonomiji, z uveljavitvijo delavskih zadrug ter hitrejšim razvojem socialnih podjetij ter z uveljavitvijo deležniških in delavskih korporacij¹¹.

Družbena odgovornost do prihodnjih rodov v RS terja uveljavitev programa "Gospodarska rast za blaginjo vseh ljudi", to je programa pospešenih vlaganj v slovensko znanje, kulturo in razvoj ter zmanjšano obdavčitev dela na račun večje obdavčitve premoženja in kapitala.

Družbena odgovornost do dela in človekove ustvarjalnosti pomeni postopno odpravo brezpravnega prekarnega dela in vrnitev družbene veljave delu; to je pravica do dostojnega in pošteno plačanega dela za vse ter vzpostavitev dela kot podlage za korporacijske pravice in udeležbo na dobičku¹².

Izogibanje uporabe lažnih in nepreverjenih informacij, zlorabe čustev ljudi (ksenofobije in drugih fobij, nacionalizma, rasizma ipd.) ter populizma v politične namene je temelj družbeno odgovornega javnega upravljanja in moralna podstat za odločen spopad s krizo strankarskega sistema, ki se širi v krizo parlamentarizma in političnega sistema; ta terja tudi prenovo volilnega sistema v RS, saj ta ne omogoča neposrednega in odločilnega vpliva volivca na izbiro kandidatov, ter uveljavitev odgovornosti poslancev njihovim volivcem tudi z možnostjo odpoklica¹³.

Viri in literatura

Gradivo posveta O desetih zahtevah za družbeno odgovornost (Državni svet, 1. 2. 2018).

Bohinc, R. (2016): Družbena odgovornost. Ljubljana: Založba FDV.

Programi parlamentarnih strank za volitve 2018, primerjava z 10 zahtevami gibanja za družbeno odgovornost. Gibanje za družbeno odgovornost, Ljubljana, 2018 (še neobjavljeno gradivo).

Piketty, T. (2017): Kapital v 21. stoletju. Ljubljana: Mladinska knjiga.
10 zahtev Gibanja za družbeno odgovornost.

¹¹ 4. zahteva od 10 zahtev Gibanja za družbeno odgovornost.

¹² 4. zahteva od 10 zahtev Gibanja za družbeno odgovornost.

¹³ 8. zahteva od 10 zahtev Gibanja za družbeno odgovornost.

Social Responsibility as a Precondition for Peace and Development, Instead of the Current Global Socio-Economic Crisis¹

dr., dr. Matjaž Mulej²

Abstract: Social responsibility is everyone's (new) **responsibility** for his/her **influence on society**, on the basis of practicing **interdependence** as a precondition for requisite **holism**. Consequences of millennia of the human practice of one-sidedness and short-term criteria of behavior make social responsibility now unavoidable: the 3rd World War is here/pending rather than peace and development. Both interdependence and (requisite) holism are exposed by both systems theory and ISO 26000 on social responsibility. The – unfortunate and dangerous – situation in society is well clarified by the fact that ISO 26000 was passed only as an advisory rather than obligatory international standard; this means that peace is considered less important than companies' profit, while peace is a crucial precondition for profit/benefit resulting from development and well-being.

Key words: social responsibility, world peace, international cooperation, 'Social Responsibility beyond Neoliberalism and Charity' books, Bentham Scientific, 'Social Responsibility – Measures and Measurement', Systems Practice and Action Research journal, 'Social responsibility – a new socio-economic Order', Systems Research and Behavioral Science journal, 'Social Responsibility and Holism in Tourism', Kybernetes journal, 'Stop Hating your Children and Grandchildren' books, IRDO & Kulturni center Maribor

¹ This is an updated unpublished paper to an international conference on world peace and development, held in Beograd, Serbia, in October 2016. The presentation was oral only.

² mulej@uni-mb.si; matjaz.mulej@um.si.
Več o avtorju na strani 299.

The selected problem and viewpoint

Many data in daily media show that the current humanity is far from peace and development. Obviously, humans/organizations with the strongest impact on the worldwide life reality often prefer their own short-term and narrow-mindedly defined profits/benefits over the general human well-being. This global and very dangerous fact may be seen as a complex crucial reason for United Nations, European Union, associations of progressive companies, International Standards Organization (ISO) to pass their documents on social responsibility and consider social responsibility the way out from the current socio-economic crises. Many persons ask ‘What do I have to do with social responsibility? What and how can I contribute? How can I benefit?’ We wish to help them in this overview of the essence of social responsibility. We add our eight recent books and three guest-edited journals and ten conference proceedings, generated (under my chairing and co-editing) in volunteering international cooperation, based on research by International Academy of Systems and Cybernetic Sciences (IASCYS) and the ‘Scientific research center of IRDO’, and the University of Maribor, Faculty of Economics and Business. We have no room here for details about the further IRDO commissioned research projects, which have also been crucial.

The essence of social responsibility – human values for end of neoliberalism and war

Social responsibility is deeply rooted in human attributes that are expressed with the seven principles in ISO 26000 (ISO, 2010):

1. Accountability
2. Transparency
3. Ethical behavior
4. Respect for stakeholders
5. Respect for rule of law
6. Respect for international norms
7. Respect for human rights

and in two concepts from systems theory:

- a. Interdependence
- b. Holistic approach

See Figure 1.

Figure 1: The seven core subjects and two crucial linking concepts: Interdependence and holistic approach, of social responsibility in ISO 26000

The neo-liberal economic practice of the entire period after the Second World War disables social responsibility, while it does not influence governance of enterprises only, but all organizations and humans. Finally, many around the world find neoliberalism obsolete now: it causes *prevailing of one-sidedness* over organizational individual and political *holistic* decision-making and action, with very dangerous consequences, such as the current global social, economic, and environmental crisis, resulting from forgetting about *interdependence* as a crucial part of global economy and society. Market is no longer free, but monopolized.

Neoliberalism cannot solve the consequences of its monopolism, because it has caused them. The old-main-stream economists offer no new solutions, while experts in some of the systems and cybernetic theories, United Nations, European Union, and more recently the International Standard Organization (ISO) do, although on the level of basic principles, so far.

Market alone has not proved to be able to rebalance crucial consequences of human one-sidedness, neither have governments alone. Both are too monopolized to attain requisite holism, which

humanity needs to survive: (1) eighty percent of the global market are controlled by less than 750 out of the studied thirty million organizations; (2) nobody can become president, e.g. in USA without money from big companies that pursue their interests rather than the human and humane ones. (For details, see e.g. Mulej, Dyck, ed., 2014, and other references added).

Systems theory and cybernetics have offered *holism of approach* for *wholeness of outcomes* (i.e. no crucial oversights and over-specialization) for close to seven decades; now United Nations, European Union and ISO offer it with their new concept of *social responsibility* (SR) (ISO 2010; EU 2011).

The essence of democracy that is supposed to solve the current global peace problems is not the mutual replacement of political parties in power, but the highest possible level of holism in decision making and taking beyond outvoting. The representative type of democracy organizing cannot be overcome yet (Grün, Zeitz, 2012). The process in the elected bodies can be made more holistic in its approach and lead to more wholeness in its outcomes, e.g. with methods such as USOMID and 'Six Thinking Hats' (see: Mulej et al., 2013). They resulted from the terrible experiences with one-sidedness and its global impact in the 20th century.

In the 20th century the world, and especially Europe, went through a triple terrible crisis: two World Wars and Big depression between them, in 1914-1945. Details have no room here, but a few facts do. (1) The crisis resulted from one-sidedness of the influential persons and their organizations, both governments/countries and enterprises. (2) The one-sided demand in the peace treaty after the First World War demanded Germany to repay huge war reparations with no export led to the WWII. (3) The one-sided decision of Hitler's 3rd Reich to open several war fronts helped the more holistic Allies to win the WWII. (4) The Keynesian model of finishing the crisis looked quite holistic, but Hitler's usage of similar methods of public works etc. finished unemployment by war, which was a very one-sided and terrible practice. (5) Democracy in politics was/is one-sided out-voting and hence did/does not prevent troubles. Etc.

The short-term and narrow-minded behavior is typical of the neo-liberal economics; it can no longer work. Under the label of the free market, it made monopolies ruin the free market and social control over big enterprises. Thus, it caused a crisis that differs

from all crises of so far – *crisis of affluence* with ‘skyscrapers built on debts rather than on solid rock’. In affluence the real human needs and ambitions are covered, greed and shopping-addiction no longer create enough demand for suppliers to find consumers, and human ambitions address well-being and SR beyond ownership of goods; consumers create jobs and well-being, not investors.

The crises require solutions. In previous periods and economic orders, there were many less people (the first billion, with only three percent of people living in towns, in times of Napoleon). Then, e.g., the humans’ natural environment was only a resource, for which the price was not fully charged to the businesses and other users; now it is an asset (clean water, air, and soil), all way to wars for resources that may lead to the 3rd world war globally.

Humankind’s over-production changed the environment so drastically, that the so-far practice of nature’s over-exploitation is very dangerous. Regarding e.g. the climate changes, at least three aspects should be considered: direct impact of the changed climate on economy and world peace, adaptation of economy to changed climate, and remediation of the climate changes’ consequences in due/real time. One-sidedness causes also these troubles. In human responses to crises, the natural and social environment and sustainability should be included. They depend on influential humans’ behavior, hence on human thinking, values and knowledge. Their respect for systemic / holistic thinking/behavior and resulting synergies could create peace and development. Social responsibility (SR) supports it, although informally (ISO, 2010) by stressing the interdependence as its basis: Figure 1.

International Standard ISO 26000 is a great guidance to SR, actually to systemic behavior. We expect that as Kyoto protocol since 1990 has introduced many global changes, so will the ISO 26000. At the same time, ISO 26000 is guidance, not an international law. Hence, it depends on influential humans practicing the above-cited seven principles/values in all seven basic contents of life, included in Figure 1, with interdependence as the basis.

With ethics of interdependence, the cooperation of many specialists and participants becomes possible and leads to requisite holism, thus making systemic SR acting achievable. So does mutual reliability, honesty, hence longer-term and more holistic criteria and practice of behavior, and similar human attributes making life and business better and cheaper via SR.

Obviously, an innovation of values is necessary. It should enjoy methodological support.

A potential methodological support for human transition from one-sided to requisitely holistic behavior via social responsibility

Social responsibility adds to influential persons and organizations the values aimed at their doing more than the law requires officially, because this helps them do a better job than the others do, by more requisite holism of their approach and wholeness of their outcomes. Methodologically, combining the ‘6 Thinking hats and USOMID’ as summarized in Tables 1 and 2 can help governors and managers run their regions and organizations with requisite holism and hence successfully (See Mulej et al, 2013, for details and references).

Table 1: Essence of each of the six thinking hats (applied in phases; all participants use the same hat at the same time in the same phase, and then switch to another hat all together)

- White = neutral, objective, facts without interpretation, like a computer;
- Red = feelings, emotions, intuition, irrationality, unproved feelings, no justification;
- Black = watching out, caution, pessimism, search for danger, doubt, critique; it all works well against mistakes and weak points of proposals;
- Yellow = optimism, search for advantages of proposals, search for implementation ways, sensitivity for benefit of the idea, constructive approach;
- Green = energy, novelty, creation, innovation, in order to be able to overcome all obstacles;
- Blue = organization, mastering, control over procedure, thinking about thinking.

Table 2: Synergy of USOMID

Steps Inside USOMID SREDIM Phases	1. Select problem / opportunity to work on in an USOMID circle	2. Record data about the selected topic (no 'Why')	3. Evaluate recorded data on the topic ('Why is central')	4. Determine and develop chosen solution/s to the topic	5. Implement chosen solution to the topic in reality	6. Maintain implemented solution for a requisitely long term
1. Individual brain-writing by all in the organizational unit / circle	All 6 hats	White hat	All 6 hats, red, black, yellow, green first of all	All 6 hats, red, black, yellow, green first of all	All 6 hats in preparation of implementation	All 6 hats in preparation of maintenance
2. Circulation of notes for additional brain-writing by all	All 6 hats	White hat	All 6 hats, red, black, yellow, green first of all	All 6 hats, red, black, yellow, green first of all	All 6 hats in preparation of implementation	All 6 hats in preparation of maintenance
3. Brain-storming for synergy of ideas / suggestions	All 6 hats	White hat	All 6 hats, red, black, yellow, green first of all	All 6 hats, red, black, yellow, green first of all	All 6 hats in preparation of implementation	All 6 hats in preparation of maintenance
4. Shared conclusions of the circle	All 6 hats	White hat	All 6 hats, red, black, yellow, green first of all	All 6 hats, red, black, yellow, green first of all	All 6 hats in preparation of implementation	All 6 hats in preparation of maintenance

This is what we have worked with in our investigations. We are briefing them here in attachment by summarizing our most crucial recent publications.

Conclusions

The entire world, continents, countries, regions, and organizations tend to be governed by specialists of single professions, whose education for interdisciplinary creative cooperation is very rare, rather than by persons using systems theory and/or social responsibility. Democracy of over-voting does not replace creative cooperation. Ludwig von Bertalanffy (1978, p. VII) explicitly stated that he had created his General Systems Theory **against over-specialization**, i.e. to support interdisciplinary creative cooperation as the best way toward the necessary holism of approach and wholeness of outcomes of human activity. But he did not support his intention methodologically a lot. We did it with our Dialectical Systems Theory (DST). Peace can receive support from using it, so can development. Social responsibility is a next step, especially with support from methods of creative cooperation, e.g. USOMID and 'Six Thinking Hats'. Peace and development can result more easily than from one-sided fictitious democracy.

Narrow specialization is still necessary, but equally so is the other specialists' capacity: cooperation that helps humans prevent oversights and resulting failures, because it enables more holistic thinking/behavior. The role of the narrow specializations is so strong, though, that people hardly see that holistic thinking/behavior – enabled by interdisciplinary creative cooperation, backed by (ethics of) interdependence – makes specialization of any profession much more beneficial than any operation inside a specialization alone.

Nobody, whatever their profession, can live well without cooperation with people of other professions. De Bono's '6 Thinking Hats' support it, so does DST from the same time with our USOMID methodology of creative cooperation aimed at innovation. Both of them have been in usage fruitfully all four decades since.

A new support was recently offered: social responsibility (SR) with its all-linking concepts of (1) interdependence and (2) holistic approach is close to DST and liberal (rather than neo-liberal) economics (with competition in a free market with no monop-

lies), as authors understand the essence of the ISO 26000 on social responsibility (ISO, 2010) and European Union's (2011) support to it. Politicians and staff are supposed to be interested in social responsibility as a source of their benefit, but need knowledge and values to work on implementation of SR, perhaps with a specialized professional team support. The suggested findings should help humans find their way out from the current crisis, but in synergy; this crisis results from obsolete management and government style, including the issues of the world peace and development.

1. ZAHTEVA:

DRUŽBENA ODGOVORNOST DO NARAVNEGA OKOLJA

Družbena odgovornost do naravnega okolja se kaže predvsem v pripoznanju, da je človek najprej naravno bitje, ki kljub poznavanju naravnih zakonov in njihovi uporabi sebi v prid ne more delovati proti njim tako, da ogroža svoj lasten obstoj.

Temu ustrezno od nosilcev politične in gospodarske moči pričakujemo in zahtevamo odgovorno ravnanje do okolja, ko gre za umeščanje infrastrukture, industrijskih in drugih dejavnosti v prostor, za izbiro in uporabo energetske virov, za kopičenje odpadkov in ravnanje z njimi, za sprejemanje in uporabo novih tehnologij, kakor tudi za organizacijo javnega in skupnega življenja prebivalcev, kot je na primer urejenost naselij, prometa in druge infrastrukture v njih.

Osebna in družbena odgovornost do narave in družbe

dr. Mihael Jožef Toman¹

Izvleček

Narava deluje po principu dinamičnega ravnotežja, se stalno spreminja neodvisno od nas in našega delovanja. Sukcesije so naravni procesi v vseh ekosistemih. Negativni vpliv posameznika in družbe je vse bolj opazen, zato smo kot posamezniki in kot družba odgovorni lokalno in planetarno. Kako reagiramo, je drugo vprašanje, saj smo v svojem biološkem bistvu le ena od vrst, ki si naravo prilagaja glede na lastne potrebe. Večinoma je naš odziv antropocentričen, odnos do narave pa pridobitniški. Tudi zaradi tega smo definirali koncept trajnostnega razvoja, ideje izkoriščanja narave in njenih virov le toliko, da resursov ne zmanjka nam in ne zanamcem. Kaj pa ostali koristniki naravnih dobrin, številne vrste organizmov, ki nam ne morejo konkurirati? Je tudi skrb zanje vprašanje osebne in družbene odgovornosti? Trenutno (še) ne. Človeštvo čaka evolucija okoljske misli, ali imamo za to še čas, pa ne vemo.

Uvodne misli

Prvenstvena odgovornost razmišljujočega in kritičnega raziskovalca, posebej pa še biologa in ekologa, kot sem sam, je, da svoja znanja o naravi in okolju odgovorno posreduje ne le tistim, ki jih to zanima, ampak predvsem tistim, ki so tudi poklicani, da družbeno odgovorno ravna in skrbijo za dogovorjene norme. Niso pomembne le norme in direktive, ki jih je v okoljski politiki vse več, pač pa konkretna dejanja. Teh pa mnogokrat ni veliko ali vsaj tam ne, kjer bi bila potrebna.

Narava, okolje in prostor so izrazi, ki jih največkrat beremo in slišimo v povezavi z našo osebno in družbeno okoljsko odgovornostjo.

¹ mihael.toman@bf.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

Prva težava je že v tem, da sploh ne ločimo med omenjenimi pojmi. Zato vsak dan poslušamo govoričenja o ekoloških problemih, ki jih pravzaprav ni, saj so le okoljski.

Evropska politika, in z njo tudi mi, je definirala svoj (politični) pogled na družbeno odgovornost podjetij kot »koncept, s pomočjo katerega podjetje na prostovoljni osnovi integrira družbene in okoljske zadeve v svoje poslovanje in svoja razmerja z deležniki«. Za kritičnega raziskovalca, ki mora v člankih in projektih podajati konkretne rezultate, misli in sklepe, je politični pogled nejasen. Kakšna je torej integracija okolja in z njim povezanimi vprašanji, je zanesljivo težko spremljati in nadzorovati. Razberem lahko, da so podjetja odgovorna za svoja dejanja, ki vplivajo na ljudi in okolje. V bistvu pa gre danes predvsem za negativne vplive do narave, organizmov in posledično nas samih in našega zdravja. Podjetje pa se mora zaradi te odgovornosti odpovedati določenemu dobičku, če bi bil ta rezultat izkoriščanja naravnih virov in posledičnega onesnaženja. Kako to oceniti, menda vedo ekonomisti, mi ekologi ugotavljamo posledice, ko je pogosto že prepozno. Vsekakor zapleteno družbeno vprašanje.

Še bolj optimistična (morda si drznem zapisati nerealna) je opredelitev družbene odgovornosti kot »obveznosti človeštva, da uresničuje skupne cilje družbe«. O skupnih ciljih družbe bi bolj poklicano lahko spregovorili družboslovci in sociologi. Eden od teh ciljev je tudi t. i. trajnostni razvoj, o katerem moram kot naravoslovec kritično razmišljati. Trajnosten razvoj se namreč ves čas z roko v roki sprehaja z družbeno odgovornostjo po različnih dokumentih, ki to odgovornost (in tudi osebno) opredeljujejo. Postal je tako rekoč mantra vseh politik in gospodarskih družb, ki skušajo biti sodobne in ugajati.

Družbena odgovornost naj bi torej prispevala k trajnostnemu razvoju in vplivala na pričakovanja deležnikov (zelo izrabljen pojem). Kaj pa osebna odgovornost t. i. deležnikov v tem kontekstu? Ti deležniki smo vsi mi, ki delujemo lokalno in globalno, ki smo del narave, pa vendarle predvsem zunanji opazovalci narave.

Ali je osebna odgovornost do okolja uspešna le na lokalnem (domačem) nivoju ali posameznik lahko pridoda kaj dobrega globalnemu pogledu? Skoraj da filozofsko vprašanje, ki mu pogosto dodamo razmišljanje, zakaj pa naj jaz skrbim za okolje in samo jaz, drugi pa ne. Iz te človeške narave se je razvila misel s kratico NIMBY (not in my back yard), ki pomeni predvsem to, da mora

biti »čisto« moje dvorišče, za ograjo pa me ne zanima, celo svoje neuporabne stvari zmečem tja. In Slovenci imamo vse polno ograj in lastnih vrtičkov in ni težko skleniti, kakšna je slovenska osebna, verjetno tudi družbena odgovornost do okolja in koliko upošteva zakonodajo in dogovorjene standarde. Primerov, ki mi potrjujejo, da je odgovornost šibka, je več kot dovolj.

Naj omenim še komunikacijo, medije na širšem in lokalnem nivoju, ki so del družbene odgovornosti. Vse pogostejša je nepoštenost komuniciranja, s figo v žepu v odnosu do deležnikov, tudi velikih in odgovornih podjetij, ki izrazito vplivajo na širšo družbeno skupnost. V teh primerih se instinktivno pojavi civilna družba, ki dvomi o vsem. Tudi o inštitucijah, ki morajo biti same po sebi povsem neodvisne in morajo zagotavljati prave podatke o vplivih, stanjih ipd. Raziskovalca in znanstvenika zato zabolijo vse pogostejše izjave, da so inštituti in celo univerza plačanci, ki jih vodi kapital. Morda kdo osebno, ki mu je osebna odgovornost nepomembna. Inštitucija kot taka zanesljivo ne. Olje na ogenj v takih primerih radi prilivajo mediji, ker se to bere, gleda, posluša in plača. Zgovoren primer je bila nesreča v Kemisu, ko so mnogi tekmovali v tem, kdo bo bolj očrnil inštitucije, raziskovalce in kdo bo stanje bolj katastrofično prikazal. Torej odgovornost medijev do okolja in okoljskih stanj (saj niso le problemi) je pomembna in neizkoriščena.

Če je torej del varstva okolja in tudi narave okoljsko komuniciranje z zaposlenimi, lokalno skupnostjo (»deležniki vseh vrst«), posamezniki, je izobraževanje temelj tega komuniciranja in temelj okoljske zavesti. Z gotovostjo pa trdim, da okoljskega izobraževanja praktično ni, da je znanje o strukturi narave in procesih borbo, nezadostno in da je posledično tudi družbeno in osebno odgovorno ravnanje slabo. Najbolj očitno je, da se napak niti ne zavemo, mislimo celo, da delamo pravilno. Ker zdrave narave ne poznamo dovolj, kaj šele narave kot pacienta, ki je zbolel zaradi dejanj in vplivov, ki mu jih je zadala le ena vrsta, človek, ki je sebe imenoval razmišljujoči.

Družbeno odgovorno ravnanje

Definicij in razlag družbene odgovornosti je veliko, skoraj vse pa izpostavljajo odgovornost podjetij, organizacij (tudi političnih?), da zmanjšajo negativne vplive na družbo in okolje ob hkratnem gospodarskem razvoju. Na videz zahtevna naloga.

Evropska unija je podobno kot za druga pomembna vprašanja pripravila direktivo o družbeni odgovornosti, ki med drugim narekuje, da škodo plača povzročitelj. Iz lastnih izkušenj vem, da krivca pogosto ni mogoče odkriti, še posebej ne, kadar gre za onesnaževanje voda, inšpekcijske službe rade prelagajo odgovornost ena na drugo. Bistvo direktive pa je, da nas poduči, da »naravno okolje omogoča zdravje in srečo ljudi ter izvajanje gospodarske dejavnosti«. O tem, da so poleg nas o naravnem okolju še druge vrste, neposredno ni zapisano. Država mora torej preprečevati (s svojimi inštitucijami in zakoni) okoljske škode, če pa do njih pride, jih mora sanirati z namenom »ohranjanja okolja za sedanje in prihodnje generacije človeštva«. Kaj to dejansko pomeni nihče ne ve, kakšno ohranjanje in česa. V nekaterih dokumentih se pojavi tudi skrb za biotsko raznovrstnost, ki je postala skupaj s trajnostnim razvojem najpogosteje uporabljana in zlorabljena besedna zveza. Tudi pri nas posameznik, ki želi postati politik troši (ne)znanja o pestrosti in trajnostnem razvoju, in glej, celo uspe mu. Ali smo torej tudi mi vsi družbeno neodgovorni?

Zelo nejasna je zahteva, da je treba s sanacijo ponovno vzpostaviti stanje okolja (mišljeno ekosistemov), kakršno je bilo pred škodljivim delovanjem. Gre za zelo nerealno razmišljanje, saj t. i. prvotnega stanja v naravi in okolju ni, je le trenutno stanje kot rezultanta fizikalnih, kemijskih in biotskih danosti. V naravi namreč veljajo zakoni dinamičnega ravnovesja in ne trajnosti, zato je ponovno vzpostavljanje stanja v naravi nov poseg, lahko sicer primeren ali neprimeren. S takimi ukrepi smo naravo v večini primerov še bolj prizadeli, če spomnim na nedavne sanacijske aktivnosti v slovenskih vodotokih po poplavah. Večkrat pa se zgodi, da celo naravovarstvo ne prepozna dinamike narave, ki ni trajna, ampak dinamična.

Del »ekoloških praks« (pravilno seveda okoljskih) v kontekstu družbene odgovornosti, je tudi ozaveščanje ljudi in spodbude (predvsem finančne). Slednje je povezano s t. i. trajnejšim kmetijstvom, dobro kmetijsko prakso, sobivanje velikih zveri in človeka ipd. Na tem segmentu pa trčita družbena in osebna odgovornost do okolja.

Dober primer sprenevedanja in »zmanjševanja okoljske škode« so nadomestni habitati, izravnalni ukrepi, ki za uničen habitat, del narave, izgubljeno vrsto, predvidevajo oblikovanje novega habitata, življenjskega prostora, kakršen je bil tisti, ki ga ni več bodisi zaradi infrastrukture, gradnje objektov ipd. Gre za neke vrste »okoljski odpustek« za prekršek, ki smo ga storili, in v nekem drugem okolju, prostoru, postavimo nadomestek dela narave. Povsem napačno

razmišljanje, ki pa ima na žalost osnove tudi že v zakonodaji, mnogim podjetjem pa lahko zagreni življenje. Nadomestni habitat pa je časovno gledano kratkotrajna tvorba, ki bo celo v nekem drugem okolju povzročila novo škodo v tamkajšnji združbi, čeprav nam ta ni bila po naši podobi, npr. tista na odlagališču odpadkov ali slabšem kmetijskem zemljišču. Eno in drugo je na lestvici »dobrega in zdravega okolja« nepomembno. In tako smo tudi v Sloveniji zaradi družbeno odgovornega ravnanja »naredili« nadomestne habitate prehodno barje, suhi travnik, mokrišče, mrtvico in še kaj. Vse omejeno pa je le trenutna podoba narave, ki se zaradi dinamičnega ravnavesja ves čas spreminja.

Podjetja in ustanove v Evropski uniji kljub direktivi niso povsem zavezane, da poročajo o svojih dejanjih, vezanih na družbeno odgovornost do okolja, če bi se zaradi tega zmanjšala njihova konkurenčnost. Izjema so skandinavske države in Francija, ki imajo na tem področju zelo strogo zakonodajo in družbeno odgovorno ravnanje do okolja postavljajo pred konkurenčnostjo in dobičkonosnostjo. Za Slovenijo to ni obveza.

Poglejmo primer večje organizacije v Sloveniji s specifično proizvodnjo, ki nam razloži svojo odgovornost do naravnega okolja, vgrajeno v vsakodnevno poslovno življenje. Zavezuje jih okoljski certifikat (ISO 14001), da nenehno zmanjšujejo vplive na okolje (zrak, vode, tla). Ti predvsem vključujejo zmanjševanje emisij nevarnih snovi, za katere nekdo določi, da so nevarne. Obenem morajo zmanjševati rabo naravnih virov in energije. Zgovorna so poročila, ki so del letnih poročil gospodarjenja. Zapišejo takole: »Okoljske cilje smo uresničili v največji možni meri.« Kot ekolog se vedno sprašujem, kaj je to največja možna mera. Pomislim na izpuščanje odpadnih voda v vodotoke in razmišljam o stopnji samočistilne sposobnosti vodotoka, ki pa je za vsako vodno telo posebna. Je potem največja možna mera zmanjšanja obremenitve okolja vzdrževanje njegove samočistilne sposobnosti? Verjetno. Določitev samočistilne sposobnosti pa je eno najtežjih ekoloških vprašanj. Torej neodgovorjena ekološka vprašanja: kako sistem deluje in zakaj sistem tako deluje oziroma, kako deluje po različnih vplivih in zakaj tako deluje. Delne odgovore na ta vprašanja dajejo stalni monitoringi, spremljanje stanja okolja. In glej, letos je večina monitoringov po sklepu Ministrstva zamrla. Posledice tega družbeno neodgovornega ravnanja pa bodo velike, prav tako kazni zaradi neizpolnjevanja sprejetih dokumentov. Iznajdljivi bodo onesnaževali, saj ne bomo vedeli, da

zares onesnažujejo. Bolezen moramo najprej diagnosticirati, potem poskušamo najti vzroke (krivce) in na koncu uspešno (ali tudi ne) zdravimo. Enako je z »bolnim« okoljem.

Najbolj pogosti dogodki, ki povzročajo škodo v svetu in pri nas, so odstranitev habitatov in neposredno vrst, fizična škoda in kemijsko onesnaženje, slaba kmetijska praksa, izpusti, zaježitve, črpanje vode za namene stekleničenja in za nas skoraj eksotično nezakonit lov ptic ipd. So zelo splošni in globalni. Prav črpanje vode in z njo povezana t. i. privatizacija vodnih virov je na noge dvignilo veliko množico ljudi v Evropi, ker so to dejanje razumeli kot začetek »okupacije vode kot dobrine«, ki bo sicer vsem dostopna pod enakimi pogoji, vendar so to pogoji enakega plačila.

O izumiranju vrst zaradi našega delovanja velikokrat slišimo, nikoli pa ne v povezavi z naravnimi spremembami okolja, kar tudi vodi do podobnih rezultatov. Nekaj podobnega je z dobro oziroma slabo kmetijsko prakso. Prepoznaven je velik negativni vpliv rabe gnojevke na kmetijskih površinah, celo zakonodaja na tem področju je jasna. Praksa pa povsem nekaj drugega, tako družbena kot osebna in z njo povezana odgovornost. Praktično je ni. Zaliti smo z gnojevko v vseh letnih časih, v podtalnici jo imamo, pijemo jo, ne da bi vedeli, zbolevalo, ne da bi za to odgovarjali. Ni neposrednih dokazov, nas poučijo.

Podjetja in organizacije so torej družbeno odgovorne za škodo ali *neposredno nevarnost škode*, ki jo s svojo dejavnostjo povzročajo vodam, tlom, zavarovanim živalskim in rastlinskim vrstam ter njihovim naravnim habitatom. Zato morajo sprejeti preventivne in sanacijske ukrepe ter kriti njihove stroške celo brez ugotavljanja, ali je bilo ravnanje namerno ali iz malomarnosti. Neposredna nevarnost pa pomeni dovolj veliko verjetnost, da bo v bližnji prihodnosti prišlo do okoljske škode. „Dovolj velika verjetnost“ in „bližnja prihodnost“ sta odvisni od posameznega primera. Vsekakor je raba besed zelo nejasna in nespoštovana družbena odgovornost težko dokazljiva.

Obstajajo pa tudi primeri, ko organizacije, izvajalci, posamezniki niso odgovorni za nastalo škodo, če je ta posledica varstva pred naravnimi nesrečami, npr. poplavami. To je zelo sporno razumevanje družbene in osebne odgovornosti, še posebej v povezavi s poplavami, ki so največkrat rezultat neodgovornega ravnanja družbe, politike, posameznikov v okolju, ki se izrazi v spremenjenih hidroloških razmerah. Razlivanje vode je največkrat rezultat neprimerne rabe in izrabe prostora in neznanj v zvezi s strukturo ekosistemov.

Zelo podobno je v primerih razpršenega onesnaženja, če ne najdemo vzorčne zveze med dejavnostjo in škodo.

Družbena in osebna odgovornost in trajnostni razvoj

Že na začetku članka sem omenil, da trajnostni razvoj in družbena odgovornost do okolja hodita z roko v roki. Trajnostni razvoj je namreč zamisel o razvoju človeške družbe, in ne trajnosti narave in njenega razvoja. Že leta 1987 je norveška političarka Gro H. Brundtland zapisala, da »trajnostni razvoj zadovoljuje potrebe sedanjega človeškega rodu, ne da bi ogrozili potrebe prihodnjih rodov, ki bodo zadovoljevali svoje potrebe«. Torej trajnost za potrebe družbe in ne narave, čeprav na račun sprejemljivega in dogovorjenega odnosa do narave.

Združeni narodi so v strategiji leta 2005 zapisali, da trajnostni razvoj podpirajo trije stebri: gospodarski razvoj, socialni razvoj in varstvo okolja. Kasneje so dodali kulturni steber, ki pa skoraj ni upoštevan, kljub temu da je kulturna raznolikost enako potrebna za družbo, kot je biotska (vrstna) pestrost za naravo. Okoljska trajnost, gospodarska vzdržnost in družbeno politična trajnost so torej razpoznavna področja trajnostnega razvoja. Zeleni razvoj, ki ga tudi omenja koncept družbene odgovornosti, pa ni trajnostni razvoj, saj daje prednost predvsem okoljski trajnosti pred gospodarskim in kulturnim vidikom.

Okoljske trajnosti ne moremo pravilno razumeti, če se ne zavedamo, da je okolje kombinacija narave in človekove kulture, prostor pa neomejena in brezsnozna entiteta s telesi, ki se gibljejo (organizmi), in v kateri se pojavljajo dogodki. Torej velika dinamika in ne trajnost, okoljska trajnost pa proces! Na žalost pa je pojem trajnostnega razvoja družbe in trajnostne odgovornosti moden in je prinesel vse polno besednih zvez in interpretacij. Vse je že trajnostno, od družbene rasti, gospodarstva, kmetijstva, nas samih. V resnici pa se vse spreminja.

Zaključna misel

Živimo na planetu, kjer veljajo ekosistemski zakoni, ki so: obnavljanje, adaptacija, spreminjanje, doseganje klimaksa, stabilnost in elastičnost, ohranjanje dinamičnega ravnotežja. Trajnostni razvoj

je zato verjetno za človeško družbo dosegljiv, za planet kot množico naravnih ekosistemov in njihovih združb pa ne. Planet je »črna skrinja«, razumevanje le-te in analiziranje stanja in dogodkov pa je obratno sorazmerno z zapletenostjo sistema.

Ljudje kot posamezniki in kot družba pa smo po logiki evolucije živih bitij osvajalci, poraženci, invazivci v naravnem in oblikovanem okolju, ki si želimo trajnosti delovanja in trajnosti preživetja predvsem samega sebe. Vse drugo je filozofija družbene odgovornosti. Edino, kar bi veljalo razmisliti, je vprašanje, kaj smemo v naravi, ne pa, kaj zmoremo. Zmoremo že preveč. Raziskovalci in stroka smo prepogosto spregledani pri pomembnih političnih odločitvah. Družbeno odgovorna dejanja se lahko meri le z odgovorno politiko. Jo imamo?

Ali je torej pri nas osebna odgovornost do varstva okolja le deklarativna, ne pa dejanska? Ankete in vsakodnevna praksa me v tem potrjujejo. Ali je družbena odgovornost zapisana le v aktih podjetij in političnih programih strank? Prepogosto. Kaj želimo povedati s trajnostnim razvojem in trajnostno družbo?²

² *Opomba avtorja:* Vse zapisano je moj osebni pogled in razmišljanje kot rezultat dolgoletnega raziskovanja narave in ekologije voda in poznavanja različnih, predvsem znanstveno relevantnih virov, ki jih posebej ne izpostavljam.

2. ZAHTEVA:

DRUŽBENA ODGOVORNOST DO PRIHODNIJH RODOV IN ZA RAZVOJ

Družbena odgovornost do prihodnjih rodov v RS terja uveljavitev programa Gospodarska rast za blaginjo vseh ljudi, to je programa razvojnih, ekonomskih in socialnih politik, ki bodo uravnotežile rast dobičkov z rastjo plač in socialnih dajatev, z davčno podporo vlaganjem v razvoj človeških zmogljivosti, v nove zaposlitve in stanovanja predvsem za mlade. To terja korenito posodobitev raziskovalnega in visokošolskega sistema, takojšnje povečanje vlaganj v raziskave in razvoj ter v kakovostno visoko šolstvo na raven povprečja EU in nadaljnjo rast po stopnji rasti BDP ter uresničitev ustavno zajamčene avtonomnosti univerze. Nesorazmerno znižanje proračunskih sredstev za raziskave je Slovenijo, z manj kot 0,4 % BDP, pripeljalo na samo dno držav EU, in sicer na 27 (predzadnje) mesto. Inštitucije, ki opravljajo raziskovalno delo, se borijo za preživetje. Takšno stanje traja že več kot pet let in bo dolgoročno gledano brez vsakega dvoma vodilo v največji zaostanek na področju razvoja v vsej zgodovini slovenske znanosti. Zahtevamo, da se proračunska sredstva za raziskovalno dejavnost povečujejo tako, da dosežejo najmanj 0,65 % BDP v letu 2019 in najmanj 0,9 % BDP v letu 2020. Če tega ne bo v predlogu novega zakona za raziskovalno dejavnost, je to družbeno neodgovorno dejanje.

Družbena odgovornost do prihodnjih rodov terja vzpostavitev razvojne perspektive za mlade, ki izhaja iz gospodarske rasti in možnosti za delo, pa tudi iz primerne porazdelitve novo ustvarjene vrednosti. Zahtevamo omejitev iz lastništva kapitala izhajajočih

socialnih razlik ter zagotovitev enakih ali boljših pogojev življenja za mlade, kot jih imajo njihovi starši.

Zato zahtevamo enak dostop do izobraževanja in brezplačno izobraževanje za vse, ki to pravico odgovorno izkoristijo.

Zahtevamo zmanjšano obdavčitev dela na račun večje obdavčitve lastnine in kapitala. Zahtevamo zakonodajo, ki bo omogočila udeležbo delavcev pri delitvi dobička, delavsko (so)lastništvo in soupravljanje. Ohranijo naj se programi socialne države ter uvedejo novi, ki bodo spodbujali inovacije v družbeni organizaciji. Slovenija se mora zavzeti za globalni dogovor o progresivni obdavčitvi kapitala.

Odgovornost do prihodnjih rodov

dr. Stane Pejovnik¹

Uvod

V tem delu želim prikazati dva primera iz druge točke desetih zahtev za več družbene odgovornosti v Sloveniji in svetu, ki jih je pripravilo Gibanje za družbeno odgovornost. Gibanje ima približno 150 članov in je nestrankarsko in neodvisno združenje posameznikov, ki predstavlja razmisleke intelektualcev in vseh družbeno odgovornih ljudi o aktivnostih in dejanjih posameznikov in ustanov, ki vodijo državo in upravljajo z družbenim premoženjem (www.gibanjeza.com).

Težišče razmislekov je usmerjeno v iskanje ravnotežja med ekonomsko uspešnim delovanjem in dobrobitjo celotne družbe in vsakega posameznika v njej. Druga zahteva Gibanja za družbeno odgovornost govori o družbeni odgovornosti do prihodnjih rodov (vrnitev veljave znanosti in izobraževanju, gospodarska rast za vse, perspektive mladih).

Ker se zelo pogosto ne razumemo, kaj želimo povedati z določenimi pojmi, bom na začetku definiral najpomembnejše izraze, ki jih bom v tekstu uporabljal. Za opredelitev izrazov pa bom uporabil kar Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). Po SSKJ je 'odgovornost': 1. dolžnost sprejeti sankcije, dati opravičilo; 2. lastnost, značilnost človeka, ki si prizadeva zadovoljevati norme, izpolnjevati zahteve, dolžnosti; 3. naloga, obveznost; 4. odnos, pri katerem mora kdo dajati pojasnilo, utemeljitev za svoje delo, ravnanje; 5. lastnost, značilnost tega, kar zaradi pomembnosti, posledic zahteva veliko znanje, skrbnost.

Beseda 'družben' opredeljuje procese in pojave, ki potekajo v družbi, kot so:

1. družbeno dogajanje, sodobno družbeno življenje;
2. družbeni problemi; družbeni razvoj, standard; družbeni kodeks oziroma sistem nepisanih pravil, ki uravnavajo moralne odnose

¹ stane.pejovnik@fkkt.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

med družbo in posamezniki ter med posamezniki samimi; družbena diferenciacija; družbena ekonomika; družbena odgovornost; družbena korist; družbena morala, norma; družbena ure-ditev itd.;

3. prav tako so s pridevnikom *družben* opredeljene stvari, ki so last družbe v okviru ene države, na primer:

- družbena lastnina, proizvodnja; družbeno posestvo, premoženje; čisti družbeni proizvod: v enem letu ustvarjena vrednost v kaki državi; družbena delitev dela;
- *geogr.* družbena geografija: geografija, ki obravnava zakonitosti družbe na zemlji;
- *jur.* družbena pravna oseba: pravna oseba, ki razpolaga z družbenim premoženjem ali opravlja družbeno pomembno dejavnost;
- *lit.* družbena drama: drama, ki obravnava družbeno problematiko;
- *soc.* družbeni razred: sloj ljudi, ki imajo enak odnos do proizvodnih sredstev in enak delež pri bogastvu družbe itd.

Moram opredeliti še izraz socialna izključenost (ang. social exclusion). Tu pa SSKJ odpove in moramo izraz poiskati v portalu Fran. Socialna izključenost je opredeljena kot »omejitev pravice posameznika ali skupine do sodelovanja na različnih področjih javnega življenja ali do enakopravne uporabe javnih dobrin, npr. izobraževanje, zaposlitev«.

Če resnično želimo povedati bistvo, moramo pač jasno opredeliti, kaj si pod določenimi izrazi predstavljamo. S tem se izognemo nepotrebnim razpravam o semantičnih vprašanjih. Namenoma sem potrošil malo več prostora in časa, da bi pokazal, kako enostavna je opredelitev izrazov in kako jo imamo poenoteno v slovarjih. Ljudje, ki se s to dejavnostjo ukvarjajo, si nedvomno zaslužijo družbeno priznanje za njihovo družbeno odgovorno delo.

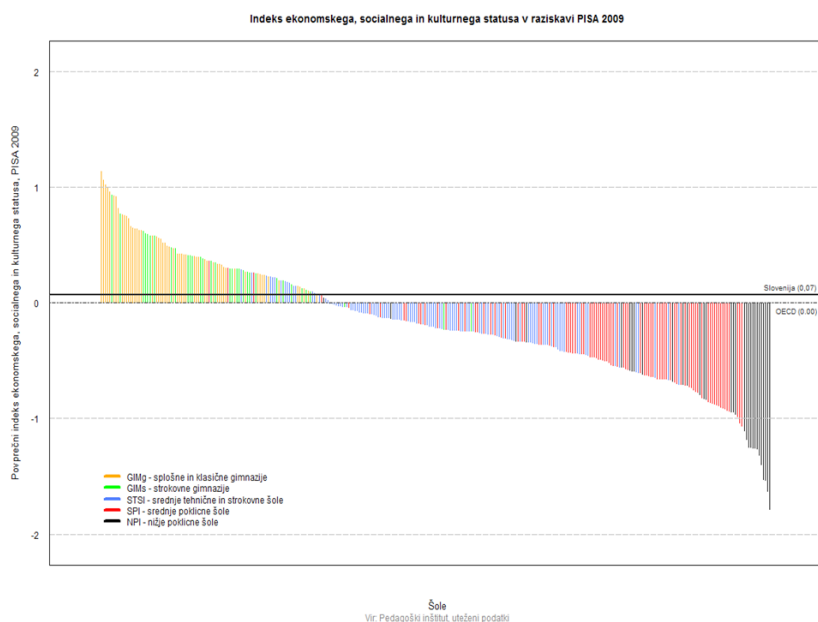
Druga stvar, ki je pri razpravah o družbeno odgovornem in/ali še bolj pri družbeno neodgovornem delu pomembna, je zanesljivost uporabljenih podatkov. Če podatki, ki jih uporabljamo niso preverjeni, je bolje razprave ne pričeti, saj v nobenem primeru ne more dati pravilnih zaključkov.

Ali je šolski sistem v Sloveniji pravičen?

Uporabljen izraz »pravičen« moram dopolniti. Sprašujemo se, ali slovenski šolski sistem izpolnjuje svojo nalogo enako za vse otroke in sistem sam po sebi ne opravlja drugih nalog kot kakovostno izobraževanje. Šolski sistem je pravičen, kadar ne razvršča otroke po kriterijih, ki nimajo nič opraviti z izobraževanjem, in vsem omogoča vstop v karierno pot le po kriterijih znanja in sposobnosti. Ali je mogoče, da naš šolski sistem razvršča otroke po kriterijih, na katere otroci nimajo nikakršnega vpliva?

To vprašanje izgleda retorično in vsak od nas bi z lahkoto odgovoril, da so otroci bogatejših in izobraženih staršev nedvomno v boljšem izhodiščnem položaju kot drugi. Ne samo, da smo se s tako delitvijo sprijaznili, ampak jo vede ali nevede vsi sprejemamo kot nekaj povsem običajnega. Tolažimo se s tem, da se bodo najbolj nadarjeni že nekako prebili čez to oviro in uspeli.

Slika, ki so jo s trdim in korektnim delom pripravili sodelavci Državnega izpitnega centra (Gašper Cankar, Matevž Bren in Darko Zupanc) ter objavili v publikaciji z naslovom »Za večjo pravičnost šolskega sistema v Sloveniji« pa nam te iluzije postavi na glavo.

Opis te slike avtorji podajajo takole – citiram (2017: 17):

“Na grafu 3 je vsak izobraževalni program v določeni vrsti srednje šole označen z drugo barvo. Programi v šolah so razvrščeni od leve proti desni po padajočem povprečnem indeksu ekonomskega, socialnega in

kulturnega položaja za 15-letnike v posameznem programu v šoli. Iz razvrstitve izobraževalnih programov v šolah, tj. barv v grafu, se utemeljeno zastavlja vprašanje pravičnosti slovenskega šolskega sistema: zakaj so tako izrazito razporejene vse vrste gimnazij na levi strani grafa z nadpovprečnim povprečnim indeksom ekonomskega, socialnega in kulturnega položaja? Le nekaj programov s poklicno maturo se po indeksu ekonomskega, socialnega in kulturnega položaja vriva med gimnazije in so v teh šolah dijaki z nadpovprečnim indeksom; večina programov in srednjih šol s poklicno maturo pa vključuje dijake že s podpovprečnim indeksom ekonomskega, socialnega in kulturnega položaja. Še bolj desno na grafu, z izrazito podpovprečnim indeksom, so razporejeni programi in triletna šola, ki se izobražujejo za poklic. Na skrajni desni pa so skoraj kot enobarven paket skrajšani programi in nižje poklicne šole, kamor se vpisujejo dijaki z izjemno podpovprečnim indeksom ekonomskega, socialnega in kulturnega položaja. Da je vpis v akademsko različno zahtevne srednje šole v Sloveniji tako izrazito povezan, ne z dosežki, ampak z ekonomskim, socialnim in kulturnim položajem družin in okolij, iz katerih prihajajo učenci, je vsekakor vredno nadaljnjih raziskav, spremljanja, vrednotenja in ustreznega ukrepanja šolske politike.”

Seveda je opredelitev povprečnega indeksa ekonomskega, socialnega in kulturnega statusa zahtevno delo. Vprašanja in podatki, na osnovi katerih se ta indeks izračuna, so v celoti podani na spletni strani Pedagoškega inštituta, zato jih ne bom dodatno komentiral. Indeks je tudi mednarodno primerljiv in omogoča mednarodne primerjave.

Kje pa je vprašanje naše odgovornosti, ko smo s takšnimi podatki seznanjeni? Najprej moram poudariti, da se nadpovprečni dosežki in pravičnost ne izključujejo. Ni pa zanemarljivo dejstvo, da je v Sloveniji korelacija med vpisom v gimnazije in visokim indeksom ekonomskega, socialnega in kulturnega statusa dosegla razsežnosti, ki vodijo v socialno izključenost otrok v revnih družinah. Njihovi otroci se vpisujejo pretežno v srednje in nižje poklicne šole in zaradi tega v samem začetku srednjega šolstva izgubljajo možnosti za vpis na fakultete, in kar je še huje, izgubljajo možnosti za napredovanje v karieri. Vsem je jasno, da v primeru poplavne nevarnosti določenega območja takoj ali vsaj čim prej pričnemo z regulacijskimi deli in gradnjo nasipov. Ali je vsem jasno tudi to, da moramo otrokom iz revnih družin omogočiti šolanje enako kot vsem ostalim? Če tega ne storimo, podpiramo socialno izključenost otrok revnih staršev že

ob vpisu v srednjo šolo. Smo tako majhen narod, da si ne smemo in ne moremo privoščiti izgube talentiranih ljudi, če hočemo resnično biti uspešni. Zato moramo zahtevati od odgovornih na Ministrstvu za izobraževanje in Zavodu za šolstvo, da pričnejo z dejavnostmi, ki bodo preprečile nepotrebno škodo. Pravzaprav bi jih morali vprašati, zakaj še niso ukrepali, in jih poklicati na odgovornost.

Zakon o zavodih in odgovornost ministra za javno upravo, g. Koprivnikarja

V Sloveniji smo zadnji dve leti razpravljali o vrsti zakonov na področju zdravstva in zdravja, na področju znanosti ter na področju visokega šolstva (Zakon o raziskovalni dejavnosti, Novela zakona o visokem šolstvu, zakoni na področju zdravja itd.). Bistveni sestavni del vseh teh zakonov ureja organizacijo ustanov na področju družbenih dejavnosti oziroma na področjih, ki sodijo v upravljanje javnega premoženja. Razprava, ki je bila preveč izrabljena v dnevne politične in predvolilne namene, pa nikoli ni opozorila, da je spreminjanje omenjene zakonodaje nesmotrno, dokler se ne spremeni Zakon o zavodih. Zakon je postal veljaven 30. 3. 1991, torej pred sedemindvajsetimi (27) leti. 13. februarja 1996 je pričel veljati Zakon o spremembi Zakona o zavodih. Zakon je bil sprejet v zelo drugačnih ekonomskih razmerah od današnjih in je popolnoma neprilagoden sedanjim ekonomskim in družbenim razmeram in kot tak poglobitni razlog za večino težav na področju upravljanja zavodov.

Upravljanje zavodov je v zakonu izjemno slabo urejeno. Odgovornost dveh osnovnih teles, ki vodita delo (to sta svet zavoda in direktor) ni ustrezno urejeno in ne omogoča kakovostnega upravljanja zavoda. Namesto da bi celovito in današnjim razmeram prilagojeno delovanje zavodov uredili z ustreznim zakonom, smo dvajset let urejali delovanje zavodov z neustreznim zakonom. Odgovornosti ministrov za javno upravo v tem primeru ne more prevzeti nihče drug.

Zato gospodu ministru Borisu Koprivnikarju zastavljam naslednja vprašanja.

- Ker ste za zakon o zavodih neposredno odgovorni vi, vas sprašujem:
- Kaj ste v štirih letih naredili na področju sprememb zakona o zavodih in zakaj predlog novega zakona še ni v obravnavi?

- Ali menite, da ste delovali kot minister za javno upravo družbeno odgovorno ob dejstvu, da je zakon o zavodih star 27 let?
- Kdo je odgovoren za posledice, ki jih povzroča popolnoma zastarel in neuporaben zakon o zavodih za ekonomsko upravičeno in dobro upravljanje z javnimi ustanovami?
- Zakaj ste dovolili, da so šli v zakonodajne postopke drugi zakoni, ki so neposredno povezani z zakonom o zavodih (na primer zakonodaja na področju zdravstva)?

Z zanimanjem bom prebral ministrove odgovore in jih vključil v to objavo, če jih bom prejel v roku enega meseca.

Odgovornost posameznika

V intervjuju V. Jagra v Mladini (9. 6. 2017) je novinarka Dragica Korade izjavila: »Dokler si lepe duše ne bodo mazale rok, bodo politiko vodili umazanci.« To sem razumel kot kritiko nas, vsakega med nami, ki vsaj nekaj vemo o dogajanjih v družbi, pa se aktivno v ta dogajanja ne vključujemo. Molčimo celo takrat, ko vemo, da je nekaj hudo narobe, pa se v javnosti ne izpostavimo. Zato imam z velikimi črkami na steni v svoji sobi zapisano ugotovitev iz istega vira: »Dragica Korade je ena tistih redkih novinark, ki živijo v skladu z Orwellovo mislijo, da je govoriti resnico v času laži revolucionarno dejanje.« Resnično je zadnji čas, da oznanjamo resnico.

Viri in literatura

- Cankar, Gašper; Bren, Matevž; Zupanc, Darko (2017): Za večjo pravičnost šolskega sistema v Sloveniji. Dostopno prek <https://www.ric.si/mma/za%20vecjo%20%20pravicnost%20%20solskega%20sistema/2017120508420787/> (25. 6. 2018).
- Pedagoški inštitut (2013): Raziskava PISA 2012. Dostopno preko <http://193.2.222.157/Sifranti/InternationalProject.aspx?id=18> (25. 6. 2018).
- Urbanistični terminološki slovar, geslo 'socialna izključenost' na portalu Fran. Dostopno prek <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/urbanisticni/iskalnik?iztocnica=soci%C3%A1lna%20izklj%C3%BA%C4%8Denost#v> (25. 6. 2018).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, geslo 'odgovornost' in 'družben'. Dostopno prek <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=odgovornos>

t&FilteredDictionaryIds=133 (25. 6. 2018) in <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=133&View=1&Query=dru%C5%BEben> (25. 6. 2018)

Slovenija je uspešno zapravila znanstvene in razvojne priložnosti ter pristala na dnu EU – kako naprej

dr. Vito Turk¹

Povzetek

Naša javnost, še zlasti pa politiki, bi se morali zavedati, da bodočnost države temelji na družbi znanja, odličnosti, mednarodnem sodelovanju, svobodi in odgovornosti. Zato so nujno potrebna intenzivna, primerna in stalna finančna vladna vlaganja v osnovne raziskave, kar bo vzpodbudilo tudi vlaganje privatnega sektorja in drugih v raziskave in razvoj ter tako omogočilo nove proizvode z visoko dodano vrednostjo. Tako se gradi ekonomska moč države, ki omogoča reševanje izzivov v zdravstvu, glede problematike okolja, socialnih problemov, demografskih problemov, prenizkih plač in še česa. Le tak pristop omogoča, da bomo postali bolj primerljivi z razvitimi državami EU. Tem usmeritvam žal Slovenija ne sledi, čeprav jim sledi že večina novih članic skupine EU-13, med katerimi so nas nekatere že dohitele, druge pa prehitele. Ohranjanje takega stanja pomeni stagniranje in celo nazadovanje, nadaljevanje bega možganov ter celotnega inovativnega kapitala, kar je pogubno za naš nadaljnji družbeno-ekonomski razvoj. Na osnovi dokaj izčrpne analize stanja na tem področju, ki je prikazano tudi v tem prispevku, moramo pristopiti k reševanju nakopičenih problemov. Niso potrebni nobeni "specifični slovenski pristopi", pač pa izvajanje že znanih in preverjenih rešitev, uveljavljenih v razvitih državah. Le na takih osnovah bomo krepili ekonomsko, politično in obrambno moč Slovenije ter njen ugled in blaginjo celotne družbe.

¹ vito.turk@ijs.si

Več o avtorju na strani 299.

Uvod

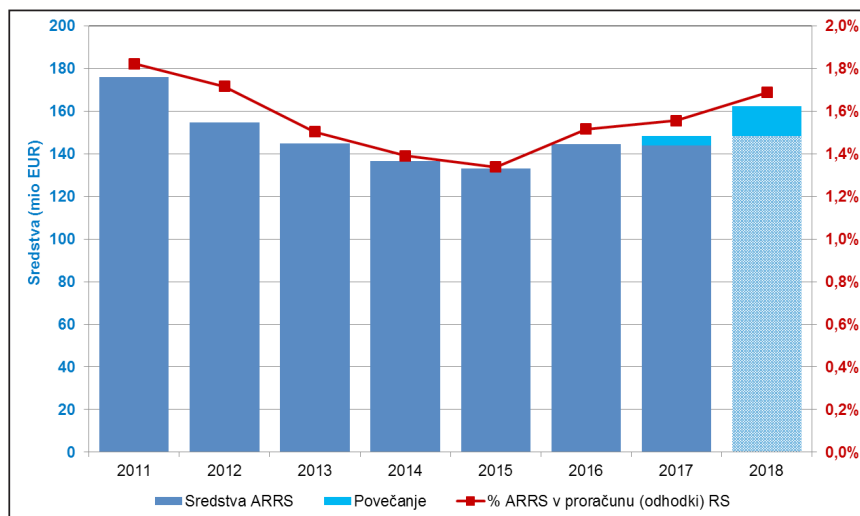
Družbena odgovornost sega v vse pore našega življenja, tako posameznika kot tudi družbe v celoti. Ekonomska in tehnološka globalizacija z vsemi pozitivnimi in negativnimi posledicami predstavlja nove izzive za raziskave in tako usmerja nadaljnji razvoj znanosti. S tem povezane mednarodne povezave in globalizacija bazičnih znanosti posledično najbolj koristijo najrazvitejšim (ZDA, Velika Britanija, Nemčija, Francija, Švica, Nizozemska, Belgija, Danska, skandinavske države in še nekatere druge), ki predstavljajo predvsem mladim raziskovalcem tako atraktivno delovno destinacijo kot tudi prostor za kvalitetno in udobno življenje. Obstajajo raziskave, v katerih so proučevali vpliv bega visoko usposobljenih kadrov na kapital znanja in veščin v državah, ki so jih ti emigranti zapustili. Ugotovljeno je bilo, da beg visoko usposobljenih kadrov (človeški kapital in kapital znanja) krepko zmanjšuje nacionalni inovativni kapital in posledično se s tem še povečuje prepad med razvitimi in manj razvitimi, v primeru EU pa med zahodnimi na eni strani ter vzhodnimi in južnimi državami Evrope na drugi strani. Obstajajo različni načini za ublažitev teh procesov, kot so višja izobrazba delavcev, investiranje v moderno industrijsko in raziskovalno opremo, višji osebni dohodki, pospešen prenos znanja ter še vrsta drugih faktorjev, ki se razlikujejo med posameznimi državami. Le ustvarjanje primernih delovnih pogojev in celotnega okolja, bolj primerljivega s tistim v razvitih državah, bo omogočilo vračanje vsaj dela emigrantov in s tem povečanje inovativnega kapitala v državi, iz katere so odšli. Študija, ki zajema omenjeno problematiko držav nekdanje Jugoslavije (Slovenija ni vključena), ter vzhodnoevropskih držav, je ilustrativna. Razvidno je, da jih med emigranti (razmerje visoko kvalificirani / visoko izobraženi kadri v primerjavi z vsemi emigranti) največ zapusti Hrvaško (29,4 %), Bosno in Hercegovino (28,6 %) ter Srbijo in Črno goro (17,7 %). Med vzhodnoevropskimi državami pa je takih emigrantov največ iz Slovaške (15,3 %) ter Romunije (14,1 %) in najmanj iz Češke republike (pod 10 %). Mnogi med temi emigranti ne najdejo zaposlitve na delovnih mestih, ki so primerna njihovim kvalifikacijam. Drugi podatki kažejo, da je med vsemi emigranti, ki odidejo iz novih članic EU-13 k razvitim državam EU-15, okoli 30 % visoko izobraženih, ta odstotek pa se dvigne na okoli 55 % pri teh, ki odidejo v ZDA in Kanado. Na udaru so še zlasti južne evropske države, od katerih se v celoti gledano vrne v matično državo le

okoli 20 %. Znan je primer Italije, ko se je vrnilo v domovino le okoli 300 visoko izobraženih Italijanov od 40.000 do 50.000 emigrantov od leta 2007 naprej, pri čemer je ocena, da vsak doktorat v Italiji stane okoli 500.000 EUR (E. Campanella, UniCredit Bank, Milano). Ekonomske razlike med državami in regijami so glavni motiv za iskanje boljših priložnosti, pri čemer je potrebno ponovno in ponovno ponavljati, da zlasti znanstvenike privlačijo boljša infrastruktura in financiranje, boljši delovni pogoji, pa tudi višje plače. To slednje v Sloveniji še danes neradi slišijo politiki in večina gospodarstvenikov z Gospodarsko zbornico vred. Odlaganje reševanja teh in drugih perečih problemov predstavlja osnovni motiv za odhode mladih, talentiranih in ambicioznih "možganov" v razvite države, tudi iz Slovenije. To je dejanski "beg možganov" in ne "kroženje možganov", kot govori večina naših politikov, ki si na ta način zatiskejo oči pred bolečo resnico in odgovornostjo pred narodom. Visokošolsko izobraževanje ter znanost danes pripadata generaciji brez meja. Modri in razgledani politiki vedo, da je internacionalizacija postala ključna za nadaljnji razvoj že razvitih evropskih in drugih držav v svetu z napredno ekonomijo. Manj razviti in nerazviti pa to krepko občutijo tudi z begom možganov in posledično še večjim zaostajanjem. Velik del odgovornosti pri tem nosijo še pravni nered s korupcijo, kriminal, vsesplošna neodgovornost in politika. V Sloveniji se ta beg možganov prične že po končani srednji šoli z odhodom najboljših. Taki se praktično ne vrnejo. Podobno velja tudi za podiplomske študente po zaključenem doktoratu. Na tem področju je pri pridobivanju mladih že v srednji šoli zlasti aktivna Velika Britanija. Neodzivanje na nastalo stanje ali kar ignoranca že kaže porazne posledice, ki jih najbolj občutijo gospodarstvo, zdravstvo, raziskovalne institucije, univerze in še marsikdo. Tudi zato Slovenija, ki je bila med najbolj razvitimi državami t. i. EU-13 in ki naj bi bila druga Švica in svetilnik Evrope pa še kaj, sedaj pristaja pri dnu EU-28 po vrsti pokazateljev, tudi dokumentov Evropske komisije-EC, Eurostata, ERC, OECD in drugih. Več kot skrajni čas je, da se poslanci, vlada in vsi ostali odgovorni zavedajo, da bodočnost države temelji na družbi znanja, vpetosti v mednarodni prostor, svobodi in odgovornosti. Če si sami tega ne bomo zagotovili, nam tudi drugi ne bodo. Posledice bodo težke in nepredvidljive.

Christine Lagarde, direktorica IMF, je januarja 2018 v Davosu izpostavila dva ključna problema, s katerima se soočamo, in sicer demografski problem ter nizko produktivnost. Rešitev je predvsem

v dvigu produktivnosti, kar pa je možno le z intenzivnimi vlaganji v raziskave in ljudi. Tega v naši državi politiki in gospodarstveniki, z redkimi izjemami, ne dojemajo in ne razumejo, pa tudi družbena klima temu ni naklonjena. Še vedno je zakoreninjena obrtniška miselnost in pa sistem "znajdi se", karkoli to pomeni. Če bi naši politiki razumeli pomen znanosti za "narodov blagor", se vladna vlaganja v znanost s spodobnih skoraj 0,9 % BDP v letu 2011 po zaslugi takratnega resornega ministra ne bi znižala na sramotnih 0,41 % BDP v letu 2015 (slika 1), kar predstavlja največji padec v državah EU. Kljub gospodarski konjunkturi pa smo v letu 2017 pristali celo pri 0,36 % BDP, kar je najnižja dosežena vrednost v obdobju samostojnosti Slovenije. V nekaj letih je bil tako izgubljen več kot en letni proračun za znanost iz leta 2011, da ne omenjamo še osem Centrov odličnosti (CO) in Kompetenčnih centrov, ustanovljenih leta 2009 s financiranjem do leta 2013 ter delovanjem do leta 2018 brez sofinanciranja. Novih CO od takrat nismo ustanavljali, čeprav jih razvite članice EU, pa tudi druge države, nenehno ustanavljajo. Njihov glavni namen je dvig odličnosti raziskav, omogočanje in vzdrževanje visoko kvalitetnega okolja za izobraževanje ter podoktorsko izpopolnjevanje in promocija znanosti in raziskav na področjih nacionalnega pomena. Status CO traja nekje od sedem do deset let, različno od države do države, z zagotovljenim financiranjem s strani države.

Slika 1: Proračun ARRS po letih (vir ARRS)

Politiki, ki vodijo to državo, so izvoljeni predstavniki naroda, zato bi morali razmišljati in ukrepati! Vendar pa je za večino politikov predvsem pomembno, da veliko obljublajo, pa čim manj ali

nič zavezujočega, vse pa z namenom, da preživijo vsaj eno volilno obdobje. Žal prevladujejo le kratkoročni interesi posameznikov in/ali ožjih skupin skupnega interesa, pogosto ne glede na strankarsko pripadnost ali strokovno izražene predloge, pomisleke in znanstvene raziskave (Avtoceste, TEŠ-6, dvotirna železnica itd.), kritike pa so utišali. Takšno stanje je potrebno nujno preseči. Sedaj je pravi čas, če bomo le znali izkoristiti sedanjo visoko gospodarsko rast, ki smo ji priča v Sloveniji. Ta rast je predvsem posledica povečevanja zaposlenosti ob nizki produktivnosti in nizkih plačah v primerjavi z razvitimi državami, v katere izvažamo proizvode v času njihove gospodarske konjunktore. Kaj pa, ko tega ne bo? Nujen pogoj je postavitve kvalitete in sodobne nacionalne strategije za znanost, tehnologijo in inovacije kot del dolgoročne strategije ekonomskega razvoja države. Določiti je potrebno nekaj prednostnih področij, tako glede na naše prioritete kot tudi razvoj v EU in drugem svetu ob upoštevanju naših raziskovalnih kapacitet ter velikosti države. Ni možno, da se pri nas raziskuje praktično vsa področja, posledica tega pa so majhne raziskovalne skupine ali celo posamezniki, kritično velikost pa dosega le malo skupin. Posledica takega stanja je razdrobljenost in "vrtičkarstvo", z vsemi posledicami. Od odločitev in ukrepov, ki jih bomo izvedli v obdobju rasti, bo odvisen naš nadaljnji družbenoekonomski razvoj ter pripravljenost na bodoče gospodarske krize ter izhode iz njih. Ni dvoma, da je od sposobnosti dviga produktivnosti odvisen naš nadaljnji gospodarski razvoj. Vendar pa mora ta dvig temeljiti na proizvodnji modernih in visoko tehnoloških proizvodov, ki so rezultat odličnih znanj in iz njih izhajajočih tehnologij, inovacij in konkurenčnih proizvodov z visoko dodano vrednostjo. Pojem odličnosti v zadnjem času izjemno poudarjajo zlasti na področju bazičnih raziskav, še posebej v Evropski skupnosti in ZDA. Vladno financiranje bazičnih raziskav je ključnega pomena za gospodarstvo. Bazične raziskave so bile vedno temelj nacionalne konkurenčnosti in nepogrešljiv izvor znanja za spopade z velikimi izzivi (OECD). Bazične raziskave v znanosti in inženirstvu so tudi ključno prispevale k inovacijam privatnega sektorja in s tem k rasti ameriške ekonomije, pa tudi ekonomij drugih razvitih držav. Ameriške študije, pa tudi druge, so pokazale, da izhaja okoli 73 % publikacij, citiranih v industrijskih patentih, iz raziskav, ki so jih financirale vlade (Komite za ekonomski razvoj ZDA – CED). Vsega tega se naši politiki in večina vodilnih v gospodarstvu očitno

ne zavedajo ali celo ne vedo. Če bi to vedeli, bi bil njihov odnos do znanosti in razvoja drugačen. Večina naših politikov, pa tudi gospodarstvenikov, še vedno razmišlja, da mora znanost delati to, kar potrebuje gospodarstvo. Še več, raziskovalci bi morali po zaključnih študijah oditi v gospodarstvo vsaj za določen čas. Med drugim se za to ne odločijo tudi zaradi slabih pogojev dela in nizkih plač, ki jim jih gospodarstvo ponuja. So pa tudi nekatere izjeme. Ker so dobro izobraženi, jih v razvitih državah takoj zaposlijo, bodisi v industriji ali raziskovalnih institucijah in univerzah, kjer dobijo za opravljeno delo tudi primerno plačo oz. primerno štipendijo, oboje pa znatno višje kot pri nas. Še do nedavnega smo poslušali, da slovenski diplomanti niso primerno izobraženi za potrebe našega gospodarstva. Sedaj pa ti isti ugotavljajo, da strokovnjakov v Sloveniji primanjkuje in da jih moramo uvoziti iz tujine. V razvitih državah obstaja trg znanja, ki ga pri nas v tem smislu ne poznamo. Žal znanje pri nas ni bilo in še vedno ni dovolj cenjeno, zato takega trga pri nas ne rabimo in posledično ne obstaja. Kot nasproten primer navajam izjavo nemške kanclerke Angele Merkel, ki je med drugim zapisala, da je "promocija znanosti, raziskav in inovacij ena od mojih glavnih prioritet". Ta njena izjava ni presenetljiva, saj je po izobrazbi naravoslovka. Merklova tudi meni, da morajo nuditi take pogoje nemški znanosti, da bo uspešno tekmovala z najboljšimi na svetu. Zato je pomemben cilj nemške vladne politike na področju znanosti vzpodbujanje vseh kreativnih talentov, ki živijo, delajo in raziskujejo v Nemčiji, da jim zagotavljajo dobre delovne pogoje in kvalitetno življenje. V Sloveniji so žal take izjave le redke, sploh pa med vodilnimi politiki. Pogoj za doseganje take uspešnosti pa so poleg vsega že prej omenjenega tudi primerni in stalni finančni viri. Nič novega! Žal pri nas na področju znanosti prevladuje laissez-faire pristop, katerega posledice so nestabilno in nezadostno financiranje ter neinvestiranje v raziskovalno infrastrukturo, z vsemi posledicami, značilnimi za tako ravnanje.

Trenutno stanje na področju znanosti v Sloveniji v primerjavi s svetom

Gotovo je zelo in še enkrat zelo narobe, da nimamo samostojnega Ministrstva za znanost in visoko šolstvo. Vse ostale kombinacije ob vsakokratni menjavi vlade, tudi s postavljanjem "mega ministrstva", so bile za znanost škodljive. Pripravljena je bila Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020, ki jo je sprejel Državni zbor (DZ) maja 2011 s ciljem, da se vzpostavi učinkovit sistem upravljanja raziskovalnega in inovacijskega sistema, zgrajenega na zaupanju ter krepitvi avtonomije znanosti. Žal se sprejeta resolucija sploh ni nikoli izvajala, niti ob sprejetju ne, posledice tega pa so porazne. Da bi opozorili na katastrofalno stanje na področju R&R, so vodilni raziskovalci univerz, raziskovalnih institutov ter obeh akademij poslali pismo predsedniku Vlade RS (17. julija 2017) ter ga na sestanku dva dni kasneje tudi seznanili z nekaterimi dejstvi, kot npr. z opozorilom "High-Level group" pri Evropski komisiji, ki ugotavlja, da je Slovenija med državami, ki so najbolj zmanjšale obseg financiranja R&R v % BDP v letih od 2007 do 2014, pa tudi z drugimi več kot skrb vzbujajočimi kazalci. Bili smo mnenja, da se moramo takoj prekiniti z uničujočim zniževanjem javnih sredstev za znanost in visoko šolstvo ter dosledno upoštevati v DZ sprejeti resoluciji za obe področji. Uspeh je bil skromen, kljub dani obljubi. Novi Predlog Zakona o raziskovalno-razvojni dejavnosti je ves čas v razpravi in vsakokratna vlada ga spreminja ali pa miruje in ostajamo pri predlogu. Lahko ugotavljam, da novi predlog ni pripravljen dovolj dobro, da bi ga raziskovalna sfera podprla. Posledice takega stanja nosi ne le znanost, pač pa tudi R&R dejavnost, posledično pa gospodarstvo ter ekonomski in socialni položaj države in njenih državljanov. Do kdaj bo tako, ne vemo, vsekakor pa dolgo tako ne bo šlo!

Financiranje

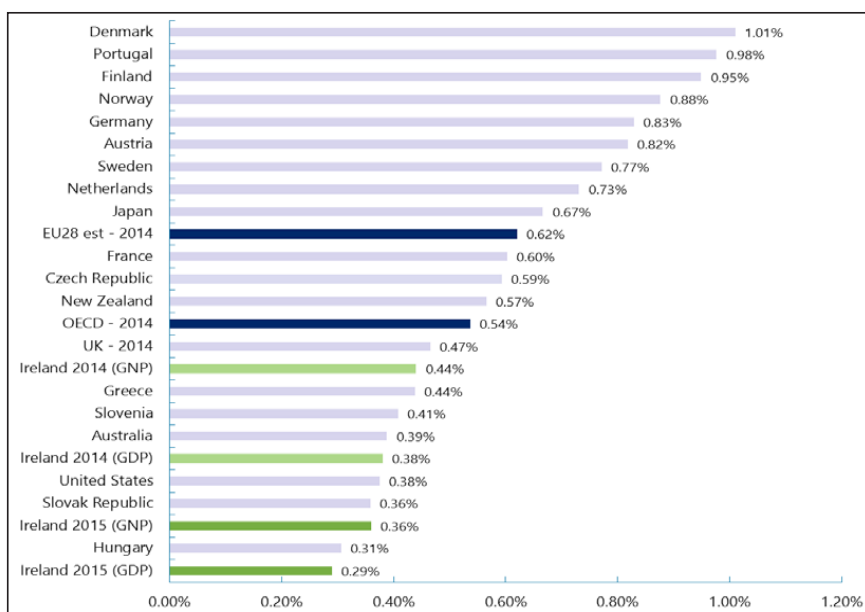
Katastrofalno financiranje slovenske znanosti iz javnih sredstev je bilo že omenjeno, in čeprav se podatki iz različnih virov nekoliko razlikujejo, vendar bistveno ne odstopajo. Dejstvo je, da smo sedaj pri dnu držav EU, kar je posledica nerazumevanja večine sedanjih politikov vloge znanosti in raziskav. Najrazvitejše države, tudi

manjše, pa niso postale razvite kar tako, pač pa so njihove vlade strateško postopoma vlagale velika javna sredstva v znanost in raziskave ter s tem pospeševale razvoj javnega sektorja in stimulirale rast zasebnega sektorja. Z zakasnitvijo sta v devetdesetih letih najprej finska (huda kriza in skoraj 25-procentna brezposelnost po razpadu Sovjetske zveze), nato pa še španska vlada (tudi huda ekonomska kriza) v dveh zaporednih mandatih, dvakrat po 100 % povišali sredstva za raziskave in razvoj (R&R). Z leti so se pokazali pozitivni učinki take strateške politike. Temu je sledila še Lizbonska strategija 2000, ki je predvidevala, da naj bi države EU vlagale 1 % BDP vladnih sredstev v R&R, drugi dve tretjini (2 % BDP) pa naj bi prispevalo gospodarstvo, torej skupno naj bi bilo vloženih 3 % BDP. To bi omogočilo, da postane EU do leta 2010 najbolj konkurenčna in dinamična ekonomija, temelječa na znanju. Ker večina ciljev ni bila dosežena, je temu sledila strategija Evrope 2020. Ta dogovorjeni cilj pa so nekatere države že dosegle ali celo presegle (sosednja Avstrija, Nemčija, Finska, Švedska, Nizozemska, Danska, Izrael, tudi Južna Koreja, Japonska itd), druge pa so temu cilju zelo blizu (Francija, Velika Britanija, ZDA itd). Sedanja nemška vladna koalicija se je zavezala ob pričetku novega 4-letnega mandata, da bo preseгла dosedanja vladna vlaganja in bo skupaj z gospodarstvom dosegla 3,5 % BDP vlaganj v R&R do konca mandata. Posebej pa je potrebno izpostaviti Kitajsko, ki je iz nerazvite države z izjemnimi vlaganji vladnih sredstev v osnovne raziskave, gospodarstvo in izobraževanje kadrov v tujini, predvsem iz področja naravoslovja in inženirstva, postala drugo najmočnejše gospodarstvo na svetu ter po moči druga vojaška velesila. V zadnjem desetletju je Kitajska sprejela strateško odločitev o vlaganju okoli 19 % finančnih sredstev v R&R. Prav tako so uvedli vrsto finančno privlačnih spodbud za raziskovalce iz tujine. Kitajska se je po skupnem številu znanstvenih objav uvrstila na drugo mesto, takoj za ZDA, po številu citiranosti pa je trenutno na petem mestu v svetu. Kitajski znanstveniki objavljajo številne članke v najprestižnejših revijah. Kot zanimivost še to, da so po koncu kulturne revolucije pod vodstvom reformatorja Deng Xiaopinga koncem 70. let sestavili vlado skoraj v celoti iz izobražencev naravoslovnih in tehničnih znanosti. Temu dajejo še danes velik poudarek. To je rezultat razumevanja pomena znanosti ter vlaganj v znanost, znanje iz teh raziskav pa je vodilo v izjemen gospodarski razvoj Kitajske.

Poglejmo še enkrat k Sloveniji. Zavedajoč se preteče krize, je slovenska vlada kot prva v Evropi že leta 1986 povišala vlaganja v R&R za 100%. Postavila je projekt 2000 mladih raziskovalcev MR in podprla nabavo velike opreme v vrednosti 10–12 milijonov dolarjev letno, ob sofinanciranju gospodarstva v višini 1/3 celotne vsote. To je bilo storjeno z namenom preprečitve bega možganov in hkrati potrebe po visoko izobraženih kadrih! Na tak način je bilo v nekaj letih vzpostavljeno primerno raziskovalno okolje, ali kot rečemo "klima", ki je nujni pogoj za uspešno delo na področju R&R. Bili smo na dobri poti, nato pa smo se izgubili in zapravili ponujeno priložnost. Danes je realnost taka, da smo pristali pri že omenjenih 0,41 % v letu 2015 ali celo 0,36 % BDP leta 2017, pri krepkem znižanju števila MR ter ostali praktično brez raziskovalne opreme. Lahko zapišemo tudi, da mnoge evropske države s približno dvakrat višjim BDP kot Slovenija (npr. Avstrija, Finska) vlagajo nekajkrat več javnih sredstev v R&R, ob upoštevanju sredstev iz gospodarstva pa se razlika še poveča od šest- do desetkrat, odvisno od države do države. Tako npr. naša sosedna Avstrija vlaga šestkrat več od nas. To le dokazuje, da razvoj Slovenije ni na prioritetni listi politike! Iz prikazane slike 2 je razvidna primerjava vladnih sredstev za R&R nekaterih držav v letu 2015. Pri vrhu je Danska in presenetljivo Portugalska, ki je bila še pred leti za mnogimi članicami OECD. Očitno je portugalska vlada resno zastavila strategijo izhoda iz hude gospodarske krize in pozitivni znaki okrevanja so več kot vidni. Predsednik vlade, socialist Antonio Costa, uživa trenutno visoko zaupanje javnosti (okoli 80 %). Zanimivo pri tem je, da sedanji evropski komisar za raziskave, znanost in inovacije Carlos Moedas prihaja prav iz Portugalske, kar tudi kaže na izražen interes Portugalske za to področje. Moedas podpira tudi odlične bazične raziskave ter inovacije, ki pa naj bodo bolj enakomerno porazdeljene v EU. Seveda se ne pričakuje, da bi povišano investiranje v R&R manj razvitih evropskih regij hitro dalo pričakovane rezultate, predvsem zaradi nezmožnosti koristne izrabe teh naložb, kar je posledica inertnosti odgovornih. Zato je nujno potrebno, da tudi sami poskrbimo za razvoj nerazvitih delov države, čeprav že zelo zamujamo. Naj na tem mestu omenim razgovor, ki sem ga o naši znanosti imel pred okoli 20 leti z uglednim francoskim znanstvenikom Jean-Pierre Changeuxom. Rekel mi je, da mora vsaka država najprej sama poskrbeti, da si odreže "debel kos kruha", za namaz z maslom pa bodo tudi oni pomagali – mislil je na EU. Slovenija reže zelo tanke

rezine! Naj omenimo še Češko in celo Grčijo, ki sta zdaj že pred nami, pa sta bili še ne dolgo tega po vlaganjih vladnih sredstev v R&R krepko za nami (slika 2). Čeprav večina afriških držav še vedno ne daje R&R med prioritete naloge, pa se je Kenija odločila, da namenijo 2 % BDP vladnih sredstev za to področje, Gana pa 1 % BDP (NATURE 2018)!

Slika 2: Vladna sredstva za R&R po državah (izvor: Irska R&D; budget 2016–2017, feb. 2018)

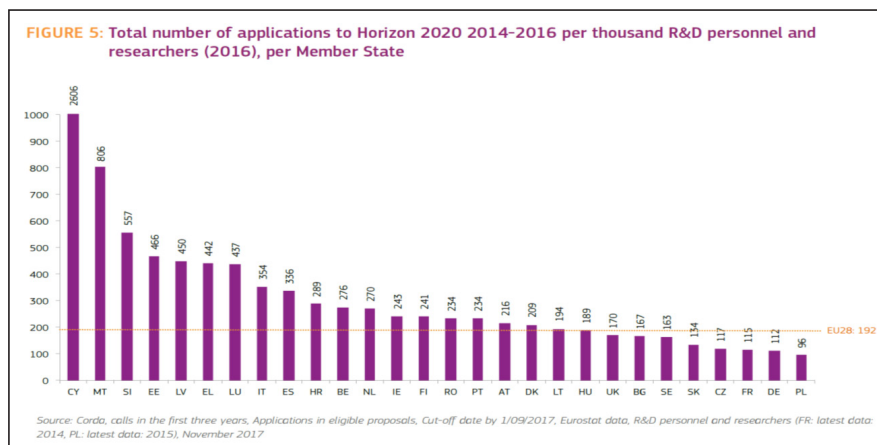

Tudi druge države, ki niso prikazane, so nas že prehitele ali vsaj dohitele. To naše stanje skušamo prikriti npr. v Eurostatu (februar 2017) s statističnimi podatki vlaganja slovenskega gospodarstva v R&R, kjer pristanemo na prvem mestu (69,2 %) celo pred Nemčijo (65,8 %) in Švedsko (61,0 %)! Tako pridemo do skupnega seštevka med 2,3–2,6 % BDP vlaganj v R&R (okrog 1,3 milijarde EUR) in na mednarodnih lestvicah pristanemo visoko oz. pri samem vrhu. V resnici pa gre v primeru Slovenije le za davčne olajšave gospodarstva na vlaganja v R&R. Komentar ni potreben, saj smo v Sloveniji na take nepravilnosti in zavajanja že lep čas navajeni. S takšimi dejanji le potrjujemo nekredibilnost Slovenije v tujini, ki že tako ni na zavidljivi ravni. Ali se slovenski politiki sploh zavedajo, da tem podatkom o “uspešnosti” Slovenije njihovi kolegi v EU in drugih državah ne verjamejo? Nad tem bi se morali zamisliti!

Posledice katastrofalno nizkih vlaganj v slovensko znanost so vidne tudi iz poročila ERC, kjer je Slovenija po številu vloženih

projektov v največjem raziskovalnem in inovacijskem programu Evropske skupnosti OBZORJE 2020 (skupna vrednost skoraj 80 milijard EUR za obdobje 2014–2020) v letih 2014–2016 med državami EU-28 na visokem tretjem mestu, takoj za majhnima državama Ciprom in Malto (slika 3).

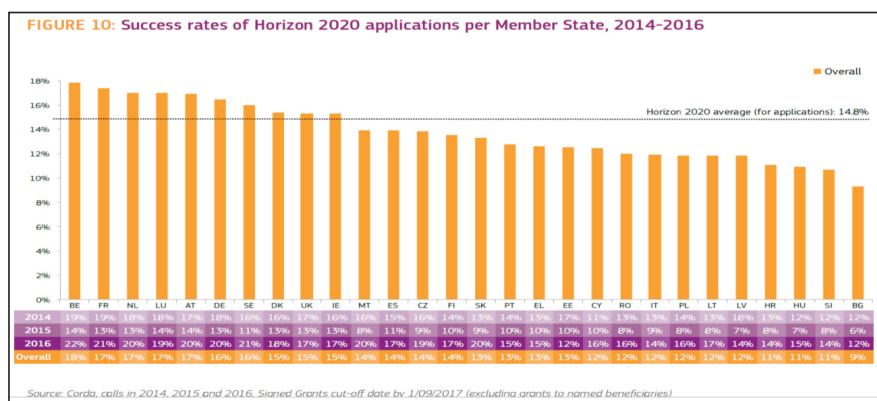
Slika 3: Skupno število prijav v Horizon 2020 (2014–2016) na tisoč R&D oseb in raziskovalcev v letu 2016, po državah EU

Številni raziskovalci namreč prijavljajo projekte zaradi absolutnega podfinanciranja znanosti in posledično majhnega števila financiranih projektov s strani ARRS, na letni ravni skupno 12 milijonov EUR v enem razpisu. Cena raziskovalne ure za eksperimentalne projekte razreda D je bila že pred leti sramotnih 42 EUR, nato v zadnjih letih znižana na okoli 36 EUR razreda C, kar je tudi posledica upada sredstev, dodeljenih ARRS (glej slika 1). Obljuba o neznatnem dvigu cene ure za leto 2017 je kmalu postala prepolovljena in naj bi bila realizirana v začetku leta 2018. Pa še vedno nič! Podobno velja za mlade raziskovalce – MR, ki po 3,5 letih še niso zaključili z doktorskim študijem in so bili prisiljeni maja 2018 zaradi pomanjkanja denarja na nekaterih raziskovalnih institucijah oditi na Zavod za zaposlovanje, so torej brezposelni. Odgovorne vladne službe so bile opozorjene, zgodilo se ni nič kljub dani (očitno neobvezujoči) obljubi! Takega odnosa do mladih bodočih raziskovalcev v svetu ne poznajo in tega pred tujino ne bomo mogli prikriti. Prizadeti si bodo to dobro zapomnili. To je tudi direkten dokaz, kako malo cenijo politiki znanje in tiste, ki ga ustvarjajo. Iz slike 3 je razvidno, katere države EU-28 so za nami, predvsem razvite, kar kaže na to, da jim financiranje zagotavlja že lastna država. In vendar se raziskovalci razvitih držav prijavljajo in uspejo pridobiti

več kot 90 % vsega denarja v primerjavi z državami EU-13. Razviti tako postajajo še bolj razviti, prepad med njimi in drugimi, kamor sodi tudi Slovenija, pa se še povečuje! Vse to pelje ne le k EU dveh hitrosti, pač pa morda tudi treh ali celo več. Kljub majhnemu upanju na uspeh slovenski raziskovalci prijavljajo projekte, tako da so očitki o premajhnem prijavljanju projektov na evropske projekte HORIZON 2020, kamor šteje tudi ERC, vsekakor neupravičeni oz. cinični! Slika 4 le potrjuje prej zapisano, tako je videti, da je Slovenija po uspešnosti samo še pred zadnjo Bolgarijo. Prva od držav EU-13 je Češka na 13. mestu in celo Hrvaška je tik pred nami. Dovolj nazorno – in porazno! Pa še vedno nič. Do kdaj bo tako?

Slika 4: Uspešnost prijav v Horizon 2020 (2014-2016), po državah EU.

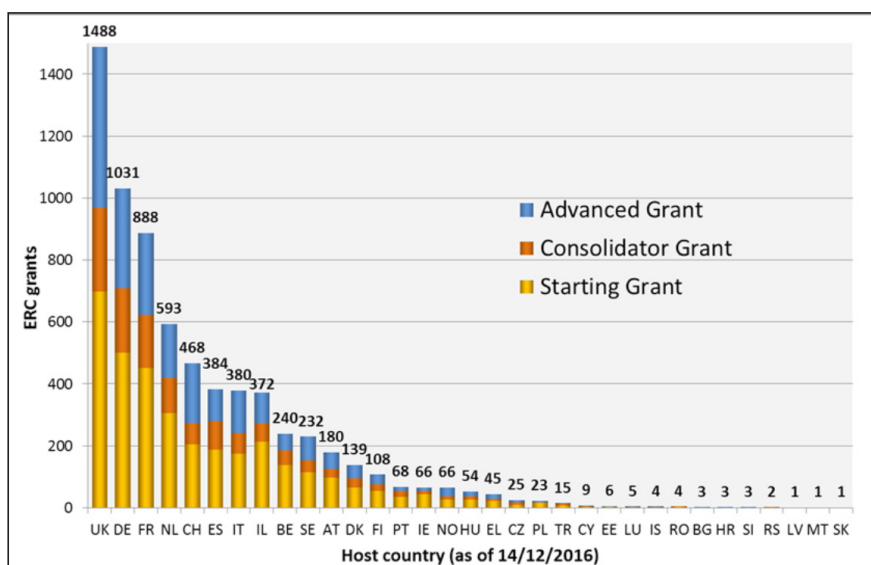

Pri nas veliko govorimo o projektih ERC, in to je prav! Vsekakor dobitniki teh projektov zaslužijo veliko priznanje, ki je tako rezultat minulih dosežkov kot tudi odličnih idej, ki jih želijo raziskovalci tudi izpeljati. Vendar, če ne bi bili ustanovljeni CO s pripadajočo infrastrukturo, ki pa že zastareva, bi bilo tudi teh dosežkov manj. Ko pogledamo objavljene uradne podatke ERC do decembra 2016 (slika 5), lahko ugotovimo, da so daleč najbolj uspešne najrazvitejše države (Velika Britanija – UK, Nemčija – DE, Francija – FR, Nizozemska – NL, Švica – CH, kot zanimivost 3,5 milijonska Irska – IE s 66 projekti itd.), krepko pa so nas prehitele nekatere države EU-13, kot so Madžarska – HU s 54 projekti, sledi Grčija – EL s 45 projekti, Češka – CZ s 25 projekti, celo majhen Ciper – CY z 9 projekti itd., Slovenija pa je med 33 državami pristala na skromnem 29. mestu. Podoben rezultat kažejo tudi podeljeni projekti ERC med prvih 980 univerz v 32 evropskih državah, vključno z nečlanicami EU, kjer so za nami le še Turčija, Romunija, Latvija in Slovaška (tabela ni prikazana, dokument ERC je že zgoraj omenjen).

Položaj ni nič drugačen na področju R&R v podjetništvu. Tako je Slovenija v letu 2014 vložila največ prijav v HORIZON 2020 SME, kjer se financirajo majhna in srednje velika podjetja. Uspešnost naših podjetij je bila okoli 4,5 %, EU povprečje pa znaša okoli 7,3 % (Eurostat). Ta "uspešnost" je posledica tako skromnih vladnih vlaganj v R&R in posledično tudi gospodarstva, kar je direktna potrditev vsega, kar je bilo o tem že zapisano. Gledano v celoti vsa ta slovenska neuspešnost na vsem področju R&R vzbuja izjemno skrb. Nadaljevanje tega početja bo imelo hude ali celo katastrofalne posledice ob prvi resni politični in ekonomski krizi, do katere bo slej ko prej prišlo, z neslutnimi posledicami. Takrat bo prepozno, čeprav bodo krivci znani.

Ob takem stanju slovenske znanosti ter R&R velja omeniti še naslednje. Ob vstopu v EU, ki močno poudarja podporo in financiranje R&R ter odlične znanosti, je zlasti pomembna promocija ter lobistična dejavnost. Za ta namen imajo države EU oz. njihove univerze raziskovalne institucije ter industrija vrsto predstavništev v Bruslju, ki jih države izdatno podpirajo, le redke s 50 % financiranjem, običajno pa precej več. Ta predstavništva so izjemnega pomena ter svojim organizacijam, ki jih zastopajo, pomagajo k uspešnemu pridobivanju finančnih sredstev, s tem pa tudi njihovim državam. Tako ima sosednja Hrvaška kar 6 predstavništev, Slovenija pa le eno. To je Slovensko gospodarsko in raziskovalno združenje (SBRA), ki je izredno aktivno ter na vse možne načine pomaga slovenski znanosti in raziskavam, še zlasti pa s prepotrebnimi informacijami ter pri vzpostavljanju kontaktov in dejanskem sodelovanju pri pridobivanju evropskih sredstev. Razlika pa je v tem, da mora SBRA za razliko od drugih sorodnih institucij sama iskati financiranje v višini 80 % finančnih sredstev za pokritje svojega delovanja. Tudi v tem se kaže sramoten in podcenjevalen odnos države do slovenske znanosti in raziskovalne dejavnosti.

Slika 5: Število podeljenih projektov, po državah (skupno 6907 do 14. 12. 2016)

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije – ARRS

Slovenska raziskovalna agencija ARRS je bila ustanovljena decembra leta 2003 in opravlja z zakonom določene naloge v javnem interesu, predvsem z namenom, da zagotovi trajno, strokovno in neodvisno odločanje o izbiri programov in projektov, ki se financirajo iz državnega proračuna in drugih virov (več v dokumentih ARRS). Vedeti moramo, da je bil sistem financiranja, vključno z evalvacijskim postopkom, od samostojnosti Slovenije pa do ustanovitve ARRS primerljiv s podobnimi evalvacijskimi postopki v svetu, le da so pri nas ocenjevali domači recenzenti, takratni projekti pa so bili pisani samo v slovenskem jeziku. Paneli so bili razvrščeni po znanstvenih disciplinah, katerih člani (5 do 7) so bili ugledni raziskovalci z različnih institucij, vodili pa so jih koordinatorji. Sistem je objektivno kar dobro deloval. Če pa je že prišlo do problemov, ponavadi zaradi odnosov med univerzami in raziskovalnimi instituti, so se nesoglasja sporazumno rešila. Moram pa dodati, da sistem financiranja univerz in institutov še vedno ni urejen in posledično še vedno prihaja do nesporazumov. Po ustanovitvi ARRS, katere prvi direktor je postal dr. Franci Demšar, pa so se po nekaj letih

hitro pričele dogajati spremembe. Projekti so se pričeli pisati v dveh jezikih brez življenjepisa (CV) predlagatelja po zgledu npr ERC ali drugih agencij, uvedlo se je recenzentski sistem, v katerem so bili vsaj v začetnih letih slovenski ocenjevalci ter en tuj recenzent. V nekaterih primerih so se ocenjevali celo neposredni konkurenti za finančna sredstva, kar se v preteklosti nikoli ni dogajalo. Navajam primer avstrijskega mednarodno uglednega profesorja in recenzenta prof. dr. Karla Kuchlerja (Medicinska fakulteta Univerze na Dunaju), ki je sodeloval pri ocenjevanju programov leta 2008 na zgoraj omenjeni način in zato poslal na več uglednih naslovov v Sloveniji (sam sem prejel kopijo naslovnikom in tudi kopije odgovorov) izjemno kritičen dopis, katerega objavo avtor dovoljuje. V tem dopisu je med drugim zapisano:

"In principle, I should applaude the ARRS, since it included international expertise in the evaluation process. However, what I had to witness and adhere to in Ljubljana, was an unbelievable dismay and complete neglect of any accepted international rules governing a fair peer-review process. In fact, I would go as far as saying that the ethics of peer-review has been breached and indirectly, one may even call it forced misconduct during an evaluation procedure ... Furthermore, the process as a whole is intransparent, as it does not include all steps of decision finding by the evaluators. The absence of a representative of the ARRS at the hearing and the fact that no minutes are taken from the discussion is also unacceptable. It is not clear how the final decision will be taken by the funding body, and what the rational bases for funding a given proposal, if any, will be. Moreover, I should stress that the application procedure is also inadequate, since the applicants do not need to provide a CV or budget proposal ... " Ob zaključku dopisa pa je zapisano: "By all respects, I urge you to change this situation immediately, after all, I care about your wonderful country, since I am carrying a significant amount of Slovenian blood." Glede na to, da je pisec tega dopisa seznanjen tudi z osnovami sedanjega postopka ocenjevanja kot so t. i. Občasna strokovna telesa – OST, porazno kvaliteto plačanih recenzentov, ne pošiljanjem vseh recenzij prijaviteljem (še tu nastopajo razlike, ko nekateri prejmejo eno recenzijo, drugi dve, tretji vse tri) in še kaj, se je strinjal z objavo svojega dopisa, vendar so izpisani le glavni poudarki. Po mojem prepričanju so se posledice tega dopisa pokazale v stalnem spreminjanju pravilnikov ARRS v majhnih korakih, kar je povzročalo veliko nejevolje med razisko-

valci. Na vsaki seji Znanstvenega sveta agencije (ZS) so se pravilniki spreminjali, predvsem tisti, povezani z evalvacijo projektov, vpeljana so bila različna točkovanja, OST se je nekje vmes povečal od enega na dva člana za celotno področje itd. Pri tem je bila ključna vloga uslužbencev ARRS in ugovor je bil praviloma zavržen. Vpliv raziskovalcev je bil in je majhen ali bolje rečeno navidezen. Ta tako imenovani "transparenten" način delovanja ARRS ni imel in nima nič skupnega z delovanjem podobnih agencij evropskih in drugih držav, pa tudi ne s priporočili in prakso ERC, kar je bilo prikazano na predavanjih ob obisku dveh vodilnih predstavnikov ERC. Večkrat so bile podane pripombe in kritike tudi na sestankih ZS, v medijih, v tujini pa tudi kritike ob srečanjih s tujci. Kljub ugovorom bistvenih posegov v celoten evalvacijski postopek projektov ni bilo in jih tudi ni. Zlasti kritično je še vedno delovanje oz. obstoj OST, ki praktično vodi evalvacijski postopek, od imenovanja vrste plačanih nekvalitetnih recenzentov, ki tega dela po vseh mednarodnih standardih ne bi smeli opravljati; dalje nedorečena pravila usklajevanja pritožbenih postopkov, nadzor nad delovanjem ARRS, skratka vsega ni možno niti navajati. Z željo, da bi sistem izboljšali, je bil na predlog takratnega predsednika Znanstvenega sveta ARRS med drugim pred skoraj šestimi leti poslan dopis Znanstvenega sveta ARRS univerzam in Javnim raziskovalnim organizacijam (JRO), da naj bi te poslale pripombe in sugestije za izboljšanje delovanja Agencije. Kljub številnim prispelim pripombam in njihovi delni obravnavi se je do danes nadaljevala politika majhnih, včasih tudi pozitivnih sprememb, vendar v bistvo problemov, zlasti evalvacijskih postopkov, se niso spuščali. Tako ostaja slovenski sistem evalvacije projektov unikaten v svetu. Je pa potrebno povedati, da imajo nekateri od takega sistema delovanja ARRS nedvoumno korist!

Ker gre za občutljivo in izjemno pomembno področje, je potreben strokovni (in še kakšen drug) pristop, ki bo vodil do nujno potrebne celovite prenove ARRS, vključno na personalni ravni. Dobrodošla bi bila tudi pomoč uglednih tujih raziskovalcev oz. strokovnjakov z izkušnjami na tem področju. Potrebno je hitro ukrepanje. Odprava nekaterih sedanjih dejavnosti bi prispevala tudi k racionalizaciji stroškov delovanja agencije. Le tako bo postalo delovanje ARRS resnično primerljivo z delovanjem drugih agencij v razvitem svetu. Znanost naj bo zares v rokah kompetentnih strokovnjakov, ne le navidezno!

Zaključek

Vstop v družbo znanja terja odlično znanost, ki je osnova tehnološkega in drugega vsesplošnega razvoja države. Za doseganje tega cilja je potrebna jasna vizija razvoja ter realen ambiciozen strateški plan. Zato morajo imeti tako znanost kot tudi raziskovalci svobodo raziskovanja. Raziskovanje naj bo evalvirano po uveljavljenih evropskih standardih ter primerno financirano – brez obojega ne bo pozitivnih premikov!

Naloga vlade je, da vzpostavi primerne in stimulatívne pogoje. Naj nekatere naštejemo:

- samostojno Ministrstvo za znanost in visoko šolstvo
- investicije v raziskovalno opremo in infrastrukturo,
- vzpostavitev Centrov odličnosti – CO po uveljavljenih evropskih standardih,
- privlačno in stimulatívno financiranje odličnih programov in projektov,
- pokrivanje realnih in svetovno primerljivih materialnih stroškov,
- reforma evalvacijskega sistema po vzgledu najrazvitejših evropskih držav,
- podpiranje enakopravnega mednarodnega sodelovanja z izmenjavo uveljavljenih znanstvenikov ter mladih raziskovalcev,
- stimulatívni osebni dohodki,
- povečanje števila MR ob podaljšanju plačanega statusa, ki bo na ta način primerljiv z razvitimi državami,
- ureditev davčne politike za raziskovalce na izpopolnjevanju v tujini,
- zadostno financiranje SBRA za opravljanje nalog, za katere je bil ustanovljen,
- in drugo ..., vse pa z namenom zagotavljanja kvalitetnih delovnih pogojev in kvalitetnega in stimulatívne raziskovalnega okolja ter bolj kvalitetnega življenja.

Poseben poudarek naj bo:

- na doseganju 1% BDP iz javnih sredstev do konca leta 2022 (!),
- na vrnitvi izgube finančnih sredstev ARRS v višini cca 200 milijonov EUR po letu 2012 v dveh letih in dveh obrokih (2019 in 2020) zaradi sanacije finančnega stanja JRO in univerz, sicer ne bo nujnega in hitrega premika v smeri zmanjševanja zaostanka za razvitimi,

- takojšnjem dvig cene ure programov za dva razreda zaradi dolgotrajno prenizke cene ure. Prav enako velja za dvig cene ure projektov. Z dvigom cene ure na 42 EUR se vračamo na stanje pred 10 leti. S tako politiko bomo ostali pribiti na dno EU!

Za konec

Ne vidim druge rešitve, kot je ta, da državo vodijo pametni in izobraženi ljudje. Države ne sme voditi neizobražena masa (Zoran Predin).

Znanost je del kulture naroda. Kdo tega ne spoštuje, ni kulturen (Christian de Duve).

We will restore science to its rightful place (Barrack Obama).

Viri in literatura

- Belluz, Julija in Plumer, Brad ter Resnick, Brian (2016): The 7 biggest problems facing science, according to 270 scientists. Dostopno na <https://www.vox.com/2016/7/14/12016710/science-challenges-research>, 30. 5. 2018.
- Damjan, Jože P. (2018): Blog. Dostopno prek <https://damjan.org>, 30. 5. 2018.
- de Duve, Christian (1978): Znanost je del kulture naroda. Kdor tega ne spoštuje, ni kulturen. Nobelova nagrada 1974. V: BBA 1824/1, 2012.
- Drenovec, Franček (2018): Pasti ponovne zlorabe gospodarske rasti, Sobotna priloga DELO, 3. 3. 2018.
- Kancs, D'Artis in Kielyte, Julda (2010): Focus: Central and Eastern Europe; Education in the East, emigrating to the West. EUROPEAN REVIEW 18/2, 133-154.
- Krull, Wilhelm (2015): Towards a Culture of Creativity: Reflections on Europe's strive for excellence in research and innovation. EUROPEAN REVIEW 23/1, 12-27.
- Lenarčič, Jadran (2017): To ni več smešno! Sobotna priloga DELO, 16. 12. 2017.
- Merkel, Angela (2006): German Science Policy 2006. SCIENCE 133, str. 147.
- Malkamaki, Ulla in Aarnio, Tuula in Lehvo, Annamajja in Pauli, Anneli (2001): Centre of Excellence Policies in Research. Aims and practices in 17 countries and regions. Academy of Finland 2/01, ISBN 951-715-355-4, Helsinki.

- Obama, Barack (2009): We will restore science to its rightful place. Nastopni govor kot predsednika ZDA, januar 2009.
- Predin, Zoran (2016): Intervju. Sobotna priloga DELO, 8. 10. 2016.
- Turk, Vito (2017): Slovenia has squandered a proud scientific legacy. RESEARCH EUROPE, 22. 6. 2017.
- Turk, Vito (2017): Slovenija uspešno zapravila razvojne priložnosti. Sobotna priloga DELO, 15. 7. 2017.
- Van Der Wende, Marijk (2015): International Academic Mobility: Towards a concentration of the minds in Europe. EUROPEAN REVIEW 23/S1, 70-88.
- Welch, Anthony (2015): A New epistemic silk Road? The Chinese knowledge Diaspora, and its Implications for the Europe of Knowledge. EUROPEAN REVIEW 23/S1, 95-111.
- Dokumenti ERC, OECD, EUROSTAT itd.

3. ZAHTEVA:

DRUŽBENA ODGOVORNOST DO STAREJŠIH, INVALIDOV IN ZA ZDRAVJE

Družbena odgovornost do starejših pomeni skrb za varno starost ter spodbujanje čim daljšega obdobja poklicnega dela ter mentor-skih aktivnosti ustvarjalnih in dela željnih starejših oseb, nadalje uveljavitev zakonske obveznosti sprotne pravične valorizacije ter izplačila vseh vrst pokojnin in drugih socialnih dajatev z rastjo plač. Vzpostaviti je treba pravico vsakogar, da tudi po upokojitvi še naprej za plačilo opravlja gospodarsko ali drugo ustvarjalno dejavnost (samostojni podjetniki, obrtniki, samostojni kulturni delavci, visokošolski učitelji, raziskovalci in drugi ustvarjalci) in je pri tem davčno izenačen z drugimi.

Družbena odgovornost do invalidov terja uveljavitev mednarodnih in domačih zavez za varstvo invalidnih oseb.

Družbena odgovornost za zdravje terja izboljšanje kakovosti storitev javnega zdravstva in skrajšanje čakalnih dob. Ne pristajamo na javni sistem z omejenimi storitvami za tiste prebivalce, ki si ne morejo privoščiti samoplačništva in zasebnih zavarovanj ter na razvoj zasebnega zdravstva z najsodobnejšo opremo in najpodjetnejšimi zdravniki le za tiste prebivalce, ki si to lahko privoščijo.

Spremenjeni model starostne pokojnine kot jedro družbene odgovornosti do starejših

dr. Zvone Vodovnik¹

Uvod

Starostna pokojnina je pravica socialnega prava. Za to pravico je značilno, da gre za človekovo pravico, ki uživa okrepljeno pravno varstvo. Pravica je v različnih državah zelo različno urejena, na kar pomembno vplivajo različni modeli socialne varnosti, ki so uveljavljeni v različnih predelih sveta. Pravica do pokojnine je v državah osrednjega evropskega prostora zasnovana kot pravica iz obveznega pokojninskega zavarovanja, ki temelji v prvi vrsti na načelu vzajemnosti in družbene solidarnosti.² V skandinavskih deželah je oblikovana bolj univerzalno, tako da se v večjem obsegu kot iz prispevkov posameznikov financira iz državnega proračuna. Podobno velja tudi za anglosaški pravni prostor, kjer varstveni vidiki sistema socialne varnosti tradicionalno prevladujejo nad zavarovalnimi.³ Na to, kakšne bodo značilnosti modela starostne pokojnine v posamezni državi, pomembno vpliva med drugim tudi zavest odločevalcev o družbeni odgovornosti.⁴ Ta zavest, katere jedro je v formalnem smislu upoštevanje javnega interesa, oprtega na vrednote načel mednarodnega prava in ustavne vrednote, je lahko pomemben kriterij za presojo razvojnih usmeritev in politik, ki temeljijo na pogosto nasprotujočih si interesih deležnikov družbenih razmerij.

¹ zvonik1212@gmail.com
Več o avtorju na strani 299.

² O tem načelu in drugih načelih socialne varnosti prim. Vodovnik, Z., Tičar, L., 2017.

³ Pokojninski sistemi evropskih držav se ločijo po tem, kateri temeljni teoretski koncept ima pri njihovem nastajanju in spreminjanju odločujoč vpliv – prim. Conde-Ruiz J. I., Gonzalez, C. I., 2018.

⁴ O vlogi različnih družbenih subjektov pri razvijanju »družbene odgovornosti«, prim. Bohinc, 2017.

Nasprotujoči si interesi deležnikov družbenih razmerij povzročajo težave pri pravnem urejanju pravic. To velja tudi za urejanje pravice do starostne pokojnine. Za slovenske razmere velja, da je zakonsko urejanje te pravice relativno konservativno oziroma oprto na tradicionalne pristope k razumevanju pojava starostne pokojnine. Gre za razumevanje instituta starostne pokojnine, za katerega je značilno, da temelji na prepričanju, da je starostna pokojnina namenjena omogočanju preživetja starejših, ki ne morejo več opravljati poklicnega dela ali izvajati dejavnosti. Kriterij družbene odgovornosti nas opozarja, da je takšno pojmovanje starostne pokojnine, ki se odraža tudi v zakonodaji, zastarelo in škodljivo.

Iz protislovja med analizo pokojninske tematike in zakonsko ureditvijo je mogoče domnevati, da je v Sloveniji prišlo v zadnjih desetletjih do velikih političnih, ekonomskih in socialnih sprememb, ki zahtevajo spremembo predstave o starostni pokojnini in njeno drugačno zakonsko ureditev. Tako oblikovano hipotezo je mogoče preveriti s preučitvijo nekaterih značilnosti družbenega razvoja v zadnjih desetletjih, analizo zakonodaje in prakse Ustavnega sodišča RS, ki je v zadnjih letih izpostavilo in dalo večjo težo nekaterim ustavnim vrednotam, ki so pomembne za določanje pravnih značilnosti pojava starostne pokojnine v slovenski zakonodaji.

Zakaj je pravica do pokojnine urejena v Ustavi RS kot posebna pravica

Pravica do pokojnine v slovenski Ustavi iz leta 1991 ni bila posebej omenjena. Določila 2. člena Ustave so določala, da je Slovenija pravna in socialna država, določila 50. člena Ustave pa so v okvirih poglavja o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah določala tudi pravico do socialne varnosti. Znotraj te ustavne kategorije je obstajala tudi zakonsko urejena pravica do pokojnine. Pravica do pokojnine pa je v Sloveniji od leta 2004 dalje posebna ustavna pravica. Dopolnitev Ustave v letu 2004 (Ustavni zakon o spremembi 50. člena Ustave, Uradni list RS, št. 69/04) je opredelila pokojnino kot ustavno pravico. Čas in razlog za ureditev te pravice v Ustavi RS je izjemno pomemben. Gre za obdobje po izvedeni temeljni privatizaciji družbene lastnine in za obdobje političnih in tajkunskih še nenadzorovanih oziroma »divjih« spopadov za državno lastnino. Nebrzdana tranzicija je vendarle povzročila odpore prebivalstva in

odločevalci so poskusili pomiriti prebivalstvo in vsaj delno izboljšati vedno slabši ekonomski položaj starejših, ki so ustvarili materialno bazo razvoja sodobne slovenske države, zaradi česar so upravičeni do spodobnega socialnega in ekonomskega položaja v družbi.

Namen uveljavitve pravice do pokojnine v Ustavi RS je bil, da se ji ob njeni socialni vsebini prizna tudi ekonomska vsebina. Odločevalci, ki so oblikovali predlog spremembe ustave so upravičeno poudarili, da je namen spremembe ustavnega besedila ureditev pokojnine kot človekove pravice, hkrati pa, da je njen temelj prispevek, ki ga je državljan vložil iz svojih dohodkov ter da gre za pravico, ki je posamezniku priznana na temelju »minulega dela«, kot se je opredelilo Ustavno sodišče RS. Z razširitvijo razsežnosti te pravice preko tradicionalnih okvirov socialne varnosti še na področje ekonomskih razmerij in lastnine je ustavodajalec izvedel za posameznike in za sistem delovnega in socialnega prava pomembno potezo. Pravico do pokojnine je oblikoval kot pravico, ki presega ustavno sfero človekovih pravic. S tem je opozoril, da ima takšno razširjeno naravo tudi splošnejša pravica do socialne varnosti ter nakazal smer ustavni in sodni praksi. Ustavno sodišče RS je previdno in počasi sledilo tej usmeritvi. To je storil tudi zakonodajalec, ki je s sprejetjem ZPIZ-1 (1999) uzakonil odpravo zamrznitve uživanja pokojnine samostojnim podjetnikom, ki so po pridobitvi pokojnine še naprej opravljali dejavnost. V odločbi Ustavnega sodišča RS iz leta 2009 (št. Up-770/06 z dne 27. 5. 2009, Uradni list RS, št. 54/09) najdemo v obrazložitvi odločbe tezo, da pravica do pokojnine »uživa tudi ustavno varstvo po 33. členu Ustave (pravica do zasebne lastnine⁵), kar je jasna opredelitev, da je v praksi sodišča ta pravica prerasla okvire socialne varnosti in pridobila tudi prvine ekonomske pravice. To je bil razlog za priznanje »dvojnega statusa« samostojnim obrtnikom. Za omejitev tega priznanja le tej kategoriji zavarovancev pa ni bilo tehtnih razlogov, zato je bilo utemeljeno pričakovati, da bo v zakonodajnem procesu prišlo do uveljavitve »dvojnega statusa« za vse zavarovance.

Ta proces je bil v skladu s trendi, ki se uveljavljajo v mednarodnem pravu in pred mednarodnimi sodišči. Evropsko sodišče za človekove pravice namreč razvršča pravice iz socialnega zavarovanja, vključno s pokojnino, med varovane pravice po 1. členu Protokola št. 1 k Evropski konvenciji o človekovih pravicah, in

⁵ O vprašanju razmerja med lastnino in socialnimi pravicami glej Strban, G., 2015.

sicer kot pravico do *spoštovanja premoženja vsake fizične in pravne osebe* (Sodba velikega senata ESČP Andrejeva proti Latviji, z dne 18. 2. 2009, in druge).

Razvoj sodobnih družb in razširitev namena instituta starostne pokojnine

Kakšna je pravna narava ustavne pravice do starostne pokojnine in kako je z dinamiko spreminjanja pojmovanja te ustavne pravice? Določila 1. odstavka 50. člena Ustave RS določajo, da je pravica do pokojnine prvina socialne varnosti. Obe pravici, torej tako pravica do socialne varnosti kot tudi pravica do pokojnine, se spreminjata s spreminjanjem družbenih razmerij. Pri ugotavljanju, kaj so novi vidiki omenjenih pravic, je treba upoštevati velike sistemske spremembe družbe v zadnjih desetletjih. Tranzicija je bila, oziroma je še vedno razmeroma grob proces, v katerem nekateri sloji prebivalstva plačujejo visoko ceno za uveljavljanje večje gospodarske učinkovitosti, dvigovanja produktivnosti in dvigovanja življenjske ravni prebivalstva. V tem procesu, ki ga je izjemno težko strokovno in politično obvladovati, neizogibno prihaja do različnih zgrešenih udarov javnih politik, ki prizadenejo nekatere sloje prebivalstva. Če državo vodijo razmeroma moralni politiki, te pojave poskušajo omejevati in preprečevati, v nasprotnem primeru pa so posledice za prebivalstvo še hujše.⁶ V vsakem primeru je v teh razmerah nujno oblikovati *blažilce družbeno razvojnih deformacij*. Med ključnimi je brez dvoma razmeram primerno oblikovan sistem socialne varnosti in sodelovalna klima med nosilci dela in kapitala, ki omogoča motivacijo zaposlenih za učinkovito in produktivno delo, ki z dobrimi ekonomskimi rezultati vodi k preprečevanju nastajanja socialnih stisk. Pomemben blažilec razvojnih pretresov, ki lahko pomembno legitimno vpliva na kakovost življenja prebivalstva, je med drugim tudi *ustrezna zasnova instituta starostne pokojnine*, če je takšna, da starejšemu prebivalstvu zagotavlja ekonomsko in socialno varnost. Marsikatera priložnost za blažitev nujnih družbenih procesov, usmerjenih k razvijanju tržnega gospodarstva, je bila v preteklosti zamujena, niso pa še zamujene prav vse priložnosti. V procesu privatizacije

⁶ O vprašanju razmerja med moralo in politiko glej Stanovnik, 2014.

državnega premoženja, ki še teče, je denimo odprta možnost oblikovanja demografskega sklada, ki se lahko razvije v takšni smeri. Ob sodobnejšem razumevanju vsebin ustavnih norm je mogoče bistveno izboljšati tudi zakonsko ureditev pokojninskega sistema na način, ki bo brez dodatnih vlaganj ali z razmeroma majhnimi vlaganji bistveno izboljšal ekonomski in socialni položaj starejših. Ob tem je treba upoštevati vrednote, ki so se sčasoma uveljavile na področju socialnih razmerij in odražajo zgodovinske, kulturne in civilizacijske pridobitve ter značilnosti slovenske družbe. Slovenija je na svojem teritoriju uveljavila sistem, ki je kombinacija dveh dopolnjujočih se podsistemov. To sta podsistem socialnih zavarovanj in podsistem socialnega varstva in drugih oblik zaščite oziroma varstva ljudi, ki so običajno tesno povezane z zavarovanji. *Podsistem socialnih zavarovanj temelji v prvi vrsti na načelu vzajemnosti, podsistem varstva pa zlasti na načelu družbene solidarnosti.*⁷

Vsebina ustavnih norm *zahteva upoštevanje nekaterih temeljnih načel*, ki jih je treba upoštevati na področju socialnih razmerij. Načela so po svoji naravi splošna vrednostna in metodološka izhodišča za pripravo predpisov. Treba jih je upoštevati tudi pri uporabi in razlagi predpisov. Žal sta ti funkciji načel v zvezi s socialnimi razmerji premalo upoštevani. Zato je kakovost predpisov s področja socialnih razmerij pogosto precej slabša, kot bi bila, če bi odločevalci upoštevali temeljna načela prava socialnih razmerij. Denimo – načelo univerzalnosti socialnih pravic zahteva trajno širitev teh pravic in kroga imetnikov teh pravic v skladu z gospodarskimi možnostmi družbe, kar se žal ne dogaja (primeri – ZUJF in post-zufovska zakonodaja, oženje pravice do zdravja za povprečnega prebivalca, oženje pravic na področju socialnega varstva za povprečnega uporabnika, uzakonjanje pravic, za katere se ne zagotavljajo sredstva, itd.). Podobno velja tudi za druga v doktrini uveljavljena načela socialne varnosti.

⁷ Pri uporabi pojmov vzajemnost in družbena solidarnost kot pravnih pojmov je potrebna velika previdnost, saj se pogosto uporabljata neustrezno, kar zavaja. Opredelitev teh pojmov v drugih družboslovnih znanostih je drugačna od pravne opredelitve teh pojmov. V pravnem smislu s pojmom vzajemnost razumemo odnos med zavarovanci v zavarovalni organizaciji, v kateri je uveljavljeno zavarovalno načelo pri zbiranju in distribuciji sredstev, s pojmom družbena solidarnost (zakon govori le o solidarnosti) pa razumemo financiranje sistema socialne varnosti iz proračuna.

Podobno velja za zakonsko ureditev ustavne pravice do pokojnine. Če se v tej razpravi omejimo na pravico do starostne pokojnine, lahko ugotovimo, da jedro pravice, torej njena pravna narava in namen, niti v preteklosti niti zdaj ni bilo oziroma ni v celoti upoštevano pri ureditvi te pravice v zakonu. *Vzrok za takšno stanje je preživel in sodobnim razmeram neprilagojeno definiranje starostne pokojnine.* Po tradicionalnem pojmovanju te pravice naj bi bila pravica do starostne pokojnine pravica, s katero se zagotavlja socialna varnost zavarovancev iz obveznega pokojninskega zavarovanja, ko se »uresniči socialno tveganje izgube dohodka zaradi starosti«. Takšna definicija pravice je v nasprotju z razmeroma sodobno umestitvijo starosti v kategorialni sistem socialne varnosti. V 1. členu ZPIZ-2 se omenja starost, ne pa izguba dohodka zaradi starosti kot ena izmed okoliščin, zaradi katerih je urejen sistem pokojninskega zavarovanja. Med zakonsko določene temelje starostne pokojnine pa bi bilo treba zaradi spremenjene pravne narave in namena instituta dodati in poudariti tudi plačevanje prispevkov kot ekonomski vzrok za ureditev starostne pokojnine.

Reakcije Ustavnega sodišča Republike Slovenije in zakonodajalca

Prilagajanje sistema socialne varnosti in pokojninskega sistema razmeram v sodobnih družbah, torej tudi v Sloveniji, *temelji na krepitvi zavarovalnega načela v sistemih obveznih zavarovanj*, na prenosu prvin solidarnosti v sfero socialnega varstva in na spodbujanju uvajanja in širjenja prostovoljnih dodatnih zavarovanj. Z oblikovanjem socialnih pravic na temeljih razvoja družbenih razmerij in vključevanjem ekonomske in lastninske komponente v njihove temelje *definicija starostne pokojnine, katere jedro je izguba dohodka osebe, ni več sprejemljiva.* Pri obveznih zavarovanjih uresničitev tveganj ni več edini temelj pravic, temveč se temu pridružujejo še druge relevantne okoliščine. Te se dodajajo kot zavestna odločitev odločevalcev, da zagotovijo sistem, ki ljudem omogoča *primerno stopnjo življenjske ravni ter ekonomske varnosti.* Z graditvijo zasebne sfere socialne zaščite, ki dopolnjuje javno področje socialne zaščite, prihaja *do bistvene razširitve temeljev pravic* iz obveznih in dodatnih socialnih zavarovanj.

Glavni temelj pravice do starostne pokojnine v novih razmerah postaja premoženje, ki ga delavec vloži v pokojninski sklad, zato uveljavitev starostne pokojnine ne more biti pogojevana s tem, da oseba preneha opravljati poklicno delo ali dejavnost. Osebe, ki dopolnijo določeno starost, morda še vedno lahko delno ali v celoti opravljajo delo v poklicu in takšno delo še vedno želijo opravljati. To, da nadaljujejo z delom, ne sme izpodkopati pravice osebe, ki je izpolnila pogoje za uveljavitev pokojnine (starost, pokojninska doba), da uveljavijo pravico do starostne pokojnine. S to tezo je v skladu stališče Ustavnega sodišča RS, po katerem naj bi zakonska ureditev poleg načel pravne in socialne države upoštevala tudi načelo enakosti pred zakonom, določeno v 14. členu Ustave in 14. členu EKČP, in na teh osnovah zavarovancu »zagotovila varno starost glede dohodka«. V eni izmed odločb je v obrazložitvi Ustavno sodišče RS poudarilo *ekonomski vidik pokojnine*, ko je poudarilo, da mora pokojnina v »določeni meri« *zagotavljati »kontinuiteto življenjskega standarda, ki ga je imel zavarovanec v aktivni dobi«*. Tudi v odločbi št. U-II-1/11 z dne 10. 3. 2011 (Uradni list RS, št. 20/11) je bistveno preseglo socialni vidik pokojnine, ko je v obrazložitvi navedlo, da mora »*najnižja pokojnina posamezniku zagotavljati socialni minimum⁸... in da mora upokojencem zagotavljati določeno življenjsko raven glede na njihovo delo in plačane prispevke v času njihove aktivne dobe.*«

Ta sodobna stališča Ustavnega sodišča RS žal niso bila pri oblikovanju ZPIZ-2 v celoti upoštevana. V tem in drugih zakonih (zlasti v Zakonu o urejanju trga dela) se je namreč ohranil za večino poklicno aktivnih oseb in za samostojne podjetnike škodljivi »relikt« ekonomske prepovedi⁹ nadaljnjega poklicnega dela oseb, ki uveljavijo pravico do polne starostne pokojnine.

Nekatere napake zakonodajalca, ki so bile zagrešene pri regulaciji starostne pokojnine ali pri izvajanju predpisov, je v preteklosti odpravljalo Ustavno sodišče RS. V nekaterih primerih je učinkovito zavarovalo pravico posameznika do starostne pokojnine kot osebno in neodtujljivo pravico. Sodišče samo pa je imelo nekatere težave

⁸ Najnižje pokojnine so bile celo še po sprejetju ZPIZ-2 nižje od socialnovarstvenih dajatev, zato je bilo treba to protislovje z novelo ZPIZ-2C odpraviti.

⁹ Posameznik sicer sme opravljati delo, vendar je v tem primeru ekonomsko prikrajšan, ker se njegovo uživanje pokojnine zamrzne.

pri pojasnjevanju, zakaj ta pravica ne uživa varstva kot pridobljena in pričakovana pravica. V nekaterih ustavnih sporih ni pojasnilo, zakaj lahko zakonodajalec v nasprotju z voljo zavarovancev poseže v pravice iz pokojninskega zavarovanja tako, da uveljavi tako imenovano nepravo retroaktivno veljavnost za zavarovance neugodnih predpisov. Denimo – v konkretnem sporu zaradi diskriminacije zavarovancev, ki so se prostovoljno vključili v pokojninsko zavarovanje pred uveljavitvijo ZPIZ-2 in jim zakon dobe, za katero so plačali prispevke, ni upošteval pri štetju pokojninske dobe. Ustavno sodišče ni pojasnilo, zakaj takšna ureditev ni neustavna. Bizarno zakonsko ureditev je zagovarjalo s povsem abstraktnim navajanjem, da takšna zakonska ureditev ni nedopustna, »ker je bil eden izmed ciljev pokojninske reforme doseči vzdržnost pokojninskega sistema«. Bi tisti, ki so se vključili prostovoljno v pokojninsko zavarovanje, to storili, če bi vedeli za takšno bodočo zakonsko ureditev in odločitev Ustavnega sodišča RS?

Še večje težave je imelo Ustavno sodišče z argumentiranjem potrditve ustavnosti zakonskih določil o tako imenovani pravi retroaktivnosti pokojninske zakonodaje, s katero je bil opravljen poseg v pravnomočno priznane pravice upokojencev. Pri tem ni bilo prepričljivo, vendar to že presega predmet te razprave.

Ustavno sodišče RS pa je bilo postavljeno še pred večji izziv, kot je bilo ocenjevanje ustavnosti protislovne interventne zakonodaje, ki je posegla na področje pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Bilo je pozvano, da se v konkretnih sporih opredeli do sprememb *tistih prvin ustavne pravice do starostne pokojnine, ki niso nespremenljivo jedro te pravice* (premoženjsko pravne prvine). Te prvine se morajo prilagajati strateškim spremembam družbenih in ekonomskih razmerij, ki tudi širše vplivajo na socialna razmerja.

Po uveljavitvi tržnega gospodarstva se je v tranzicijskih državah, in tako tudi v Sloveniji, uveljavilo prepričanje, da je posameznik veliko bolj kot v preteklosti v prvi vrsti sam odgovoren za svoj ekonomski in socialni položaj. To prepričanje je postalo načelo, ki ga morajo upoštevati vsi odločevalci. Zakonodajalec je na področju sistema socialne varnosti na tej podlagi v sferi socialnih zavarovanj pričel izločati iz zakonodaje pravila o nekaterih pravicah, ki temeljijo v prvi vrsti na družbeni solidarnosti in zato ne spadajo v zavarovanja, ki temeljijo na načelu vzajemnosti. Tako je bila denimo iz zavarovanja za primer brezposelnosti izločena denarna pomoč, iz sistema pokojninskega zavarovanja pa državna pokojnina. *S temi*

zakonodajnimi posegi je bila povsem upravičeno nakazana smer krepitve tistih pravic zavarovancev, ki jih ti odločilno financirajo. Uveljavil se je trend krepitve vezanosti obsega pravic na obseg vplačevanja lastnih prispevkov. Ta proces pa ni v celoti odpravil prvin družbene solidarnosti, na temelju katerega so okrepljeni finančni temelji pravic iz obveznega socialnega zavarovanja. Za pokojnine državni proračun vsakoletno prispeva med 30 in 40 % potrebnih sredstev. Gre za trajno financiranje,¹⁰ zoper katerega ni večjih političnih nasprotovanj. Zato je ob uveljavljeni dolgoletni praksi ta način dodatnega financiranja mogoče šteti za družbeno konvencijo, ki uživa splošni konsenz. Obstajajo pa tudi predlogi, da naj se del tega trajnega financiranja nadomesti z oblikovanjem posebnega »demografskega sklada«, iz katerega bi bilo mogoče črpati sredstva za pokojnine. Smer razmišljanja je prava.

Starostna pokojnina naj ne bo več miloščina onemoglim

Če starostna pokojnina *v prvi vrsti temelji na prispevkih zavarovancev*, mora to vplivati na njene glavne značilnosti, zlasti na ureditev pogojev za njeno pridobitev in uživanje. Pogoji za njeno pridobitev in uživanje morajo biti takšni, da ob izhodišču, da gre za človekovo pravico, upoštevajo njeno premoženjskopravno in lastninsko, obenem pa tudi socialnovarstveno komponento. Le socialnovarstvena komponenta, ne pa tudi premoženjskopravna temelji na uresničevanju načela družbene solidarnosti. Že zakonska ureditev ZPIZ-1 je previdno sledila temu izhodišču. Izvedla je *prvi manjši korak v to smer*. Uvedla je »dvojni status« samostojnih podjetnikov, to je status zavarovanca in upokojenca. Ti so lahko uveljavili pravico do starostne pokojnine, hkrati pa so lahko še naprej opravljali dejavnost in iz tega vira pridobivali dohodek. Zakon pa je, povsem nerazumljivo, samostojnim podjetnikom dovolil le opravljanje dejavnosti, ni pa jim brez grožnje z zamrznitvijo uživanja pokojnine dovolil tudi poklicnega dela. Tako je lahko samostojni podjetnik naprej posloval le,

¹⁰ O sistemskih vprašanjih financiranja sistema pokojninskega zavarovanja glej Hand-Werner Sinn, 2000.

če je imel tudi zaposlene osebe, ki so zanj izvajali delo, potrebno za opravljanje dejavnosti.¹¹

Zakonska ureditev ZPIZ-2 je ta naravni proces krepitve zavarovalnega načela v obveznem zavarovanju le delno nadaljevala. Z ohranjanjem nekaterih, omenjenemu trendu nasprotnih prvin sistema in celo z odpravljanjem že uzakonjenih upravičenj, temelječih na omenjenem trendu, pa je obrnila smer razvoja.

V novi zakonski ureditvi ZPIZ-2 se pojavljata zlasti dva ključna problema, ki sta posledica neupoštevanja logične smeri razvoja sistema in neupoštevanja načel, ki veljajo za področje socialne varnosti. Prvi problem je nelegitimno zmanjševanje pokojnin, drugi pa nelegitimno omejevanje oziroma prepovedovanje poklicnega in drugega dela upokojencev.

Prenizke pokojnine in omejevanje pravice do dela

Spreminjanje pokojninske osnove s podaljševanjem obdobja vstetih povprečnih zaslužkov zavarovancev in nižanje odmernega odstotka je *privedlo do pojava tako nizkih pokojnin za polno pokojninsko dobo, da ta pri velikem številu upokojencev ne dosega praga revščine, kar ni sprejemljivo*. Prav tako tudi ni sprejemljivo nizko povprečje pokojnin. To dejansko in normativno stanje je v nasprotju z načelom socialne države, načelom, ki je bilo okrnjeno v času gospodarskih težav že v devetdesetih letih. Takrat je bila zaradi teh težav prispevna stopnja delodajalcev zmanjšana za polovico, čeprav po zagotovilih takratne oblasti le začasno. Po odpravi ekonomskih težav si oblasti niso upale vzpostaviti prejšnjega stanja in prispevno stopnjo ponovno dvigniti na prejšnjo raven, ki bi s tem spet postala podobna prispevni stopnji delodajalcev v drugih evropskih državah. Ta ukrep in primerna trajna ureditev dofinanciranja pokojninske blagajne iz proračuna ter morebiti demografskega sklada bi odpravila glavne težave pokojninskega sistema in zagotovila delu, prispevku zavarovancev in stopnji družbenega razvoja primerne pokojnine.

¹¹ Za to omejitev ni vsebinskih razlogov, zato je bila že ta ureditev v nasprotju z načelom pravice do dela, in torej tudi v nasprotju z načelom pravne države (2. členom Ustave RS).

Drugi problem pokojninskega sistema je v *omejevanju in prepovedovanju poklicnega ali drugačnega plačanega dela* upokojencev. Nelegitimne ekonomske prepovedi oziroma pravne omejitve dela v predpisih o urejanju trga dela in pokojninske zakonodaje so očitno v neskladju z določili 49. člena Ustave RS *o svobodi dela*, ki je temeljna človekova pravica. So tudi v nasprotju s *pravico do dela*, ki jo kot programsko načelo določa Evropska socialna listina. Omejevanje poklicnega dela kompetentnih starejših oseb pomeni veliko izgubo človeških ustvarjalnih potencialov. Če obstajajo visoke kompetence oseb in volja do nadaljnjega dela, bi morali biti vsi ukrepi države usmerjeni v to, da bi se takšno delo spodbujalo, in ne omejevalo ali prepovedovalo. Omejitve in prepovedi po pravilu vodijo k izgubi ustvarjalnega dela ljudi, k oženju možnosti za prenos znanj in spretnosti na mlajše (različne oblike mentorstva) in ne nazadnje k nižanju življenjskega standarda starejših in manjši kupni moči prebivalstva. So tudi vzrok za določen obseg dela na črno.

Ob spodbudah za nadaljevanje poklicnega in drugega dela starejših je treba upoštevati, da morajo ob tem imeti delodajalci možnost, da zaradi izpolnitve pogojev za osebno pokojnino osebi, ki izpolnjuje pogoje, odpovejo pogodbo o zaposlitvi ali da ob izpolnitvi pogojev vsakomur preneha pogodba o zaposlitvi in se zatem lahko ponovno zaposli v rednem postopku izbire. Morebitne pritiske starejših za nadaljevanje zaposlitve v javnem sektorju, kar je skrb nekaterih, pa bi bilo mogoče nevtralizirati z dograditvijo postopka odločanja o nadaljevanju zaposlitve, ki bi bil tak, da bi ob pristojnih menedžerjih o tem soodločali ali predhodno izrazili mnenje pristojni organi javne uprave.

V sistemu delovnih in socialnih razmerij je začasno ali občasno delo upokojencev *po pravilih o urejanju trga dela strogo količinsko omejeno*, prekoračitve pa so celo sankcionirane s pretnjo globe. Takšna ureditev je bila uvedena na temelju pavšalnih ocen, da bo omogočilo razmah zaposlovanja mladih. Te ocene pa niso znanstveno utemeljene. So tudi v nasprotju z v Sloveniji sprejeto in uveljavljeno vrednoto, po kateri »vsako delo šteje«, saj se z njim ustvarja nova vrednost, kar koristi zaposlovanju in ima tudi druge številne fiskalne, sociološke in psihološke pozitivne učinke.

Nadaljevanje vseh oblik dela po pridobitvi starostne pokojnine je zaželeno in ga je treba spodbujati

Ekonomska prepoved in pravna omejitev svobode dela in načela pravice do dela se, kot je bilo že omenjeno, *pojavi tudi v pokojninski zakonodaji*. Zakonodajalec je s sprejetjem ZPIZ-2 nadaljeval z določili ZPIZ-1 nakazano pot spreminjanja instituta starostne upokojitve na izhodišču, da je nadaljevanje aktivnosti starejših po upokojitvi ob hkratnem uživanju pokojnine koristno, pri tem pa žal ni bil dosleden. Poleg dviga upokojitvene starosti je na eni strani *s ciljem spodbujati delo oseb, ki izpolnijo pogoje za polno upokožitev, da ostanejo v zaposlitvi, uvedel nekatere nove spodbude. Za osebe, ki izpolnijo pogoje za polno upokožitev in želijo ostati poklicno aktivne, je zakon določil pravico do uživanja 20 % starostne pokojnine*. Na drugi strani so v zakonu ostale tej usmeritvi nasprotna rešitve, kot so denimo – delna upokožitev in popolna ali delna zamrznitev uživanja pokojnine za čas dela po upokojitvi. V nasprotju z usmeritvijo spodbujanja poklicnih in poslovnih aktivnosti starejših so tudi nekatere novosti, ki jih je uvedel ZPIZ-2 in ki posegajo v že pridobljene in pričakovane pravice zavarovancev.¹² Med temi je posebej vidna ukinitev pravice samostojnih podjetnikov do »dvojnega statusa«. Da bi bila ta neustavna poteza zakonodajalca manj boleča za samostojne podjetnike, je zakon predvidel prehodno obdobje, v katerem so se lahko samostojni podjetniki odločili, ali se bodo odrekli uživanju pokojnine ali opravljanju dejavnosti.¹³

Ideja in načelo spodbujanja nadaljnjega dela ali opravljanja dejavnosti oseb, ki izpolnijo pogoje za polno pokojnino, je v zakonu onemogočena s tem, da zakon določa kot *pogoj za uveljavitev pravice do pokojnine prenehanje obveznega zavarovanja* (2. odst. 108. člena ZPIZ-2). Argumentacija, zaznana v literaturi, po kateri je namen pokojnine *blažiti socialno stisko starejših*, je argumentacija, primerna

¹² O posegih v pričakovane in pridobljene pravice glej Korpič-Horvat, E., 2013.

¹³ Za samostojne podjetnike je bila ta ureditev šok, ki ga niso pričakovali. Neustavno poseganje v pridobljeno pravico do »dvojnega statusa« je bilo zanje ekonomsko in drugače hudo breme, zato je bilo treba rok za odločitev o izbiri dvakrat podaljšati. Statistični podatki kažejo, da se je število samostojnih podjetnikov po uveljavitvi teh pravil drastično zmanjšalo.

za utemeljevanje solidarnostno zagotovljenih pravic iz socialnega varstva, nikakor pa ne pravic, zagotovljenih pretežno na temelju plačevanja prispevkov in le delno javnih sredstev. Takšno konzervativno pojmovanje starostne pokojnine se kaže tudi v ohranjanju za delo povsem nestimulativne ureditve delne pokojnine, ki pripada osebam, ki nadaljujejo delo v delni zaposlitvi s krajšim delovnim časom. Čeprav delajo, po pravilu pridobivajo z delno pokojnino in zaslužkom skupaj le neznatno večje prejemke, kot če bi bili v celoti upokojeni in uživali polno pokojnino.

Na temelju okostenelega razumevanja instituta starostne pokojnine je ZPIZ-2 ohranil nespodbudne splošne norme o *celoviti ali delni zamrznitvi starostne pokojnine osebam, ki bi v celoti ali delno ostale v delovnem razmerju ali se reaktivirale po upokojitvi oziroma bi nadaljevale z dejavnostjo*. Ta ureditev ni nič drugega kot ekonomska prepoved nadaljevanja poklicnega dela. Je neformalna omejitev, vendar pa ima učinke, ki so takšni, kot da bi šlo za formalno prepoved, zato je nujno pretehtati razloge zanjo in razloge proti njej, kar privede do presoje, da gre za omejitev, ki je v nasprotju z 2. členom Ustave RS. Jasno je namreč, da se pomemben delež oseb, ki izpolnijo pogoje za upokožitev, ne želi odreči starostni pokojnini, četudi bi imeli velik interes nadaljevati z delom in bi bil izkazan velik interes delodajalcev za njihovo nadaljnje sodelovanje v delovnih procesih. Le redki med kompetentnimi upokoženci imajo možnost, da brez ovir, to je zamrznitve pokojnine, nadaljujejo s poklicnim delom. To pomeni, da so tisti, ki te možnosti nimajo, diskriminirani (kršitev 14. člena Ustave RS)¹⁴.

Obstaja pa v ureditvi ZPIZ-2 tudi *ureditev, ki je v popolnem nasprotju s sicer že uveljavljenimi cilji krepitve zavarovalnega načela* v sistemu obveznih zavarovanj. Je tudi v nasprotju s cilji, ki so bili vrednostna podlaga zakonodajalcu za ureditev, po kateri se prizna dvajsetodstotni del pokojnine osebam, ki ostajajo v delovnem razmerju po izpolnitvi pogojev za upokožitev. Gre za ukinitve »dvojnega statusa« zavarovanca in uživalca pokojnine. Nova ureditev

¹⁴ Določila 14. člena Ustave RS zahtevajo, da imajo zavarovanci v temelju enak položaj pri uveljavljanju in uresničevanju pravice do pokojnine. Ustavno sodišče je to zahtevo posebej poudarilo v primeru presoje vprašanja V odločbi št. U-I-358/04 z dne 19. 10. 2006 (Uradni list RS, št. 112/2006) je zavzelo stališče, da se mora načelo enakosti pri priznavanju delne pokojnine »presojati na podlagi plačila prispevkov za vse primere zavarovanja, zato so si zavarovanci,

izključuje s prejšnjimi predpisi (ZPIZ-1) že priznano pravico do uživanja pokojnine samostojnim podjetnikom, ki so po uveljavitvi starostne pokojnine lahko nadaljevali z dejavnostjo, ne da bi jim bilo za čas nadaljnjega izvajanja dejavnosti uživanje pokojnine »zamrznjeno«, kot to ponovno določajo pravila ZPIZ-2. Prejšnji zakon je torej pravico do uživanja starostne pokojnine priznal, kasnejši pa ne, oziroma je že uveljavljeno pravico odpravil. Posegel je v pravnomočno priznano pravico, kar je tako z vsebinskega (pridobljena pravica) kot tudi procesnega vidika (pravnomočnost) nesprejemljivo. Razvoj zakonodaje je na ta način preprečil, da bi se nadaljeval proces prilagajanja instituta starostne pokojnine sodobnim razmeram. Omejil je možnosti spodbujanja nadaljevanja poklicnega dela oseb, ki izpolnjujejo pogoje za polno upokožitev. S tem je zaobšel oziroma ni upošteval načel univerzalnosti, pravne prepovedi prave in politične neprimernosti neprave retroaktivnosti zakonske ureditve pokojninskega zavarovanja. Ob tem, da je v nasprotju z družbeno politiko krepitve socialne države zožil pravice zavarovancev, je posegel v pričakovane pravice samostojnih podjetnikov in celo v pravnomočno priznane pravice tistih, ki so starostne pokojnine že uveljavili. Razumljivo je, da je takšna nelegitimna poteza sprožila val ogorčenja med prizadetimi zavarovanci. Znano je, da je zaradi te poteze več sto samostojnih podjetnikov prenehalo z dejavnostjo, kar je z vidika spodbujanja podjetništva v Sloveniji zagotovo izjemno velik neuspeh. V odnosu do upokožencev kot človeških bitij pa je to prava ekonomska in socialna katastrofa.

Viri in literatura

- Bohinc, R. (2016): Družbena odgovornost. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Conde-Ruiz J. I., Gonzalez, C. I. (2018): European Pension System: Bismarck or Beveridge? Working Papers 2018-01, FEDEA, <https://ideas.repec.org/p/fda/fdaddt/2018-01.html>, feb. 2018.
- Hand-Werner Sinn (2000): Why a Funded Pension System is Needed and Why It is Not Needed, International Tax and Public Finance, Volume 7, Issue 4–5, pp 389–410.
- Korpič-Horvat, E. (2013): Aktualna vprašanja novejših ustavno-sodnih presoj s področja socialne varnosti: (vidik prave in neprave retroaktivnosti). Delavci in delodajalci, 2013, letn. 13, [št.] 2/3, str. 343–365.

- Stanovnik, T. (2014): Družba, morala in vrednote: pogled ekonomista. V: Dnevi slovenskih pravnikov 2014, Podjetje in delo, Ljubljana: GV Založba. 2014, 40, [št.] 6/7, str. 1004–1010.
- Strban, G. (2015): Lastninsko varstvo socialnih pravic. V: Dnevi slovenskih pravnikov 2015 8. in 9. oktobra, Portorož, Podjetje in delo, letn. 41, 6/7, Ljubljana: GV Založba, str. 1251–1266.
- Vodovnik, Z., Tičar, L. (2017): Osnove delovnega in socialnega prava = The bases of labour and social law. 2., spremenjena in dopolnjena izd. Ljubljana: IUS Software, GV založba, 2017.
- Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99 in 75/16 – UZ70a).
- Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjene s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjene s protokolom št. 2, ter njenih protokolov št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11 (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 7/94).
- Zakon o ratifikaciji Evropske socialne listine (spremenjene) (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 7/99).
- Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (Uradni list RS, št. 109/06 – uradno prečiščeno besedilo, 114/06 – ZUTPG, 10/08 – ZVarDod, 98/09 – ZIUZGK, 38/10 – ZUKN, 61/10 – ZSVarPre, 79/10 – ZPKDPIZ, 94/10 – ZIU, 94/11 – odl. US, 105/11 – odl. US, 110/11 – ZDIU12, 40/12 – ZUJF, 96/12 – ZPIZ-2 in 9/17 – odl. US).
- Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (Uradni list RS, št. 96/12, 39/13, 99/13 – ZSVarPre-C, 101/13 – ZIPRS1415, 44/14 – ORZPIZ206, 85/14 – ZUJF-B, 95/14 – ZUJF-C, 90/15 – ZIUPTD, 102/15, 23/17, 40/17 in 65/17). http://www.vlada.si/fileadmin/statika/reforma_pokojninskega_sistema/mnenja/, pridobljeno feb. 2018.

4. ZAHTEVA:

DRUŽBENA ODGOVORNOST DO DELA

Družbena odgovornost do dela in človekove ustvarjalnosti pomeni vrnitev družbene veljave delu. Pomeni ustvarjanje možnosti za pravico do dostojnega in pošteno plačanega dela za vse ter za vzpostavitev dela kot podlage za socialne pravice ter za pravico upravljanja in dela ustvarjene presežne dodane vrednosti; terja tudi dosledno upoštevanje ekonomskih in socialnih pravic, kot izhajajo iz zgodovinskega in kulturnega razvoja RS in EU ter mednarodnih aktov. Zahtevamo omejevanje in postopno odpravo brezpravnega prekarnega dela kot edine poti za preživetje in vzpostavitev protiprekarnih zaposlitvenih standardov ter tako lažje regulacije prekar-nih delovnih razmerij. Uveljaviti je treba načelo: 'vsako delo šteje' v smislu, da prinaša delavcu sorazmerno enake socialne pravice in dohodke.

Družbena odgovornost do dela terja uveljavitev zakonskih podlag za določanje korporacijskih pravic tudi na temelju dela in razumevanje pravice do upravljanja in udeležbe na dobičku kot temeljne človekove pravice. Družbena odgovornost do dela terja: a) uveljavitev obvezne udeležbe zaposlenih v dobičkih gospodarskih družb, kadar družbeniki namenijo dobiček za dividende (v dogovoru med delavskimi predstavništvi in kapitalskimi organi korporacije); b) vzpostavitev zakonskih podlag deležništva, da se gospodarske družbe lahko preoblikujejo v moderne deležniške korporacije in da se lahko ustanovijo kapitalsko-delavske in delavske korporacije.

Zahtevamo prenovu korporacijske zakonodaje in zakonodaje o sodelovanju zaposlenih pri upravljanju podjetij in zavodov z vključitvijo obveznega deležniškega dogovora na temeljni ravni in na ravni kapitalsko povezanih družb. Terja tudi zakonsko ureditev in spodbujanje ustanavljanja t. i. delavskih korporacij in delavskih zadrug, v katerih delavec ni le nosilec najete delovne sile oz. proletarec, in torej ni v meznem razmerju, ampak je konstitutivni član združbe.

Odgovoren odnos do družbene neenakosti oziroma socialnih razlik

dr. Ivan Svetlik¹

Tudi družbena neenakost postaja globalno vprašanje

Razprava o družbeni neenakosti se morda v slovenskem kontekstu zdi nepotrebna, saj so razlike v dohodkih med najnižjimi na svetu. Po podatkih Eurostata ima v Sloveniji 20 odstotkov ljudi z najvišjim dohodkom v rokah 3,6-krat več dohodka kot 20 odstotkov ljudi z najnižjim dohodkom. Takšno razmerje imajo v Evropi tudi skandinavske države, druge pa vse večjega, kar kaže, da imajo večjo neenakost. Na ravni 28 držav EU je to razmerje 5. Ginijev koeficient, ki prav tako kaže razlike v dohodkih, je po istem viru v Sloveniji med evropskimi državami najnižji, to je med 24 in 25, medtem ko je na ravni EU 30,5.

Vendar pa razlike v plačah ne povedo veliko o razlikah v premoženju, ki večinoma ostajajo ljudem prikrite in nedvomno naraščajo. Enkrat na leto nanje opozori lista najbogatejših Slovencev, ki je narejena na podlagi dostopnih, ne pa tudi skritih virov. Sicer pa ni nobenega dvoma, da se bodo po končani veliki privatizaciji razlike v bogastvu povečevale po Pikettyjevi formuli (Piketty, 2014: 571). Pridobljeno premoženje in pretvarjanje visokih menedžerskih plač in drugih bonitet v kapital to zagotavlja. Kar pa zadeva morebitne reakcije prebivalstva, si ni treba delati utvar niti glede na nizko dohodkovno neenakost niti glede na trenutno gospodarsko rast. Stavke v javnem sektorju in nekaterih podjetjih, kot je Gorenje, kažejo na občutljivost ljudi na neenakost. Če pa bo naraščajoča neenakost v razvitih državah sprožila velika družbena vrenja v svetu, nas gotovo ne bodo obšla, tudi če delodajalci delavcev ne bodo spodbujali k protestom z odpovedovanjem kolektivnih pogodb in prekarizacijo zaposlitev. Tudi družbena neenakost postaja globalno vprašanje.

¹ Ivan.Svetlik@fdv.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

Svet

Davos je mesto vsakoletnega srečanja predstavnikov najvplivnejših in najpremožnejših tega sveta. V zadnjih letih jim gre izjemno dobro. Prav zato se velja vprašati, zakaj že več let zaporedoma postavljajo na dnevni red srečanj vprašanje družbene neenakosti. Ne vsi, posebej ne vodje in lastniki velikih korporacij. Ti si želijo predvsem še večje gospodarske rasti. Toda zanimivo je, da na drugi strani najdemo osebe, kot je Christine Lagarde, predsednica Mednarodnega denarnega sklada, ki opozarja, da se bo treba več ukvarjati tudi z vprašanjem porazdelitve bogastva (World Economic Forum, 2017). Zakaj?

Tisti, ki gledajo dolgoročno in se učijo iz zgodovine, niso mogli spregledati analiz Pikettyja in Milanovića (2016), ki oba opozarjata, da je sedaj družbena neenakost približno na enaki ravni kot pred sto leti. Zgornji odstotek prebivalstva ima v rokah okrog polovico svetovnega bogastva. Milanović družbeno neenakost vidi kot pomemben vzrok za katastrofalne dogodke, ki so se zvrstili v prvi polovici prejšnjega stoletja: obe svetovni vojni, ruska revolucija in velika gospodarska kriza. Ti so tudi dodobra zmanjšali neenakost in prispevali k odločitvi za krepitev socialne države, ki je v ospredje postavila skrb za rast življenjske ravni srednjega in delavskega razreda.

Z utrditvijo neoliberalizma od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje družbena neenakost ponovno hitro raste. Zagovorniki neoliberalizma poudarjajo gospodarsko rast, toda zamolčijo, da petino rezultatov rasti pobere en odstotek najbogatejših, najbogatejših pet odstotkov pa skoraj polovico. Lastniki kapitala in menedžerji rasti svojega bogastva ne morejo pojasniti s svojim delom, zato v očeh množic postaja nelegitimno. Naraščajoči delavski in srednji razred v državah v razvoju sta v zadnjih 25 letih od večje pogače dobila komaj dva do štiri odstotke, medtem ko delavski in srednji razred razvitih držav nista dobila nič. Stanje se jima je celo poslabšalo z naraščanjem prekarnosti dela. Po oceni Nobelovega nagradjenca Stiglitz (2013) tipični ameriški delavec danes zasluži manj, kot je pred 45 leti. Več kot pol milijarde mladih ljudi v razvitem svetu ne more pričakovati enakega standarda, kot ga uživajo njihovi starši (World Economic Forum, 2017a).

Tako zaskrbljujočih sprememb današnji vplivneži ne morejo spregledati. Največjo skrb jim povzroča to, da ni mogoče napovedati, kako eksplozivna je lahko nastajajoča socialna zmes. V državah

v razvoju, kot so Kitajska, Indija, Indonezija, Tajska in Vietnam, je verjetnost radikalnejših vrenj manjša, ker se kljub naraščanju socialne neenakosti in nizkim osnovam plače povečujejo. V razvitih državah pa je prisotna dolgoletna stagnacija ali celo poslabševanje plač in osebnega standarda. Neposredna primerjava s stanjem izpred sto let seveda ni mogoča. Delavski in srednji razred lahko kljub vsemu mnogo več izgubita kot takrat in sta bolj individualizirana ter slabše organizirana. Toda verjetnost plazu širšega nezadovoljstva se s povečevanjem neenakosti in brezperspektivnosti za mase prebivalstva nedvomno povečuje.

Kazalnik, da se med prebivalstvom razvitih držav nekaj dogaja, je vse večja naklonjenost populističnim in radikalnim političnim strankam. Krepijo se nacionalizem, rasizem in sovražnost do tujcev. V Evropi in drugje ponovno prihajajo na oblast avtoritarci, ki si odkrito prizadevajo odstraniti demokratične prvine vladanja ter jih zamenjati z diktatorskimi (Milanović, 2016, str. 209). Ljudje jih podpirajo zaradi dolgotrajne frustracije, ki jo povzročajo do njih brezbrizni demokratični režimi, in zaradi obljub hitrega in radikalnega reševanja njihovih problemov, ki jih dajejo novi politiki. Preusmeritev volilnega telesa ni posledica spremenjenih vrednot, kot trdijo nekateri, temveč posledica izkustva množic, ki ob bogatenju nove plutokracije ne vidijo perspektive zase in za svoje potomce. V tem pogledu je današnje stanje precej podobno onemu iz tridesetih let prejšnjega stoletja.

Zdi se, da se je vsaj del politične in gospodarske elite začel zavedati ujetništva neoliberalizma, ki vse stavi na rast gospodarstva in na omejevanje socialne države. Četudi narašča strah pred družbeno neenakostjo, se bo ta po Pikettyjevem in Milanovićevem mnenju brez posegov v sistem porazdelitve bogastva le še povečevala. Gre za nekakšen železni zakon neenakosti, po katerem so donosi na kapital trajno večji od gospodarske rasti, ki je v obstoječem sistemu daleč prevladujoči vir povečevanja dohodka, od katerega živita delavski in srednji razred.

Prekinitev trenda naraščajoče neenakosti je tako mogoča le s posegom od zunaj, ki so ga sposobne uveljaviti države ali naddržavne skupnosti. Žal pa pozivi raziskovalcev, kot sta Piketty in Milanović, in voditeljev, kot je Lagardova, v pretežni meri izzvanjajo v prazno.

Zmanjševanje neenakosti s pomočjo izobraževanja je v veliko razvitih državah že doseglo meje zmožnosti populacije za visokošolski študij. Poleg tega prihaja do razvrednotenja del, ki jih opravljajo

visoko izobraženi. Progresivna obdavčitev kapitala je izvedljiva le na globalni ravni, sicer države tvegajo beg kapitala v davčno ugodnejša okolja. Koliko je globalni dogovor o tem mogoč, najbolje kaže znižanje davka na dobiček in drugi ukrepi predsednika ZDA Trumpa. Manj preizkušena in vsaj na videz obetavnejša možnost je spreminjanje delavcev v lastnike s soudeležbo na dobičku, delnicah in upravljanju. V prid temu govori višja izobrazbena raven prebivalstva, čeprav izkušnje s samoupravljanjem in razdelitvijo družbenega premoženja med prebivalstvo v času tranzicije niso najbolj spodbudne. Ostane ponovna krepitev socialne države, ki bi poleg uveljavljenih socialnih programov morala vse bolj vlagati v razvoj novih oblik socialne organizacije. Te bodo nujne za vzdržno organizacijo družbenega življenja v pogojih trajnostnega razvoja na globalni ravni.

Odlašanje z reševanjem vprašanja družbene neenakosti bi utegnilo razmere na planetu precej zaplesti, še posebej v razvitih državah. Kot kažejo analize, se razlike med razvitimi in razvijajočimi se državami sicer zmanjšujejo. Družbeni proizvod na prebivalca v Afriki in Aziji se je od leta 1950 do leta 2012 dvignil od 37 na 61 odstotkov svetovnega povprečja (Piketty, 2014, str. 61). Vendar je veliko strokovnjakov, med njimi bivši komisar EU dr. Potočnik, ki so mnenja, da ljudje držav v razvoju ne bodo mogli doseči standarda razvitih držav, čeprav imajo do njega vso pravico. Razloga za to sta predvsem naraščanje števila prebivalstva in omejeni naravni viri, vključno z obremenitvijo okolja (Guild, 2017).

Nove tehnologije bodo ta problem sicer zmanjšale, a bodo zahtevale od prebivalcev planeta tudi precej odpovedovanja sedanjemu ugodju, ki jim ga nudi individualiziran motorni promet, razkošno bivalno okolje, presežna ponudba vsakovrstnih dobrin s celega planeta in podobno. Potrebni bodo novi modeli socialne organizacije, kot so e-mobilnost s skupnimi vozili v mestih in večgeneracijske skupnosti z vzajemnim zagotavljanjem storitev. Alternativa temu so vse počasnejša gospodarska rast in rast standarda, vse ostrejša vojna za naravne vire in prostor, masovne migracije prebivalstva in podobno. Če razvite države delavskemu in srednjemu razredu ne bodo kmalu zagotovile večje prosperitete, bodo ljudje pričakovane spremembe doživljali kot dodatno frustracijo, ki bo sprožala odpor in konflikte.

Sklep

Odgovorno ravnanje politike in socialnih partnerjev do družbene neenakosti je med drugim mogoče uveljaviti z naslednjimi ukrepi:

1. Zagotavljanje enakega dostopa do izobraževanja vsem slojem prebivalstva, vključno z brezplačnim postsekundarnim izobraževanjem za vse, ki to pravico odgovorno izkoristijo.
2. Zavzemanje za globalni dogovor o progresivni obdavčitvi kapitala.
3. Zmanjšanje obdavčitve dela na račun obdavčitve lastnine (davek na nepremičnine in drugo premoženje).
4. Zakon o soudeležbi delavcev na dobičku in spodbujanje delavskega (so)lastništva.
5. Zaščita programov socialne države s krepitvijo tistih programov, ki spodbujajo inovacije na področju socialne organizacije.

Viri in literatura

- Guild (2017): »Universities, Research and the Future of Europe«, The Guild Forum, Solvay Library, June 1, Brussels.
- Milanovic, B. (2016): *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalisation*. Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Piketty, T. (2014): *Capital in the Twenty-First Century* (translated by Arthur Goldhammer). Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Stiglitz, J. (2013): "Inequality Is a Choice", Opinionator, The New York Times, available at: http://opinionator.blogs.nytimes.com/2013/10/13/inequality-is-a-choice/?_php=true&_type=blogs&_r=0 (accessed 20 November 2017).
- World Economic Forum (2017): "Winnie Byanyima on wealth redistribution", available at: <http://www.weforum.org/2017/01/davos-leaders-agree-we-should-share-more-of-the-worlds-wealth-or-face-the-populist-consequences/> (accessed 20 November 2017).
- World Economic Forum (2017a): "Western Democracy in Crisis", available at: <http://reports.weforum.org/global-risks-2017/part-2-social-and-political-challenges/2-1-western-democracy-in-crisis/> (accessed 20 November 2017).

Čas je za novo ekonomsko in pravno teorijo kapitalizma

dr. Mato Gostiša¹

Uvod

Svet se vrti vse hitreje in družbenoekonomska realnost se danes spreminja z bliskovito naglico. A prevladujoča ekonomska (z njo pa tudi pravna) teorija kapitalizma, ki je podlaga tudi celotni pravno-institucionalni ureditvi aktualnega družbenoekonomskega sistema, žal še naprej dosledno vztraja pri teoretičnih izhodiščih klasične politične ekonomije, ki so sicer nastajala v povsem drugačnih objektivnih družbenoekonomskih okoliščinah². Razkorak med objektivnim razvojem »proizvajalnih sil« in veljavnim »sistemom« družbenoekonomskega sistema se tako z vsakim dnem le še povečuje in povzroča tudi čedalje bolj deviantno delovanje tega sistema kot celote. Skladno s tem pa se seveda znana notranja protislovja kapitalizma, zlasti temeljno protislovje med delom in kapitalom, le še dodatno poglobljajo in zaostrujejo, njegove negativne makroekonomske, socialne in okoljske posledice pa evidentno postajajo čedalje bolj katastrofične.

Zato bo idejo o celoviti, tj. »sistemski«, družbeni odgovornosti³, zlasti o »odgovornosti do dela«, v praksi mogoče realizirati le

¹ scid@siol.com

Več o avtorju na strani 299.

² »Ekonomija se je povsem oddaljila od raziskovanja kapitalizma kot sistema. Iz historične vede, politične ekonomije, ki se je zanimala za družbeni in zgodovinski razvoj sistema, se je preusmerila v ekonomiko matematično vedo, ki prek grafov, tabel in računov dokazuje domnevno večne ekonomske zakone.« (Klarič, 2011: 6)

³ »Družbena odgovornost je odgovornost vsakogar – posameznikov in skupin, še posebej pa je odgovornost korporacij ter nosilcev kapitala in politične oblasti (državnih organov in političnih strank), da svojo družbeno moč uporabljajo v dobro vseh ljudi, sedanjega in prihodnjih rodov. Družbena odgovornost oblasti je tudi odgovornost za socialni položaj ljudi ter za premagovanje prevelike družbene neenakosti, ki izvira iz izkoriščanja dela v prid kapitala, kot tudi za spoštovanje človekovih pravic in dostojanstva tudi v razmerjih med delom in kapitalom.« (Bohinc, 2018: 4)

z morebitno vzpostavitev povsem nove systemske paradigme kapitalizma (tj. pogojno tako imenovane »ekonomske demokracije«⁴), ki bo temeljila na bistveno drugačnih teoretičnih predpostavkah od tistih, ki še vedno obvladujejo današnjo etabliirano ekonomsko in pravno teorijo kapitalizma (in seveda tudi od tistih, marksističnih, o katerih je praksa raznih doslej znanih socializmov že sama dokaj jasno povedala svoje). Brez radikalnejše spremembe teorije, namreč ni možna temeljitejša – vsaj ne evolutivna – rekonstrukcija institucionalne strukture aktualnega družbenoekonomskega sistema. Brez te pa tudi ne nujna »vsebinska« sprememba ekonomskega bista sedanjega spornega (klasičnega mezdnege) temeljnega produkcijskega odnosa med delom in kapitalom in posledično celotnega sistema družbenoekonomskih odnosov v smeri omenjene nove paradigme (in verjetno tudi edine logične naslednje razvojne faze) kapitalizma.

Takoj po začetku zadnje velike gospodarske krize leta 2008 se je zdelo, da se je družboslovje že povsem poenotilo v oceni, da kapitalizem po tej krizi nikoli več ne bi smel biti tak, kot je bil, in da s točke, na kateri je nasedel tokrat, ne bo več moč nadaljevati po isti poti. In da o neki želeni ekonomsko uspešnejši, socialno pravičnejši in kohezivnejši ter okoljsko odgovornejši družbi vsekakor lahko samo sanjamo, če ne bo prišlo do neke zares temeljite strukturne rekonstrukcije tega kapitalizma kot sistema (ne samo konkretnih modelov ekonomskih in socialnih politik znotraj tega sistema⁵). Številni ugledni ekonomisti so, denimo, takrat v en glas ugotavljali, da so vsi dosedanja ekonomski modeli dokončno odpovedali in da bi bilo nujno povsem redefinirati obstoječe predpostavke ter ekonomske teorije napisati popolnoma na novo.⁶ Celo, da bi bilo

⁴ S tem pojmom v tej razpravi razumemo družbenoekonomski sistem, ki temelji na popolni systemski enakopravnosti ter vsestranski izenačenosti položaja in pravic lastnikov obeh temeljnih produkcijskih dejavnikov – dela in kapitala.

⁵ »Dolgo se je kuhalo, toda počasi je dozorelo spoznanje, da gre za strukturni problem kapitalizma. Da ne gre zgolj za navadno krizo tržnega gospodarstva in da ne gre samo za problem nizke učinkovitosti posameznih ekonomskih politik pri reševanju krize.« (Damijan, 2014: 9)

⁶ Brali smo lahko ugotovitve, kot na primer: »Resni zahodni ekonomski misleci – recimo tisti, ki objavljajo v Financial Timesu, Economistu, francoskih Les echos itd. – že nekaj časa govore, da nič več ne razumejo, da je vse možno, da je situacija postala nepredvidljiva. 'All fundamentals are gone...' (Vse temeljne predpostavke so šle po vodi...) je stavek, ki ga

trenutno najbolj primerno na najbolj ugledne ekonomske šole obesiti napise »Zaradi prenove zaprto« (Damijan, 2014: 9), je bilo moč med drugim prebrati.

Toda takoj, ko se je krivulja rasti BDP, ki še danes velja za ključno merilo (družbeno)ekonomske uspešnosti, začela spet rahlo obračati navzgor, je vsa tovrstna prenoviteljska vnema žal v trenutku povsem splahnela. Samokritična teza o »ničevosti dosedanje ekonomske vednosti« je bila naenkrat pozabljena, ekonomska teorija pa se je spet olajšano zatekla nazaj k »večnim resnicam« klasične politične ekonomije. A na obzorju se kajpak že kažejo obrisi nove »ciklične« krize. In celotna zgodba se nam utegne tako spet ponoviti (in ponavljati v nedogled).

Radikalno nova objektivna družbenoekonomska realnost

Če vsaj približno drži Maxova ugotovitev, da na določeni stopnji »razvoja proizvodjalnih sil« nastopijo pogoji za spremembo dotedanjega in prehod v nov »produkcijski način«⁷, potem so ti pogoji danes,

zasledimo.« (Zupančič, 2011: 6) »Ta kriza je drugačna, čeprav ima enake pojavne oblike kot druge krize. Ta kriza je strukturna. Ta kriza je, v nasprotju s tem, kar smo ekonomisti mislili ob njenem izbruhu, globoko povezana s kapitalizmom. [...] To spoznanje pomeni, da so učbeniki ekonomije iz zadnjih 40 let, hm, precej zgrešeni, kajti posvečali so se izključno ponudbi in povsem zanemarili povpraševanje in vprašanje prerazdelitve. Problem je resnično velik, kajti to pomeni, da so predpostavke v ekonomskih teorijah povsem in sistematično napačne. Na drugi strani pa, da bo treba povsem redefinirati predpostavke in ekonomske teorije napisati na novo.« (Damijan, 2014: 9) »[...] sedanja gospodarska kriza, po svoji jedkosti in amplitudi vse bolj podobna veliki depresiji 1929–1933, pa vedno bolj spodbuja težnje po temeljiti rekonstrukciji kapitalizma.« (Brščič, 2012: 14) »Ni propadel samo komunizem, propada tudi kapitalizem.« (Adizes, 2011) In tako naprej.

⁷ Pojem po Marxu označuje značilne zgodovinske »celote produktivnih sil in produkcijskih odnosov« oziroma t. i. družbenoekonomske formacije, ki jih lahko malce poenostavljeno (če torej odmislimo t. i. azijski produkcijski način, ki ga Marx sicer omenja, a ga v svoji teoriji potem preprosto kar odmisli, ker seveda v temelju podira njegovo lastno tezo o lastnini produkcijskih sredstev kot »temelju« za izkoriščanje dela po kapitalu) v grobem razvrstimo takole: praskupnost, fevdalizem, kapitalizem, socializem oz. komunizem.

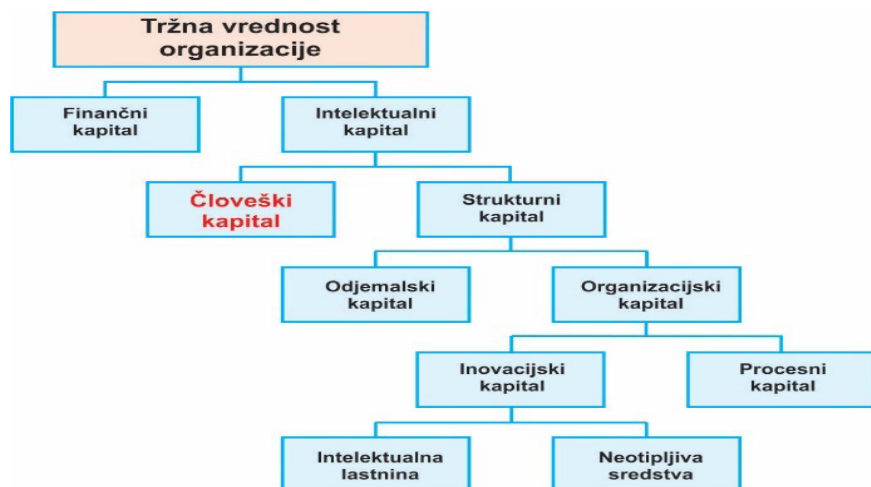
v drugi dekadi 21. stoletja, zagotovo že več kot izpolnjeni. Spremembe v razvoju proizvodjalnih sil, ki smo jim bili priča v zadnjih desetletjih in smo jim danes vsak dan priča še naprej, so namreč več kot le »revolucionarne« in bi v resnici že zdavnaj zahtevale temeljito rekonstrukcijo in ustrezno prilagoditev tudi celotne pravno-institucionalne strukture (»sistema«) aktualnega kapitalizma. Če sta namreč med seboj v opreki (pravno regulirani) družbenoekonomski »sistem« in objektivna družbenoekonomska »realnost«, potem je treba seveda ustrezno spremeniti sistem, ne obratno. Dotlej veljavne »znanstvene teorije« pa v tem primeru postanejo irelevantne in zrele za znanstvene zgodovinske arhive.

Na obravnavanem področju imamo danes nesporno opravka z resnično »tektonskimi premiki« v družbenoekonomski realnosti, ki nikakor ne bi smeli ostati brez globokih tudi »sistemskih« posledic. In sicer gre za radikalne spremembe v smislu hitrega in nezadržnega pomikanja težišča produkcijskega pomena posameznih temeljnih produkcijskih dejavnikov za ustvarjanje nove vrednosti v produkcijskih procesih v smeri od klasičnega t. i. finančnega kapitala (kot ga pač še danes razumejo veljavni računovodski sistemi) proti t. i. intelektualnemu, se pravi človeškemu in – njegovemu proizvodu – strukturnemu kapitalu. Tega neotipljivega kapitala današnje bilance podjetij sicer v glavnem (še) ne registrirajo, a to seveda še zdaleč ne pomeni, da ga tudi v realnosti sploh ni. Pomeni le, da je celoten aktualni sistem produkcijskih in razdelitvenih družbenoekonomskih odnosov, ki – v nasprotju z omenjeno objektivno realnostjo – od prvih začetkov kapitalizma naprej še ni doživel prav nobenih bistvenih sprememb, danes ne samo že povsem anahron, temveč tudi že dobessedno skregan z elementarno ekonomsko in pravno logiko.

Ta kapital objektivno nesporno obstaja in ekonomsko odločilno učinkuje pri ustvarjanju dodane vrednosti, materializiran (opredmeten) pa je v dejanski tržni vrednosti podjetij in v končni fazi skozi kapitalske dobičke. Je torej ekonomsko dejstvo, ki ga sistemsko ni več mogoče še naprej preprosto kar ignorirati. Ali pa se še naprej enostavno pretvarjati, da gre pri tem kapitalu (za razliko od finančnega) le za nekakšno »organizacijsko« kategorijo brez kakršnihkoli tudi »sistemskih« učinkov na obstoječe družbenoekonomske odnose, pri kateri je – tako kot pri »produkcijskih sredstvih« – bistveno le vprašanje, kako in s kakšnimi poslovnimi ukrepi ga najbolj učinkovito postaviti v funkcijo ustvarjanja

čim večjih dobičkov za lastnike finančnega kapitala oz. »lastnike podjetij«⁸.

Slika 1: Tržna vrednost podjetja

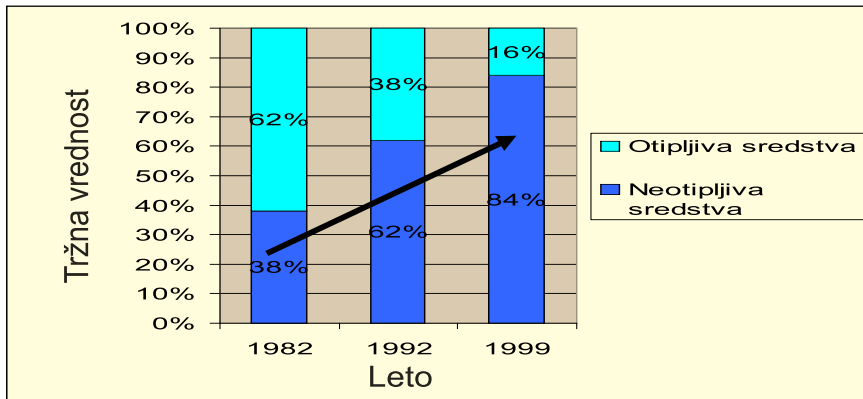
Vir: Skandijina vrednostna shema (v Roos in drugi, str 21) (poudarek v rdeči barvi, M.G.).

Če izhajamo iz znane t. i. Scandijine oziroma – po njenem avtorju – Edvinssonove vrednostne sheme (tržna vrednost podjetja = finančni kapital + intelektualni kapital)⁹ (slika 1), ki je v takšnih ali drugačnih izvedbenih inačicah (zlasti glede opredeljevanja in razvrščanja sestavin strukturnega kapitala) v ekonomski znanosti zdaj bolj ali manj tudi splošno sprejeta, je danes razmerje med finančnim in intelektualnim kapitalom v skupni tržni vrednosti podjetij v povprečju že okrog 15 % proti 85 % ali celo že več v korist slednjega. Torej skoraj ravno obratno kot le nekaj desetletij nazaj (glej graf 1). In takšen je približno danes tudi njun prispevek k produktu.

⁸ Pojem »lastniki podjetij« je namenoma postavljen v narekovaj, in sicer zato, ker je v pravu sicer jasno, da pravni subjekti (fizične in pravne osebe) ne morejo imeti lastnika, ampak so le same lahko lastniki določenega premoženja. Podjetja torej – v nasprotju s tistim, kar vsak dan beremo in poslušamo zdaj – v resnici nimajo in tudi ne morejo imeti »lastnika«.

⁹ V Roos in drugi (2000).

Graf 1: Razvoj vrednosti neotipljivih sredstev kot odstotek skupne tržne vrednosti S&P 500 podjetij v ZDA med leti 1982 in 1999

Vir: Daum, Juergen H. (2003) *Intangible Assets and Value Creation*, str. 4.

Pri tem velja posebej opozoriti, da sta pojma človeški kapital in sodobno delo, katerega fizične komponente (»delovna sila«) postajajo v dobi digitalizacije, avtomatizacije in robotizacije v primerjavi z intelektualnimi (znanje ter delovne in ustvarjalne zmožnosti) in emocionalnimi (delovna motivacija in organizacijska pripadnost oziroma »zavzetost«) skorajda povsem irelevantne, praktično sinonima. Omenjene intelektualne in emocionalne komponente dela, zlasti znanje in »zavzetost« zaposlenih, so namreč prav tako »izveden« (ne pa nekakšen »primarni«!) produkcijski dejavnik kot finančni kapital¹⁰. Predpotopni termin »delovna sila« kot sinonim za človeško delo¹¹ pa bi bilo seveda treba nemudoma povsem izločiti iz ekonomsko-teoretičnega (pa tudi strokovnega in političnega) besednjaka.

¹⁰ »Ni je bolj strme poti na tem svetu, kot je pot do izobrazbe« (Marx v: Klarič, 2011: 3)

¹¹ O »delovni sili« (ta je običajno izražena v obliki določenega števila KM – konjskih moči) kot produkcijskem dejavniku lahko pač utemeljeno razpravljamo le pri strojih in (morda tudi) delovnih živalih, nikakor pa ne pri ljudeh.

Logične sistemske posledice

Če je torej človeški kapital res kapital v pravem pomenu besede (in to nesporno je!¹²), potem bi morale biti seveda že po izvirnih načelih kapitalizma tudi korporacijske pravice njegovih lastnikov – delavcev (tj. sorazmerno, ne zgolj nekakšno marginalno soupravljanje podjetij in obvezna, ne zgolj nekakšna prostovoljna udeležba pri poslovnem rezultatu – dobičku ali pa izgubi!) danes tudi sistemsko povsem izenačene s tistimi, ki pripadajo lastnikom finančnega kapitala.¹³ Gre torej za nesporne ekonomske pravice na temelju lastništva nad človeškim kapitalom in t. i. notranjega podjetništva, ki bi morale biti že zdavnaj tudi pravno priznane¹⁴.

A niso, niti približno. Še vedno imamo namreč v veljavi sistem korporacijskega upravljanja in delitve poslovnih rezultatov podjetij, ki temelji izključno na lastnini nad finančnim kapitalom, medtem ko so lastniki človeškega (in širše intelektualnega) kapitala kot najpomembnejšega produkcijskega dejavnika sedanjosti in prihodnosti

¹² Novejše ekonomske teorije s pojmom »kapital« ž dolgo ne razumejo več le materialnih oziroma otipljivih resursov, temveč v celoti priznavajo obstoj in ekonomsko učinkovanje tudi t. i. nematerialnih (fizično in finančno-vrednostno neotipljivih oz. računovodsko nevidnih) oblik kapitala. V najširšem pomenu te besede je torej kapital v bistvu vsaka - materialna ali nematerialna dobrina ali vrednost, ki v produkcijskih procesih (so)ustvarja novo vrednost.

¹³ »Znameniti guru menedžmenta Charles Handy verjame, da se kapitalizem v sedanji obliki ne bo obdržal. Podjetja in država bodo morali spremeniti pravila, najti nove rešitve za lastništvo. Če so podjetja čedalje bolj odvisna od ljudi, potem tisti, ki zagotavljajo denar, ne morejo imeti več pravic od tistih, ki ga ustvarjajo. Iskanja ravnotežja med znanjem in kapitalom kot ključnima produkcijskima dejavnikoma se bodo najprej lotili v IT podjetjih, oglaševalskih agencijah, visokotehnoloških nišnih podjetjih, skratka tam, kjer so zaposleni vsa vrednost podjetja.« (Šmuc, 2007: 3)

¹⁴ Podrobneje o tem v Gostiša (2017: 66–68). Teoretično podstat sistema sodelovanja delavcev pri upravljanju in udeležbe pri dobičku torej v resnici predstavlja ekonomska, ne zgolj »organizacijska« teorija, kot se o tem večinoma razmišlja danes. Čeprav je vsekakor res, da po ugotovitvah organizacijskih ved tako upravljalška kot finančna participacija signifikantno pozitivno vplivata na »zavzetost« zaposlenih, ker – ne glede na obseg konkretnih pravic – v bistvu že pomenita vsaj zametek postopnega preseganja njihovega klasičnega mezdnege položaja, ki onemogoča učinkovito zadovoljevanje tudi njihovih številnih osebnostnih in societalnih potreb v zvezi z delom in v tem smislu učinkuje izrazito demotivacijsko.

v tem sistemu le v vlogi klasične »mezдне najemne delovne sile« brez kakršnihkoli izvirnih korporacijskih pravic.¹⁵ Kar je sistemsko kajpak več kot le paradoksalno.

Zaenkrat je torej v tem kapitalizmu še vedno ekonomsko in pravno »sveta« le lastninska pravica nad finančnim kapitalom, lastninska pravica nad delom oziroma človeškim kapitalom pa je na drugi strani (povsem nedopustno) močno okrnjena oz. nepopolna, torej pravno izrazito »invalidna«. Ta namreč (za razliko od lastninske pravice nad kapitalom, ki je posredno, tj. prek formalno priznanih izključnih korporacijskih upravičenj, pravno močno predimenzionirana) od vseh normalnih in pravno sicer povsem samoumevnih lastninskih upravičenj (tj. pravice do razpolaganja, uporabe in uživanja »plodov« lastnine) vsebuje zgolj pravico do »svobodnega« razpolaganja (beri: prodaje izbranemu delodajalcu), ne pa tudi pravice do njegove svobodne uporabe (absolutna delovnopravna – direktivna in disciplinska – oblast delodajalca v delovnem razmerju!) in uživanja njegovih celotnih »plodov« (tj. tudi dela t. i. rezidualnega presežka dela, ki se prek dobička »sistemsko« prelije v lastništvo lastnikov kapitala). To pa je seveda v očitnem popolnem nasprotju tako s proklamiranimi temeljnimi načeli ekonomske teorije o »svestosti« zasebne lastnine nad produkcijskimi dejavniki, še toliko bolj pa seveda pravne teorije o nedotakljivosti omenjenih lastninskih upravičenj, ki – brez kakršnihkoli dopustnih izjem – tvori jo integralni pojem lastninske pravice.

Osrednji problem kapitalizma kot »sistema« je torej v bistvu pravna neenakost temeljnih civilizacijskih pravic, ki je sicer manjša kot v sužnjelastništvu in fevdalizmu, a je še vedno eklatantna. Osnovna smer in cilj nadaljnjega razvoja družbenoekonomskih sistemov je zato kristalno jasna. Žal pa jo je neoklasična ekonomika doslej uspevala uspešno zamegljevati z vedno novimi in novimi

¹⁵ Skladno s tem so tudi današnje ekonomske politike, vključno z razvpitimi »strukturnimi« (davčnimi, fiskalnimi, socialnimi itd.) reformami, ki se seveda sistemskih temeljev aktualnega kapitalizma niti ne dotikajo, kaj šele, da bi jih skušale spreminjati, še vedno obsedene izključno z ustvarjanjem čim bolj »ugodnega poslovnega okolja za kapital«. Ve se kajpak pretežno na čigav račun in s kakšnimi – brez dvoma demotivacijskimi – učinki na nosilce človeškega kapitala. In to kljub dejstvu, da družbenoekonomski sistem, ki zanemarja razvoj in ekonomsko motivacijo svojega najpomembnejšega produkcijskega dejavnika – tudi strogo ekonomistično gledano – že po logiki stvari ne more imeti prihodnosti.

sofisticiranimi, a na napačnih izhodiščih zasnovanimi matematičnimi formulami, modeli in aksiomi. In to nadvse uspešno počne še naprej.

Temeljne sporne teze aktualne teorije kapitalizma

Kljub zgoraj pojasnjenim zelo izrazitim trendom in že dosežene stopnje »razvoja proizvodjalnih sil« namreč temeljne sistemske predpostavke teorije (in prakse) aktualnega kapitalizma za zdaj še vedno ostajajo povsem enake kot pred dvesto in več leti, torej iz časov Adama Smitha in drugih utemeljiteljev klasične politične ekonomije. Se pravi (če zgolj v zelo grobih obrisih povzamemo njihovo bistvo), da:

1. je ekonomsko »redék« produkcijski dejavnik le (finančni) kapital, »delovna sila« pa je t. i. primarni produkcijski dejavnik, razpoložljiv v skoraj neomejenih količinah, ki ga morajo njegovi lastniki zato za svoje preživetje pač prodajati lastnikom kapitala¹⁶;
2. je človek *homo oeconomicus*, ki dela le zato, da bi zaslužil za preživetje (čeprav je v družboslovju že zdavnaj nesporno, da ljudje pri delu in v zvezi z delom zadovoljujejo tudi številne osebne in societalne potrebe, ki so zlasti z vidika delovne motivacije celo pomembnejše od materialnih¹⁷);
3. kapitalizem temelji na kapitalu, zato kapitalu in njegovim lastnikom domnevno že a priori in sistemsko samodejno pripada tudi status »podjetnika« (kapitalistično podjetje/korporacija je še danes definirano kot »pravno personificirani kapital«, namenjen izključno ustvarjanju profita oz. maksimiranju vrednosti za svoje

¹⁶ Od tod tudi znana demagoška teza o kapitalistih kot dobrotnikih in skrbnikih ljudstva, ki da so s svojo pridnostjo, varčnostjo, sposobnostjo in podjetnostjo ustvarili (in še ustvarjajo) kapital kot temelj celotnega gospodarstva, s katerim nesposobnemu delu prebivalstva sploh omogočajo delo in preživetje.

¹⁷ Po znani Herzbergovi motivacijski teoriji so, denimo, plača in druge materialne ugodnosti le t. i. higienik, ne motivator. Mimogrede: udeležba na dobičku, ki že po definiciji ni del »plače«, seveda ne sodi med higienike, temveč med motivatorje, kajti pri tem gre veliko bolj kot za materialno nagrado v bistvu za zadovoljevanje »osebne« potrebe po priznanju in spoštovanju danega prispevka posameznika k skupnemu produktu.

»lastnike«¹⁸, pri čemer je pojmovanje njihove »družbene odgovornosti« v glavnem zreducirana le na dobrodelnost in razna sponzorstva), delo pa je navadno »tržno blago«, ki ga podjetnik – delodajalec kot sistemsko pooblaščen »organizator proizvodnje« za svoje namene lahko, enako kot produkcijska sredstva, preprosto kupi in (čeprav je neločljivo od človeka kot celote in torej v civilizirani družbi sploh niti ne bi smelo biti »tržno blago«¹⁹, kajti »če prodáš delo, prodáš človeka«) z njim potem v produkcijskih procesih prosto razpolaga in ustvarja (zase) kot s svojo lastnino;

4. so potemtakem lastniki kapitala (četudi gre pri tem morda zgolj za t. i. portfeljske vlagatelje, ki ne delajo v podjetjih in niti približno niso podjetniki v polnem pomenu te besede²⁰, ali pa,

¹⁸ Ni jasno, kako lahko pravo danes v nasprotju z lastnimi temeljnimi načeli temu sploh priznava status pravne osebe in »delodajalca« na trgu dela, kajti za to niso izpolnjene niti najbolj elementarne predpostavke iz teorije pravnih oseb glede nujnosti predhodne zagotovljenosti celotnega materialnega in personalne substrata, potrebnega za opravljanje njenega predvidenega družbenega poslanstva. Kapital in podjetništvo njegovih lastnikov sama po sebi (brez sodelovanja dela in njegovih lastnikov) namreč (še) nista sposobna izvajati produkcije kot osnovnega družbenega poslanstva podjetij. Zato tudi (še) nista »podjetje« niti v ekonomskem smislu, ampak sta zgolj šele nekakšen »ekonomski fetus«, torej načeloma tudi ne bi mogla in smela pridobiti statusa gospodarske družbe/korporacije. Gre vsekakor za izjemno hudo pravno devianco, ki ima tudi izjemno hude posledice v družbenoekonomskem sistemu.

¹⁹ Prav iz tega razloga je, denimo, že Filadelfijska deklaracija MOD iz leta 1944 izrecno prepovedala delo – bodisi ekonomsko bodisi pravno – obravnavati kot tržno blago. Določba I/a točke te deklaracije se namreč glasi: »(a) delo ni blago« (angl. labour is not a commodity). Hkrati pa je to tudi drugi ključen razlog, zaradi katerega kapital s svojimi lastniki (brez predhodne pravne vključitve dela in njegovih lastnikov) v resnici že po splošnih pravnih pravilih ne bi smel pridobiti statusa samostojne pravne osebe. Kupoprodaja dela je namreč pravno prepovedana dejavnost, s takšno pa se ne sme ukvarjati noben pravni subjekt. Prav nakup »delovne sile« pa je eden prvih pravnih poslov, ki jih mora opraviti gospodarska družba, da sploh lahko začne opravljati svojo registrirano dejavnost.

²⁰ Poleg tveganja, ki seveda v resnici še zdaleč ni imanentno le lastnikom kapitala, so integralne sestavine tega pojma tudi podjetniška ideja in ustanovitvena iniciativa, strateško upravljanje, vodenje in inoviranje poslovnih procesov itd. Te danes – vsaj v večjih korporacijah – v glavnem prehajajo na »notranje podjetnike« (menedžment in zaposleni), podjetniška funkcija lastnikov kapitala pa je pogosto zreducirana v glavnem le na tveganje s tem kapitalom.

denimo, za t. i. podjetja »poštne nabiralnike«) edini zaslužni za kapitalistično produkcijo in ustvarjeni produkt, zaradi česar si upravičeno lastijo tako vse korporacijsko-upravljalne pravice, kakor tudi izključno pravico do prisvajanja celotnega čistega bilančnega dobička podjetij v svoji »lasti« (čeprav produkt nikoli ni le rezultat kapitala in podjetništva njegovih lastnikov, ampak je v njem nesporno vsebovan tudi pomemben del t. i. rezidualnega presežka outputa dela) ter morebitnega kapitalskega dobička (čeprav glavnino njegove vrednosti tvori vrednost intelektualnega kapitala), medtem ko so lastniki dela za sodelovanje svojega produkcijskega dejavnika – in seveda sebe osebno – plačani le z mezdo kot tržno protivrednostjo njegovega inputa – ne pa dejanskega outputa!), ki za razliko od dobičkov, obresti in rent seveda ni nikakršen »ekonomski donos«²¹ in pomeni očitno

O tem podrobneje govori, denimo, Galbraith (2010: 33–40), ki med drugim pravi: »Nadaljevanje političnega in družbenega čaščenja malih podjetij in družinskih kmetij je, blago rečeno, nedolžna oblika prevare. Tradicija in romantika, toda ne stvarnost. V stvarnosti prehaja moč na management, organizacijo, Microsoft. [...] Kapitalizem, ki je odprl pot managementu in korporacijski birokraciji, je iznašel navidezno pomembnost lastnikov. V tem je prevara.« Bergant (2018) pa k temu lucidno dodaja, da za podjetnike, ki so zaposleni in obenem tudi večinski lastniki svojega podjetja, razprava o tem vprašanju verjetno res ni zanimiva, »na žalost pa svetovni kapital ni pretežno v rokah takih podjetnikov«. Ker je torej podjetništvo tipično osebnotna lastnost ljudi, ne lastnost kapitala (in tudi ne nujno njegovih lastnikov), lahko upravljalne in materialne pravice iz tega naslova načeloma uživajo le tisti, ki te funkcije tudi dejansko opravljajo (pravna absurdnost t. i. agentske teorije!) in v odvisnosti od obsega, ki ga opravljajo. V tem smislu t. i. portfeljski vlagatelji kapitala niso prav nič večji podjetniki od zaposlenih – t. i. notranjih podjetnikov v konkretnem podjetju, pa vendarle jim pravo priznava polne in izključne korporacijske pravice (kar, mimogrede, seveda pomeni, da je danes v resnici zgolj lastnina sama po sebi, ne pa podjetništvo, sistemska podlaga vseh korporacijskih pravic). Podjetništvo mora torej postati predmet samostojnega in ločenega vendar ne »trajnega«) nagrajevanja, ne pa temelj izključne in trajne pravice do upravljanja in prilaščanja »plodov« skupnega ustvarjanja v podjetju. V nobenem primeru in na nobeni utemeljeni pravni podlagi pa na tej podlagi seveda ni mogoče povsem izključiti pripadajočih korporacijskih pravic lastnikov dela oz. človeškega kapitala na temelju njihove nespornega prispevka k produktu.

21

Bistvo vseh produkcijskih dejavnikov naj bi bilo po teoriji sicer prav ustvarjanje ekonomskega donosa svojim lastnikom (ne morda latnikom drugega). Mezda/plača je torej po svojem ekonomskem bistvu s tega vidika bolj nekakšna »amortizacija delovne sile« kot pa dohodek iz naslova prispevka dela k produktu.

ekonomsko izkoriščanje dela, kajti menjava na trgu dela/delovne sile definitivno ni ne »svobodna« in ne »ekvivalentna« (obenem pa je, kot že rečeno, tudi pravno »prepovedana«), zato je ta trg v resnici tipičen »kvazitrg«, ki spričo svojega očitno deviantnega delovanja sistemsko zagotovo sploh niti ne sodi v »pravo« tržno gospodarstvo;

5. je profit/dobiček kot dohodek lastnikov kapitala lahko v kakršnemkoli kapitalizmu edini motiv gospodarjenja in gonilo gospodarskega razvoja²² in da torej ni prav nič slabega, če iz navedenih razlogov donosi iz t. i. proizvodnega kapitala (po Pikettyju²³) ob povprečni letni stopnji rasti narodnega dohodka 1 do 2 % naraščajo po 7 do 8 % (čeprav ni dvoma, da se ravno v takšni ekonomsko nelogični »razdelitvi« produkta skriva glavni vzrok vseh makroekonomskih neravnovesij med ponudbo in povpraševanjem ter iz tega izhajajočih nenehnih cikličnih kriz kapitalizma, ki so sicer – kljub vsem mogočim znanim ekonom-

²² Temu je danes dejansko res tako izključno le zaradi zgoraj pojasnjene pravne zasnove kapitalističnega podjetja kot »pravno personificiranega kapitala«, kajti njegov poslovni rezultat se skladno z njegovim poslanstvom logično ugotavlja kot »dobiček/profit« za njegove lastnike. Če bi bilo podjetje v duhu teorije družbene odgovornosti in t. i. deležniške koncepcije podjetij pravno zasnovano kot »(enako)pravna skupnost človeškega in finančnega kapitala ter njunih lastnikov«, pa bi tovrstni motiv (skladno z njegovim bistveno drugače opredeljenim temeljnim družbenim poslanstvom) pač predstavljal, na primer, čisti dohodek podjetja, ki bi se – skladno s prispevki k njegovemu ustvarjanju – delil med lastnike obeh produkcijskih dejavnikov, le da bi to (za razliko od sedanjega stanja) motiviralo oboje (ne samo lastnike finančnega kapitala), kar bi seveda – verjetno kot edino – lahko v uvodoma pojasnjenih bistveno spremenjenih objektivnih družbenoekonomskih okoliščinah 21. stoletja tudi dejansko močno pospešilo ekonomski razvoj. Ravno zaradi izrazito demotivacijskih učinkov na lastnike človeškega kapitala namreč sedanji mezdni model kapitalizma že dolgo ni in tudi ne more biti več (niti strogo ekonomsko gledano) »superioren«.

²³ »Ne glede na vse zgodovinske uganke ni dvoma, da je bila stopnja kapitalskega donosa vedno opazno višja od stopnje rasti – dolgoročno (če upoštevamo tudi t. i. nepremičninski kapital, op. a.) okoli 4 do 5 % na leto. ... Večino človekove zgodovine je bila torej stopnja kapitalskega donosa vedno najmanj deset- ali 20-krat višja od stopnje rasti proizvoda in dohodka.« (Piketty, 2015: 442-443)

skim teorijam kriz – po svojem najglobljem bistvu čisto navadnekласične ciklične »krize hiperprodukcije«²⁴);

6. je v tržnem sistemu lahko le trg edini zveličavni regulator družbenoekonomskih odnosov v vseh štirih osnovnih fazah gospodarskega procesa (produkcija, menjava, razdelitev, potrošnja) in da so vsi produkcijski dejavniki tržno blago, dohodki lastnikov pa njihova tržna cena (čeprav gre za očitno znanstveno neresnico/zablodo, kajti za t. i. lastniški kapital, denimo, v resnici ne velja ne eno ne drugo – ta kapital sam po sebi namreč nikoli in na nobenem trgu ni samostojno tržno blago, dobiček kot dohodek njegovih lastnikov pa ne tržna cena ničesar);
7. je samoumevno (?), da je v kapitalizmu kot tržnem sistemu tudi »temeljni produkcijski (tj. proizvodni in razdelitveni) odnos« med delom in kapitalom kot – ekonomsko sicer povsem enakovrednima – temeljnima produkcijskima dejavnikoma v bistvu navaden tržno-menjalni (kupoprodajni, mezdni) odnos in da morebiten »nemezdni« model kapitalizma ni mogoč niti teoretično (čeprav je jasno, da ne produkcija ne razdelitev po svojem ekonomskem bistvu nista nikakršna »menjava« in da trg s svojim zakonom ponudbe in povpraševanja v teh dveh fazah gospodarskega procesa kot domnevni regulator nima kaj početi – če mu to funkcijo kljub temu sistemsko vsilimo, pa jo, kot je bilo zgoraj pojasnjeno v zvezi s »kvazitrgom delovne sile«, lahko opravlja le izrazito deviantno);

²⁴ Damijan (2014: 9), denimo, v zvezi z zadnjo gospodarsko krizo ugotavlja: »Ne gre za krizo neučinkovitosti na strani ponudbe (proizvodnje), ta je v globalizirani verziji kapitalizma naravnost hiperučinkovita. Pač pa gre za krizo na strani povpraševanja, ki pa je posledica neustrezne razdelitve prihodkov od gospodarjenja. In to v razvitih državah. Natančneje, ker delavci v razvitih državah dobijo premajhen delež kolača, je povpraševanje izjemno nestabilno.« Tudi Mencinger (2013: 4) v tej zvezi ugotavlja, da se je v zadnjih desetletjih pri delitvi družbenega produkta med delom in kapitalom izrazito zmanjšal delež dela in narasel delež kapitala. Omenjeno zmanjševanje deleža dela pri delitvi družbenega produkta je povzročilo zmanjšanje kupne moči pri večini, zato so jo na približno enaki ravni umetno vzdrževali le s krediti (z znanimi posledicami v obliki hude gospodarske krize). Praktično identično stališče zastopa tudi Šajatović (2012), ki ugotavlja: »Če obstaja resna grožnja svetu, potem je to stanje globalne ekonomije in napačne diagnoze današnje svetovne recesije. Ta je predvsem posledica hiperprodukcije blaga, šele potem 'pohlepnih bankirjev'.«

8. je morebitna pravica delavcev do sodelovanja pri upravljanju lahko le prostovoljni motivacijski ukrep podjetnika, njihova morebitna udeležba pri dobičku pa le nekakšen »solidarnostni transfer od lastnikov kapitala k lastnikom delovne sile«;
9. na teh temeljih zasnovanega aktualnega modela kapitalizma, ki je (čeprav zaradi svojih demotivacijskih učinkov na lastnike človeškega kapitala, kot že rečeno, danes evidentno tudi ekonomsko deluje že izrazito retrogradno) bojda za vekov veke ekonomsko superioren sistem brez konkurence in brez alternative, ni mogoče ukiniti oziroma radikalno spremeniti, ne da bi pri tem (spet) zašli v takšno ali drugačno obliko »netržnega« socializma (znana fukuyamistična teza o »koncu zgodovine«!²⁵), njegove vse bolj katastrofične makroekonomske, socialne in okoljske posledice pa naj blaži (ne rešuje, ker tega seveda niti ne more!) t. i. socialna država²⁶.

Gre seveda za precejšnje teoretične nesmisle. In sicer ne samo skozi prizmo uvodoma omenjenih tektonskih sprememb v objektivni družbenoekonomski realnosti 21. stoletja kot »ere znanja in človeškega kapitala«, temveč že v osnovi in od samega začetka.

Bistvo dejanskih družbenoekonomskih odnosov

Nikomur namreč še ni in verjetno tudi ne bo uspelo argumentirano ovreči pronicljive in zdravorazumsko edino logične definicije bistva

²⁵ Po znamenitem eseu Francisa Fukuyame z naslovom, objavljenem leta 1989. Spričo izjalovitve socializmov naj bi se sedanji kapitalizem dokončno potrdil kot - ekonomsko in politično - absolutno superioren družbeni sistem brez konkurence in brez alternative. »Po protikeynesijanski revoluciji in nastopu nove desnice v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je uveljavilo prepričanje o svobodnem tržnem gospodarstvu kot najboljšem izmed možnih svetov ...« (Brščič, 2012: 14)

²⁶ Koncept socialne države, h kateremu se kot k nekakšni rešilni bilki prihodnjega družbenoekonomskega razvoja danes zatekajo tako ekonomska teorija in stroka kot (leve in desne) politike, je v bistvu le ena od dveh in nič oziroma bolje rečeno konceptov ekonomske politike znotraj istega, tj. še vedno tipičnega klasičnega mezdnege modela kapitalizma, in na dolgi rok ne rešuje ne – že zdaj enormne in še naprej strmo naraščajoče – neenakosti ne nobenega od drugih sistemskih problemov tega kapitalizma. Nikakor pa to kajpak ni nikakršen nov »model« kapitalizma.

dejanskih oz. realno obstoječih medsebojnih produkcijskih odnosov med lastniki temeljnih produkcijskih dejavnikov, katere veljavnost je povsem neodvisna od konkretne pravne regulacije teh odnosov v vsakokratnem od doslej znanih »produkcijskih načinov« (sužnjelastništvo, fevdalizem, kapitalizem, socializem) in ki jo je že predhodnik klasične politične ekonomije sir William Petty (1623–1687) sijajno ubesedil takole: »*Delo je oče proizvoda in zemlja (danes: kapital, op. a.) je njegova mati. Ne moremo reči, kateri je bolj pomemben za spočetje otroka: mati ali oče.*« Samuelson in Nordhaus (2002: 214) pa sta k temu dodala še piko na i: »*Prav tako je nemogoče reči, koliko outputa je ustvaril en sam ločen input.*«. (Opomba avtorja: Le kako naj bi torej to vedel trg, ki s svojim mehanizmom ponudbe in povpraševanja kajpak ni sposoben niti približno objektivno ugotoviti in ovrednotiti »internih« prispevkov dela in kapitala ter njunih lastnikov k produktu in je torej že v osnovi popolnoma neprimeren inštrument za izvajanje ekonomsko pravične »razdelitve produkta« med njegove vzajemno soodvisne »soproducente« skladno z njihovimi prispevki²⁷, čeprav je prav to sicer brez dvoma temeljni predpogoj za uravnoteženo in ekonomsko nedelegantno funkcioniranje družbenoekonomskega sistema kot celote? Dokler torej tudi formalnopravni družbenoekonomski sistem na področju produkcije in razdelitve ne bo usklajen s to objektivno ekonomsko realnostjo, družbenoekonomski razvoj človeške civilizacije pač ne bo mogel biti – zares zaključen. Aktualni mezdni kapitalizem pa je od tega kajpak še zelo oddaljen.)

²⁷ Kupoprodaja (konkretno dela) kajpak že v osnovi ni nikakršna »razdelitev«, zato trg v resnici prav ničesar ne razdeli, ampak prek kupoprodaje le razporedi oz., kot temu pravita Samuelson in Nordhaus (2002: 223), »porazdeli« proizvod oziroma narodni dohodek med lastnike produkcijskih dejavnikov, kar pa je seveda nekaj povsem drugega. Proizvod naj bi se delil v konkretnih podjetjih in med konkretnimi »soproducenti«, ne pa na trgu, ki je sicer sestavni del »podjetniškega okolja« (ne internega produkcijskega procesa). Zato je (neo)klasična ekonomska teorija – v bistvu logično – sploh brez resne lastne teorije razdelitve. Če seveda odmislimo poenostavljeno t. i. Clarkovo teorijo faktorske razdelitve, nastalo kot nek vsaj zasilen odgovor na izzive marksizma, ki pa pomeni le enostavno »preslikavo« teorije produkcije in menjave« tudi na razdelitev in niti slučajno ne vzdrži resne kritične presoje. In sicer ravno zato, ker z njo le »pojasnjuje« sedanjo tržno menjavo, zgolj preoblečeno v »razdelitev«. Tipične »menjave« pač z nobenimi teoretičnimi akrobacijami ni moč preprosto pretvoriti v »razdelitev produkta«.

Produkcija v kateremkoli »produkcijskem načinu« je torej že po definiciji v svojem ekonomskem bistvu vedno *»proces ustvarjanja nove (dodane) ekonomske vrednosti v odnosih popolne vzajemne soodvisnosti (ne pa kupoprodaje!) med delom in kapitalom ter njunimi lastniki«*. Iz tega pa bi morala po logiki stvari izhajati tudi razdelitev produkta: produkt naj bi bil načeloma razdeljen tako, kot je bil – upošteva torej dejanske prispevke obeh produkcijskih faktorjev in njunih lastnikov – tudi ustvarjen. Trg o tem, kot rečeno, pač »nima pojma« (in ga objektivno tudi ne more imeti), zato je oz. bi bil kakršenkoli interni razdelitveni dogovor med »soproducenti« v vsakem primeru lahko bistveno boljši in bolj objektivni inštrument razdelitve produkta od sedanje »tržne razdelitve«, ki torej zagotovo ni nekaj ekonomsko svetega in nenadomestljivega.

Povedano seveda pomeni, da noben ekonomsko in pravno smiseln ter (tudi ekonomsko) zares demokratičen, uravnotežen in učinkovit »produkcijski način« ne more temeljiti na sistemskem favoriziranju oziroma »diktaturi« (zgolj) dela ali (zgolj) kapitala²⁸, ampak bi bilo lahko – in bi tudi moralo biti – kakršnokoli »podjetje« kot temeljna ekonomska celica družbe logično zasnovano le kot *»(enako)pravna združba/korporacija človeškega in finančnega kapitala ter njunih lastnikov«*, temelječa na *»sopodjetništvu«* in *»partnerskih«* (tj. vzajemno soodvisnih, ne pa nekakšnih kupoprodajnih!?) medsebojnih produkcijskih – proizvodnih in razdelitvenih – odnosih. Kar je seveda pravno tudi realno povsem izvedljivo.

Po kakšni ekonomski logiki naj bi namreč za začetek skupne proizvodnje nujno morali lastniki enega od obeh ekonomsko povsem enakovrednih temeljnih produkcijskih dejavnikov najprej prodati svoj produkcijski dejavnik drugemu (bodisi lastniki dela lastnikom kapitala bodisi obratno) in se mu s tem v celoti predati v ekonomsko in delovnopravno »oblast«, namesto da bi se pogodbeno organizirali kot »sopodjetniki«, tako kot produkt v proizvodnji v resnici tudi nastaja? Čemu naj bi bili torej eden drugemu »delodajalec«, ko pa lahko, kot rečeno, novo vrednost objektivno ustvarjajo le skupaj, nerazdružno in vzajemno?²⁹ Zakaj ne bi vsak od lastnikov pač za

²⁸ Vsi dosedANJI socializmi temeljijo na popolni diktaturi dela in zanikanju pomena lastništva nad kapitalom, aktualni kapitalizem pa je ekstrem v drugo smer: temelji na »diktaturi kapitala« nad delom.

²⁹ Zgolj bistveno večja »preživetvena trdoživost« lastnikov kapitala, ki je bila posebej izrazita v okoliščinah zgodnjega kapitalizma, v tem smislu zagotovo

zagon proizvodnje prispeval svoj produkcijski dejavnik (eni kapital za nakup produkcijskih sredstev, ki po svojem bistvu pomenijo le konkretno pojavno obliko kapitala oz. t. i. fizični kapital, drugi pa delo, ki bo z njimi ustvarilo produkt), skupni produkt pa bi si partnersko-dogovorno razdelila skladno z dejanskimi prispevki k produktu? Kakšen »trg delovne sile« je torej potreben kot predpogoj za kapitalistično proizvodnjo in čemu? Le zakaj naj bi delo – da bi se lahko sploh organizirala in izvajala proizvodnja – moralo predhodno nujno preiti v last kapital(ist)a? V tem pač preprosto ni prav nobene ekonomske in pravne logike, še manj pa kake dejanske objektivne »ekonomske nuje«.

Namesto povzetka

Ni torej jasno, kako je utemeljiteljem klasične politične ekonomije lahko uspelo iz omenjene Pettyjeve ekonomsko-teoretično povsem neoporečne definicije teoretično skonstruirati (sedanji) »mezdni« temeljni produkcijski odnos med lastniki dela in kapitala kot sistemski temelj aktualnega kapitalizma. Ali pa Marxu njegovo »kritiko meščanske ekonomije«, v kateri je – namesto v povsem zgrešeni sedanji pravni zasnovi kapitalističnega podjetja – kot krivca za izkoriščanje dela po kapitalu prepoznal kar zasebno lastnino nad kapitalom samo po sebi (čeprav po temeljnih načelih prava lastninska pravica nad čemerkoli, konkretno nad kapitalom, sama po sebi nikoli ne vsebuje tudi pravice do prisvajanja »plodov« tuje lastnine, konkretno presežka outputa dela) in trg (čeprav je v tem smislu dejansko sporen le »kvazitr trg dela«, nikakor pa ne trg na splošno³⁰).

ne more biti znanstveno upošteven argument. Adam Smith (2010: 8) jo je pojasnil takole: »Zemljiški posestnik, zakupnik, lastnik manufakture, trgovec lahko večinoma živijo leto ali dve od sredstev, ki so si jih že pridobili, ne da bi zaposlili enega samega delavca. Brez službe številni delavci ne bi preživeli niti en teden, nekaj bi jih zdržalo kak mesec, skoraj nobeden pa ne bi mogel shajati leto.« A pri tem je že sam dodal tudi tisto, kar je – ob nesporni ekonomski enakovrednosti dela in kapitala – sistemsko gledano pri celi stvari zares bistveno: »Sčasoma lahko delodajalec potrebuje delavca tako kot potrebuje delavec njega, vendar delodajalčeva potreba ni tako neodložljiva.«

³⁰ Trg, ki po Galbraithu (2010: 16) igra pomembno vlogo v gospodarski zgodovini človeštva vsaj od izuma kovanega denarja (tega pripisujejo

A kakorkoli že, ekonomsko teorijo kapitalizma (in skupaj z njo korporacijsko- in delovnopravno, ki je doslej vedno le slepo sledila ekonomski), skladno s tem pa tudi celotno njegovo pravno-institucionalno strukturo, bo v novih družbenoekonomskih okoliščinah 21. stoletja vsekakor treba začeti graditi povsem na novo in na povsem drugačnih ekonomsko-teoretičnih predpostavkah. In sicer, začnši ponovno pri citirani Pettyjevi izhodiščni ugotovitvi, ne (spet šele) pri Smithu ali Marxu, ki sta jo v svojih teorijah žal povsem zanemarila in katerih ekonomski »recepti« v praksi – verjetno tudi zato – očitno ne delujejo (več), zagotovo pa ne vodijo v smeri izgrajevanja želene ekonomsko uspešne, obenem pa socialno pravičnejše in okoljsko odgovornejše družbe. Za družbenoekonomsko evolucijo v tej smeri bo torej brez dvoma nujna najprej resna »znanstvena revolucija« v družboslovju, predvsem v ekonomiji in pravu.

Kaj torej pravzaprav spremeniti – ekonomijo ali pravo?

Jedro problematičnosti in vseh glavnih sistemskih deviantnosti aktualnega kapitalizma je torej brez dvoma »(temeljni) mezdni produkcijski odnos med delom in kapitalom«, ki je v izraziti opreki z objektivno ekonomsko realnostjo (tj. popolno vzajemnostjo in soodvisnostjo) v konkretnih procesih ustvarjanja nove ekonomske vrednosti. Kakršenkoli pravno reguliran družbenoekonomski sistem pa je vedno predvsem proizvod veljavnega prava, podprtega z državno prisilo³¹ (v interesu vsakokratnega privilegiranega sloja, ki pač obvladuje državni aparat). Če ne bi bilo tako, ampak bi veljalo »naravno« pravo, ki bi izhajalo iz prej omenjene brezčasne ekonomske logike proizvodnje, kakor jo je definiral Petty, potem v zgodovini kajpak ne

Lidijcem v 8. stoletju pr. n. št.) dalje, seveda ostaja nepogrešljiv mehanizem regulacije »menjave«, a njegovo funkcijo v (tržnem) družbenoekonomskem sistemu je treba tudi dejansko omejiti izključno na to fazo gospodarskega procesa (tj. na menjavo proizvodov in storitev, ter drugih dobrin, ne pa kupoprodajo človeškega dela, ki preprosto ne more biti tržno blago!), kajti kot regulator proizvodnih in razdelitvenih odnosov je definitivno povsem neprimeren.

³¹ Samary (2017: 23): »[...] 'zakoni', ki spreminjajo naravo, ljudi in denar v blago, se nikoli v preteklosti in nikjer v sedanjosti niso uveljavili po 'naravni' poti, brez pomoči močne države.«

bi imeli ne sužnjelastništva, ne fevdalizma, ne kapitalizma kot nesporno »izkoriščevalskih« družbenoekonomskih sistemov, ampak bi človeštvo pač že od nekdaj živelo v »ekonomski demokraciji«.

Tudi mezdni produkcijski odnos torej ni nikakršna »objektivna ekonomska nuja« tržnega sistema, temveč je tipičen »pravni« konstrukt, ki bi bil, kot že rečeno, v zasebnolastniškem in tržnem gospodarstvu ob drugačnem pravnem sistemu lahko brez škode za ekonomsko učinkovitost (kvečjemu obratno!) tudi povsem drugačen. Glede na uvodne ugotovitve o nesporni »dozorelosti« razvitosti proizvodjalnih sil v današnji objektivni ekonomski realnosti pa zagotovo ni več prav nobenih objektivnih »ekonomskih« ovir za tovrstne pravne spremembe. Ravno nasprotno, skrajni čas je že zanje. Kaj je pravzaprav treba v bistvu v tem smislu spremeniti v obstoječi institucionalni strukturi veljavnega družbenoekonomskega sistema, pa je bilo že povedano. Treba je v temelju rekonstruirati veljavno pravno koncepcijo kapitalističnega podjetja kot temeljne ekonomske celice kapitalizma (s ciljem popolne izenačitve korporacijskih lastninskih upravičenj iz naslova lastnine nad finančnim kapitalom ter delom oz. človeškim kapitalom), čemur bi seveda potem logično in bolj ali manj samodejno sledila tudi sprememba ključnih družbenoekonomskih (zlasti korporacijsko-upravljaljskih in razdelitvenih) odnosov v zgoraj navedenem smislu.

Odgovor na naslovno vprašanje bi se potemtakem na podlagi povedanega lahko v enem stavku glasil: s spremembo prava spremenjati ekonomijo. Objektivnih (tržnih in drugih, kot na primer, interesi in elementarna racionalnost človeka pri njihovem uresničevanju) ekonomskih zakonitosti seveda ne more spremeniti nihče, niti pravo. A te zakonitosti imajo v različnih pravno-institucionalnih družbenoekonomskih »sistemih« pač popolnoma drugačne konkretne učinke na delovanje ekonomije kot celote. Za spreminjanje instituta (klasične zasebne) lastnine nad kapitalom pa zaenkrat po mojem mnenju ni prav nobene potrebe, ampak je treba sistemsko odpraviti le že omenjeno sedanjo »pravno invalidnost« lastninske pravice nad delom oz. človeškim kapitalom.

Na potezi sta torej zdaj predvsem korporacijsko in delovno pravo. V prvi fazi bi bilo v danih okoliščinah dovolj le maksimalno pravno okrepiti pravice delavcev do sodelovanja pri upravljanju in vpeljati tudi njihovo obvezno udeležbo pri dobičku. Ko bo t. i. računovodstvo človeških zmožnosti, ki bo omogočilo tudi formalno uvedbo intelektualnega kapitala v bilance podjetij, dovolj razvito,

pa lahko sledi tudi omenjena formalnopravna rekonstrukcija kapitalističnega podjetja.

In šele takrat bo dejansko moč utemeljeno govoriti o »ekonomski demokraciji« kot neki povsem novi, »nemezdni« sistemski paradigmi (in naslednji razvojni fazi) kapitalizma, oziroma o novem »produkcijskem načinu«, ki bo sicer še vedno v celoti zasebnolastniški in tržni sistem (s podjetniškim, vendar pa na dveh vrstah kapitala – človeškem in finančnem) temelječ način proizvodnje (torej kapitalizem v pravem pomenu besede), a z zdajšnjim mezdnim ne bo imel več praktično nobene druge zveze.

Viri in literatura

- Adizes, Ichak (2011): Intervju: dr. Ichak Adizes. Povzeto dne 28. 6. 2013 s spletne strani: <http://mladipodjetnik.si/novice-in-dogodki/novice/intervju-dr.-ichak-adizes>.
- Bergant, Živko (2018): Citat iz avtorjevega prispevka v okviru spletne razprave o kapitalizmu (18. 6. 2018). Ljubljana: Gibanje za družbeno odgovornost.
- Bohinc, Rado (2018): Koalicija za družbeno odgovornost? Ekonomska demokracija, št. 3/2018, str. 3–6. Kranj: ŠCID.
- Brščič, Bernard (2012): (Ne)moralnost kapitalizma in pravna država. Delo, Sobotna priloga z dne 25. 2. 2012. str. 10-11. Ljubljana: ČZP Delo.
- Damijan, Jože P. (2014): Kaj se dogaja z ekonomijo? Delo, Sobotna priloga z dne 19. 4. 2014. Ljubljana: ČZP Delo.
- Daum, Juergen H. (2003): Intangible Assets and Value Creation. London: John Wiley and Sons Ltd. United Kingdom.
- Galbraith, John Kenneth (2010): Ekonomika nedolžne prevare. Resnica našega časa. (orig. The Economics of Innocent Freud. Truth for Our Time.), Ljubljana: Družba Piano d.o.o. in Mladina d.d. Prvi natis v izvirniku: New York, 2004.
- Gostiša, Mato (2017): Ekonomska demokracija v 21. stoletju. Kranj: ŠCID.
- International Labour Organization (1994): Declaration of Philadelphia. ILO.
- Klarič, Matej (2011): Kapitalizem: nastanek, razvoj in rezultati. Diplomsko delo (mentor: prof. dr. Miroslav Stanojević). Ljubljana: FDV Univerze v Ljubljani.
- Mencinger, Jože (2013): Stroške dela na raven šivilj v Bangladešu. NeDelo z dne 29. 9. 2013, str. 4–5. Ljubljana: ČZP Delo.

- Roos, Johan, Göran Roos, Leif Edvinsson in Nikola C. Dragonetti (2000): *Intelektualni kapital: krmarjenje po novem poslovnem svetu*. Ljubljana: Inštitut za intelektualni kapital.
- Piketty, Thomas (2015): *Kapital v 21. stoletju* (orig. *Le capital au XXIe siècle*). Ljubljana: Mladinska knjiga Založba.
- Samary, Catherine (2017): *Komunizem v gibanju. Zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*. Ljubljana: Založba *cf.
- Samuelson, Paul A. in Nordhaus, William D. (2002): *Ekonomija* (izv. *Economics, Sixteenth Edition*). Ljubljana: Naklada Mate, GV Založba (prva izd. The McGraw-Hill Companies, Inc., 1998).
- Smith, Adam (2010): *Bogastvo narodov – Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov* (orig. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*). Ljubljana: Studia humanitatis (prvič izdano: 1776).
- Šajatović, Miodrag (2012): *So morda Mayi določili leto 2012 kot zadnje zaradi ekonomije?* Povzeto s spletne strani: <http://liderpress.hr/blogovi/ekonomalije/104671/> (2. 6. 2017).
- Šmuc, Sonja (2007) *Vera v čudeže*. Uvodnik. MQ – revija Združenja Manager, št. 2/2007.
- Zupančič, Boštjan. M. (2011): *Tembatsu: Druga od suhih krav*. Domžale: Samozaložba.

Družbena odgovornost do dela

dr. Živko Bergant¹

Povzetek: Prispevek obravnava razmerje med kapitalom in delom. Pri tem izhaja iz temeljne človekove potrebe po obstoju, ki ga je možno zagotavljati samo z delom. S tem človek ustvarja dodano vrednost kot rezervo za obvladovanje tveganj. Avtor na tej osnovi oblikuje zakon dodane vrednosti, ki obsega njeno ustvarjanje (z delom) in delitev med deležnike. Zadnja mora upoštevati enakopravnost vseh dejavnikov pri njenem ustvarjanju, sicer lahko entropija vodi v razkroj organizacijskega sistema. V prispevku je opredeljena nova kategorija presežna dodana vrednosti, ki je vir za udeležbo vseh deležnikov sistema. Predstavljeni model zahteva znatne spremembe v miselnosti, korporativnem upravljanju, delovnih razmerjih in drugih povezanih sistemih, saj presežna dodana vrednost nadomešča dobiček kot temeljni cilj poslovanja združbe.

Ključne besede: dodana vrednost, dobiček, družbena odgovornost, delitev, trajnostni razvoj.

Abstract: The paper deals with the relationship between the capital and the human labor. In doing so, it follows from the fundamental human need for existence, which can only be provided by human labor. Men and women create added value by working as a reserve for adequate risk management. On this basis, the author formulates a law of added value that encompasses its creation (through work) and its division among stakeholders. The division of value added must take into account the equality of all factors in its creation, otherwise entropy can lead to the disintegration of the organizational system. The article defines a new category of surplus added value, which is a source for the participation of all stakeholders in the system. The presented model requires significant changes in mentality, corporate governance, employment relationships and other related systems, since surplus added value replaces profits as the core business goal of the group.

¹ Ivan.Svetlik@fdv.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

Key words: value added, profit, social responsibility, division, sustainable development.

Izhodišče

Poglobljeno obravnavanje družbene odgovornosti do dela kot temelja trajnostnega razvoja mora upoštevati zlasti naslednja izhodišča:

1. človek je stalno izpostavljen tveganjem, ki ogrožajo njegov obstoj;
2. samo z delom (v najširšem smislu) lahko ustvarjamo novo vrednost kot rezervo za obvladovanje tveganj;
3. pri tem se združujemo v najrazličnejše oblike sodelovanja, ki omogočajo sinergije za večjo učinkovitost dela;
4. temeljna usmeritev v večanje učinkovitosti dela je večanje znanja na vseh ravneh, predvsem v treh smereh:
 - spoznavanje narave in okolja;
 - spoznavanje človeka samega;
 - spoznavanje vloge človeka v okolju;
5. pri tem je pomembno preprečevanje zlorabe znanja za kratkoročne interese posameznikov ali njihovih skupin;
6. udeležba posameznika v novoustvarjeni vrednosti mora načeloma biti sorazmerna z njegovim prispevkom k tej vrednosti (temeljno etično načelo);
7. v nasprotnem primeru se povečujeta nezadovoljstvo in entropija v vsakem organizacijskem sistemu, v skrajnosti pa se povečuje tudi tveganje človeškega obstoja;
8. vsako delovanje v nasprotju s temeljnim etičnim načelom deluje v smeri razkroja družbe.

Zakon dodane vrednosti

Na podlagi zgornjih izhodišč opredelimo splošni zakon ustvarjanja in usmerjanja dodane vrednosti (v nadaljevanju krajše: zakon dodane vrednosti), ki obsega dva vidika:

1. dodana vrednost je čisti izid delovanja organizacijskega sistema pri obvladovanju tveganja, ki je lasten sistemu in pripada nosilcem tveganja sorazmerno njihovem prispevku k delovanju organizacijskega sistema (vidik ustvarjanja dodane vrednosti);

2. nesorazmerno visoka ali nesorazmerno nizka udeležba posameznih nosilcev tveganja v dodani vrednosti (glede na njihov delovni prispevek) povečuje entropijo organizacijskega sistema in ogroža uresničevanje njegovega trajnostnega razvoja (vidik usmerjanja dodane vrednosti). Zakon je splošen zato, ker velja v vseh družbenoekonomskih sistemih (preteklih, sedanjih in prihodnjih), ki so usmerjeni v trajnostni razvoj, in ima v različnih gospodarskih in političnih okoljih ter v različnih vrstah organiziranosti združb (v razmerjih med ljudmi), različne pojavne oblike svoje navzočnosti.

Najprej je treba pojasniti dve pomembni kategoriji zakona, to sta čisti izid in prispevek k delovanju organizacijskega sistema.

Čisti izid v okviru tega zakona razumemo v najširšem smislu, od kvalitativnih in računovodskih ter širših vrednostnih ocen do počutja in zadovoljstva udeležencev. Ocenjevanje čistega izida je torej odvisno od vrste organizacijskega sistema (npr. gospodinjstvo, društvo, zavod, nepridobitna združba, gospodarska združba, občina, država, človeštvo kot celota). Pomembna je beseda čisti, ker pomeni razliko med celotnim izidom (priznanim od uporabnikov oziroma potrjenim na trgu) in ovrednotenimi potroški pri delovanju sistema (vključno s potroški delovne sile, potroški naravnih dobrin oziroma stroškov njihovega nadomeščanja in stroški ohranjanja okolja, ki so povezani s celotnim izidom).

Prav tako je treba prispevek k delovanju organizacijskega sistema razumeti v najširšem smislu, torej v vseh možnih oblikah (npr. materializirano delo, kot so stvarni in denarni vložki, znanje, seveda pa tudi tekoče fizično in intelektualno delo, vključno s poroštvi in z oportunitetnimi stroški oziroma izgubami posameznih udeležencev). Mulej podobno govori o »trudu za kar najnižjo entropijo« (Mulej, 2000, 269).

Naslednja pomembna kategorija v izreku zakona dodane vrednosti je entropija, ki je izvirno sicer fizikalna kategorija, v družbenih oziroma organizacijskih sistemih pa je načeloma opredeljena kot »splošen, večin in naraven proces, ki izraža naravno težnjo vsega obstoječega k propadu« (Mulej, 2000, 260).

Na podlagi zakona dodane vrednosti razumemo entropijo organizacijskih sistemov predvsem kot posledico neravnovesja med prispevkom udeležencev in njihovim deležem v dodani vrednosti. Neravnovesje je namreč uničujoče, saj deluje proti sodelovanju

in medsebojnemu zaupanju, ki je nujno v razmerah soodvisnosti (Judt, 2011, 57 in 80).

Zakon dodane vrednosti deluje ne glede na želje ali dejavnosti udeležencev in ne glede na normativno urejenost organizacijskega sistema ali njegovega okolja. Je torej neodvisen od človekove volje, ki je ustvarila organizacijski sistem.

Dejstvo, da je delo oziroma prispevek k obvladovanju tveganj temeljno sodilo pri udeležbi v dodani vrednosti, kaže tudi na globoko etičnost, ki pa ni predpostavka zakona dodane vrednosti, temveč se zaradi njegovega delovanja kaže kot nujni sestavni del vsega človeškega ustvarjanja. Pri tem naj opozorimo, da je še danes pogosto prisotno mnenje, da je delitev v bistvu samo stvar morale (npr. Judt, 2011, 65), pri tem pa spregledajo, da je ravnoesje v delitvi sestavni del zakona dodane vrednosti.

To pomeni, da nenehna želja po večanju rezerve in s tem tudi po oblasti sami po sebi nista nujno neetični, saj sta na svoj način odraz želje človeka po samoohranitvi. Neetični pa postaneta takoj, ko delež posameznika v dodani vrednosti presega delež njegovega prispevka k obvladovanju tveganj. Tedaj se želja po večanju rezerve spremeni v pohlep, ki je nesprejemljiv ne samo z etičnega vidika, temveč tudi z vidika družbene odgovornosti in trajnostnega razvoja. Želja človeka po večanju rezerve je torej gonilo razvoja, njegov pohlep pa je gonilo razkroja.

Etičnost v poslovanju torej ni potrebna samo zaradi tega, ker prispeva k dobremu imenu združbe in boljšim učinkom na dolgi rok, kakor jo utemeljuje večina avtorjev; zakon dodane vrednosti namreč dokazuje, da ravnanje v nasprotju z etičnimi standardi povečuje entropijo in poslabšuje dosežke vsake združbe, vse do njene propada.

Zakon dodane vrednosti daje odgovor, zakaj se delo preoblikuje v dodano vrednost; gre namreč za obvladovanje tveganja za zagotovitev ustrezne varnosti, česar dosedanje teorije vrednosti ne upoštevajo.

Zakon dodane vrednosti ponuja ugotovitev, da zasebna lastnina ni več najpomembnejša in pomeni samo eno od oblik prispevka k obvladovanju tveganj v združbi. Bolj gre za enakopravnost dela v razmerju do kapitala, kar pa je v nasprotju z obstoječim mezdnokapitalističnim sistemom.

Deklarirana pravica do dela se v zgornjih ugotovitvah kaže kot preoblikovana pravica do obstoja, za tiste z zmanjšano delovno zmožnostjo (in za tiste brez dela) pa se kaže kot pravica do solidarnosti.

Opredelitev dodane vrednosti

Zakon dodane vrednosti uveljavlja dodano vrednost kot najpomembnejši dolgoročni smoter gospodarjenja, saj samo z ustreznim obvladovanjem tveganja v najširšem smislu lahko zagotovimo trajnostni razvoj in obstoj človeštva. Zato jo je pomembno podrobneje opredeliti.

V literaturi najdemo različne opredelitve dodane vrednosti, vsebinsko najbolj natančna pa izhaja iz doslednega razumevanja novoustvarjene vrednosti. To je torej tista ustvarjena vrednost, ki ne zmanjšuje vrednosti premoženja oziroma blaginje, čeprav jo v celoti porabimo (potrošimo); drugače namreč ne bi bila dodana.

Taka ugotovitev z vidika prispevka zaposlencev k dodani vrednosti zahteva delitev stroškov dela na ovrednoteni potrošek delovne sile in na udeležbo zaposlencev v dodani vrednosti. Očitno je, da se ovrednoteni potrošek delovne sile načeloma ne sme šteti v ustvarjeno dodano vrednost, saj pomeni zmanjšanje vrednosti tega proizvodnega dejavnika.

Iz tega sledi, da je treba med stroške nabavne vrednosti materiala in storitev, podobno kot amortizacijo, šteti tudi ustrezen del stroškov dela. Pri tem se postavlja vprašanje, kolikšen naj bo ta del. Odgovor je razmeroma preprost: določen naj bo z minimalno plačo, in sicer za vse zaposlene enako. Za tiste s težjimi pogoji dela je treba minimalno plačo povečati za dodatek za težke pogoje dela.

Minimalna plača naj bi bila z davčnega vidika omejena navzgor, in zato tudi odbitna postavka od davčne osnove (kot npr. strošek amortizacije). Očitno je določitev minimalne plače v tem smislu pretežno arbitrarnega značaja (kot tudi maksimalne amortizacijske stopnje) in je odvisna od številnih dejavnikov, s katerimi pa se tukaj ne bomo ukvarjali.

Preostali del plače (nad minimalno) naj zaposleni prejmejo glede na njihov prispevek k ustvarjeni dodani vrednosti (oziroma k obvladovanju tveganj), ki ga lahko ocenjujemo s pomočjo že znanih sodil (npr. izobrazba, usposobljenost, odgovornost, individualna in skupinska uspešnost).

S tem bi kategorija minimalne plače dobila dodatno pomembno vlogo. Pomembnost takih sprememb glede minimalne plače lahko povzamemo z naslednjimi njenimi lastnostmi:

1. delodajalci ne bi mogli izkoriščati boljšega pogajalskega položaja nasproti delavcem dlje kot do določene meje (Piketty, 2015, 391);

2. enakost minimalnih plač (z izjemo težavnosti dela) bi vplivala na spreminjanje dojemanja vloge zaposlencev v združbi zlasti s socialnega vidika;
3. neobdavčenost minimalne plače bi lahko ugodno vplivala tudi na zaposlovanje v združbah;
4. minimalna plača bi pri izračunih točke preloma z vidika dodane vrednosti postala del stalnih stroškov, kar omogoča oblikovanje dodatnih informacij o poslovanju združbe z ekonomskega vidika;
5. zato bi minimalna plača postala nepogrešljiva prvina v načrtovanju poslovanja združbe.

Z vidika ocene prispevka vlagateljev kapitala k dodani vrednosti se postavlja temeljno vprašanje, kolikšen je »potrošek« kapitala, ki (podobno kot minimalne plače) pomeni stalni strošek v poslovanju in ni sestavni del ustvarjene dodane vrednosti. Tudi ta del namreč ne bi smel biti obdavčen. Odgovor zahteva širšo teoretično in empirično poglobljeno razpravo, ki presega namen tega dela. Vsekakor pa je pomembno izhodišče pri njegovem določanju prav oportunitetni strošek kapitala.

Zato na primer zadržani (neizplačani) dobiček, ki v sedanjem pravnem redu pripada lastnikom, z vidika zakona dodane vrednosti pripada vsem deležnikom, skladno z njihovim prispevkom k obvladovanju tveganj, saj so se ob odločitvi za neizplačilo vsaj začasno odpovedali svojemu deležu v ustvarjeni dodani vrednosti.

Po odbitku ovrednotene ocene potroška delovne sile in oportunitetnega stroška kapitala lahko govorimo o presežni dodani vrednosti, ki je podlaga za njeno delitev med deležnike (zaposlence, poslovodstvo, lastnike kapitala, financerje in državo). Zato presežna dodana vrednost:

- pomeni dosledno izpeljavo vsebinsko nesporne opredelitve dodane vrednosti;
- pomeni veličino, ki je (oziroma naj bi bila) predmet usmerjanja oziroma delitve;
- pomeni podlago za enakopravno obravnavanje vseh deležnikov združbe in s tem odpravlja neenakopravnost dela in kapitala;
- odpravlja zavajanje in navidezno pravičnost v pogledu udeležbe zaposlencev v dodani vrednosti;
- pomeni natančneje opredeljeno kategorijo v primerjavi z znanimi kategorijami, kot sta novo ustvarjena vrednost in dohodek;

- nadomešča kategorijo 'dobiček' kot temeljni cilj poslovanja združbe.

Zaključek

Skladno z zgornjimi izhodišči so za doseganje večje blaginje ljudi nujne spremembe, in sicer zlasti na naslednjih področjih:

1. korporativnega upravljanja, ki naj upošteva novo ustvarjeno vrednost kot podlago za ocenjevanje učinkovitosti in uspešnosti delovanja ter mora biti usmerjeno v ekonomsko demokracijo in trajnostni razvoj;
2. upravljanja javnega premoženja in javne uprave nasploh;
3. delovnih razmerij in vloge dela ter sindikatov;
4. socialnih razmerij (odgovornost do starejših, do mlajših in otrok ter tistih, ki imajo pravico do solidarnosti) in človeških pravic;
5. demokratičnega javnega odločanja in volilnega sistema;
6. izobraževalnega sistema na vseh ravneh, ki naj prispeva tako k splošni ravni znanja in ozaveščenosti ljudi, kot tudi k povečevanju specifičnih znanj na posameznih ključnih področjih razvoja;
7. davčnega sistema, ki naj v gospodarstvu temelji na obdavčevanju novoustvarjene vrednosti v podjetjih in ohranjanje DDV, na individualni ravni pa na dosežkih sodobne davčne teorije;
8. informacijskega in komunikacijskega sistema v organizacijah in družbi kot celoti, vključno z mediji;
9. razmerij do okolja na vseh ravneh delovanja ljudi in organizacij;
10. zunanje in varnostne politike, z upoštevanjem mednarodnih dogovorov, vendar z uvajanjem svojih, izvirnih rešitev in njihovo predstavitvijo drugim.

Viri in literatura

- Bergant, Živko (2017): Dodana vrednost iz novega zornega kota. Ljubljana: Inštitut za poslovodno računovodstvo pri Visoki šoli za računovodstvo in finance.
- Durjava, Ostoj (1975): Dohodek kot motiv gospodarjenja in poslovnega obnašanja organizacij združenega dela. Zbornik posvetovanj teoretične sekcije ZES, str. 246–259. Portorož: Zveza ekonomistov Slovenije.
- Judt, Tony (2011): Deželi se slabo godi. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- Mihelčič Miran, Zeni Janez (1986): Osebni dohodki na podlagi minulega dela. Ljubljana: ČGP Delo – TOZD Gospodarski vestnik.
- Mulej, Matjaž et al. (2000): Dialektična in druge mehkosistemske teorije. Maribor: Ekonomska poslovna fakulteta.
- Piketty, Thomas (2015): Kapital v 21. stoletju. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Odprava prekarnosti kot neizogiben temelj družbene odgovornosti

Črt Poglajen¹

Povzetek: Družbena odgovornost je kot osnova trajnostnega razvoja na nekaterih področjih sicer delno opredeljena, na večini področij pa je v celoti odvisna od odgovornosti posameznika oziroma podjetja. Kot opozarja dr. Rado Bohinc, nimamo na voljo nekih pravnih vzvodov, s katerimi bi lahko zagotovili njeno realizacijo in sankcionirali tiste, ki bi se vedli družbeno neodgovorno. Zato ne prihaja do sprememb, ki bi zaustavile poglobljanje socialnih razlik. Vzroki za ohranjanje statusa quo so seveda večplastni, sta pa zagovor neoliberalnih ekonomskih načel in prizadevanje za ohranitev elit, ki so si izborile vodilni položaj v politiki in gospodarstvu, vsekakor ključna. Obstoječi politično ekonomski sistemi družbo vodijo v zaporedja cikličnih kriz, v katerih se neenakost med ljudmi intenzivno povečuje, država pa z davkoplačevalsko pomočjo na pomoč prihaja najprej in predvsem podjetjem. Se pravi tistim, ki v zasledovanju svojih ciljev družbeno odgovornost pogosto puščajo ob strani. Spremembe sistema so zaradi tega vselej majhne, proces socialnega razslojevanja pa se nadaljuje.

Prekarnost je zelo jasen izraz pomanjkanja družbene odgovornosti. Kaže namreč na izostanek vizije in odgovornosti države, ki je razvoj teh fragilnih oblik zaposlovanja dopustila, pa tudi na pomanjkanje družbeno odgovornega vodenja podjetij, ki ne znajo oceniti, kaj prelaganje odgovornosti na čedalje bolj ogroženega delavca pomeni na dolgi rok.

Pričujoči referat je točka, v kateri predstavljamo področja, ki so ključna za delo Inštituta za študije prekariata (IŠP). V začetnem delu teksta se bomo lotili razčlenitve prekarnosti kot pojma in njenega razvoja, v drugem delu pa bomo omenili osnovna koncepta, preko katerih bi se bilo prekarnosti mogoče lotiti in načinov, preko katerih bomo pri iskanju rešitev sodelovali mi.

¹ poglajen.crt@gmail.com
Več o avtorju na strani 299.

Abolishment of precarious work – an unavoidable precondition of social responsibility

Abstract: Social responsibility is a base for sustainable development. In some areas it is legally defined, but its definition is mainly vague and left to the interpretation of an individual or a company. As Dr. Rado Bohinc stresses, there is no legal leverage that could make social responsibility a norm and sanction those who would behave in socially irresponsible way. The reasons for that are complex and multi-layered, but the most important ones are the power of neoliberal economic strategies and the preservation of the elites.

The lack of social responsibility can be seen on several levels. Our political and economic systems lead to series of cyclical economic crises, yet they do not change. Even though growing inequalities among social groups can be seen and measured, the main focus of state still remains on securing the survival of businesses. The government uses public funds to secure the wellbeing of those, who fallow narrow interests and are often in direct contradiction with the principles of social responsibility. Remaining status quo is the main reason for the growth of social inequalities and stratification.

The evolution and growth of precarious work belongs to the clearest expressions of a lack of social responsibility. It indicates that states lack vision and accountability, and companies do not have socially responsible leadership and that they do not understand, what the shifting of responsibility to an increasingly depressed worker means in the long run.

This essay will serve as a presentation of our main views. In its first part of the text we have defined specifics of precarious work, its development and history. And in its second part we have defined concepts that could lead to the abolition of precarious types of employment.

Prekarnost kot pojem

Zaposlitev za nedoločen čas temelji na trdnem dogovoru, v katerem so jasno določene pravice in odgovornosti tako delodajalca kot tudi delavca. Delavec se obveže, da bo opravil potrebno delo odgovorno in v celoti, delodajalec pa, da mu bo ob tem omogočil normalno življenje. Kar pomeni, da mu bo zagotovil plačilo tako v obdobjih,

ki bodo naporna in delovno zelo intenzivna, kot tudi v obdobjih, ki bodo zaradi specifik dela manj obremenjujoča.

Prekarnost bi lahko, za razliko od zaposlitve za nedoločen čas, interpretirali kot odnos, ki ne temelji ne na trdnem dogovoru ne na jasni opredelitvi pravic in obveznosti. Delo se znotraj tega konteksta zelo pogosto razume kot zunanji strošek, kar pomeni, da naročnik v posameznih oblikah prekarnosti ne čuti nikakršne obveze do delavca, četudi ta dela le zanj in po njegovih navodilih, v drugih pa to odgovornost lahko omejuje in s tem izvaja pritisk nad zaposlenimi. Kot opozarja profesor dr. Srečo Dragoš, je »bistveno obeležje prekarnosti – brez katerega ne moremo misliti tega pojma – življenje v revščini ali na njenem robu«.

Razvoj prekarnosti

V antičnem Rimu, kjer se je ta termin razvil, se je za prekarce imenovalo državljane, ki so poklice opravljali na enak način kot vsi ostali, specifični pa so bili v tem, da kljub državljanstvu in vsem pravicam, ki so iz njega izhajale, niso bili lastniki zemlje, na kateri so opravljali svojo obrt. Kot opozarja Branko Gerlič, je bila centralna točka tedanje opredelitve prekarnosti prav odprt dogovor, ki je bil med najemnikom in zemljiškim gospodom narejen na zaupanje, kar je človeka, ki je na zemlji živel in delal, ni bil pa njen lastnik, apriorno postavljalo v podrejen položaj. Brez pogodbe, po kateri bi svojo pravico lahko branil, ga je do osebnega propada lahko pripeljala že sprememba odnosa z najemodajalcem. Prekarnost se je ob koncu 20. stoletja vrnila v novi obliki, do česar so pripeljale spremembe v politiki, gospodarstvu in tehnologiji.

V Sovjetski zvezi je v tem obdobju Mihail Gorbačov po neuspešnih reformah Jurija Andropova in Konstantina Černenka začel z radikalnimi spremembami političnega in gospodarskega sistema, kar je vodilo v postopen razpad države. Na Zahodu pa so na oblast prišli konservativci pod vodstvom Ronalda Reagana in Margaret Thatcher, ki so propad sistemov na Vzhodu razumeli kot jasen znak za to, da socialna država ne more preživeti in da je potrebno reformo sistemov izvesti po principih neoliberalizma.

Uvodni gospodarski moment, ki je vodil v radikalizacijo odnosov med delom in kapitalom, je bila velika naftna kriza, ki je transformaciji družbenoekonomskega sistema podala povod in zunanjo

legitimacijo. V Angliji, ki je ta prehod vodila, je bil napad usmerjen najprej v sindikate, po letu 1982 pa še v odpravo minimalnih plač. Tretji ukrep je bila privatizacija podjetij, ki so bila do tedaj v državni lasti, četrty pa sprememba zakonodaje, ki je opredeljevala razmere na trgu dela in je po novem podjetjem dopuščala, da so z delavci sklepala čedalje bolj fleksibilne oblike zaposlitev, tako kar se delavnega časa tiče, kot kar se tiče plačil za opravljeno delo. Prve oblike prekarne delo so, kot opozarja profesor dr. Timothy Whitton, bile »začasno delo, delo za skrajšan delovni čas, projektno delo in priložnostno delo«.

V obdobju med in po ekonomski krizi leta 2007 so s spodbujanjem samostojnega podjetništva prekarno zaposlovanje pospeševala celo ministerstva in zavodi za zaposlovanje. Da bi zmanjšali obseg brezposelnosti in sočasno povečali moč podjetij, se je ljudem, ki so se odločali za odprtje statusa samostojnega podjetnika, podajalo subvencije. Za zaustavitev teh procesov so se države odločile šele, ko se je izkazalo, da prihaja v večini primerov do kontinuiranega slabšanja razmer tistih, ki so nove oblike zaposlitev sprejeli. Pri tem so se problematike države lotevale ločeno in preko ločenih socialnih politik, vsaka po svoje.

Na pomen tehnološkega napredka kot tretjega elementa, ki je vplival na spremembo odnosov znotraj zaposlovanja, se je osredotočil Franco Berardi – Bifo. Opozoril je, da je tehnološka revolucija, ki sta jo v letu 1977 vodila Wozniak in Jobs, pripeljala do upora mlajših delavcev zoper klasično industrializirano delo, zoper delodajalce, marsikje pa tudi zoper sindikate. Tehnologija je na ta način vplivala na lastnike kapitala, ki so zaradi novih sistemov bili odvisni od novega razumevanja delavnega časa, na sindikate, ki so bili pogosto razumljeni kot del sistema, ki posameznika omejuje, ne kot tisti družbeni dejavnik, ki ga ščiti pred močjo kapitala, in na delavce, ki so bili razdvojeni med zaščito osebnih pravic in novega načina življenja.

Izzivi prekarnosti

Prekarnost je problematična s treh ključnih zornih kotov. Z zornega kota posameznika, z zornega kota družbe in z zornega kota gospodarstva. Kot opozarja dr. Nataša Dernovšek Hafner, nizko plačilo, nizka raven socialne varnosti, nizka raven pravic iz dela, odsotnost možnosti za razvoj kariere in kolektivnega povezovanja ter stres,

povezan z delom, posameznika vodijo v poslabšanje zdravja, ne le družbenoekonomskega položaja.

Transferji, ki jih mora država zagotavljati, da bi prekarno zaposleni lahko delovali, so veliki, negativen pa je tudi vpliv, ki ga prekarnost vnese v odnose med ljudmi. Pomanjkanje družbene odgovornosti podjetij in korporativnega družbenega upravljanja pa se kaže tako na mikro kot na makro ravni.

Ključni problem, ki bi ga bilo potrebno rešiti, so vzporedna razumevanja pojma. Brez tega, da bi družbeni deležniki izhajali iz ene opredelitve in znotraj nje iskali kompromis, rešitve ne bo. Smo pa danes pri nas sorazmerno daleč od tega. Razvili sta se namreč dve vzporedni razumevanji prekarnosti.

Po ožjem razumevanju pojma so prekarna zgolj tista dela, ki so v celoti odvisna od trga. Se pravi zaposlitveni statusi, ki se vežejo na različne oblike samostojnega podjetništva in civilnih pogodb. Delavci morajo znotraj njih skrbeti tudi za socialno in pokojninsko zavarovanje, sočasno pa so v celoti odvisni od naročnikov, kar jim onemogoča varnost in stabilno načrtovanje prihodnosti.

Po širšem razumevanju pojma so prekarna vsa dela, ki ne nudijo enake zaščite delavca, kot jo nudi zaposlitev za nedoločen čas. Poleg že omenjenih zaposlitev znotraj samostojnega podjetništva in civilnih pogodb med prekarne vrste dela torej sodijo še delo za določen čas, delo za skrajšan delovni čas in agencijsko delo. Res je sicer, da imajo ljudje, ki delajo znotraj teh vrst dela, načeloma urejeno zdravstveno in pokojninsko zavarovanje na podoben način kot tisti, ki so zaposleni za nedoločen čas, je pa njihov položaj od slednjih kljub temu bistveno slabši. Primorani so v večjo prilagodljivost in v odnose, ki pogosto vodijo v odvisnost od delodajalca. Dogaja se celo, da delavci v želji, da bi se pri delodajalcih zapisali bolje, delajo več, kot bi bilo potrebno, in to povsem po svoji volji. Delodajalcem za zvišanje dela ob istem plačilu neposredne prisile tako pogosto sploh ni potrebno uporabiti.

Če za izhodišče vzamemo ožjo opredelitev prekarnosti, iz fokusa izpustimo širok del zaposlitev, ki zaposlene vodijo v negotovo delo. Če pa za izhodišče vzamemo širšo opredelitev pojma, predse postavimo zahtevnejši cilj. Na področje je namreč v tem primeru potrebno vpeljati spremembe zakonske ureditve, okrepiti inšpekcijo dela in premisliti vzvode socialne pomoči.

Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti se je odločilo, da bo prekarnost razumelo po ožji, minimalistični

opredelitvi. Državni sekretar Peter Pogačar je obseg prekarno zaposlenih ocenil na 15 odstotkov delovno aktivnega prebivalstva, kar govori natanko o tem. Ministrica dr. Anja Kopač Mrak pa je v pogovoru z nami sicer poudarila, da do zlorab prihaja znotraj vseh vrst zaposlitev, da pa delo za določen čas po njihovem ni prekarno, tudi kadar je omejeno zgolj na tri mesece: »Ker ima posameznik (v njem) plačane vse socialne prispevke in ima vse pravice, ki izhajajo iz zakona. Po devetih mesecih mu pripada tudi nadomestilo, kar je bistveno drugače, kot če bi delal po civilni pogodbi.«

Realen obseg prekarnosti v Sloveniji

Ocena obsega in posledic prekarnosti je, kot rečeno, odvisna od tega, za katerega od omenjenih razumevanj prekarnosti se odločimo. Po raziskavi, ki smo jo naredili, smo prišli do podatkov, ki so zelo zgovorni v obeh primerih, ob ožjem in ob širšem razumevanju prekarnosti. Če za izhodišče vzamemo ožje razumevanje pojma, se pravi zaposlene s statusom samostojnega podjetnika in po civilnih pogodbah, je prekarnega okrog 14 odstotkov delovno aktivnega prebivalstva, oziroma nekoliko nad 125.000 ljudi. Če za izhodišče vzamemo širše razumevanje pojma oziroma vse delavce, ki niso v razmerju za nedoločen čas s polnim delovnim časom, pa lahko rečemo, da je prekarno zaposlenih več kot 35 odstotkov delovno aktivnega prebivalstva, oziroma 322.000 ljudi. Za boljšo predstavbo o pomenu in vrednosti tega števila lahko dodamo, da je bilo po podatkih statističnega urada leta 2015 delovno aktivnih državljanov 917.000. Kaj za državo, kot je Slovenija, za njeno socialno, pa tudi ekonomsko sliko pomeni 322.000 delovno aktivnih državljanek in državljanov, pove dejstvo, da je med devetimi statističnimi regijami le v osrednjeslovenski regiji več prebivalcev, kot je na ravni države prekarno zaposlenih ljudi.

Odpravljanje prekarnosti

Pojavljata se dve alternativni možnosti, ki bi nas lahko pripeljali do zmanjšanja obsega prekarnosti. Prva zajema prerazporeditev družbenega bogastva skozi tako imenovani univerzalni temeljni dohodek (UTD), druga pa skozi temeljito reorganizacijo upravljanja s

kapitalom oziroma uvedbo procesov, kot so delavsko upravljanje, delavsko lastništvo in nove oblike ekonomske demokracije.

Univerzalni temeljni dohodek (UTD)

Koncept UTD zajema množico različnih in različno intenzivnih ukrepov, ki bi omogočile prerazporeditev družbenega premoženja in preko tega večjo enakost in boljše možnosti za izbiro izobrazbe in zaposlitve. Predlogi variirajo od delnega UTD, ki bi zajel del osnovnih socialnih transferov, do polnega UTD, ki bi posamezniku zagotavljal dovoljšnja sredstva za vse osnovne življenjske potrebe.

Dr. Philippe Van Parijs, član Basic Income Earth Network, organizacije, ki se s promocijo UTD ukvarja na mednarodni ravni, je v pogovoru z nami izpostavil, da lahko UTD preko odpravljanja neenakosti poveča kohezivnost in pravičnost družbe. Posamezniku zagotavlja večjo neodvisnost in več možnosti pri izbiri izobrazbe in dela. S tem pa je pritisk, da bi izbral prekarno obliko dela, bistveno manjši. Z razmislekom UTD kot načina prerazporeditve premoženja se je ukvarjalo tudi več slovenskih znanstvenikov. Dr. Jože Mencinger je na osnovi ekonomskih analiz dejal, da bi bil koncept izvedljiv, dr. Srečo Dragoš in dr. Valerija Korošec pa sta se posvetila predvsem morebitnim posledicam uvajanja UTD-ja v Sloveniji in prišla do podobnih sklepov kot dr. Philippe Van Parijs. »UTD sicer ni rešitev za prekariat niti za socialno državo, še manj njen nadomestek. Je pa dokazljivo, da je edini, najenostavnejši, najhitrejši, najboljši in najcenejši ukrep, s katerim lahko sistemsko preprečimo erozijo socialne politike v trojnem smislu (subsidiarnosti, demarginalizacije, instrumentalizacije pravic).«

Reorganizacija upravljanja kapitala in novo korporativno upravljanje

Pristop, v katerem bi se odpravljanja prekariata lotili prek pospešene razvoja delavskega lastništva in delavskega upravljanja, zahteva temeljito spremembo odnosa med delom in kapitalom po logiki sami. Temelji na kritiki danih procesov korporativnega upravljanja in družbene odgovornosti podjetij. V obstoječih delniških družbah prihaja namreč pogosto do radikalnega odstopanja med ravnanjem

delničarjev in med interesom velikega dela tistih, ki so za kakovostno upravljanje zainteresirani. Delavci pa so zaradi liberalizacije trga dela in pomanjkanja ekonomske demokracije v okoliščinah naraščajočega tveganja.

Dr. Rado Bohinc opozarja, da v razvojnem dokumentu Evropa 2020 niso predvidene spremembe socialno ekonomskih razmerij, ki bi vplivale na razvoj znotraj družbenega in korporacijskega upravljanja. »Po tej strategiji naj bo Evropa samo: pametnejša, bolj zelena, bolj vključujoča, ne pa bolj solidarna in socialno pravičnejša. Strategija ohranja model socialno tržnega gospodarstva, niti z besedo pa ne omenja družbene odgovornosti.«

Za odpravo prekarnosti sta po tem pristopu potrebna aktivna, interesno nevtralna vloga države in ločitev njenih lastniških in regulatornih funkcij. Med konkretne predloge, ki bi omogočili večjo upravljalško moč dela, dr. Bohinc vključuje: prenovu sistemskih zakonov, sprejem ukrepov za uveljavitev družbene odgovornosti v podjetjih, utrditev korporacijske pravice in spremembo finančnih instrumentov. S povečanjem strukturne in finančne participacije in vpliva na korporativno upravljanje bi se zmanjšala odvisnost delavcev od lastnikov kapitala, razvile pa bi se tudi varovalke za tiste poklice, ki bi znotraj trga dela bili bolj ogroženi. Graditi bi bilo potrebno na konceptih deležniških korporacij, zadrug, delavskih podjetij in drugih oblik socialnega podjetništva.

Vloga Inštituta za študije prekariata (IŠP) v boju za odpravo prekarnosti

Do spremembe odnosa, ki ga ima država do prekarnega zaposlovanja, lahko pridemo le ob sodelovanju. Na vabilo Gibanja za družbeno odgovornost smo se odzvali, da bi v kontekstu razprav o odgovornem vodenju družbe in ekonomski demokraciji odprli vprašanja, na katera v danem trenutku še ni jasnih odgovorov. Sočasno pa tudi, da bi utrdili sodelovanje javnosti.

Temeljni cilj IŠP je združevanje civilne družbe in sindikatov.

Da bi na področju ukvarjanja s prekariatom pomagali k premiku statusa quo, uporabljamo neposreden in posreden pritisk na državo. Začeli smo z objavo intervjujev, v katerih svoje mnenje o prekarnosti podajajo družbeno prepoznavni posamezniki. Na ta način smo povečali osredotočenost različnih javnosti na temo, sočasno pa smo

v opozicijo jasno postavili različne poglede na prekarnost. Da bi prekarno zaposlenim dali možnost sodelovanja v odprtih diskusijah, organiziramo okrogle mize, na katerih soočamo mnenja stroke, predstavnikov dela in državnih institucij. V sodelovanju s profesorji s treh slovenskih univerz pa smo začeli opredeljevati interdisciplinarni način, preko katerega bo z več zornih kotov mogoče meriti ekonomske, socialne, zdravstvene in pravne posledice prekarnega zaposlovanja. Ob konkretnih podatkih in pritisku javnosti bodo vlade morale pristopiti k razmisleku o dejanski družbeni odgovornosti in posledično o ukrepih, ki bodo na mesto prekariata pripeljali delo, ki bo posamezniku nudilo varnost in obstojno načrtovanje lastne prihodnosti.

Sklep: družbena odgovornost in odpravljanje prekarnosti

Prekarnost znotraj političnega diskurza kljub svojemu obsegu in rušilnim posledicam ostaja marginalna tema. K temu prispeva več pomembnih dejavnikov. Od tega, da je problem globalen in se ga posamezne države ne želijo lotiti samostojno, da s tem ne bi poslabšale svojega položaja, do tega, da prekarci niso organizirani in ne premorejo enovitega zastopnika, ki bi lahko zagovarjal njihove interese na ravni socialnega dialoga. Neoliberalni koncepti ostajajo prevladujoči, v politično najmočnejših državah pa vlade vodijo konservativne, desno sredinske stranke.

Zaradi pomanjkanja poglobljenega premisleka in obsega potrebnih ukrepov, prihaja do kontinuiranega podcenjevanje posledic, ki jo prekarnost pušča v gospodarstvu in širši družbi na dolgi rok.

Da bi se odnos do prekarnega dela spremenil, je potrebna skupna pobuda sindikatov in civilne družbe. Zelo pomembno namreč je, da se pritisk na odločevalce stopnjuje konstantno in na več ravneh. Civilna družba lahko na politiko pritisne preko diskusij, ki se vodijo javno, preko vsebinskega angažiranja medijev ter preko neposrednega nagovora inštitucij in strank. Razviti je potrebno nove metode komunikacije, ki bodo pritegnile tako delavce, ki delajo prekarno, kot delavce, ki delajo za nedoločen in poln delavni čas in bodo preko tega ustvarile občutek vključenosti. Strokovna javnost lahko pri tem svoj del prispeva preko raziskav in analize posledic, ki jih na delovanju gospodarstva in družbe pušča prekarnost. Sindikati

pa lahko vprašanje urejanja prekarnih oblik kontinuirano problematizirajo v kontekstu socialnega dialoga. Njihov vpliv je zelo pomemben za uspeh javnega pritiska na določevalce. Je pa diskusija o prekarnih oblikah dela zelo pomembna tudi za njih same, in to iz dveh razlogov. Prekarci bi, ob primernem naslavljanju, lahko postali njihovi člani, kar bi samo po sebi močno okrepilo njihov obseg, poleg tega pa bi z zagovorom pravic prekarcev odbili kritike, ki jim očitajo zapiranje in povečali svoj pomen znotraj družbe.

Viri in literatura

- Betti, E. (2016): Precarious work: norm or exception of capitalism?. Dunaj: IWM Junior Visiting Fellows' Conferences.
- Bohinc, R. (2016): Družbena odgovornost. Ljubljana: Založba FDV.
- Pogljajen, Č., (2017): Skozi oči prekariata: Brez konsenza. Ljubljana: samozaložba.
- Standing, G. (2016): The Corruption of Capitalism. London: Biteback Publishing.
- Whitton, T. (2014): The Growth of Precarious Employment in Great Britain. HAL Archives-ouverts.
- Van Parijs, P. (2011): Just Democracy the rawls and Machiavelli-programme. Plymouth, Colchester: ECPR.

5. ZAHTEVA:

DRUŽBENA ODGOVORNOST DO PODJETNIŠTVA IN GOSPODARSKEGA RAZVOJA

Družbena odgovornost do podjetništva je vzpostavljanje bistveno ugodnejših pogojev in s tujimi investitorji izenačenih pogojev za investiranje ter za razvoj podjetniške pobude in ustvarjalnosti ter podjetništva v RS; podjetniki v RS so pomembni ustvarjalci nove vrednosti in družbenega bogastva ter glavni motor gospodarske rasti in novih zaposlitev. Tako kot vsako ustvarjalno delo tudi podjetništvo temelji na inovaciji in prevzemanju tveganj, zato predstavlja samostojno podlago za pravice upravljanja in udeležbe na presežni dodani vrednosti.

Zahtevamo, da RS sprejme dolgoročni program razvoja podjetništva do l. 2050 z jasno vizijo podjetniškega podpornega okolja v prihodnosti, upošteva spoznanje, da mora upravljanje hitro rastočega, dinamičnega podjetja temeljiti na podjetniški viziji in kulturi ter na podjetnikovi družbeni odgovornosti za rast in družbeni razvoj ter blaginjo.

Družbena odgovornost do podjetništva in gospodarskega razvoja

dr. Maks Tajnikar¹

Da je družbeno odgovorno pospeševati podjetništvo, je danes fraza, ki jo jemljemo kot samoumevno. Če je še v devetdesetih letih bilo podjetništvo posebna, malo eksotična dejavnost, na katero velika industrija ni prav veliko dala, je danes podjetništvo pojav, neposredno povezan z gospodarskim razvojem. Pojavljalo naj bi se v obliki milijonov majhnih podjetij, preko srednje velikih podjetij do oblike dejavnosti največjih podjetij. V zadnjih kot tako imenovano notranje podjetništvo in v zadnjem času kot tako imenovano korporativno podjetništvo. Novih oblik podjetništva je veliko: družinsko podjetništvo, obrtniško podjetništvo, žensko podjetništvo, socialno podjetništvo in podobno. Skoraj vsi veliki preboji na področju komunikacij, informatizacije, transporta, robotike, avtonomne mobilnosti, celo vesoljskih podvigov, gentske in personalizirane medicine so povezani z neko obliko podjetništva. Sam sem prepričan, da je sodobno podjetništvo nastalo z garažnim podjetništvom v ZDA, da celinska Evropa s tradicijo obrtništva še vedno ne dosega ameriškega podjetništva in da smo Slovenci dobili v zadnjih letih zelo sodobne oblike podjetništva. Vesel bi bil, če so izvori tega podjetništva pri nas povezani s stiki z ameriškim podjetništvom v drugi polovici osemdesetih let, ki so majhni skupini, vključeni v te stike, omogočili, da smo zasejali seme kulture ameriškega podjetništva tudi pri nas, čeprav se tega danes ne zavedamo.

Toda neka lastnost podjetništva se ni spremenila od samih začetkov sodobnega podjetništva, ki so nesporno nastali v ZDA. Gre za uspešnost podjetniških podvigov. Vsaj dvajset let obstaja enaka statistika o uspešnosti podjetniških podvigov. Ne glede na to, ali sprejmemo ocene, da v podjetništvu uspe 2 odstotka, 5 odstotkov ali 20 odstotkov projektov, zagotovo velja, da vsaj 80 odstotkov podjetniških projektov ne doseže pričakovanih rezultatov, da se klavrno konča z bankroti in likvidacijami, ali pa da se vsaj ustavijo pri donosih, ki

¹ maks.tajnikar@ef.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

omogočijo zgolj preživetje podjetnikov. Včasih je veljalo, da je povprečni zaslužek podjetnika manjši od zaslužka industrijskega delavca. Na žalost ne poznam nobene sodobnejše statistike s to ugotovitvijo. Ampak na palec izgleda, da to še vedno velja. Tudi v Sloveniji.

Z navedenim v spominu hitro ugotovimo zgodovinsko protislovje sodobnega podjetništva. Skoncentriran ogromen uspeh v rokah redkih posameznikov na eni strani in številni neuspehi ogromnega števila posameznikov, ki so se poskusili v podjetništvu, na drugi strani. Zgodovinsko protislovje, ki nam mora povedati kaj tudi o družbeni odgovornosti do sodobnega podjetništva kot oblike razvoja sodobnih družb, tudi slovenske.

Danes podjetništvo tako na eni strani »proizvaja« revščino velikega števila prebivalstva. Ne gre le za poslovni neuspeh, ki vodi do zasebnih in družbenih škod v velikem obsegu, gre tudi za ideologijo podjetništva, da lahko z njim posameznik poskrbi sam zase. Zlasti v obdobjih ekonomskih kriz se povečuje tako imenovano podjetništvo iz nuje, pri katerem je glavni dejavnik prav brezposelnost. Spodbujanje podjetništva v takem primeru ustvarja vtis, da država rešuje problem brezposelnosti, v resnici pa nasilni vstop v svet podjetništva ustvarja sloj podjetnikov z mizerno nizkimi dohodki, ki so na robu ali celo pod robom preživetja. Ob tem nastaja celo vrsta zasebnih in socialnih kriz, nizki zaslužki v tem podjetništvu pa ustvarjajo tudi pritisk na trg dela in povzročajo, da tudi zaposleni na sploh dobivajo manjše dohodke. Tako podjetništvo ustvarja osnovo za nižanje minimalnih mezd zaposlenih v podjetniških podjetjih in v velikem gospodarstvu. Res je, da podjetništvo iz nuje daje možnost preživetja milijonom ljudi zlasti v revnih državah, a ob tem gospodarstvo teh držav z nizko ceno delovne sile tudi spodbuja k proizvodnjam, ki temeljijo na nizki ceni delovne sile in ne omogočajo povečevanja standarda in bogastva v teh državah.

V razvitejših državah – tudi v Sloveniji – pa je podjetništvo iz nuje izvor prekarosti. Problem prekarnega dela ni način izvajanja dela. Takega dela bo zaradi potreb po bolj fleksibilnem delu in pojavu novih del – zlasti v storitvenem sektorju – vse več. Problem pa je, da te »razdrobljene« oblike dela slabijo položaj ponudnikov dela v konkurenci na trgu delovne sile. Niti podjetniki iz nuje niti prekarci nimajo sindikata, kot ga imajo – vsaj pri nas – delavci. Prav tako slabijo konkurenčni položaj ponudnikov proizvodov in storitev na trgih proizvodov in storitev. Prekarno delo je ogroženo s podravno-težnimi cenami proizvodov in storitev pa tudi delovne sile, nosilke

prekarnega dela. Pri tem pa se ponudba tega dela povečuje, ker se brezposelna delovna sila stihijsko preusmerja na trge s prekarnim delom. Prekarnost dela v podjetništvu služi za amortizer neuspešne gospodarske rasti ob odsotnosti ustrezne gospodarske politike.

Podjetništvo iz nuje in prekarnost omogočata, da je veliko število podjetnikov plen velikih podjetij in uspešnega dela gospodarstva. Nizke cene proizvodov in storitev ter revščina zaposlenih so izvor za visoke dobičke uspešnih. Nizke cene in dohodki v neuspelem delu podjetništva omogočajo tudi znižanje življenjskih stroškov in dohodkov, potrebnih za preživetje, kar prav tako koristi dobičkom velikega gospodarstva. Pri tem ne gre le za ponudbo klasičnih proizvodov. Tudi v razvitejših državah, kamor štejem tudi Slovenijo, se podjetništvo iz nuje in prekarnost seli v izobraževalno in raziskovalno sfero ter kulturo. Raziskovalci, ki objavljajo znanstvene članke brez plačila ali za mizerna plačila, omogočajo zastoj dostop do pravih izsledkov, ki dajejo nekomu največje profite. Nove šole, ki jih ustanavlja država za deficitarne poklice ob novih tovarnah in s tem presežno ponudbo še včeraj deficitarne delovne sile, so pogosto zgolj način, kako se preprečuje, da bi trg delovne sile kazal pravo ceno delovne sile.

Toda ob neuspehu, revščini in mizeriji sodobno podjetništvo proizvaja tudi neizmeren uspeh posameznikov. Res je, da so taki podjetniki zelo redki, a njihov uspeh je toliko večji. Verjetno tega pojava ni mogoče razumeti, če ne upoštevamo globalizacije. Sprememba mednarodne menjave na svetovnem trgu z globalizacijo vse do nedavnega ni razkrila pravih posledic. Prav pojav pripojitev, spojitve in prevzemov v osemdesetih letih je bil predigra globalizacije. Takrat se je oblikovalo mnenje, da so omenjena kapitalska povezovanja pred tem bila predvsem način monopolizacije trgov in zaščite pred finančnimi in drugimi krizami, z globalizacijo pa naj bi se uveljavila svetovna mobilnost proizvodov, storitev, kapitala in delovne sile, v kateri ni mogoče ustvarjati monopolov, ker je svetovni trg preprosto prevelik in hkrati preveč transparenten za monopole. Dejstvo, da na svetovnem trgu naj ne bi bilo mogoče ustvarjati monopolov, pa naj bi vodilo do nujnosti krepitve konkurenčnega položaja podjetij preko tehnoloških prebojev. Zato se je tudi menilo, da je globalizacija koristna, saj pospešuje razvoj na svetovni ravni.

Toda današnje razmere kažejo, da je pravilna samo polovica te prognoze. Res je prišlo do neslutnih tehnoloških prebojev na

področju informatike, komunikacij, avtonomne mobilnosti, transporta, robotike, pridelave hrane, genetske in personalizirane medicine in še kje, a je hkrati prišlo na teh področjih do monopolizacije, ki je včasih bila predstavljava le v blodnjah poznih marksistov. Iz garažnega podjetništva v ZDA se je razvila centralizacija lastnine kapitala, ki je nismo videli nikoli prej v zgodovini, če izvzamemo prvotne družbe. Sam pravim, da se vzpostavlja lastninska struktura, ki je bolj podobna lastnini faraonov v starem Egiptu kot neoliberalni sliki sveta. Pomembne dele našega življenja obvladujejo ponudniki, ki so edini na celem svetu in ki sploh nimajo substitutov. Lastnina teh monopolov pa je pogosto v rokah zgolj enega človeka. Njihovo bogastvo ni v vsakoletnih dobičkih, pač pa v vrednosti njihovih podjetij. Cene monopolov so ogromne in kapitalski dobički so izvor neizmernih bogastev posameznikov. Tako kot so njihovi monopoli svetovni, tako je tudi njihov vpliv svetovni. Ker proizvodi in storitve, ki jih nudijo njihova podjetja, spreminjajo naša življenja, so kreatorji tudi nove kulture, ki je vse bolj svetovna. Gre za bistveno več kot zgolj za potrošniško družbo.

Posamezniki po vsem svetu – bogatem in revnem – uporabljajo enak telefon, pišejo v Wordu, uporabljajo GPS, Google, Facebook in Twitter, potujejo z enakimi letali, uporabljajo enaka škropiva in zdravila. Politično urejanje odnosov med nami postaja samo površinsko, navidezno, neučinkovito ter zastarelo, saj bistveno bolj v vsebino odnosov med nami posegajo proizvodi in storitve novodobnih monopolov.

Da je navkljub globalizaciji nastala skrajna monopolizacija prav najnovejših prebojev v razvoju produktivnih sil, je krivo podružbljanje tega razvoja, ki ga je omogočila prav globalizacija. Razvoj produktivnih sil je bil v celotni zgodovini človeštva, ki je temeljila na menjavi, spodbujen z ekstra profitom. V tej konkurenčni spodbudi so nastajali tudi najnovejši tehnološki dosežki, tudi tisti v ameriških garažah. Toda če je v preteklosti ta ekstra profit nastajal na lokalnih trgih in znotraj posameznih držav, je globalizacija omogočila, da so se vsaj nekateri tehnološki preboji pojavili od vsega začetka na svetovnem trgu. Veliko število teh prebojev je dobilo zagon na širnem ameriškem trgu. Nič čudnega, da so se rodili prav tu. To pa je v kratkem času omogočilo ogromne serije in proizvodnjo v velikem obsegu, ki so jih v preteklosti dosegle le stare panoge. Velike serije od samega začetka pa so vodile tudi do nizkih cen, ki so naredile stvari dostopne. Danes ima enak prenosni telefon: milijonar z Wall

Streeta, delavec iz nemške ali naše tovarne, migrant na naših mejah in mizerno plačan delavec z Daljnega vzhoda. Dostopnosti ni zagotovila solidarnost, kot v kakšnem Bismarckovem ali Beveridgeovem sistemu, pač pa globalizacija in tehnološki preboji, ki so prinesli v iskanju po ekstra profitih dobrine, primerne za globalni trg in družbo. Ekstra profiti niso nastali iz monopolizacije tehnoloških prebojev, pač pa iz ogromnega podružbljanja dosežkov, ki so nastali z izkoriščanjem nastanka svetovnih trgov. Nič nenavadnega ne bi bilo, če bi prihodnost prinesla še več podjetništva s takimi učinki. Globalizacija je s svojo svetovno konkurenco prinesla nov način internacionalizacije poslovanja. V nobenem od primerov sodobnih tehnoloških prebojev ne gre za izboljšanje obstoječe ponudbe, v vseh primerih gre za ponudbo proizvodov in storitev, ki jih pred tem kupci na svetovnem trgu sploh nismo poznali. Tudi to je olajšalo globalno podružbljanje dosežkov teh tehnoloških prebojev.

To, zelo dialektično sliko sodobnih razmer v podjetništvu moramo upoštevati tudi, ko govorimo o družbeni odgovornosti do podjetništva in na sploh do gospodarskega razvoja. Upoštevati moramo nasprotje med revščino na eni strani in bogastvom na drugi strani, ki zagotovo vsaj v enem delu podjetništva prerašča v zelo nepričakovano novo kvaliteto velikega podružbljanja na globalni ravni popolnoma novih tehnoloških prebojev. V ta okvir je potrebno umestiti tudi poskuse, s katerimi naj bi v Sloveniji učvrstili družbeno odgovornost v gospodarstvu. Nekaj zelo udomačenih oblik uveljavljanja družbene odgovornosti namreč ni mogoče uskladiti s sodobnim svetom.

Družbene odgovornosti zagotovo ni mogoče doseči v tem svetu s soupravljanjem ali samoupravljanjem delavcev. Samoupravljanje je bilo vedno zamišljeno kot podjetniški način organiziranja za podjetje na trgu. Trg pa ima preko konkurence lastnost, ki je neizogibna (brez nje ni trga), da konkurenca sili tržne konkurente k maksimizaciji dobička. Ta je v biti lastnikov kapitala, definira konkurenco in povratno določa obnašanje kapitalistov. Zato v konkurenčnih, tržnih razmerah delavsko podjetje prav tako maksimizira dobičke kot kapitalistično podjetje. Trg delavsko podjetje spreminja v kapitalistično podjetje. Samoupravljanje pa ne vodi do drugačnega produkcijskega odnosa kot kapital. Samoupravljanje bi bila novost, če bi preseglo trg.

Podobno je tudi z udeležbo delavcev na dobičku. V sodobnem podjetju, še posebej če je zasnovano podjetniško in je hitro rastoče,

ne nastajajo žetve v obliki prostega denarnega toka, katerega bi tekoče delno prisvajali tudi delavci. Nastajajo v obliki kapitalskih dobičkov, ki nastajajo pri prodaji podjetij ali lastniških deležev v podjetjih. Do njih pa razen lastnikov nima pravice nihče drug, tudi delavci do njih nimajo pravic. Pravica delavcev do dela vsakoletnega izplačanega dobička je zato prazna pravica, kot je prazen vir za tako udeležbo. Bogastvo se pojavlja v obliki zasebne lastnine premoženja in ne v obliki tekočih dobičkov.

Prav tako naj bi bila razvpita oblika družbene odgovornosti do podjetništva zniževanje davčnih obremenitev. Toda davki omogočajo spreminjanje zasebne potrošnje v kolektivno. Danes z davki zagotavljamo znanje, razgledanost, zdravje, kulturo, mobilnost, okolje, odsotnost naravnih nesreč in podobnega, država pa s svojo potrošnjo še vedno zagotavlja, da nova tehnologija preko kolektivne potrošnje doživlja diseminacijo radikalnih tehnoloških prebojev. Vetrnih elektrarn in fotovoltaike ne bi bilo brez davkov. Z davki se zato ne odpovedujemo našemu standardu, z njimi omogočamo kolektivne oblike potrošnje, ki povečujejo že današnji standard ljudi in ga bomo na ta način v bodoče v še večji meri. Tisto, kar zagotavljamo z davki, ustvarja ugodne pogoje za podjetništvo, še posebej za manj uspešno in lokalno, znižuje tveganje podjetnikom še posebej pri najbolj ambicioznih projektih in omogoča v državah, kot je Slovenija, mednarodno mobilnost ter vključitev v globalni svet. Ta učinek davkov na podjetnike je bistveno večji od učinka nekaj manjših davkov. Javna poraba zato ni obremenjevanje gospodarstva in sovražnik podjetništva. Razlikovati moramo med uravnoteženjem javne porabe in obsegom javne porabe. Javna poraba je zgolj alternativa zasebni porabi. Obe sta element efektivnega povpraševanja, brez katerega ni gospodarske rasti. Javno porabo bomo morali po obsegu povečevati tudi, da bomo preprečevali negativne posledice neenakosti v družbi, povečevali solidarnostni dostop do dobrin in ohranjali efektivno povpraševanje, ogroženo zaradi koncentracije dohodkov in premoženja pri posameznikih. To večanje bo šlo na račun zasebne porabe, zlasti bogatejših v družbi, in v obliki višjih davkov, da ne bomo s tem ustvarjali makro ekonomskega neravnotežja.

Ti trije primeri ilustrirajo stališče, da z nekaterimi splošno sprejetimi oblikami organiziranja in delovanja ni mogoče doseči družbeno odgovornega odnosa do podjetništva. Razvoj podjetništva je naredil nekatere oblike, povezane z družbeno odgovornostjo, za zastarele in neuporabne. Razlog je preprost. Vse to se dogaja še vedno

znotraj bazično kapitalistične družbe in tudi družbeno odgovornost moramo iskati podrejeno kapitalistični družbi, kapitalizmu.

Kapitalizma pa ne znamo ukiniti. Kapitalizem temelji na nujnosti obstoja kapitala, ki je nastala z industrijsko revolucijo in pojavom »stroja«. Tedaj se je delu pridružil tudi »stroj«, produkcijska sredstva, nanj pa se je navezal pojav kapitala. Čeprav človek bogastvo še vedno ustvarja zgolj z delom in so tudi produkcijska sredstva nastala z delom, od industrijske revolucije naprej ni proizvodnje mogoče organizirati brez kapitala. Sodobni razvoj novih tehnologij, proizvodov in storitev dejstva, da proizvodnja temelji na delovni sili in kapitalu, ni niti spremenil niti odpravil, je pa povečal potrebo po kapitalu in zaostрил razkorak med bogastvom, nastalim iz lastnine kapitala, in bogastvom, nastalim iz lastnine delovne sile. Pri tem pa je kapitalizem nastal znotraj blagovne proizvodnje, ki od vsega začetka temelji na zasebni lastnin in zasebnem interesu. Vse dokler živimo v zasebno lastniški in tržni družbi, bo gibal razvoj produktivnih sil ekstra profit.

Sodobne družbe zato temeljijo in bodo še dolgo temeljile na zasebnih interesih in ne na družbenem interesu. Se več, v ekonomiki je dobro znano, da prav ti zasebni interesi privedejo v idealnem svetu konkurence celo do uresničevanja družbenega interesa. Zato družbene odgovornosti, ki je ne uresničuje že trg, ne moremo prepustiti niti podjetjem, niti nadzornim svetom in upravnim odborom, niti delavcem, niti menedžerjem, niti lastnikom, niti gospodinjstvom, niti potrošnikom, niti javnim zavodom, niti njihovim svetom, niti civilnim društvom. Zelo pogosto se slepimo, da bi lahko družbeno odgovornost uresničili kar v podjetjih, v delu nadzornih svetov. Toda v podjetjih imajo osem deležnikov – lastniki, menedžerji, delavci, kupci, dobavitelji, investitorji, okolje in država – in nihče nima enakega interesa niti znotraj podjetja. Zato ne moremo govoriti niti o interesu podjetja, kaj šele o družbenem interesu ter družbeno odgovornem delovanju navedenih deležnikov podjetja.

Nihče od navedenih deležnikov niti ne ve, kaj je družbeni interes, in zato tudi ne ve, kaj je družbeno odgovorno. Ve le za svoj interes in od uresničevanja tega interesa je odvisen njegov obstoj. Interes družbe lahko ugotovimo le v političnem procesu. Zanj pa potrebujemo državo. Zelo verjetno politični proces ni nikoli popoln, kot nikoli ni popolna konkurenca, a je politični proces edini, ki lahko izoblikuje interes vse družbe, če do njega ne pripelje že trg s konkurenco. Zato za družbeni interes in družbeno odgovornost v gospodarstvu in še

posebej v sodobnem podjetništvu potrebujemo državo in trg. Ker je trg bolj »večen«, lahko sklepamo, da potrebujemo državo, ki je podrejena trgu, ki pa je danes lahko zgolj kapitalistični trg.

Zunaj časa in prostora je zato domneva, da v gospodarstvu lahko uresničujemo družbeno odgovornost brez države. Ta je edina, ki lahko ugotovi družbeni interes, vzpostavi odgovornost do njega in omeji uveljavljanje zasebnih interesov tedaj, kadar delujejo v nasprotju ali proti družbenemu interesu. Je tudi edina, ki lahko vzpostavi dejavnosti, ki neposredno uresničujejo družbeni interes.

Ampak država mora pospeševati podjetništvo na sodoben način. Sodobno podjetništvo je globalno. To pa pomeni, da ga v najboljši obliki pospešujemo z odpiranjem gospodarstva v svet, zagotavljanjem visoke mobilnosti kapitala in delovne sile, državnim spodbujanjem nakupov proizvodov in storitev podjetnikov, ki si svetovni trg ustvarjajo preko domačega trga, in zagotavljanjem javnega sektorja (izobraževanje, zdravstvo, infrastruktura, kultura, okolje), ki omogoča delo in življenje podjetnikov. To so oblike državnega zagotavljanja družbene odgovornosti do podjetništva, ki zmanjšujejo po eni strani razkorak med revščino in bogastvom podjetništva, po drugi strani pa spodbujajo podružbljanje, ki je atraktivno za kapital, ker mu omogoča uspeh in ustvarja dobrobiti za celotno družbo. Če so zunanji učinki preveliki in dobrobiti preveč posplošene, mora to zagotoviti tudi s kolektivno potrošnjo. Taka dejavnost države koristi lastnikom ekstra profitov, ker ustvarja ustrezno povpraševanje, in vsakemu posamezniku, saj je v vseh oblikah kolektivne potrošnje tudi delček solidarnosti.

Novosti na področju informatike, personalizirane medicine, avtonomne mobilnosti, robotike, energetike in podobnega bodo v prihodnjih 20 letih in prej radikalno spremenile svet. Država mora zasnovati industrijsko politiko, ki bo omogočala prebivalstvu dostop do teh dosežkov, kapitalu pa vsaj sledenje tem prebojem. Takšna politika ne bo omogočala zgolj vključevanja dinamičnega podjetništva v svetovno, pač pa tudi pretvarjanje našega podjetništva iz nuje v uspešno lokalno obrtništvo in podjetništvo. Presenetljivi dosežki naših zagonskih podjetij, v glavnem nepoznani uspehi naših znanstvenikov v svetovni areni in navdušujoči dosežki naših športnikov imajo skupno značilnost: Slovenci smo tekmovali s svetom in ne zgolj med sabo. Nauk vsega navedenega je jasen tako tistim, ki jim bo trg svet, kot tistim, ki bodo lokalno ponudbo morali krojiti s pogledom v svet.

Gospodarski razvoj naše države zahteva spremembo odločevalnih elit

dr. Lojze Sočan¹

Slovenske elite brez razvojnega koncepta

Slovenska politična oblast je na temelju večstoletne kulturne identitete naroda, uveljavljenih evropskih civilizacijskih norm in jasne politike osamosvojitve zagotovila naši državi samostojno razvojno pot. V tem pogledu je z vključanjem v evropske integracije glavni strateški cilj naše mlade države doseči približanje visoko razvitim skandinavskim državam in drugim razvitim članicam srednje Evrope z najbolj konkurenčnim gospodarstvom in najbolj humano družbo v sedanjem svetu. Za te države je značilen koncept razvoja na celostnem znanju naroda (izobraževanje, usposabljanje, raziskave in razvoj (R+R), informacijsko-komunikacijske tehnologije – IKT), na zadostnem lastnem ustvarjanju kapitala, na tehnološkem razvoju in inovacijah ter ohranjanju okolja, ob visoki stopnji socialne kohezije naroda ter sprejemanju glavnih razvojnih odločitev s konsenzom družbenih partnerjev. Elite razvitih članic severne in centralne Evrope te cilje dosegajo z visoko stopnjo preglednosti poslovanja države, javnega sektorja, gospodarstva in družbe. Na ta način uspešno zmanjšujejo korupcijo, neracionalnost in neučinkovitost svojih držav ter s tem izboljšujejo pogoje poslovanja gospodarstva in zagotavljajo socialno kohezijo naroda. To jim uspeva kljub politični podpori, ki jo kapitalsko najmočnejše države, predvsem ZDA in VB, v sedanjem času nudijo globalni uveljavitvi finančno zasnovanega plenilskega neoliberalizma (davčne oaze, profitno tekmovanje multinacionalk, socialno razslojevanje, razprodaje nacionalnega premoženja v kapitalsko odvisnih državah itd.).

Oblast naše nove države je posebno v prvih letih njenega obstoja prevzela nase vse odločilne naloge upravljanja družbe in vodenja

¹ Lojze.Socan@fdv.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

gospodarstva, od vojaške osamosvojitve, oblikovanja ustavnih norm, politik, pravnih norm in ukrepov, do priznanja države ter množice multilateralnih in bilateralnih družbenih in gospodarskih sporazumov. Vendar se je prav v drugi polovici 90. let v nastajajočih družbah konsenza krepilo sprejemanje strateških in razvojnih odločitev v sodelovanju družbenih partnerjev, še posebno oblasti, znanja in dela, gospodarstva, kar je te družbe v dobrem desetletju pripeljalo do položaja razvojno najbolj uspešnih držav v sedanjem svetu. Nasprotno pa se je Slovenija v tem obdobju in kasneje z vednostjo Evropske komisije (EK) pogrezala v nepreglednost poslovanja države, razmahnila se je pravna prenормiranost in birokracija, korupcija ter neučinkovitost države in večine gospodarstva, neodgovorno zadolževanje za tajkunsko lastninjenje ter velika dolžniška in razvojna kriza s kasnejšo bolečo razprodajo podjetij in infrastrukture (grafikon 1).

Naša država ima še vedno pomembne zdrave osnove za nadpovprečno uspešen gospodarski in družbeni razvoj. Na primer izredno uspešno izvozno gospodarstvo, na katero politično-finančne elite nimajo večjega vpliva razen previsokih obdavčitev, uvršča Slovenijo z blizu 20.000 \$ izvoza na prebivalca v ožji svetovni vrh, po pozitivni razliki med izvozom in uvozom pa v sam svetovni vrh (grafikon 2). Ta del gospodarstva omogoča Sloveniji, da sploh deluje kot normalna država. Prav tako sodi Slovenija med države z izredno visokim varčevanjem z nad 17 milijard evrov, od tega nad 10 milijard sredstev na vpogled, vendar država tega kapitala ne zna in noče vključiti v svoj razvoj. Izredno pozitivne so mnoge dejavnosti javnega sektorja, od vrtcev do univerze, vrhunskih kadrov, raziskav in inovacij, pa do civilne družbe in prebivalstva, kot je npr. socialna mreža, organiziranost gasilcev, do športa. Za vse uspešne rezultate je značilen strateški pristop. In obratno, nenačrtno reševanje problemov težave vedno povečuje. Npr. sedanje stavke za zvišanje plač niso le posledica ZUJF, dolgotrajnih plačnih nesorazmerij, ampak tudi političnega kadrovanja, slabega vodenja ter neučinkovitosti mnogih institucij, prevelike razlike med bruto in neto plačo itd. Prav reševanje tega problema brez razvojnega koncepta, kot ga imajo uspešne države, ne bo razrešil niti najbolj kritičnih plačnih nesorazmerij, lahko pa državo stane milijardo evrov, pa s tem samo ogrozi proračun in še poslabša konkurenčnost gospodarstva, saj Slovenija s tem ne bi zmanjšala nenormalno visokega razmerja med bruto in neto plačo.

Na to še posebej opozarja gospodarstvo, ne predlaga pa, od kod dobiti sredstva za to spremembo. Učinkovito pogajanje o plačah je mogoče samo v okviru sodobnega razvojnega koncepta, npr. po zgledu skandinavskih držav (The Nordic Model, 2007); ta upošteva predvsem naslednja vprašanja:

- sproti prilagajati minimalne plače in odpravljati najbolj kritična plačna nesorazmerja v javnem sektorju v skladu z učinkovitostjo;
- najprej je treba utemeljiti, kakšna naj bo struktura in kvaliteta javnega sektorja ter kakšno naj bo vodenje njegovih institucij, da bo javni sektor učinkovit in bo najbolj koristil razvoju gospodarstva in celotne družbe;
- v kakšni meri zmanjšati razmerje med bruto/neto plačo (kar je tudi aktualni projekt nemške vlade in gospodarstva), da se bo v tem pogledu Slovenija približala EU članicam, da se bo konkurenčnost gospodarstva še okrepila ter da se bodo plače vseh zaposlenih ob enakem bruto izplačilu ustrezno povečale, v določenem razmerju pa tudi pokojnine;
- od kod vzeti sredstva za občutno zmanjšanje sedanje razlike med bruto in neto plačo;
- in končno, v kakšnem obdobju uveljaviti ta zahtevni proces; verjetno je za to potrebno vsaj triletno obdobje.

Kako zvišati razvojno sposobnost gospodarstva in življenjsko raven Slovenije

Moje stališče do tega vprašanja je naslednje: Tudi Slovenija mora s sedanjimi pogajanjem odpraviti najnujnejša plačna nesorazmerja, ki povzročajo socialno razslojevanje naroda in škodijo razvoju. Največji delež sredstev za prilagoditev razlike med bruto/neto plačami pa mora izvirati iz ureditve slovenske države po zgledu razvojno najuspešnejših članic EU in drugih držav, to je z odpravo korupcije, nesprejemljivo vplivne birokracije, z izboljšanjem vodenja in s tem s povečanjem racionalnosti in učinkovitosti uprave in javnega sektorja. Po oceni stroke gre za okrog 2 milijardi evrov prevelikih izdatkov oziroma premajhnih prihodkov proračuna letno. Med področja korupcije sodijo predvsem: javna naročila, prej večinoma v gradbeništvu, danes v informatiki, še vedno prevelika siva ekonomija, neplačevanje prispevkov in davkov, prevelika bančna luknja, neizterjani davki, oaze. Med glavne neracionalnosti

sodijo predvsem: nelikvidnost in finančna nedisciplina kljub velikim finančnim sredstvom na bankah ter nedopustne neracionalnosti, celo ropanja naroda pri razprodaji uspešnih podjetij in infrastrukture. Med ključne neučinkovitosti sodijo predvsem: še vedno prenizek donos na kapital, ki vsaj za 2–5 odstotnih točk zaostaja za uspešnimi državami, informacijsko neurejena država in lokalna uprava (npr. v primerjavi z Avstrijo ali Dansko, ki sta v enem letu prepolovili število občin), razraščena birokracija na vseh ravneh, ki zavira naložbe, gospodarsko rast ob množici neurejenih vprašanj, od črnih gradenj in gradbenih dovoljenj, do zakonskih norm in prakse, ki še vedno dopuščajo razpolaganje in prenašanje nelegalno pridobljenega premoženja. Odprava korupcije, neracionalnosti in neučinkovitosti države omogoča največji delež sredstev za približanje slovenskih bruto/neto plač konkurenčnim državam. Poleg večje konkurenčnosti izvoznega in drugega gospodarstva ter višje življenjske ravni ta proces lahko bistveno zmanjša beg mladih kadrov v tujino (grafikon 3) ter privablja v Slovenijo nove talente. Ob že ugodnih vlaganjih gospodarstva v R+R bi bilo treba del davčnih olajšav za te namene (npr. postopoma do 20 %) zagotoviti za uveljavljanje strateškega R+R sodelovanja med podjetji, univerzo in inštituti (npr. švedski zakon o tretji nalogi univerze, 1997). Z zvišanjem obdavčitve na kapital in premoženje na povprečno evropsko raven, to je od 0,66 % na okrog 1,7 % BDP pa Slovenija lahko omogoči in pospeši še dva pomembna razvojna procesa (grafikon 4): s polovico teh sredstev bi bistveno povečali domači tvegani kapital, saj Slovenija v primerjavi s povprečjem EU, kaj šele v odnosu do najbolj inovativnih držav, zagotavlja samo 12 % tveganega kapitala (European Innovation Scoreboard, 2016) za podporo novim podjetjem (start-up) in njihov razvoj (scale-up). Ta proces je tudi osnova za množico novih dejavnosti in poklicev v gospodarstvu in civilni družbi, zaposlovanje mladih ter trajno strukturno prenovu in rast dodane vrednosti slovenskega gospodarstva. Drugo polovico sredstev od zvišanja tega davka pa Slovenija lahko usmeri v spremljanje sodobnih tehnologij v svetu (npr. od okrog 30 uveljavljenih novitet v medicini v svetu letno jih Slovenija zaradi nezadostnih financ lahko obravnava le okrog 5), za vrhunske tehnološke raziskave in opremo, tehnološki razvoj, mlade raziskovalce, mednarodna sodelovanja in podobno.

Kako so svoje države uredile elite sedanjih globalnih razvojnih liderjev

Prva zakonitost urejenih držav je preglednost poslovanja na ravni države, gospodarstva in družbe, kar odločilno odpravlja korupcijo. Slovenske oblasti še vedno tavajo v nepreglednosti na vseh ravneh. Med množico primerov ribarjenja v kalnem je npr. drugi tir. Sedanjega je pred pol stoletja sama zgradila Luka Koper, drugega slovenska država gradi četrto stoletja in del tudi ta vlada sploh še ni začela. Prva okvirna ocena te vlade za en tir se je gibala okrog 1,4 milijarde evrov; ob velikih prizadevanjih civilne iniciative se je ta napihneni znesek z velikim tveganjem korupcije (KPK, EK) znižal na okrog milijardo evrov za oba tira. Danes pa ob polnih bankah denarja v Sloveniji vlada kljub protestom stroke in javnosti v popolni tajnosti vodi pogajanja z Madžarsko, ki posluje s trikrat dražjim denarjem in z ambicijo solastnine v Luki Koper! Tako se uničujejo najboljša podjetja in strateški cilji naše države! Poglejmo, kako so vodilne elite nekaterih držav uredile svoje gospodarstvo in družbo, kar je bila osnova, da so danes med razvojno najbolj uspešnimi na svetu. V 60. letih je podpredsednik vlade Zvezne republike Nemčije dr. Erhard dobil pooblastila za vodenje gospodarstva. Zagotovil je preglednost razvojnih odločitev in z vodilnimi gospodarstveniki sprejemal odločitve, ki so kmalu pripeljale do svetovno znanega »Nemškega gospodarskega čudeža«. Izjemno cenjeni predsednik Singapurja Lee Quan Yeu je v 70., 80. in 90. letih v sodelovanju z vodilnimi gospodarstveniki ter vse bolj tudi z univerzo in inštituti začrtal in uveljavil strateški prehod od zanemarjene trgovinske države v tehnološko-inovacijsko silo z visokim življenjskim standardom. Od vojne povsem uničeno Južno Korejo so politične elite, vključno z diktatorjem Parkom, v sodelovanju z vodilnim gospodarstvom ter vse bolj z nosilci znanja in tehnološkega razvoja, pripeljale med tehnološko vodilne države na pomembnih področjih. Če bo Kitajska še prej kot v eni generaciji izkoreninila korupcijo (sklepi CK, 2017), prešla na bistveno višjo kvaliteto svojih proizvodov in storitev ter podprla okrog 1000 svojih multinacionalk ter druga velika in srednja podjetja pri uvajanju vrhunskih tehnologij in inovacijskih okolij ter digitalizacije, bo s finančno močjo, globalnim razvojnim sodelovanjem (svilna pot, AIIB itd.) – ob pogoju miru v svetu – v celoti prevzela vlogo vodilnega globalnega gospodarstva. Elite skandinavskih družb konsenza

so v pripravah na vstop v EU svoje odločitve o kvalitativni prenovi gospodarstva in družbe temeljile na stalni krepitvi celostnega znanja svojih narodov, tehnološkem razvoju in inovativnosti ter jih sprejemale z visoko stopnjo konsenza in s trajnim sodelovanjem države z vodilnim gospodarstvom, z nosilci tehnološkega razvoja in inovacij, s predstavniki znanja in dela, s civilno družbo in svetom. Zato imajo te razmeroma majhne države potencial znanja, da obvladujejo večino sodobnih vrhunskih tehnologij ter imajo ustrezno inovacijsko okolje za uspešen prehod v digitalizacijo. Podobno je tudi Nemčija v prejšnjem desetletju z visoko stopnjo soglasja med politiko, vodilnim gospodarstvom, močnimi sindikati ter vse bolj z znanostjo in univerzami očistila državo neracionalnosti in se danes z zdravimi razvojnimi odločitvami uvršča med vodilna svetovna gospodarstva.

Na podobne načine se »prebuja« še mnogo držav v današnjem svetu; bistvena značilnost njihovega uspeha sta preglednost poslovanja ter soglasje družbenih partnerjev pri sprejemanju razvojnih odločitev.

Slovenske odločevalne elite še vedno tavajo v nepreglednosti, korupciji in neučinkovitosti

Slovenija mora za uspešen razvoj spremeniti strukturo odločevalnih elit. Dosedanje strankarsko-finančne elite so zavrgle temeljne razvojne in družbene vrednote, zavirajo strateške cilje ter sprejemajo preveč napačnih razvojnih odločitev, kljub temu da sta jih nevezana stroka in uspešno gospodarstvo na možne zablode vedno pravočasno opozarjala:

- Na področju vrednot je nova slovenska oblast takoj ukinila SDK kot najuspešnejšo evropsko agencijo za spremljanje likvidnosti (nagrada v Londonu, 1989); nikdar ni bila v celoti pojasnjena niti sankcionirana orožarska afera; uveljavljen je bil protiustaven izbris nad 20.000 prebivalcev Slovenije; podpora uveljavljanju »domačih kapitalistov« je temeljila na nepreglednih prodajah obveznic, certifikatov in delnic, kar je privedlo do bogatenja ožjega kroga nosilcev, in to je bila pomembna osnova za kasnejša množična izčrpavanja podjetij in pogubo celih panog slovenskega gospodarstva; birokracija se je v Sloveniji razrasla čez vse normalne meje, saj je število zakonov od 1991 do danes poraslo od okrog 450 na 900 ter podzakonskih aktov

in predpisov od 900 na 19.000! Tožilstvo dolgo ni imelo podpore, politično usmerjanje sodstva pa je dodatno skrhalo meč pravice v Sloveniji. Pogoji za ribarjenje v kalnem političnih in finančnih »elit« so bili zagotovljeni.

- Mnogi strateški projekti so bili zaradi strankarske patronaže že v začetku pohabljeni ali pa se sploh niso realizirali: redki smo še v prvi polovici 90. let opozarjali, da je treba avtocestni in moderni železniški sistem graditi skladno, saj najtežji tovornjak uničuje cesto kot okrog 130.000 osebnih vozil. Nemčija je že sredi 90. in naprej imela razmerje med naložbami v avtoceste in železnice 1,5–2 proti 1, medtem ko je Slovenija to razmerje do nedavnega zadržala na nenormalni ravni 20–25 proti 1. Ob obilju kapitala in dobičku Luke Koper ni sposobna zgraditi 27 km proge, kaj šele približati Slovenijo evropskim standardom hitre železnice. TEŠ-6 je stroka kljub pogostim zavoram medijev pravočasno negativno ocenila (do zdaj že 16 zaustavitev!), zdaj pa se politiki izvijajo, kdo da je bil manj koruptiven. Tudi strateški cilji energitike in njenega pretežnega prehoda na obnovljive in okoljsko sprejemljive vire so še v megli. In končno, vlade in druge odločevalne elite se sploh še ne ukvarjajo s ključnim vprašanjem, ki je osnova za prehod v digitalizacijo ter sodobno gospodarstvo in družbo znanja, namreč, kako povečati letna vlaganja v celostno znanje naroda od današnjih okrog 14 % na blizu 20 % BDP, s čimer bi se po tem kriteriju približali Skandinavcem!
- Nič manj zablod, kljub opozorilom stroke, ni na področju tekoče gospodarske politike in razvojnih odločitev: že prva vlada je takoj potolkla večino slovenskih multinacionalk kot 'socialistične mastodonte', npr. Metalno, Litostroj, Elan in še mnoga podjetja, ki so uspešno izvažala po vsem svetu, medtem ko je Evropska gospodarska skupnost že trideset let (1960–1990) podpirala razvoj svojih evropskih in globalnih podjetij, nosilcev sodobnih znanj, tehnologij in izvoza. Dobili smo domače kapitaliste, a predvsem zaradi možnega finančnega izčrpavanja izgubili večino tekstilne, obutvene, pohištvene in kovinsko predelovalne industrije ob mnogih desetih tisočih brezposelnih. Vstop v EU je slovenskim bankam in podjetjem prvič omogočal poceni kapital, zato je v obdobju od 2004–2008 porasla bruto zadolženost države s 15 na 39 milijard evrov, oziroma zadolženost bank in podjetij od 12 na 33 milijard evrov. Ker je morala Slovenija v krizi do 2015 zmanjšati srednjeročno zadolženost bank in podjetij do Zahoda

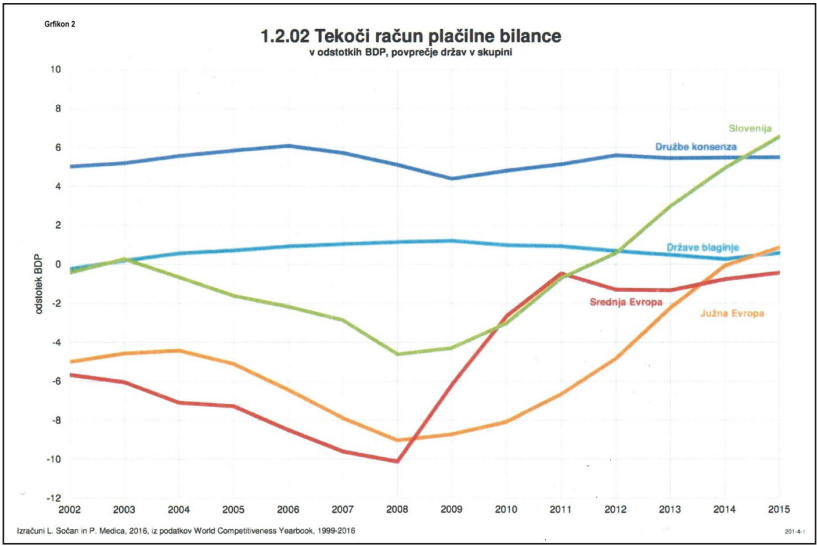
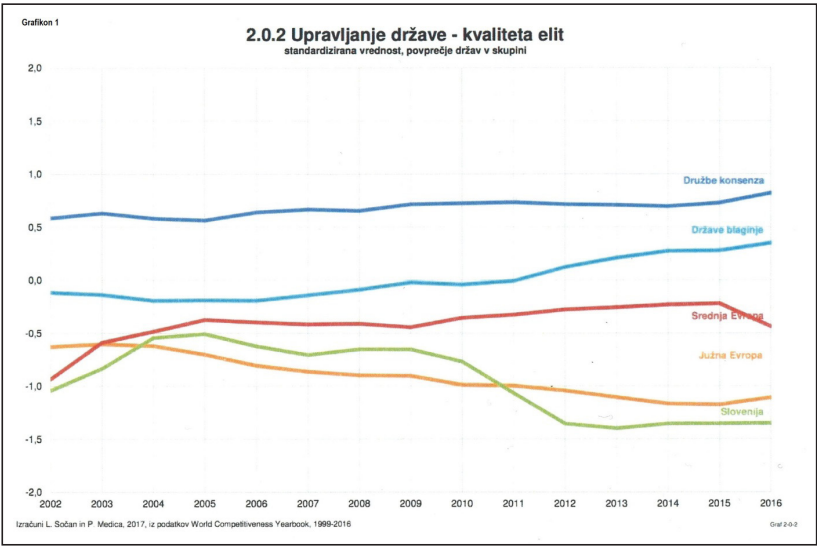
od 31 na manj kot 17 milijard, se je morala v tem času država zadolžiti od 12 na okrog 29 milijard evrov (vir: Banka Slovenije, grafikon 5). Nesreča Slovenije je bila koruptivna in nesmotrna poraba večine tega kapitala za lastništva tajkunov ter za preživele programe gradbeništva in tehnološko nezahtevne dejavnosti ob uvozu nekvalificirane delovne sile, kar je kasneje vse propadlo. Nato je ZUJF s ti. varčevalno politiko po vzoru »Trojke« povzročil Sloveniji veliko razvojno škodo na področju sociale, zdravstva, šolstva, univerze in raziskovanja, medtem ko so razvitejše članice EU v času krize predvsem lajšale nelikvidnost podjetij, izboljševale vodenje, menedžment, tehnologije in inovacije (npr. Sočan, Delo SP, 2012). Vloga Evropske komisije je bila skrajno dvolična in razvojno škodljiva: najprej je dopuščala nerazumno zadolževanje, finančno nedisciplino v javnih financah in korupcijo Slovenije in drugih članic južne Evrope, potem pa kot vodja Trojke zahtevala škodljivo varčevanje in zaveze o razprodaji podjetij in infrastrukture globalnemu kapitalu. Slovenija je dodajala še slabo vodenje javnega sektorja in podjetij z državnim lastništvom s prek 200 predstavnikov strank v upravah in nadzornih svetih. Vrhunec korupcije in neučinkovitosti pa sta DUTB in SDH. Slovenska politika je edina ob prenosu slabih terjatev na DUTB zagotavljala bonus 71 % na računovodsko vrednost podjetij, medtem ko večina članic EU bonusa sploh ni poznala. Odtujitev slovenskega kapitala z razprodajami je v zadnjih letih predstavljala velik delež gospodarske rasti (npr. NKBM: davkoplačevalci smo vanjo vložili 720 milijonov evrov, prodana je bila za 250; Helios je bil prodan za 146 milijonov, novi lastnik ga je prodal naprej za 570 milijonov; Fotona je bila prodana za 28 in naprej za 120 milijonov; samo Palace hotel z naložbo prek 100 milijonov je bil prodan za 27 srbskemu, Metropol in drugi pa podobno hrvaškemu lastniku, kar krha tudi nacionalno identiteto ob meji; Letrika in Pivovarna Laško sta bili šestkrat dražje prodani od prevzema DUTB; Protej je prevzela DUTB z vrednostjo nič, prodan je bil čez nekaj mesecev za 181 milijonov evrov. Politično-finančni lobi je s takimi mahinacijami in razlastitvami delničarjev uničil trg kapitala v Sloveniji, kjer na bankah leži na vpogled nad 10 milijard evrov, podjetja pa za razvoj potrebujejo kapital (grafikon 6).

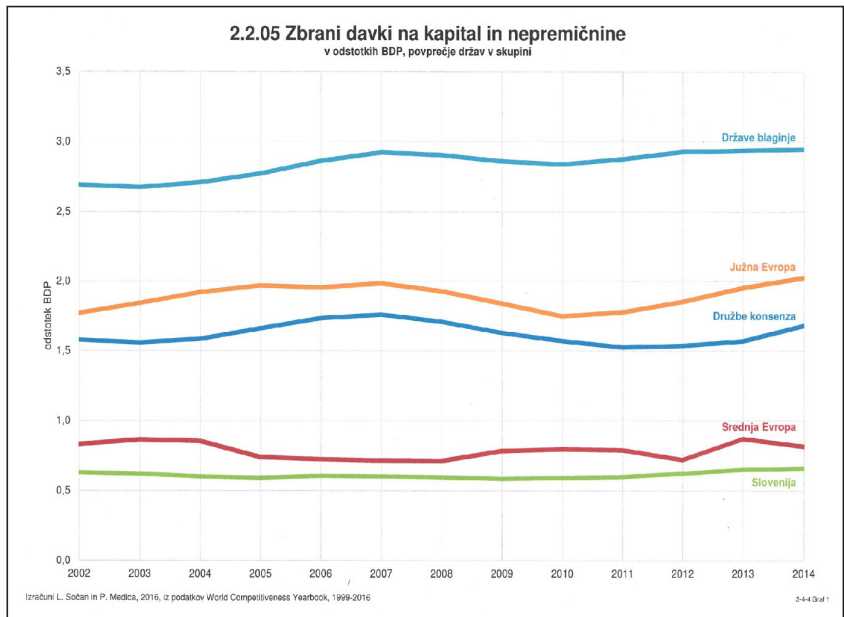
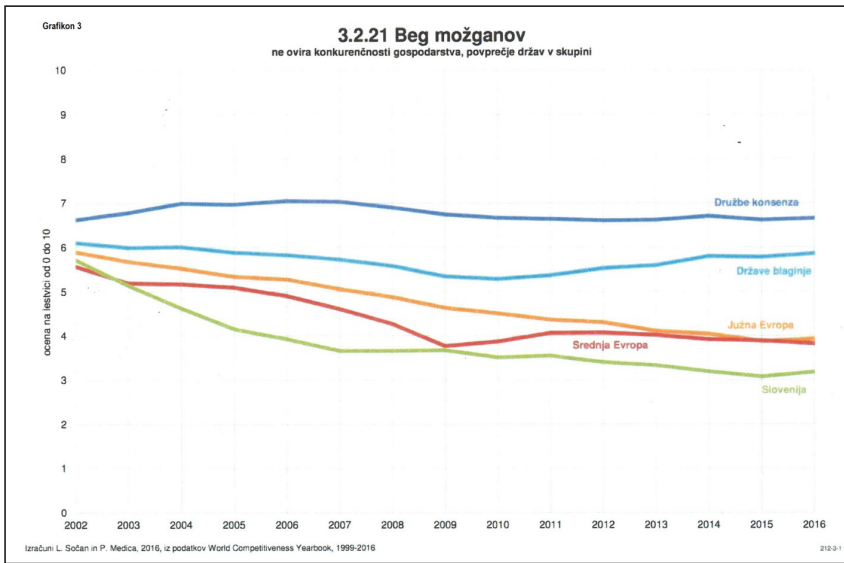
Tako ne gre več naprej! Izredno uspešno, a davčno preobremenjeno izvozno gospodarstvo, davčno preobremenjeni zaposleni ter

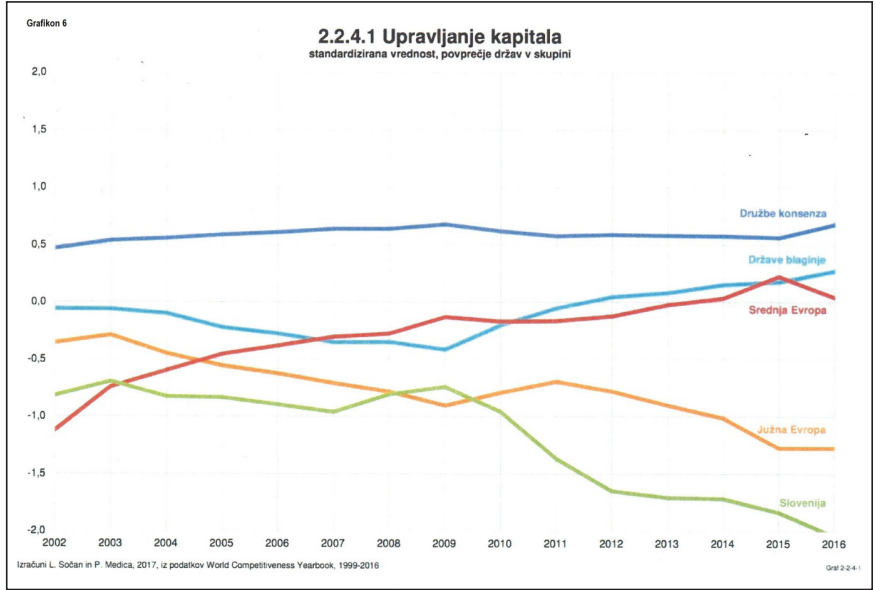
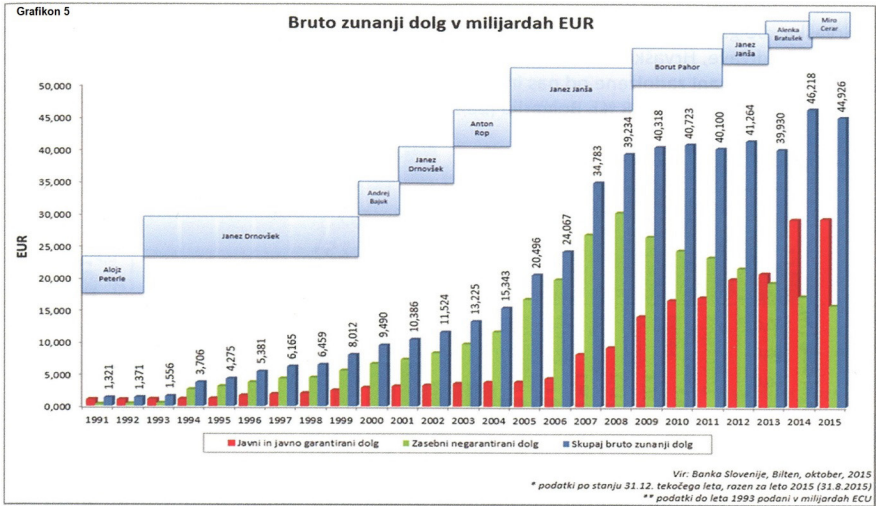
neomadeževana civilna družba morajo čim prej prekiniti dosedanje razkrajanje slovenske države, gospodarstva in družbe. Islandski narod, ki je odstranil in sodil svojemu grabežljivemu in neodgovornemu politično-finančnemu lobiju, v svetu ne velja za prevratnika, ampak za ugleden narod in perspektivno državo. Tudi slovenski narod mora doseči podoben status za utrditev svojega položaja, tako zaradi dokaj neurejene EU kot zaradi še bolj neurejenega in nevarnega sveta.

Zaključek: Naša država mora spremeniti strukturo odločevalnih elit

- a. Sedanje vodilne strankarsko-finančne elite niso sposobne urediti slovenske države po zgledu razvojno najbolj uspešnih držav v današnjem svetu. Gre za področja vrednot, strateških ciljev in gospodarskih odločitev ter za izoblikovanje koncepta razvoja na znanju naroda, krepitvi tehnološkega razvoja in inovacij ter zagotavljanju socialne kohezije naroda in za ohranitev okolja, ob soglasnem sprejemanju gospodarskih in razvojnih odločitev vseh družbenih partnerjev.
- b. Zato mora Slovenija čim prej spremeniti dosedanje strukturo strankarsko-finančnih in birokratskih nosilcev odločanja na področju gospodarstva, financ in strateških ciljev, tako v vladi in DZ/DS kot v pristojnih institucijah, in za ta proces zagotoviti večino predstavnikom uspešnega gospodarstva, civilne družbe ter dela in znanja.
- c. Da bi Slovenija to dosegla, mora prva odgovorna slovenska vlada najprej zagotoviti visoko raven preglednosti poslovanja na vseh ravneh uprave, javnega sektorja, gospodarstva in družbe, kar bo ob podpori zakonodajne in sodne oblasti ter večine medijev pomembna osnova za odpravljanje korupcije, neracionalnosti in neučinkovitosti v državi, javnem sektorju in gospodarstvu.
- d. Najprimernejše svetovalke za izvajanje tega zahtevnega procesa kvalitativne preobrazbe uprave, gospodarstva in družbe Slovenije so predvsem družbe konsenza – tudi članice EU – z najvišjo stopnjo preglednosti v gospodarstvu in družbi ter z najbolj konkurenčnimi gospodarstvi in najbolj humanimi družbami v sedanjem svetu.

6. ZAHTEVA:

DRUŽBENO ODGOVORNO KORPORACIJSKO UPRAVLJANJE

Družbeno odgovorno korporacijsko upravljanje terja takojšen sprejem Državnega programa družbene odgovornosti korporacij, nosilcev kapitala in politične oblasti (državnih organov in političnih strank), ki naj zavezuje vse, da na svoji ravni oblikujejo strategije družbene odgovornosti, korporacije pa posebej, da namenijo zakonsko določen odstotek čistega dobička za strateško opredeljene namene svoje odgovornosti do širše družbene skupnosti. Zahtevamo, da se korporativna družbena odgovornost zakonsko uredi kot dolžnosti in odgovornosti organov vodenja in nadzora gospodarskih družb. Družbeno odgovorno korporacijsko upravljanje terja uveljavitev odškodninske odgovornosti članov (nadzornih) svetov ter direktorjev oziroma ravnateljev tudi delavcem, partnerjem, območni in družbeni skupnosti in drugim deležnikom, in ne zgolj delničarjem; v korporacije ne investirajo in v njih ne tvegajo le večinski delničarji, ampak tudi manjšinski delničarji, zaposleni, dobavitelji, upniki, območne in širša skupnost. Družbeno odgovorno upravljanje terja tudi dopolnitev korporacijske zakonodaje v podporo učinkovitejšemu varstvu malih delničarjev, varstva v primerih konflikta interesov in kršitve pravil o integriteti ter za hitrejši razvoj socialne ekonomije, in sicer predvsem socialnega podjetništva in delavskega delničarstva in zadružništva.

Družbena odgovornost in politika upravljanja javnega premoženja

dr. Bogomir Kovač¹

Nekaj zgodovinskih dilem in teoretskih refleksij

Korporativno upravljanje je z vidika akademske teorije del neoklasične paradigme, teorije agenta, kjer vrednost premoženja določa tako upravljavske kot tudi funkcionalne parametre podjetja. Dejansko ostaja slepa pega sodobnega podjetniškega strukturiranja, saj izrazito poudarja zgolj vlogo kapitala in lastnine, kratkoročne vidike poslovanja, racionalnost odločanja, podcenjuje pa tveganja, različne oblike ekonomske demokracije in širše vidike korporativne integritete poslovanja. Korporativna integriteta postaja ključ sodobnega poslovanja, kršenje teh pravil dolgoročno povečuje transakcijske stroške in znižuje finančne učinke.

Klasična privatizacija pomeni tržno prodajo javnega sektorja privatnim fizičnim ali pravnim osebam, običajno poteka postopoma, od primera do primera. V osemdesetih letih je val privatizacije zajel več kot 50 držav, po podatkih svetovne banke več kot 4000 podjetij, vrednost globalnih privatizacijskih transakcij do konca devetdesetih, ki zajema tudi postsocialistično lastninjenje, je bila več kot 1000 milijard dolarjev (Megginson, 2005). Temeljni vzvod teh privatizacij je bil bolj politično ideološki projekt preureditve mednarodnega kapitalizma kot ekonomska nuja (manjša učinkovitost javnih podjetij, izboljšanje konkurenčnosti, zapiranje proračunskih deficitov itd.). Gre za neoliberalni obrat, ki naj bi zamenjal političnoekonomsko organizacijo »vpetega kapitalizma«, kjer so podjetniške in korporacijske dejavnosti zasebnega sektorja obkrožene z mrežo družbenih in političnih omejitev in regulacijsko vlogo države (Harvey, 2012).

V nasprotju s splošnim sprejetim mnenjem državna podjetja od leta 2008 v obdobju velike recesije pridobivajo na veljavi, moči in uspešnosti. Na sloviti lestvici Fortune Global 500 je njihovo število

¹ bogomir.kovac@ef.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

naraslo od 9 odstotkov (2005) na 23 odstotkov (2015), predvsem zaradi Kitajske, pa tudi zaradi državnega reševanja zasebnih podjetij in bank v Veliki recesiji (2008–2013). Trendi so nasprotujoči, povečuje se moč in število podjetij v državni lasti, hkrati pa države vztrajajo pri privatizacijskih agendah. Države z najvišjo državno lastnino bodo leta 2050 presegle po moči G-7, klub najbolj razvitih držav globalnega centra z izrazito zasebno lastnino (Kowalski, 2013). Tudi državni premoženjski skladi (SWF) so danes eden osrednjih reševalcev dolžniške krize. Z eno besedo, državno premoženje in njihovi nosilci imajo danes mnogo večjo vlogo, kot smo to pripravljeni in sposobni priznati.

Še zadnje vodilo, na katerega želim opozoriti. Leta 1992 so v Riu položeni temelji trajnostnega razvoja, leta 2002 je EU iz teh izhodišč razvila priporočila o družbeni odgovornosti, če poenostavim zgodbo. Za nami je torej skoraj 20 let prizadevanj za integracijo biznisa in družbe, ekonomije in politike. Družbena odgovornost je danes del politične in poslovne agende, ideja povezanosti zasebnih in javnih interesov, odgovornih skupnih delovanj, ki uresničuje široke in dolgoročne civilizacijske, družbene, socialne, ekonomske in ekološke cilje. Pričakovali bi, da bo to postala tudi v Sloveniji ena osrednjih vladnih razvojnih politik, da bodo nosilci državnih politik na področju upravljanja javnega premoženja uprizorili najbolj zgledno implementacijo družbeno odgovornega ravnanja. Politična teorija, od Rousseauja in Hobbesa dalje, razmerje med deležniki v tržni družbi opredeljuje z »družbeno pogodbo«, ki dejansko pomeni troje. Najprej pogodbo o združevanju ljudi, potem način vzpostavitve oblasti in na koncu simbiozo, sobivanje različnosti (NOREF, 2016). »Družbena pogodba« je preprosto samo druga stran »družbene odgovornosti«. Če torej želimo danes pripeljati v ospredje družbenih procesov na vseh ravneh družbeno odgovornost kot razvojno paradigmo, potrebujemo novo družbeno pogodbo.

Zablode in družbeno neodgovorno upravljanje z družbenim premoženjem

Problem družbeno odgovornega upravljanja z javnim premoženjem ima svoje korenine v razpadu družbene lastnine, lastninjenju in privatizaciji. Politika lastninjenja in privatizacije namreč ni hkrati razvila verodostojne politike korporativnega upravljanja, ločevanja

in hkrati povezovanja posameznih funkcij države, od zakonodajne in regulacijske do upravljaljske in vodstvene. V obdobju postsocialistične tranzicije je bila slovenska država pred trojno nalogo: 1. kako stabilizirati gospodarstvo, 2. kako vzpostaviti tržne institucije in mehanizme, 3. kako uveljaviti privatizacijo podjetij in finančnih institucij (bank).

Slovenski privatizacijski model je nastajal relativno dolgo in je na koncu politični kompromis razdelitvene in odplačne privatizacije, združil je številne regulacijske mehanizme države in ohranil relativno visok in stabilen lastniški delež države (Kovač, 1993). Takšen proces privatizacije je torej zasidral lastniško vlogo države, zlasti prek obeh osrednjih paradržavnih institucij (KAD, SOD), ki so potem prek svojih nosilcev upravljanja imeli svoje predstavnike v nadzornih svetih. Država je tako v po letu 1996 stopila v upravljanje podjetij na relativno decentraliziran način, brez posebnih upravljaljskih strategij. Upravljaljske politike niso bile posebej opredeljene niti v okviru KAD in SOD niti v okviru ministrstev (vlade). Korporativno upravljanje je bilo preprosto prepuščeno interesom na spodnjih ravneh poslovnega odločanja. Država ni imela nikakršne strategije korporativnega upravljanja, obe paradržavni instituciji sta relativno samostojno določali svojo vlogo in položaj v podjetjih, nadzorni sveti so bili v postprivatizacijskem obdobju 1996–2004 bolj ali manj pod velikim vplivom menedžerskih uprav in politično-poslovnih lobijev.

Privatizacijski tok je v Sloveniji v zadnjih dvajsetih let prešel tri obdobja: 1. obdobje lastninjenja in konstituiranja mešane lastninske strukture družb (1994–2000), 2. obdobje lastninskega prestrukturiranja, koncentracije in centralizacije zasebne (menedžerske) lastnine (2000–2008), 3. obdobje vsiljene privatizacije in začetek sistematičnega upravljanja javnega premoženja (od 2008 dalje). Korporativno upravljanje z družbenim premoženjem je bilo v teh okvirih vseskozi na obrobju, šele naše pristopne zaveze v OECD so vlado RS leta 2009 vodile do korakov pri upravljanju z javnim premoženjem države.

To pomeni, 1. da smo s prvim odgovornejšim ravnanjem na področju korporativnega upravljanja družb v večinski ali delni lasti države začeli petnajst let po začetku privatizacije, 2. da so nas v to prisilile tuje zunanje institucije v okviru pristopnih pogajanj (OECD), 3. da smo korporativno upravljanje omejili na ožje kadrovske področje (KAS). KAS je začel delovati v začetku leta 2009, v nekaj mesecih

postavil temelje akreditacijsko nominacijskih postopkov, skladno s priporočili in usmeritvami OECD, ki je njegov pristop kasneje ocenil kot referenčen. V veljavi je z nekaj popravki ostal vse do danes (AUKN, SDH). Toda to ni osrednja poanta, na katero želim opozoriti v tem zapisu.

Ustanovitev KAS je bil politično in institucionalno povsem nepripravljen vladni ukrep, kar lahko pokaže tako normativna kot politična analiza tedanjih dogodkov. Takšen pristop je relativno jasno pokazal, da so slovenske vlade vse do danes sistematično podcenjevale korporativno upravljanje in postavljale svoje politične interese pred strokovne presoje. KAS je vrsto spornih ravnanj vlade obravnaval dvofazno (v letu 2009–2010 je bilo 11 kršitev sprejetih pravil imenovanja članov NS v pomembnih družbah). Najprej je vlado oziroma posamezna ministrstva pisno opozoril, nazadnje je določena opozorilna mnenja izrazil tudi javno in se od vladnih dejanj distanciral. KAS je tako kot vladna institucija javno in argumentirano nastopil proti ravnanju vlade, svoje normativne ustanoviteljice in politične pokroviteljice. Oktobra 2010 je podal kolektivno odstopno izjavo, ker ni želel biti strokovno pokritje za politične odločitve in vladne mahinacije z imenovanjem NS. Tako je KAS prvič v politični zgodovini RS prignal svojo avtonomijo in svobodo profesionalnega odločanja do meja, kjer se začena družbeno odgovorno ravnanje neke javne institucije.

Vlada RS je maja 2010 sprejela zakon o upravljanju (ZUKN), ki je določil okvire nove Agencije za upravljanje državnih naložb (AUKN). Nova institucija naj bi zmanjšala incestni politični vpliv države pri kadrovanju in povečala učinkovitost poslovanja podjetij z državnim premoženjem. Toda AUKN je v nasprotju s KAS dejansko postal izpostava finančnega ministrstva in vlade, nekakšna nesrečna mešanica zahtev in pravil OECD ter domačega političnega intervencionizma. Na koncu je AUKN postal žrtev lastne politizacije, zato vlada poseže po novi, tretji instituciji. Ustanovitev SDH naj bi predvsem izboljšala upravljanje državnega premoženja v podjetjih. Prenos lastništva na holding SDH je dejansko sovpadal z zahtevami OECD in EK, da Slovenija svoje premoženje bolj učinkovito upravlja oziroma v največji možni meri privatizira.

Dejansko je bila trojna institucionalna zgradba KAS, AUKN in sedaj SDH del politične institucionalne mimikrije, povprečno trajanje treh institucij do sedaj (2009–2018) je nekaj manj kot tri leta. Pogoste institucionalne spremembe razkrivajo, kako politične

elite in vlade skušajo prikriti svojo odgovornost za zgrešene pretekle odločitve (na primer bančne sanacije in dokapitalizacije, prodaje in privatizacije družb, slabe naložbe in novo kadrovanje ipd.). Toda SDH v ničemer ne jamči, da ne bo novo lovišče interesnih skupin, ker politika obvladuje trenutno vse vzvode njegovega delovanja (skupščine SDH so seje vlade, že samo kadrovanje NS in uprav SDH je bila do sedaj politična polomija).

Nasploh je v Sloveniji področje korporativnega upravljanja normativno urejeno z vrsto zakonov (ZGD, insolvenčna zakonodaja, ZSDH) pa tudi s kodeksi in priporočili poslovne integritete (npr. kodeks korporativnega upravljanja). Po letu 2012 je upravljanje državnega premoženja postalo tudi predmet druge sanacije bank, pri čemer je delitev dela med SDH in DUTB postalo del globalnega prestrukturiranja in privatizacije slovenskih podjetij. Vlada RS in DZ sta nazadnje sprejela tudi zakonodajo in ključen dokument klasifikacije državnih naložb in strategije njihovega upravljanja. Leta 2015, torej 20 let po začetni privatizaciji, Slovenija dejansko prvič dobiva relativno zaokroženo rešitev upravljanja državnih naložb.

Ta časovni razkorak je najboljši dokaz, kakšen odnos je imela država do korporativnega upravljanja nasploh in državnih naložb posebej. Dejansko je država imela v času prvega lastninjenja (1994–2000) svoje pomembnejše deleže v okoli 4500 podjetjih, dvajset let kasneje je ima SDH v svoji strukturi upravljanja 83 naložb v družbah, neposredno 43. Umik države iz lastništva družb je torej izjemen in ne nasprotno, kot bi lahko sklepali iz stalne razprave o ohranjanju državnega lastništva in nujnosti privatizacije. Domači kapital se je poslovno kompromitiral v obdobju 2004–2008, z visokim dolžniškim vzvodom je potekala večina največjih menedžerskih prevzemov, zato so dejansko banke v obdobju 2014–2017 izpeljale največ prisilnih »re-privatizacij« (prodaj), zlasti tujim kupcem. Banke so bile namreč pod pritiskom, da niso prave lastnice, da morajo zmanjšati deleže slabih naložb, da so lahko pomoči države bankam ali podjetjem pri finančnem prestrukturiranju nedovoljene državne pomoči. Prav EK je z dokumentom o smernicah za financiranje, prestrukturiranje in privatizacijo podjetij v državni lasti vnesla po letu 2012 neverjetno zmedo in politični voluntarizem na najvišji ravni.

V krizi je postalo jasno, da so nekatera podjetja v državni lasti precej zadolžena, da ustvarjajo izgube in da je njihovo poslovno preživetje negotovo in tvegano. Države EU so v obdobju 2008–

2012 sprejele vrsto ukrepov v obliki financiranja (odpis dolgov, dokapitalizacija) in prestrukturiranja (reorganizacija, privatizacija). Komisija je sprejela 2012 poseben dokument, da mora vse finančne pomoči države odobriti komisija, da bi s tem preprečila pretirano zadolževanje države (javni dolg). EK je s tem neposredno politično posegla v ekonomske procese upravljanja, strateškega usmerjanja in dolgoročnega poslovanja družb v državni lasti (EK, 2014). Če namreč država kot lastnik poseže v družbo, kjer ima prevladujoč lastniški delež, da ji zagotovi določeno finančno ali komercialno korist, ki jo podjetje ne bi moglo pridobiti na trgu, potem gre za ti. nedovoljeno državno pomoč. Izkrivljanje konkurence je bilo temeljno merilo presoje in potrjevanja EK, pri čemer se odobrene pomoči štejejo za nezakonite in lahko komisija zahteva njihovo izterjavo. EK se je pri tem sklicevala na Pogodbo o delovanju EU (PDEU/ čl. 345, čl. 107). To je bil primer skrajnega političnega intervencionizma in ekonomskega arbitriranja (zagotavljanje konkurence pod tržnimi pogoji, presoja donosov z vidika zasebnih vlagateljev).

EK se je tu izrazito postavila na stran zasebnih vlagateljev in potreb zasebnih finančnih trgov, zapostavila pa je javni interes in širše vloge državne lastnine. Podjetje je upravičeno do državne pomoči, če je v dokazljivih poslovnih težavah in je ogroženo njegovo dolgoročno preživetje. Pomoč mora biti omejena na najnujnejšo pomoč, prav tako država pričakuje, da bo upravičenec pomoči tudi sam našel potrebna sredstva za finančno in poslovno prestrukturiranje. Komisija lahko zahteva ti. izravnalne ukrepe, ki omogočajo, da bi pomoči povzročile čim manjše izkrivljanje konkurence. Komisija uporablja preizkus na podlagi načel vlagatelja v tržnem gospodarstvu, vsi pristopi in pripravljani ukrepi so dejansko usmerjeni k pospeševanju in lažji privatizaciji podjetij v državni lasti. Merilo za presojo je torej tržno ravnanje in možnosti privatizacije, tržna odgovornost pa ni družbena odgovornost, na katero sicer z razvojnega vidika prisega EK.

Institucionalne rešitve tako v Sloveniji in na ravni EU potemtakem dokazujejo, da so domače in evropske politične strukture posegle po političnem intervencionizmu, niso pa prevzele tudi politične odgovornosti. Slovenska vlada je svojo politično odgovornost skušala prikriti s stalnim spreminjanjem normativne ureditve (KAS, AUKN, SDH), celovitejšo institucionalno rešitev smo dobili šele dvajset let po začetku lastninjenja (privatizacije). EK se je nasprotno sklicevala na tržno odgovornost, v ozadju je imela slabo pravno

pokritje v PDEU, predvsem pa je izvajala neformalne politične pritiske (na primer pri izsiljeni sanaciji in dokapitalizaciji bančnega sistema, izbrisu zasebnih lastnikov vrednostnih papirjev).

V obeh primerih je politizacija korporativnega upravljanja nesporna, kar pomeni, da politične strukture skušajo zase pridobiti določene ekonomske rente prek poslovnih povezav (korupcija), oziroma da poslovne elite v podjetjih skušajo s političnimi povezavami pridobiti določene politične rente (konkurenčne prednosti). Slovenski politični intervencionizem na podjetniški ravni je predvsem kadrovskega značaja (vpliv na imenovanje nadzornih svetov, uprav, prikrito financiranje političnih projektov). Evropski deluje s političnimi pritiski predvsem na privatizacijske procese, v ozadju pa so lobistični kapitalski interesi finančnih vlagateljev ali neposrednih korporacij.

Upravljanje javnega premoženja ni zavezano zgolj profitu, ekonomski učinkovitosti in maksimiranju finančnih vrednosti, ne prevladujejo zgolj kratkoročni motivi in ozka specializacija. Nasprotno, družbe s prevladujočim javnim premoženjem so v večji meri zavezane širšim in dolgoročnejšim družbenim ciljem, večji paleti deležnikov, notranjim in zunanjim interesom, ne zgolj zasebnemu, temveč javnemu dobremu. OECD je leta 2004 opredelil relativno natančno definicijo podjetij, posebnosti korporativnih pravil in njihove družbene odgovornosti (OECD, 2009). Analize razkrivajo, da lastniška struktura sama po sebi ne vpliva na učinkovitost in uspešnost poslovanja, nagnjenosti k poslovnim tveganjem so pri zasebnih družbah večje kot pri javnih. Analiza gospodarske zbornice skuša pokazati, da so podjetja v državni lasti med letom 2007–2014 povzročila za 13 milijard stroškov, ki vključujejo predvsem dokapitalizacije bank, pa tudi druge stroške sanacije in investicijskih dejavnosti. Zato je tudi javni dolg iz tedanjih 8,3 milijarde evrov narasel na 30,2 milijarde v letu 2018. Toda v sanacijo državnih bank sodijo predvsem dolgovi zasebnega sektorja, kar pomeni, da je slovenska država v določeni meri socializirala napake neodgovornega poslovnega ravnanja zasebnega kapitala.

V odmevni raziskavi EF v Ljubljani (Domadenik, Prašnikar, Svejner, 2014) so avtorji pokazali na ekonomske učinke političnega vpliva kadrovanja v nadzorne svete. Njihova analiza na slovenskem vzorcu je razkrila, da je dejansko slaba polovica članov NS »politično kontaminiranih«, kar pomeni, da jim je mogoče pripisati določene politične preference oziroma politične vzvode kadrovanja in

delovanja. Če se poveča delež politično kontaminiranih članov NS za 1 odstotek, potem se produktivnost zniža za 0,1 odstotka. To na primer pomeni, da v petčlanskem NS, kar je običajno število, že samo en takšen član zniža produktivnost za 2,78 odstotka (pri ženskah za 2,3 odstotka). Podobno dokazujejo učinke politično neodgovornega ravnanja pri upravljanju družb tudi nekatere druge raziskave (Shen, Wang, Lin, 2015).

Vse te raziskave dokazujejo, da ima državno lastništvo v družbah precej slabosti, nekaj zaradi slabih uprav, premalo učinkovitega nadzora, pa tudi izkoriščanja družb za parcialne potrebe politike. Vseeno pa rešitev teh slabosti ni samo v privatizaciji in prodaji državne lastnine tujcem, temveč v veliki meri tičijo rešitve v drugačnem pristopu do upravljanja in nadzora družb. Odgovornost za učinkovito poslovanje ne zadeva zgolj lastnike kapitala in vodilne menedžerje v upravah, temveč tudi druge deležnike, kot so zaposleni delavci, dobavitelji, kupci, širša družbena skupnost. Družbeno odgovornost bi torej morali postaviti v ospredje korporativnega upravljanja, še posebej družb v pretežni ali delni lasti države, ki je najbolj odgovorna za takšen širši vidik upravljanja.

Družbeno odgovorno upravljanje in menedžment sprememb

V okviru pobude za družbeno odgovorno upravljanje javnega premoženja smo zapisali nekaj rešitev, za katere menimo, da so ključnega pomena (Gibanje, 2018). Poglejmo nekatere med njimi nekoliko bolj podrobno:

1. Ločitev nadzorstvene in regulatorne funkcije pri upravljanju državnega premoženja pomeni, da SDH in vlada ne moreta delovati med seboj kot politično neposredno povezane osebe. Pravna ureditev, da seje vlade hkrati lahko delujejo kot skupščina SDH, preprosto pomeni, da je svojo vlogo regulatorja neposredno spremenila v nadzorstveno in tudi izvršno. Torej na sejah vlade dejansko politično odločajo o določenih najbolj občutljivih politično ekonomskih in poslovnih vprašanjih družb, s katerimi upravlja SDH. To je seveda pravno in politično povsem neodgovorno ravnanje.
2. Vlada pri svojem delovanju ne sme uporabljati politične kadrovske vzvode, kar pomeni, da bi morala pri kadrovanju v NS

SDH in potem tudi posredno v upravo upoštevati vse standarde OECD, zakonske določbe, statutarna in druga pravila poslovne integritete. Vsa dosedanja imenovanja vodstvenih organov SDH so bila predmet političnega trgovanja in dogovarjanja, politizacija upravljavsko vodstvenega vrha SDH je povzročila, da tudi v letih 2017–2018 NS in uprava holdinga nista formalno pravno zapolnjena. Družbeno odgovorno kadrovanje in poslovna integriteta se meri z avtonomijo določanja in izbire, kasneje z jasnimi strokovnimi poslovnimi stališči, s transparentnim poročanjem in javnim nasprotovanjem kadrovskim intervencijam (bivša praksa KAS).

3. Družbeno odgovorno ravnanje pri upravljanju javnega premoženja zahteva tudi, da je država dejanski nosilec spodbujanja ekonomske demokracije. Deležniški koncept pomeni, da upoštevamo interese vseh deležnikov, predvsem zaposlenih. V procesu lastninjenja je bila zaposlenim v družbah s prevladujočim javnim premoženjem odvzeta pravica do lastninjenja. To pravico bi lahko po dvajsetih letih vrnili pod enakimi pogoji, kot so jih imeli drugi zaposleni v obdobju 1994–1996. Ker je ta pravica težko uresničljiva, pa bi lahko obstajal ustrezen kompenzacijski mehanizem v okviru ekonomske demokracije (na primer delitev dobička). Družbeno odgovorno ravnanje se prične z enakopravnostjo deležnikov in nadaljuje z aktivno politiko ekonomske demokracije. Področje upravljanja z javnim premoženjem (SDH) je lahko nosilec in spodbujevalec takšne strategije za celotno gospodarstvo, tudi za zasebni sektor.
4. Podobno družbeno odgovorno ravnanje lahko prenesemo tudi na javne zavode, ki so v našem institucionalnem sistemu povsem nedorečene dvoživke. Družbeno odgovorno upravljanje javnih zavodov zahteva njihovo jasno (zakonsko) razvrstitev na tržne in proračunske. Če javni zavod na primer 75 odstotkov (lahko bi to mejo postavili tudi na 50 odstotkov) pridobljenega dohodka ustvari iz tržne dejavnosti, potem zanj veljajo določila korporacijskega upravljanja in odgovornosti kot v zasebnih korporacijah. To tudi pomeni, da bi bili v tem primeru izključeni iz zavezujočega sistema javnega sektorja in zaposlenih kot javnih uslužbencev. Tudi tukaj je družbena odgovornost pogojena z enakopravnostjo, poslovno primerljivostjo in predvsem jasnimi pravili igre med tržnim in proračunskim delovanjem.

Sklepi naše razprave so relativno preprosti. Vlada mora postati dober gospodar, sicer je ne potrebujemo, biznis mora postati politično odgovoren, sicer morajo menedžerji oditi (OECD). Makiavelistično privatizacijo, prodati poceni, hitro in zahrbtno, bi morali odpraviti z družbeno odgovorno privatizacijo, ki je osrednja domena DUTB in tudi SDH. Tu sledimo socialnim ciljem za državo, ne ekonomskim ciljem za zasebne lastnike. Nobena privatizacija ne more rešiti problema učinkovitejšega upravljanja in vodenja državnega premoženja.

Koncept družbene odgovornosti ponuja pravi referenčni okvir za: 1. deležniški koncept in primarno vlogo javnega interesa, 2. transparentne postopke in javno odgovornost za politične in poslovne odločitve, 3. odpravo vseh dosedanjih nepravilnosti in anomalij, ki onemogočajo ekonomsko učinkovite in demokratične rešitve, 4. uveljavljanje meril družbenoodgovornega ravnanja in moralna, politična in tudi pravna sredstva sankcioniranja, če se jih deležniki ne držijo.

Korporativno upravljanje ostaja politični fiasko slovenskih vlad in tudi zadnja ne odstopa od tega pravila. Očitno učenje na napakah v slovenski politični in korporativni praksi pomeni njihovo ponavljanje in ne odprave. Komični politični zapleti, upravljavske farse in tragično padanje upravljavskih kompetenc, od SDH in DUTB pa do nekaj ducatov vplivnih slovenskih javnih družb, so stalnica, ne glede na politično oblast. V zadnjih sedmih letih so štiri vlade ponavljale domala identične napake. Zato so problemi očitno širši, sistemski in dolgoročni, povezani s politično kulturo in ekonomskim znanjem. Smo jih sposobni spremeniti?

Na samem začetku smo sicer lahko potolaženi. Korporativno upravljanje je stara slepa pega tržnega gospodarstva, zato že Smith v Bogastvu narodov ne najde dobre besede za delniške družbe, tako tiste regulirane s posebnim kraljevim pečatom (recimo Kraljeva afriška družba) kot one druge, povsem zasebne (Smith, 2010, 389–420). Preprosto, kapital, ki ga upravljajo uprave, je bolj tuj kot njihov, zato prevladujeta »neskrbnost in potrata«, četudi upravne odbore volijo meščani, parlament pa v krizah uzakonja plače, ureja zadolženost, prestrukturira družbe ... Politika se torej nikoli ni ločila od delniških družb, ne včeraj in ne danes in tako bo tudi jutri. Zato je skrivnostna »nevidna roka« tržnega reda dejansko vidna roka lastnikov in menedžerjev podjetij, v ozadju pa deluje kot *deus ex machina* politični ustroj. Novodobni zapleti korporativnega

upravljanja so se z globalizacijo in financializacijo, privatizacijo in deregulacijo samo še stopnjevali. Zato zadnjih petindvajset let toliko poročanj (Cadbury Report, Meyners Report), pa sprememb zakonodaje (Sarban-Oxley Act), sistemskih priporočil (OECD), tudi etičnih kodeksov.

Pri nas smo korporativno upravljanje javnega premoženja urejali po nareku OECD, toda s figo v žepu. Najbolj so zadrege vidne v okviru državnih vozlišč (SDH, DUTB), kjer je vpliv politike največji, odgovornost pa majhna. Kdo še ve za usodne Skandinavce na DUTB (zlasti Harjunpääja), nihče ne pozna več vseh uprav SDH, tudi okoli sedanje je več vprašanj kot odgovorov, nadzorni sveti so že dolgo del umazane politične igre. Korporativno upravljanje je postalo del populistične demagogije, zgrešene ekskluzivne suverenosti kapitala in delitveni plen političnih strank. Razvili smo sistem, ki očitno politično deluje tako, da ekonomsko ne deluje. Vrsto pomembnih izbir ima v rokah parlament, ljudi iščemo z javnimi razpisi, presojuje čudežne kadrovske komisije, hkrati pa govorimo o depolitizaciji in se čudimo, ko se v mreže upravljanja pomembnega javnega premoženja ulovijo drugorazredni karieristi.

Spremembe, ki bi ustrezale družbeno odgovornemu ravnanju na področju korporativnega upravljanja, bi pomenile sistemski zasuk, ki pa ga ne bi bilo težko doseči. Poglejmo pet korakov, ki jih že dolgo zagovarjam kot merilo možnih sprememb korporativnega upravljanja v RS:

- Neznanje je temeljna ovira za preboj korporativnega upravljanja, zato za začetek potrebujemo poseben študijski program za korporativno upravljanje. Med več kot 900 visokošolskimi programi v RS nimamo ničesar s tega področja. Toda fakultete oziroma univerze (na primer UL) ga lahko postavijo v letu dni, še najbolj kot drugostopenjski interdisciplinarni študij na medfakultetni ravni. Tako bi postopoma dosegli relativno profesionalno znanje s področja korporativnega upravljanja, na katerega lahko potem vežemo kompleksnejši sistem licenciranja.
- Drugi korak se nanaša na poklicno profesionalizacijo. Ne moremo zahtevati profesionalne odgovornosti nadzornih svetov in imeti amatersko upravljanje, kar še posebej velja za prevladujoči dvotirni sistem v RS. Korporativno upravljanje mora postati poklicno področje z državnim certificiranjem in licenciranjem, izguba licence zaradi kršitev in slabega ravnanja je dejansko izguba poklica. To je edina prava pot do resnih in odgovornih

ljudi, nosilcev družbeno odgovornega ravnanja z javnim premoženjem. Država s SDH na čelu bi lahko ta proces vodila in testirala najprej na svojem področju upravljanja z državnim premoženjem.

- Tretja sprememba je namenjena naboru ljudi, ki dejansko delujejo na področju korporativnega upravljanja. Že prva dva koraka ožita nabor in lajšata izbiro, saj izobraženi profesionalni nadzorniki nimajo omejitev glede zastopanja, mandat potrjujejo s svojo kakovostjo dela, poročanjem in preverjanjem, recimo vsakih pet let. Nizozemska je pred leti z reformo visokega šolstva v ta poklic napotila ugledne profesorje, tu so starejši, pametni in izkušeni menedžerji, v ozadju prihajajo mladi profesionalno izobraženi kadri. Posebej so zaradi širših kompetenc in potrebnih zahtev empatičnega menedžmenta zaželeni ženske (asertivni menedžment na področju korporativnega upravljanja).
- Četrta sprememba zadeva zapolnjevanje nadzornih svetov, njihova samoreprodukcija prek lastnih izbornih komisij pa tudi sistem mandatarstva sta boljši alternativni od sedanjih javnih razpisov, centralizirane akreditacije, spolitizirane nominacije. Pred leti se je prvi vladni fiskalni svet zbral okoli mandatarja, KAS je svojega predsednika izbral znotraj sebe, kasneje so skušale delovati nominacijske komisije z zunanjimi in notranjimi deležniki ... Vse to je boljši pristop od sedanjih neprestanih političnih in pravnih zapletov v vladi in koaliciji pri kadrovanju. Hkrati pa stabilnosti organizacij ne moremo doseči, če venomer zamenjujemo člane uprav in nadzornih svetov. Večina članov naših nadzornih svetov je premlada, nima poslovne zrelosti in politične avtonomije, da bi bili uspešni.
- Petič, pomembni so tudi vsebina in merila, s katerimi lahko vrednotimo delovanje družb in njenih upravljavskih mehanizmov. Zgolj s standardizacijo meril, ciljev, strategij in poslovnih modelov bi lahko dosegli večjo učinkovitost in stabilnost poslovanja, še posebej v okviru mrež SDH in DUTB, če bi kot temelj in merilo uvedli evropski model poslovne odličnosti (EQA), ki je tudi sicer v domeni vlade RS, torej skrbnice tega sistema. Z modelom EQA bi lahko vrednotili spremembe v podjetjih, pa tudi v zavodih, lažje bi preverjali učinkovitost upravljanja in vodenja SDH in DUTB, z nagradami vodilnim vred.

V sodobnem virtualnem svetu lastnikov je težko igrati odgovorno zastopanje, potrebujemo premik k deležnikom, širše koncepte razvoja in vodenja politik. Depolitizacija biznisa se začne, ko politiko države in podjetja vzamemo resno, ko družbena odgovornost in profesionalnost dela postaneta vodilo sprememb. Družbena odgovornost je ključ, zato je skrajni čas, da uvidimo ključavnice.

Viri in literatura

- Meggison W. L. (2005): *Financial Economics of Privatization*, Oxford: Oxford UP.
- Harvey D. (2012): *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Kowalski P. et al. (2013): *State-Owned Enterprises, Trade Effects and Policy Implications*. OECD Trade Policy Papers, No. 147. Paris: OECD Publishing.
- NOREF (2016): *Engages Societies, Responsive States: The Social Contracts in Situation of Conflict and Fragility*. New York: UNDP Publishers.
- Kovač B. (1993): *Kako lastniniti slovenska podjetja*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- EK (2012): *Dokument o smernicah za financiranje, prestrukturiranje in privatizacijo podjetij v državni lasti v skladu s pravili državne pomoči*, Delovni dokument, ec.europa.eu/competition/state_aid/studies_reports/swd_guidance_paper_sl.pdf
- Domadenik P., Prašnikar J., Svejner J. (2014): *Legal Corruption, Politically Connected Corporate Governance and Firm Performance*. CGEG-CDEP WP No. 12, Columbia SIPA. New York: Columbia University Publishing.
- Shen C. H., Wang Y. C., Lin C. Y. (2015): *Do Strong Corporate Governance Firms Still Require Political Connection? And Vice Versa?*. *International Review of Economics and Finance*, No. 39. London: Elsevier Publishing.
- OECD (2009): *Smernice OECD za korporativno upravljanje družb v državni lasti*. Ljubljana: Socius.
- Smith A. (2010): *Bogastvo narodov, Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Gibanje (2018): *Gibanje za družbeno odgovornost – 10 temeljnih zahtev za družbeno odgovornost*. Ljubljana: Založba FDV.
- www.ds-rs.si/.../ds_po_deset_zahtev_za_druzbeno_odgovornost_2018_zahteve.pdf

Presoja krivde pri zlorabah v bančništvu

dr. Mejra Festić¹

Povzetek: Kršitev zapovedane skrbnosti je krivda, stopnjo oddaljenosti od te skrbnosti pa lahko argumentiramo kot stopnjo krivde. Če razumen človek ne bi vložil denarja v neki projekt, za katerega je bankir voljan odobriti kredit iz tujih sredstev, potem bankir ravna že pod stopnjo skrbnosti.

The Judgement of Responsibility in Banking

Summary: The violation of the due diligence is guilty, and the degree of distance from this care can be an argument as a degree of guilt. If a reasonable person would not invest money in a project for which a banker would be willing to grant a loan, then the banker would act even below the level of care.

Uvod

Globalizacija finančnih trgov je rezultirala v lažji dostop finančnih posrednikov do tujih trgov. Po drugi strani pa nizki stroški vstopa na tuje trge povečujejo konkurenčnost med bankami in drugimi finančnimi posredniki, pri čemer se poveča izpostavljenost skupnim šokom. Zato globalizacija povečuje tudi negativne učinke v smislu izpostavljenosti skupnim šokom in večjega sistemskega tveganja ter motiva agresivnega povečevanja tržnega deleža.

Dinamika gospodarskih gibanj pred krizo v Sloveniji je bila podobna kot v Evropi in ciklu gospodarskih gibanj se je bilo težko izogniti. V globalnem gospodarskem in finančnem okolju se je pred krizo povečala vloga *hedge* skladov, metod prenosa kreditnega tveganja (*credit risk transfer – CRT*) in večjega obsega *leveraged buyout*, kar so bili dejavniki povečevanja likvidnosti tako kreditnega trga kot trga derivativov. Ob vse večji likvidnosti se je globalno okolje zatekalo k dolžniškim oblikam financiranja. *Hedge* skladi, banke in gospodarske družbe so se zatekale k teh-

¹ Mejra.Festic@bsi.si
Več o avtorici na strani 299.

nikam prenosa kreditnega tveganja, ki delujejo na nejasen način, saj prezrejo merjenje koncentracije. Nepričakovane spremembe v makroekonomskem okolju pa privedejo do odpovedi delovanja sistema in likvidnostnih težav, kadar investitorji želijo istočasno zapustiti svoje pozicije.

Krize so se dogajale in se bodo. Pa vendar, pogledjmo slabo bančno prakso skozi prizmo presoje odgovornosti v gospodarskem okolju pregrevanja ter posledične zakonodajne izboljšave.

Slaba bančna praksa in odgovornost

Slaba bančna praksa se je pokazala skozi »modelsko« obnašanje, ki je pokazalo znatna kreditna, operativna in druga bančna tveganja pri določenih kršitvah predpisov (Interna baza škodnih dogodkov Banke Slovenije 2017):

- Banke so posojila (ki so bila v bistvu dolgoročna) strukturirala izredno kratkoročno, v več primerih z nejasnim namenom, obenem pa je odobraval nove naložbe komitentom brez predhodne pridobitve ključnih informacij glede vira in roka poplačila novo odobrenih kreditov ter razlogov, zakaj niso bile poplačane predhodne kreditne obveznosti; drobile so kredite v več manjših zneskov, ki pa so dejansko v skupnem znesku predstavljali višino zneska, ki bi ga moral odobriti bodisi kreditni odbor bodisi nadzorni svet. Veliko škode so naredila financiranja nakupov nezazidljivih zemljišč brez jasnih zagotovil in terminskega načrta glede spremembe prostorskega načrta. Vodstvene strukture velikokrat niso upoštevale opozoril strokovnih služb upravljanja s tveganji ter službe za ocenjevanje investicij in odobraval posojila gospodarskim družbam, ki niso bile kreditno sposobne.
- Banke so prilagajale bonitete in/ali zadrževale bonitete komitentov na višji ravni, kljub vedno slabšim finančnim rezultatom, v nasprotju z merili, ki so jih določala interna pravila banke, kar je omogočilo dvig zgornje meje zadolževanja, odobravanje novih naložb in nižjo stopnjo zavarovanja naložb kljub bistveno višjemu tveganju za banko; manipulacije s cenitvami (tudi v nasprotju s takratnim Sklepom o ocenjevanju izgub iz kreditnega tveganja bank in hranilnic) s ciljem, da bi banka odobrila posojilo oz. da bi prikazala boljše stanje v kreditnem registru od dejanskega, so naredile precej škode.

- Banke so velikokrat prezrle povezanost posameznih družb, tako da je bila dopustna izpostavljenost višja od dovoljene, s posli ponovnega odkupa določenih vrednostnih papirjev (in tudi z opcijskimi posli) so se izognile zahtevi za izdajo kvalificiranega deleža. Posledično so lahko posredno uveljavljale glasovalne pravice na osnovi teh vrednostnih papirjev, kar je bilo v nasprotju z *Zakonom o bančništvu* in z *Zakonom o prevzemih*. Ob dejstvu, da je bilo investitorjev premalo, so nekatere banke poskušale kapital povečati s kreditiranjem določenih gospodarskih družb, te pa so nato s temi sredstvi vplačale bodisi lastniške vrednostne papirje banke bodisi podrejene dolžniške vrednostne papirje.
- Banke so s kreditiranjem odvisnih družb (največkrat leasing družb) velikokrat financirale bolj tvegane naložbe in na ta način bodisi zmanjševale kapitalsko utež za te naložbe bodisi oblikovale manjše oslabitve (izpostavljenost do odvisnih družb so namreč obravnavale kot boniteto A ne glede na kakovost naložb), kot bi bile potrebne, ko so te naložbe izkazovale izgube. Nekatere banke so bile do določenih gospodarskih družb in posameznikov izrazito tolerantne, in sicer na način, da so odlagale izterjavo oz. insolvenčne postopke, dopuščale prenos premoženja na druge gospodarske družbe ali tretje osebe, opustile priglasitev terjatev v insolvenčnih postopkih in podaljševale ročnost posojil brez upoštevania kriterijev ekonomske upravičenosti.

Presoja odgovornosti skozi prizmo kazenskega in obligacijskega zakona ter sodna praksa

Pri presoji krivde je ključno vprašanje, ali je dejansko stanje pravilno ugotovljeno in ali je izrek o krivdi zadostno utemeljen. Za ugotovitev pravilnega stanja in utemeljitev krivde je potrebno imeti na voljo zadostne in kakovostne podatke, da bi se sploh lahko ugotavljalo, kaj je narobe s storilčevim ravnanjem. Tukaj pogosto naletimo na prvo težavo sklicevanja in interpretacije zaupnosti podatkov, torej kako se stopnja zaupnosti podatkov tolmači. Ker predstavlja večino policijskega, tožilskega in sodniškega dela »ugotavljanje dejstev in okoliščin« je potrebna čim bolj konkretna in natančna navedba vseh relevantnih dejstev, za kar pa so potrebni kvalitetni podatki, ki orišejo širšo zgodbo posameznega primera, če želimo ustrezen sodni epilog. Dodatni napor je treba vložiti v argumentacijo, kaj je

s konkretnim storilčevim ravnanjem narobe, tako imajo sodišča poleg strokovnosti tudi neodvisnost in avtoriteto, da lahko na osnovi tega konstruirajo dejansko stanje.

Pri ugotavljanju krivde članov uprav in nadzornih svetov bank je treba upoštevati pravne standarde **skrbnosti oziroma gospodarnosti**. Če nekdo s svojim denarjem teh dejanj ne bi počel, se krivda lahko dokaže. Toleranca do dejanj uprav ali nadzornih svetov pri poslih, ki jih povprečen človek v breme svojega lastnega premoženja ne bi naredil, bi moralo zadostiti presoji zlorabe položaja. **Zakonu o gospodarskih družbah** navaja *skrbnost vestnega in poštenega gospodarstvenika*, skrbnost in odgovornost, *odškodninsko odgovornost zaradi* vpliva tretjih oseb, pri čemer odgovornost razširi tudi na napeljevalca in na tistega, ki z namernim škodljivim dejanjem pridobi korist. Hkrati pa **Zakon o bančništvu** govori o najvišji stopnji skrbnosti in najvišjih etičnih standardih. Nobene tolerance ne zasluži kritično ravnanje pri gospodarjenju z zaupanim tujim denarjem, zato je v bančništvu tudi naložena *profesionalna skrbnost* – najvišja, višja kot v lastnih zadevah in celo višja kot se zahteva od dobrega gospodarstvenika.

Vsaj v pomembnem delu slovenske javnosti je prisoten vtis, da pravne države ni dovolj, da je pravna kultura nizka. Lahko bi rekli, da so nezadostna prilagojenost prava stanju v družbi, splošna pravna kultura, ki dopušča toleriranje družbeno deviantnih ravnanj, in tudi nezadostna strokovnost dejavniki, ki botrujejo k nezadovoljstvu s stanjem v družbi, ko naj bi krivdo bilo težko dokazati. Lahko pa rečemo, da nepoznavanje dejstev in pravega dejanskega stanja onemogočata pravilno pravno kvalifikacijo. Iz starega načela: *da mi factum, dabo tibi ius* (*daj mi dejstva, dam ti pravo*) izhaja, da je ključno pridobivanje vseh informacij za pravilno ugotovitev stanja. In tukaj se pogosto zalomi s sklicevanjem na zaupnost podatkov ob različnih interpretacijah. Na podlagi pravilne ugotovitve dejanskega stanja in pravilne uporabe procesnega in materialnega prava pride do pravilne odločitve glede tega, ali je krivda dokazana ali ne. Izrek o krivdi je potrebno zadostno utemeljiti.

Kdaj sprožiti pobudo za spremembo tistih zakonskih določil, ki bodisi niso dovolj jasna, niso dovolj razumljiva, bodisi manjkajo, ali predstavljajo oviro za jasno odločitev s ciljem jasne in lažje razmejitve med krivdo in nekrivdo, med obsodbo in oprostitevijo. Pred pristopom k spremembi zakonodaje je treba presoditi, ali so veljavni zakoni vsebinsko nepopolni, nejasni, ali predstavljajo oviro, ali pa

gre le za nezadostno ugotavljanje dejanskega stanja oziroma pomanjkljivo strokovno argumentacijo. Pravne vrzeli (če obstajajo) se lahko smiselno zapolnijo že z drugimi obstoječimi splošnimi zakoni, in sicer z *Zakonom o gospodarskih družbah* in z *Obligacijskim zakonom*.

Če izhajamo iz odgovornosti članov uprav in nadzornih svetov bank, lahko potegnemo analogijo z *Zakonom o gospodarskih družbah* in *Zakonom o bančništvu*. Izhajamo iz *pravnih standardov skrbnosti oziroma gospodarnosti* ravnanja kot v *svojih zadevah, kot dober gospodarstvenik in kot dober strokovnjak*, po **Zakonu o gospodarskih družbah** (Uradni list RS, št. 65/09 – UPB3 s spremembami; ZGD-1) pa iz druge vrste skrbnosti, in sicer *skrbnosti vestnega in poštenega gospodarstvenika*. Izpostaviti velja člena 263. člen, ki govori o skrbnosti in odgovornosti. Član organa vodenja ali nadzora mora pri opravljanju svojih nalog ravnati v dobro družbe s skrbnostjo vestnega in poštenega gospodarstvenika. 264. člen pa govori tudi o odškodninski odgovornosti zaradi vpliva tretjih oseb in odškodninsko odgovornost razširja na napeljevalce in na tistega, ki z namernim škodljivim dejanjem pridobi korist. V **Zakonu o bančništvu** (Uradni list RS, št. 99/10 – UPB5 s spremembami; ZBan-1) je govora o najvišji stopnji skrbnosti, in sicer o *skrbnosti dobrega strokovnjaka*, ki mora biti v skladu z ustrezno profesionalno skrbnostjo in najvišjimi etičnimi standardi upravljanja – ob izogibanju nasprotjem interesov – in v skladu s profesionalno stroko nadzora in upravljanja (61., 66., 74. člen). Sklep o skrbnosti članov uprave in nadzornega sveta bank in hranilnic, ki vključuje dolžnosti skrbnega ravnanja in dolžnosti lojalnosti oziroma zvestobe, še posebej poudarja preprečevanje in odpravljanje nasprotja interesov.

Odškodninska odgovornost članov uprave delniške družbe je urejena v Zakonu o gospodarskih družbah – ZGD-1(1), in sicer se 263. člen uporablja za člane uprave, za člane nadzornega sveta, upravnega obora in izvršne direktorje. Ureditev je kogentna, ni je možno spremenjati s statutom ali s pogodbo o opravljanju funkcije. Odškodninska odgovornost je opredeljena kot dolžno ravnanje oz. skrbno ravnanje in dolžnost zvestobe, kot odgovornost nasproti družbi. Ta splošni pravni režim odškodninske odgovornosti se načeloma uporablja za vse primere kršitev dolžnosti članov organov vodenja ali nadzora, če zaradi njih nastane škoda (Podgorelec, 2014). Dokazati je potrebno vzročno-posledično razmerje med nastalo škodo, višino škode in kršitvami oz. ravnanji odgovornih subjektov, pri čemer zahtevke za odškodnino lahko podajo skupščina, delničarji in upniki. Odgovor-

nost ni mišljena kot odgovornost za uspeh, ampak odgovornost zaradi kršitev oz. skrbnost vestnega in poštenega gospodarstvenika ni le merilo za presojo krivde, ampak je tudi objektivna dolžnost ravnanja.

Vrhovno sodišče je v zadevi z opr. št. II Ips 166/2003 ugotovilo, da je naša odškodninska odgovornost krivdna in ne objektivna (Podgorelec, 2014). Ravnanje, ki je kvalificirano kot opustitev skrbnega ravnanja in ki posledično povzroči škodo, mora biti kvalificirano kot protipravno. Zato je potrebna razmejitev med napačno odločitvijo in kršitvijo dolžne skrbnosti, ob pogoju, da ni bilo konflikta interesov in da je ravnanje uprave bilo usmerjeno izključno k interesom podjetja. Tako Podgorelec navaja, da breme ekonomskega tveganja podjetniške dejavnosti zmeraj nosi lastnik in ne njegov zastopnik. Tako pozna tuja zakonodaja pravilo poslovne presoje (»business judgment rule«), katerega bistvo je, da uprava ne odgovarja za vsako napačno odločitev, zaradi katere je družbi povzročena škoda, ampak mora upravi zmeraj ostati določeno polje proste presoje.² Odškodninska odgovornost je izključena, kadar delovanje uprav temelji na sklepih skupščine, razen kadar so bili ti sprejeti na osnovi nepopolnih informacij ali kadar so uprave delovale protipravno, bodisi da so opustile pravočasno vložitev ničnostne ali izpodbojne tožbe proti sklepu skupščine.

Novi **Zakonu o bančništvu** (Uradni list RS, št. 25/15; ZBan-2) prav tako navaja zahteve upravljanja v skladu z najvišjimi etičnimi standardi upravljanja in profesionalne skrbnosti, upoštevajoč preprečevanje nasprotja interesov; upravljanje v skladu s profesionalno skrbnostjo in z najvišjimi etičnimi standardi ter pravili dobre poslovne prakse in zaščite potrošnikov (členi 38, 45, 53, 55 in 58. člen). Seveda se zapisani pravni standardi nanašajo na **dolžno skrbnost**, za presojo odgovornosti in krivde pa je potrebno argumentirati oz. argumente napolniti z dejstvi, čim bolj natančno navesti vsa relevantna dejstva in okoliščine dejanskega stanja.

Iz **Kazenskega zakonika** (Uradni list RS, št. 50/12-1-UPB2 s spremembami) izhaja, da so zlorabe v bančništvu med drugim očitno možne predvsem v primeru členov 209 in 228 pri kaznivih dejanjih zoper premoženje zaradi poneverbe in neupravičene uporabe tujega premoženja ter poslovne goljufije ter pri kaznivih dejanjih zoper gospodarstvo v členih 230, 231, 235, 236, 237, 238,

² Sodišča bodo morala orisati meje dovoljenosti z natančno določitvijo predpostavk, kar ne bo lahka naloga.

240, ki govorijo o preslepitvi pri pridobitvi in uporabi posojila ali ugodnosti, o ponareditvi ali uničenju poslovnih listin, o izdaji in neupravičeni pridobitvi poslovne skrivnosti, ki govorijo o zlorabi informacijskega sistema, o zlorabi notranje informacije in o zlorabi položaja ali zaupanja pri gospodarski dejavnosti.

Smiselno se lahko uporabljajo tudi Obligacijska razmerja. Vsebina odškodninske odgovornosti je natančno razdelana v **Obligacijskem zakoniku**, in sicer sta relevantna 131. in 132. člen Obligacijskega zakonika: v **131. členu** (ki je podlaga za odgovornost) z obrnjenim dokaznim bremenom, z obstojem škode po **132. členu**, po krivdni odgovornosti po **135. členu** in v obstoju vzročne zveze med škodnim dogodkom in škodo kot njegovo posledico. Večina zapisanega velja tudi za odškodninsko odgovornost uprav in nadzornih svetov bank, deloma tudi drugih gospodarskih družb, bodisi da se uveljavlja v kazenskih ali v civilnih postopkih. In nazadnje, glede na primere, ki v sodnih mlinih padejo zaradi postopkovnih napak, je treba upoštevati dejstvo, da je bančna regulativa v veliki meri pisana postopkovno, zato naj sodišče preverja pravilnost izvajanja teh bančnih postopkov in odstopanja od njih. **Skrbnost dobrega strokovnjaka težko dopušča kakršnokoli stopnjo krivde ali malomarnost. Izid je stvar prepričljivega argumentiranja (prijavitelja spornih ravnanj oz. tistega, ki je podal naznanilo, policije, tožilstev in sodišč).** Zakonodajalec je pri določitvi najvišjega pravnega standarda skrbnosti zavestno zavaroval premoženje, ki je banki dano v zaupanju po načelu, *»čim bolj je dragocena dobrina, v katero se poseže s škodnim dejanjem, tem večje varstvo ji pravo daje«*. Postopkovno gledanje je sodiščem toliko lažje, ker tudi sama sodijo postopkovno.

Kontrolni mehanizmi in sodna praksa

Za nezadovoljstvo z rezultati presoje slabe bančne prakse so – ob očitanih kršitvah zakonskih in podzakonskih aktov po interpretaciji kazenskega zakonika, kjer je krivdo težje dokazati – določeni razlogi: bodisi da gre za **nezadostno prilagojenost veljavnega prava** stanju v družbi ali za **splošno pravno kulturo**, ki dopušča nepravilnosti, bodisi za **nezadostno strokovnost in slabo argumentacijo vsebin**. Strokovno argumentacijo je treba zapolniti z dejstvi, s čim bolj natančno navedbo vseh relevantnih dejstev in okoliščin.

Vloga drugih kontrolnih mehanizmov

Načela korporativnega upravljanja poudarjajo pomen ustreznosti postopkov upravljanja, neodvisno funkcijo obvladovanja tveganj znotraj institucije in zunanji nadzor za pravočasno identifikacijo, spremljanje in nadzor tveganj v bankah. Kriza l. 2008 je pokazala tudi slabosti notranjih kontrolnih mehanizmov bank, izpostavila zahtevo po boljšem sodelovanju regulatorjev, zunanjih in notranjih revizorjev. Arnold (2015) proučuje povezave med notranjimi revizorji, nadzorniki in zunanji revizorji, pozorno preučuje medsebojne vplive med njimi. Izpostavil se je pomen integritete in ugleda bančnih institucij, vzpostavila se je Bančna unija. Arnold (2015) opisuje model treh ravni preventive. Prva raven izhaja iz avtomatiziranih kontrol operativnega okolja, ki ustvarja poslovne prihodke banke. Druga raven so podporne funkcije (kot so finance, skladnost, nadzor tveganj, validacija in podporna pisarna), katerih ključne naloge so periodično spremljanje in poročanje o tveganjih praksah, informacije in nadzor nad vsemi vrstami skladnosti in finančnimi kontrolnimi vprašanji, ki oblikujejo kontrolne politike in pomenijo vzpostavitev novih funkcij v banki, ki izhajajo iz čistega ocenjevanja tveganj. Tretja raven predstavlja notranjo revizijo, ki preverja skladnost z zakoni in podzakonskimi akti, učinkovitost delovnih procesov in zahteva najvišjo možno stopnjo neodvisnosti znotraj banke. Tristopenjski model preventive ima tudi slabosti, ki jih presega štiristopenjski model, ki vključuje regulatorja (tudi čezmejno sodelovanje v različnih jurisdikcijah) in zunanjo revizijo (več o tem Arnold 2015).³

Smernice korporativnega upravljanja

Kriza leta 2008 je pokazala slabosti obstoječih režimov in pokazala nujne spremembe za izboljšanje sistemov. Tako so se oblikovala

³ V različnih državah imajo pomembno vlogo pri sodelovanju regulatorja in zunanjih revizorjev različne institucije: Swiss Financial Market Supervisory Authority v Švici, Prudential Regulation Authority v Veliki Britaniji. Temeljni principi učinkovitega bančnega nadzora () zahtevajo preverbo in vzpostavitev notranjega (vertikalnega in horizontalnega) kontrolnega okolja v bankah in operativno okolje, ki upošteva značilnosti profila tveganj banke.

nova načela korporativnega upravljanja (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2009). Načela se osredotočajo na probleme upravljanja, ki izvirajo iz ločenosti lastništva od nadzora (npr. odnos med delničarji in managementom; pooblastila, ki jih imajo posamezni večinski delničarji nad manjšinskimi delničarji; pomembne zakonske pravice zaposlenih, ne glede na njihove lastniške pravice) in se nanašajo na šest glavnih področij: 1. zagotovitev osnove za učinkovit okvir korporativnega upravljanja; 2. pravice delničarjev in ključne lastniške funkcije; 3. enakopravna obravnava delničarjev; 4. vloga deležnikov; 5. objavljane podatkov in transparentnost; 6. odgovornosti odborov.

Z namenom približevanja kodeksov korporativnega upravljanja je Evropska komisija razvijala zakonodajne aktivnosti za harmonizacijo področij, ki so podlaga nadzoru korporacij. Kot navaja Djokić (2011, 80) imajo posamezne države Evropske unije po več kodeksov korporativnega upravljanja (npr. VB 11, Nemčija 3). Nekateri kodeksi korporativnega upravljanja urejajo razmerja med organi družbe, drugi pa razmerja z različnimi deležniki družbe (glej Pašić, 2017).

Odgovornost članov nadzornih svetov

Člani nadzornih svetov so običajno strokovnjaki, ki jim je to delo bilo sekundarno delo, za razliko od članov uprave, ki svoje delo opravljajo kot polno delovno obveznost (Barbić, 2007). Vsebina odgovornosti članov nadzornih svetov se nanaša (ob nadzorovanju družbe) tudi na prekrške in kazensko odgovornost prikrivanja premoženjskega stanja, navajanje netočnih podatkov, zlorabo notranjih informacij in nezakonito posredovanje zaupnih podatkov. Člani nadzornih svetov so odgovorni za škodo, ki bi jo naredili gospodarski družbi, kadar niso naredili aktivnosti, ki bi jih morali, da bi škodo preprečili. Ni nujno, da je prišlo do zmanjšanja premoženja delničarjev; v vsakem primeru pa morajo delničarji dokazati vzročno-posledično povezavo med nastalo škodo in delovanjem članov nadzornega sveta. Odgovornost članov nadzornih svetov je izključena, kadar gre za uresničevanje sklepov skupščine. Pride lahko tudi do situacij, ko se večinski delničarji povežejo z upravo in nadzornim svetom na način, da pride do aktivnosti, ki jim nosijo koristi, nastaja pa škoda gospodarski družbi (ibidem). Skupščina delničarjev lahko vloži tožbo za odškodninsko odgovornost.

Sodna praksa v Sloveniji

V Sloveniji še ni dovolj sodne prakse z zlorabami v bančništvu, ta se oblikuje. Navedemo lahko dva dobra primera sodne prakse v Sloveniji, v primeru skupine Hidria in v primeru sodbe Vrhovnega sodišča v zadevi, kjer Banka Slovenije ni podelila licence članu uprave.⁴ V prvem primeru je sodišče predstavilo jasno argumentacijo, kaj sme »slamnati mož« pravno pomeniti: ne sme se omogočiti pravno varstvo tistemu, ki je zavestno obšel prisilen predpis. V drugem primeru pa citirana sodba vrhovnega sodišča v primeru nedodeljene licence sicer ne sodi v kazensko sfero, saj kandidatu za člana uprave ne daje pravnega varstva zoper odločitve Banke Slovenije, ki mu zaradi njegove pretekle nezadostne skrbnosti ni podelila licence. Pa vendar, argumentacija te sodbe bi lahko bila namreč tudi v kazenskem postopku popolnoma uporabna. Iz obeh citiranih primerov, ki zaslužita veliko strokovne pozornosti, je razvidno, kakšen je vrednosten pomen pravilne in uspešne argumentacije. Enaka bi lahko vzdržala tudi pri odškodninski odgovornosti. Oba primera tudi kažeta, da je že po veljavnem pravu mogoče pričakovati boljšo, uspešno, strokovno argumentacijo in ustrežnejše sodne epiloge v primerih gospodarskega (bančnega) kriminala, še posebej tistega, ki vključuje banke, njihove uprave in nadzorne svete.

Sodna praksa v tujini

Režim odgovornosti za menedžerje/direktorje nemških podjetij/bank združuje stroge in mehke elemente, ki se presoja glede na profesionalno skrbnost in relacije med nadzornim svetom, skupščino delničarjev in posameznimi delničarji. Odgovornost se presoja že zaradi preproste malomarnosti, dokazno breme za presojo in odgovornost za neomejeno škodo izhaja iz neskrbnosti ravnanja, ki odstopa od najvišje profesionalne skrbnosti. Ta preveč stroga ureditev je uravnotežena z drugimi značilnostmi režima, kot je zavarovanje odgovornosti, ki ga plača družba (Wagner, 2015). Po letu 2015 so kritiki

⁴ Skrbnost, ki se zahteva od članov organov vodenja ali nadzora, ter profesionalna skrbnost izhajata iz objektivnega merila presoje in splošnih pravil (sodba Vrhovnega sodišča RS III Ips 75/2008 z dne 21. decembra 2010).

rigoroznosti sistema in hkrati slabosti, saj se nastala škoda prevladi na zavarovalnice, izpostavili, da je treba omejiti višino škode, ki je nastala zaradi opustitve skrbnega ravnanja, za katero so menedžerji odgovorni, pri čemer bi naj odgovornost bila proporcionalna izgubam.

V Veliki Britaniji zakon o gospodarskih družbah napoti na odločitve, ki krepijo položaj gospodarske družbe, interese zaposlenih, krepitev odnosov z dobavitelji, strankami in drugimi deležniki in učinke na družbo (Bohinc 2014), vendar daleč od resne odgovornosti za odločitve, ki ne bi bile kompromis vsega navedenega. Avstrijski zakon o gospodarskih družbah govori o odgovornosti managementa do interesov delničarjev, zaposlenih in javnosti (Bohinc 2014), ki naj bi deloval kompromisno v korist vseh akterjev.

Nemški zakon o gospodarskih (delniških) družbah govori o pravilih poslovne presoje in odločanja (business judgement rule),⁵ ki daje upravam možnost presoje, kdaj bi bilo možno odstopati od odločitev, ki sledijo družbeni odgovornosti, in slediti samo najbolj-šim odločitvam za gospodarsko družbo, spodbuja prevzemanje večjega tveganja. Odstopanje od odločitev družbene odgovornosti se ne šteje za kršitev dolžnosti in obveznosti menedžerjev, če so te v korist gospodarske družbe, kadar so odločitve bile sprejete v dobri veri in upanju.

Pravilo poslovne presoje je utemeljeno v sodni praksi ZDA in na Hrvaškem. Pomeni, da so uprave svobodne pri poslovnih odločitvah, ki jih sprejmejo v korist gospodarske družbe v skladu z dolžnim skrbnim ravnanjem in lojalnostjo, fiduciarnimi dolžnostmi uprave v skladu z akti gospodarske družbe brez konflikta interesov ali pridobivanja koristi članov uprav ob izpolnjenem pogoju strokovnosti in skrbnosti delovanja članov uprav (Horak in Dumančić, 2008). Krivda se presoja skozi prizmo neskrbnega, malomarnega ravnanja. Pravilo poslovne presoje se gleda skozi prizmo doktrine vzdržnosti (abstention doctrine), kjer se sodišča vzdržijo naknadne presoje odločitev uprav, razen če so dani predpogoji za naknadno presojo odločitev.⁶ Podobne rešitve pozna tudi avstrijsko, švicarsko, italijansko in špansko pravo.

⁵ Enako na Hrvaškem, Portugalskem, Grčiji, Romuniji in Češkem.

⁶ Uprave so odgovorne za škodo, ki nastane družbi, kadar bi vrnili delničarjem vložke v družbo, izplačali delničarje z dividendami in obrestmi v primerih težav v družbi ali prezadolženosti družbe, odobrili posojila drugim subjektom, ob samovoljnem vpisu, pridobivanju, umiku delnic družbe mimo sklepov

Opredelitev proste diskrecije je odvisna od interpretacije dolžnosti skrbnega ravnanja in opredelitve pričakovanih ravnanj. Temeljni pogoji veljavnosti pravila proste poslovne presoje za uporabo pravila so ravnanje na podlagi ustreznih informacij in v najboljšem interesu družbe, v dobri veri in brez konflikta interesov. Te predpostavke si počasi utirajo pot tudi v naše pravosodje.⁷ Privilegiranje poslovne proste presoje še ni v celoti definirano, zato je potrebno dobro razmisliti, ali to vpeljati tudi pri nas. Pomembno je težišče dokaznega bremena. V ZDA je to na tožniku, v večini evropskih držav na tožencu (Podgorelec, 2014).

Treba pa je poudariti, da je odločilna presoja z vidika člana uprave, ko je sprejel odločitev. Dejstvo pa je, da je območje svobodne poslovne presoje v bančništvu bistveno ožje kot pri nebančnih sektorjih. Bančna regulativa določa mnoge posebne zahteve, ki so povezane z upravljanjem tveganj, ki jih organi upravljanja morajo upoštevati. Veljajo tudi določene omejitve glede največje izpostavljenosti, naložb, kapitala, povezanih oseb, ki bistveno skrči območje poslovne presoje uprave.

Dodatno prispevajo k izboljšanju kulture korporativnega upravljanja in skrbnosti odločitve kontrolni mehanizmi: a) spodbude v pogodbah, ki so vezane na uspeh menedžerskega dela; b) nadzor dela menedžerjev s strani nadzornega sveta in revizorjev; c) pravila postopkov in razkritij v korporativnem pravu in sankcijah zoper kriminal v kazenskem zakonu; č) pritiski drugih tržnih deležnikov; d) nadzor s strani kreditorjev; e) kompetitivnost menedžerjev na trgu (Baums, 2002).

Korporacijski zakon ne postavlja standarda obveznosti menedžerjev, razen izpolnjevanja dolžne skrbnosti, dobre vere delovanja, racionalne porabe sredstev (Peregrine et al., 2006). Neskrbnost ni enako kot slaba vera. Dokazovanje slabe vere presega dokaze hude malomarnosti, lahko pa služi, da bi ovrgli domnevo pravila o poslovni presoji. Institut »slabe vere« se lahko uporabi tudi za odpravo varstva iz naslova odškodnine in zavarovanja.

skupščine delničarjev, ob izdaji delnic preden so bile te v celoti vplačane v zneskih, na katere glasijo, ob razdelitvi imetja družbe, pogojnem povečanju kapitala družbe v nasprotju s stroko in interesi skupščine (ibidem 2008).

⁷ V Sloveniji sta glede pravila poslovne presoje relevantni odločitvi vrhovnega sodišča v zadevah III Ips 75/2008 in III Ips 80/2010 (glej Podgorelec, 2014).

Sodniki presojujejo ravnanja menedžerjev na osnovi skrbnosti in odgovornosti menedžerja, pri čemer se sodnik vpraša, kako bi ravnal skrben in odgovoren menedžer, pri čemer obnašanje ni predpisano ne v pogodbi in ne v statutu družbe (ibidem, 2002). Objektiven in absolutni standard odgovornosti oz. opustitve skrbnega ravnanja kaže na ravnanje skrbnega in odgovornega menedžerja, zato se obdolženec ne more izmakniti odgovornosti s sklicevanjem, da je ravnal podobno kot predpisuje objektiven standard. Če je podjetje utrpelo škodo, menedžer pa dokazuje, da je ravnal skrbno in preudarno, loči nemški zakon med kršitvijo dolžnosti in malomarnostjo. Glede na naravo dela so člani nadzornega sveta prav tako dolžni delovati v skladu s stroko, biti lojalni družbi, vendar je pri njih vpetost v delo manjše kot pri članih uprav, ki zaradi narave dela morajo izpolnjevati kriterij večje »pozornosti« pri delu kot člani nadzornega sveta.

Člani uprav, ki kršijo svoje obveznosti in delujejo v neskladju s splošnimi standardi skrbnosti in strokovnosti, so odškodninsko odgovorni na škodo, ki je nastala gospodarski družbi. Člani uprav in izvršni direktorji so po doktrini pravila poslovne presoje oproščeni odgovornosti za škodo, ki je nastala družbi v primeru, kadar so delovali mimo navodil neizvršnih direktorjev, vendar v skladu s stroko zato, da so delovali v korist družbe v skladu s strokovnimi izhodišči (Horak in Dumančić, 2008).

Dokazovanje naklepa in profesionalna skrbnost

Vsako ravnanje bančnika, ki po razumni presoji odstopa od zapovedanega najvišjega standarda skrbnosti, zahteva stopnjo krivde, še posebej ob negativnih ekonomskih učinkih. Bolj kot se dejansko ravnanje oddaljuje od zapovedanega standarda in večja škoda kot nastane, večja je stopnja krivde. »Prevzemanje tveganja« kot opravičilo ne more biti sprejemljivo. Prevzemanje tveganj zahteva tudi odgovornost. Toleranca do ravnanja uprav ali nadzornih svetov v poslih, ki se jih povprečen človek ne bi lotil v breme svojega lastnega premoženja, je povsem družbeno škodljiva. Nobene tolerance ne zasluži kritično ravnanje bančne uprave in/ali nadzornega sveta pri gospodarjenju z zaupanim tujim denarjem, zato je v bančništvu tudi naložena *profesionalna skrbnost*, ki je najvišja oz. višja kot v lastnih zadevah in celo višja, kot se zahteva od dobrega gospodarstvenika

(kot je po *Zakonu o gospodarskih družbah*). Tu mora biti tolerančen prag pravne presoje zelo nizek.

Hkratna zahteva po najvišji stopnji skrbnosti – po profesionalni skrbnosti – in dokazovanje obarvanega naklepa sta v popolnem logičnem nasprotju. Z drugim se namreč pomen prvega razvrednoti.

Iz navedenih primerov slabe bančne praksa izhaja, da je prihajalo tudi do zavestnega izogibanja predpisanim pravilom. Zato bi moral biti tolerančni prag tudi pri obidu pravil zelo nizek. V takšnih primerih gre praviloma za domiselne rešitve v nerazumno (tujo, lastno ali osebno) korist ali prednost, ki pa je v očitnem nasprotju z veljavnimi pravili; tudi *očitnost* takšnega nasprotja je stvar argumentacije in tožilec/sodnik se je pač mora zagrizeno lotiti. **Vsako izkrivljeno pravilo namreč vabi k novemu izkrivljanju in k nadaljnji pravni eroziji, zato je pojem zavestne slepote popolnoma pravilen – bodisi malomarne ali naklepne.**

Kot smo že povedali in velja ponovno opozoriti, na določen premik v argumentiranju sodišč pa smo naleteli v primeru zadeve družbe Hidria, kjer se je sodišče z jasno argumentacijo odločno postavilo na stališče, da pravnega varstva ne sme biti deležen tisti, ki je zavestno obšel prisilen predpis. In drugič, dober primer pravnomočne sodbe Vrhovnega sodišča, ki kaže na zelo dobro argumentacijo Banke Slovenije, ki bi lahko bila uporabna tudi v kazenskem postopku. Primera si zaslužita veliko strokovne pozornosti, saj je razvidno, kakšen je vrednoten pomen uspešne pravne argumentacije. Enaka bi lahko vzdržala tudi pri odškodninski odgovornosti.

Oba primera tudi kažeta, da je že po veljavnem pravu mogoče pričakovati boljšo, uspešnejšo strokovno argumentacijo in ustreznejše sodne epilogе v primerih gospodarskega kriminala, še posebej tistega, ki vključuje banke, njihove uprave in/ali nadzorne svete.

Ključno je vprašanje, ali so veljavni predpisi res tako vsebinsko neuporabni in nepopolni, ali pa je vzrok za neuspešne sodne procese krivo **nezadostno ugotovljeno dejansko stanje, pomanjkljiva strokovna argumentacija, skušnjava znižanja tolerančnega praga za deviantne družbene situacije. Resnični vsebinski problem pa bi bil, če enaka argumentacija drugod vzdrži, zato je za uspeh ključna argumentacija in spoznanje dejstev, in sicer: ugotovitve glede dejanskega stanja in argumentirana pravna kvalifikacija zahtevata poln vpogled v vsa zbrana dejstva in pravilno vsebinsko ugotovitev okoliščin.**

Pri veljavnem pravu bi bilo pri dokazovanju krivde članom uprave in nadzornih svetov bank, kadar je možno, v argumentaciji nujno uporabiti tudi rešitve, ki jih nudi Zakon o gospodarskih družbah, saj ob specialnem Zakonu o bančništvu predstavlja splošni zakon.

Vsaj v pomembnem delu slovenske javnosti je prisoten vtis, da pravne države ni dovolj, da je pravna kultura nizka, zlasti na področju kazenskega prava pa toleranca do deviantnih ravnanj visoka. Zahteva po najvišji stopnji skrbnosti v bančništvu – po *profesionalni skrbnosti* – in kazenski zakon, ki zahteva dokazan obarvani naklep, sta v hudem logičnem neskladju. Ponavljamo, z drugo zahtevo se zahtevani standard skrbnosti razvrednoti do nekaznivosti. Ne gre pa samo za nesmisel, gre za družbeno škodljivost.

Vloga pravosodja in organov pregona

Z nekaj odstopanja je mogoče v pogodbenem pravu najti samo eno najboljše rešitev za bistveno enaka dejanska stanja, povsem enakovrednih dobrih rešitev je malo, tako na nacionalnem območju kot izven njega, zato je potrebno poleg lastnih izkušenj redno spremljati in preverjati tudi koristnost tujih praks. V Sloveniji smo konec 80. let prepisovali (žal parcialno in nedosledno) zakone iz primerljivih evropskih držav, potrebno pa je nadaljevati s prakso sprejemanja tujih dobrih izkušenj. Takšno delo bi bilo možno preko Inštitutov pravnih fakultet s hkratnim neposrednim angažiranjem dolgoletnih tujih in domačih tožilcev, sodnikov, odvetnikov. Takšna izkušnja je bila zelo poučna in je npr. v Nemčiji v primerih zlorab v bančništvu ustrezno definirala eventualen naklep, ki zadošča za kazenski pregon odgovornih v bančništvu oz. gospodarskih družbah. Sodelovanje nadzornika, organov pregona in akademikov lahko iz *de lege lata* oblikuje *de lege ferenda*: od ugotovitve dejanskega stanja kršitev v posameznih primerih bančnih zlorab, pojasnjevanja dejstev in okoliščin ob ustrezni pravni kvalifikaciji in argumentaciji doseči poln vpogled v dejansko stanje in opredeliti morebitne pomanjkljivosti obstoječe zakonodaje, oblikovati predloge izboljšav; ali pa ustrezno vsebinsko argumentirati ugotovitve dejanskega stanja in vsa zbrana dejstva skozi obstoječo zakonodajo ustrezno utemeljiti.

Poslovno pravilo odločanja

Poslovno pravilo odločanja (»business judgement rule«) je centralna doktrina pri korporativnem upravljanju (Ponta, 2015) in se nanaša na obveznosti uprav in njihov odnos do delničarjev in nadzornega sveta. Pravilo standardnega obnašanja vpliva na obveznosti in postopke delovanja direktorjev/menedžerjev, ki delujejo v skladu z najvišjo profesionalno skrbnostjo zaupanih obveznosti. »Business judgement rule« se navezuje na kompatibilnost z nacionalnimi predpisi oz. zakoni in sodno prakso. S tem naj bi se de lege ferenda prilagajala realnemu okolju oz. potrebam z namenom učinkovitosti pravosodja.

Harmonizacija evropskega prava

London School of Economics je naredila primerjalno študijo o dolžnostih in odgovornostih članov organov v situacijah solventnosti in (blizu) insolventnosti družbe s poudarkom na uveljavljanju zahtevkov in čezmejnih vprašanjih (Podgorelec, 2014). Študija daje izhodišče za harmonizacijo evropskega prava na tem področju in odpira vprašanja glede modelov strukture upravljanja, pristojnosti in razlogov za odpoklic članov organov,⁸ definiranost direktorskih dolžnosti bodisi zakonsko bodisi skozi sodno prakso,⁹ odgovornosti de iure direktorjev in drugih oseb, možnosti direktnih zahtevkov delničarjev in upnikov, vsebine interesa družbe, ki je lahko zakonsko opredeljena, ali skozi kodeks ali sodno prakso,¹⁰ dolžnosti skrbnega

⁸ V Sloveniji je najvišja izolacija menedžerjev, delničarji se v posle ne smejo vmešavati, odpoklic opravi nadzorni svet družbe. Enako je v Nemčiji, Avstriji, na Hrvaškem, v Estoniji, Latviji in na Poljskem.

⁹ Direktorske dolžnosti so večinoma zakonsko definirane in kodificirane, na Cipru in Irskem pa se definira dolžnost profesionalne skrbnosti, dobre vere v korist družbe in dolžnosti izvrševanja pooblastil skozi sodno prakso.

¹⁰ Za doktrino vrednosti delniške družbe so se izrekle Nemčija, Avstrija, Estonija, Litva, Nizozemska in Portugalska, Češka, Finska, Italija, Malta, Romunija, Slovaška in Španija. V drugih državah je vrednost delniške družbe z modifikacijami opredeljena tudi v korist drugih družbenikov. Za Slovenijo velja, da interes družbe vključuje interese delničarjev, menedžmenta, drugih tržnih udeležencev, države ter širše skupnosti, vendar je interes delničarjev primaren, kot tudi interes zaposlenih delavcev.

ravnanja, pravila podjetniške presoje glede dolžnosti in lojalnosti,¹¹ odgovornosti kolektivne odločitve,¹² izključitve, omejitve odgovornosti, zavarovanja,¹³ tožbe proti družbi, uveljavljanju zahtevkov,¹⁴ delničarske tožbe itd. (glej Podgorelec, 2014).

Zadnja kriza je botrovala tudi pri oblikovanju novih smernic in načel korporativnega upravljanja, ki jih na kratko predstavimo v nadaljevanju, z namenom preseganja slabosti sistemov in delovanja bank oz. gospodarskih družb nasploh.

Krepitev korporativnega upravljanja bank v Sloveniji

Sprejetje *Sklepa o ureditvi notranjega upravljanja, o upravljalnem organu in procesu ocenjevanja ustreznega notranjega kapitala za banke in hranilnice (2016)* krepi korporativno upravljanje bank. Ureditev korporativnega upravljanja se nanaša na razmerja in odnose med banko, njenim upravljalnim organom in lastniki banke, usklajevanje interesov in politik banke, na odnose med banko in njenimi strankami, delničarji, zaposlenimi, pomembnimi dobavitelji, poslovnimi partnerji ter drugimi osebami v skupini, na ureditev notranjega upravljanja banke glede na 128. člen ZBan-2, standarde profesionalne skrbnosti in etične standarde ter posledično zmanjšanje operativnega tveganja in tveganja ugleda, izogibanja in preprečevanja nasprotij interesov, ocenjevanja profila tveganosti, nagnjenosti, sposobnosti in limitov prevzemanja tveganj, notranje procese ocenjevanja ustreznosti kapitala, poročanje Banki Slovenije itd.

Kultura upravljanja in nagnjenost prevzemanja tveganj je pokazatelj prevzete ravni standardov in vrednot banke, ki se odraža

¹¹ Kar je sprejeto v večini držav in izhaja večinoma iz splošnih fiduciarnih načel, znanih iz civilnega prava.

¹² Solidarna odgovornost kolektivnih organov je sprejeta v vseh državah. V večini držav so pravila odgovornosti kogentna in jih ni dovoljeno modificirati s statuti ali menedžerskimi pogodbami.

¹³ Pri čemer je škoda, ki je posledica naklepa, vedno izključena iz zavarovalnega kritja, škoda iz naslova hude malomarnosti pa običajno.

¹⁴ V večini jurisdikcij o tožbi odloča skupščina, lahko pa tudi organ, ki je pristojen za zastopanje.

preko delovanja upravljalnega organa in delovanja notranjih kontrol na odločitvah. Sprejeti sklep opredeljuje tudi organizacijsko strukturo banke, odgovornosti višjega vodstva, naloge nosilcev ključnih funkcij, procese upravljanja tveganj in delovanja, procese in naloge nosilcev notranjih kontrol, neodvisnost notranje revizije, politiko, cilje, nove produkte, poročanja, obveščanje uprave in nadzornega sveta, vlogo funkcije službe skladnosti poslovanja itd. Posebno poglavje obravnava politiko omejevanja prejemkov, razmerja med fiksnimi in variabilnimi prejemki. Posebno poglavje je namenjeno opredelitvi dela upravljalnega organa in njegovih komisij v skladu s standardi posebne profesionalne skrbnosti in etike ter preprečevanja nasprotij interesov. Odločanje mora biti neodvisno in strokovno v najboljšem interesu banke. Posebej so opredeljena pravila in postopki v zvezi z nasprotji interesov, proces ocenjevanja primernosti članov uprav in nadzornih svetov, imenovanje in odpoklic članov uprave, presoja učinkovitosti dela nadzornega sveta pri izvajanju 48. člena ZBan-2.

Na dolgi rok se je potrebno zavedati, da bo moral tudi regulator okrepiti sprotno preverjanje in ugotavljanje nedovoljenih ravnanj v bančništvu. Tako je ZBan-2 prinesel tudi Službo skladnosti poslovanja, ki so jo morale vzpostaviti poslovne banke. Krepitev nadzora skladnosti poslovanja je tudi zahteva baselskih smernic za bančni nadzor, kar predstavlja konstitutivni del integritete nadzora bančnega poslovanja. Potrebno je poudariti, da je kljub dvema novima zakonoma (*Zakon o reševanju in prisilnem prenehanju bank* in *Zakon o jamstveni shemi*) in treh skladov v primerih reševanja bank še vedno država tista, pri kateri se lahko *Sklad za jamstvo vlog* začasno zadolži, in dejstvo, da se nepokriti del obveznosti banke po zaključenem stečajnem postopku banke pokrije iz proračuna, če si država posojila ne more v celoti povrniti.

Poudariti velja, da ima regulator tudi pomembno vlogo pri licenciranju članov uprav in nadzornih svetov bank. Pa tudi politika prejemkov je opredeljena v Zakonu o bančništvu in podzakonskih aktih.

Načela korporativnega upravljanja

Že leta 2011 je Evropska komisija sprejela splošna načela Korporativne družbene odgovornosti (»Corporate social responsibility« – EC, 2011). Gospodarske družbe (tudi banke sodijo zraven) naj

bi prispevale k državi blaginje, posredno preko ustreznega kreditiranja podjetij prav tako vplivajo na zaposlenost, zdravje gospodarstva in podjetij. Upravljanje družb naj bi prispevalo k povečevanju premoženja delničarjev, kar pa ni edini in primarni cilj, temveč so to učinki na državo blaginje. Več je potrebno investirati v človeški kapital.

Aprila 2014 je Evropska komisija sprejela sveženj ukrepov za izboljšanje upravljanja podjetij/bank. Ukrepi se nanašajo na dolgoročno financiranje evropskega gospodarstva (European Commission, 2014a) in vključujejo: a) predlog za revizijo obstoječe direktive o pravicah delničarjev (Direktiva 2007/36/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 11. julija 2007 o uveljavljanju določenih pravic delničarjev družb, ki kotirajo na borzi, 2007), ki bo spodbudila delničarje, da so bolj vključeni v delovanje družb, v katere investirajo; b) priporočilo o kakovosti poročanja o upravljanju podjetja ter c) predloge v zvezi z direktivo o družbah z enim družbenikom, ki bodo pomagali pri odpravi zapletenih postopkov registracije hčerinskih družb v tujini (glej Pašić, 2017).

Z revizijo obstoječe direktive bi se odpravile pomanjkljivosti pri upravljanju podjetij/bank, ki se nanašajo tako na družbe, ki kotirajo na borzi, kakor tudi na uprave, delničarje, posrednike in zastopniška svetovalna podjetja. Delničarji bi lažje in v večjem obsegu uveljavljali svoje pravice, npr. zahtevali bi večjo odgovornost vodstva družbe, ravnali bi v dolgoročnem interesu družbe, izpolnjevali strožje zahteve glede transparentnosti za institucionalne vlagatelje in upravljavce premoženja, lažja bi bila tudi identifikacija delničarjev, večja transparentnost zastopniških svetovalnih družb. Zelo pomembna so vseevropska obveznost razkritja prejemkov, pri čemer bi družbe morale razkrivati informacije o politiki prejemkov in njihovo izvajanje v praksi. Politika bi morala razkrivati informacije, ki prispevajo k dolgoročnim interesom in vzdržnosti družbe, vsebovati bi morala najvišji dovoljeni prejemek menedžerjev in razmerje med povprečno plačo zaposlenih in plačami vodilnih. Trenutno namreč prejemki niso v zadostni meri vezani na poslovne rezultate družb, kar pa se odraža v kratkoročni usmerjenosti delovanja vodstva in možnih konfliktih interesov.¹⁵

¹⁵ Upravljanje v bankah bi lahko razdelili na delničarsko upravljanje in na dolžniško upravljanje (Podgorelec, 2015), kar je lahko konfliktno zaradi različnih pričakovanj.

Namesto zaključka

Kriza je izpostavila veliko vprašanj za politično in strokovno javnost, od sanacije, regulacije, učinkovitosti nadzora, odgovornosti članov uprav in nadzornih svetov.

Moralno prepričevanje bi lahko bil prvi poziv k družbeno odgovornemu delu, bodisi skozi javno grajo ali javno neupravičeno pohvalo, z upanjem, da akterji morda spremenijo svojo agendo, ampak to se običajno ne obnese, ker družba ni zrela za takšen pristop in je celo zlorabljeno. Zato je potrebno poseči tudi po strožjih regulatornih ukrepih in predvsem po represivnih vzvodih na več ravneh.

Pristojnosti regulatorja se nanašajo tako na bonitetni nadzor kot na zaznavanje slabih bančnih praks. Pristojnosti so opredeljene z ZBan-2 za Banko Slovenije in Uredbo o Enotnem nadzornem mehanizmu za Evropsko centralno banko.

Dopolnjena zakonodaja, ki je sledila evropskim smernicam, je dala Banki Slovenije velika pooblastila. Regulator ima pooblastila presoјati primernost članov uprav in nadzornih svetov bank, jim tudi vzeti licence. Banka Slovenije je z ZBan-2 pridobila veliko pooblastil, tako lahko od nadzornega sveta zahteva odpoklic članov uprave. Banka Slovenije lahko zahteva od imetnikov kvalificiranih obveznosti odpoklic članov nadzornega sveta in s temi ukrepi vpliva na uveljavljanje odškodninskih zahtevkov. Tudi banke same imajo notranje kontrolne mehanizme, od notranje revizije in njene neodvisnosti, do enot skladnosti poslovanja bank (pri čemer igrajo zelo pomembno vlogo člani višjega vodstva) in poročevalskih linij, sistema žvižgaštva in drugih zahtev glede prejemkov, organizacijske strukture bank za izogibanje slabim bančnim praksam. Prav tako ZBan-2 opredeljuje notranje organe bank.

Preventivna vloga preprečevanja slabe bančne prakse ni le v kontrolnih funkcijah v bankah, temveč v splošni korporativni kulturi, kulturi prevzemanja tveganj, etični kulturi in družbeni percepciji funkcij ali vodilnih mest, čemur so tudi namenjene.

Na osnovi Sklepa o ureditvi notranjega upravljanja, o upravljalnem organu in procesu ocenjevanja ustreznega notranjega kapitala za banke in hranilnice (2016) so regulirana področja: od ureditve notranjega upravljanja, politike prejemkov, vključno s podrobnejšimi pravili glede upravljanja tveganj ter politik in praks prejemkov bank in hranilnic do pravil delovanja upravljalnega organa in njegovih komisij ter ravnanja njegovih članov v skladu s standardi

ustrezne profesionalne skrbnosti in najvišjimi etičnimi standardi ter preprečevanja nasprotja interesov, urejena so področja notranjega procesa ocenjevanja ustreznega kapitala, podrobnejše vsebine poročil v zvezi z ureditvami notranjega upravljanja ter roki in načini predložitve teh poročil Banki Slovenije.¹⁶

Banke so specifične in drugačne od podjetij, saj so dodatno regulirane in omejene glede organizacije, notranjih postopkov, kapitala, produktov, transakcij. Omenimo lahko največje bančno tveganje – kreditno tveganje. Kreditne institucije se tudi lahko sklicujejo na pravilo poslovne presoje, vendar v ozkem manevrskem prostoru. ZBan-2 navaja, da se pri ocenjevanju kreditnega tveganja ne sme zanašati samo na bonitetne ocene, ampak tudi na vse druge relevantne informacije.

Pomembno je, da se pri nas razvije tudi sodna praksa, ki bo z odškodninsko odgovornostjo sankcionirala neodgovorno in lahkomišelnostno ravnanje članov uprave, pa seveda tudi članov organov nadzora, in hkrati ne bo tako stroga, da bi upravam bila vzeta odločnost in pogum za opravljanje funkcije. Odgovornost uprav in nadzornih svetov ni odgovornost za rezultat, ampak je obližacija prizadevanja (kot je poudarilo tudi naše Vrhovno sodišče v odločbi III Ips 80/2010, z dne 9. julija 2013), saj v primerih, če in ko so kršena dolžna ravnanja in ko prihaja do izogibanja in obvodov okoli predpisov, je potrebno dokazati še vzročno zvezo med protipravnim ravnanjem in nastalo škodo.

Za odškodninsko odgovornost člana uprave ali nadzornega sveta morajo biti izpolnjene vse predpostavke odškodninske obveznosti, in sicer: protipravnost, škoda, vzročna zveza in krivda. Sodišča naj bi presojala proces odločanja, ne pa njenih rezultatov in odločitve (Bratina in Jovanović, 2015). Pravilo poslovne presoje ne pomeni konkretnega standarda, ampak strokovno odločanje v območju proste presoje v skladu s predpisanimi postopki.

Glede na splošna korporacijska pravila, Zakon o bančništvu in podzakonske akte ter Zakon o gospodarskih družbah je pri bankah prisotna večja konkretizacija obveznih ravnanj, kar bi moralo pomeniti, da je sodna presoja kršitev in odgovornosti za nastalo škodo lažja.

¹⁶ S tem Sklepom se je prenesla Direktiva 2013/36/EU Evropskega parlamenta in Sveta z dne 26. junija 2013 o dostopu do dejavnosti kreditnih institucij in bonitetnem nadzoru kreditnih institucij in investicijskih podjetij oz. sprememba Direktive 2002/87/ES.

Viri in literatura

- Arndorfer, I. (2015): The "Four Lines of Defence Model" for Financial Institutions. Basel: Bank for International Settlements, BIS occasional paper.
- Bainbridge, S. M. (2003): The Business Judgment Rule as Abstention Doctrine. UCLA School of Law, Los Angeles, Research paper No. 13-18. Dosegljivo na: <http://ssrn.com/abstract=429260>.
- Barbič, J. (2007): Dužna pozornost i odgovornost članova nadzornog odbora, Računovodstvo, revizija i financije, štev. 5/2007.
- Baums, T. (2002): Personal Liabilities of Company Directors in German Law. Dosegljivo na: <https://core.ac.uk/download/pdf/14504645.pdf>.
- Beyer, V. L. (1993): Judicial Development of a Business Judgment Rule in Japan, 5 Bond Law Review, 216 (1993).
- Bishop, C. G. (2007): A Good Faith Revival of Duty of Care Liability in Business Organization Law, Suffolk University Law School, Legal Studies Research Paper Series, Research Paper 07-02, January 24, 2007. Dosegljivo na: <http://ssrn.com/abstract=930402>.
- Bohinc, R., & Bratina, B. (2005): Upravljanje korporacij. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bohinc, R. (2014): Corporate Social Responsibility Versus Director's Duties and Liabilities. V: Corporate governance as a tool for economic growth. Ljubljana: FDV.
- Bohinc, R. (2016): Družbena odgovornost. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bratina B., Jovanovič, D. in Bratina M. (2015): Pojem in pomen uzakonitve pravila podjetniške presoje – več kot le kozmetična sprememba, Pravna praksa, št. 9/2015;
- Cheffins, B. R., Black, B.S., Klausner, M. (2005): Outside Directors, Liability Risk and Corporate Governance: A Comparative Analysis, European Corporate Governance Institute, Law working paper No.48(Eng)/2005. Dosegljivo na: <http://papers.ssrn.com/abstract=800584>.
- Direktiva 2007/36/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 11. julija 2007 o uveljavljanju določenih pravic delničarjev družb, ki kotirajo na borzi, 2007. Dosegljivo na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:62010CA0375>.
- Djokić, D. (2011): Korporacijsko upravljanje in nadzor delniških družb : Slovenija, Evropa, svet : dobre prakse, usmeritve, priporočila, odgovornosti. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Eisenberg, M. A. (2006): The Duty of Good Faith in Corporate Law. Delaware Journal of Corporate Law, Dosegljivo na <http://scholarship.law.berkeley.edu/facpubs/737/>

- European Commision (2011): The communication, a renewed EU strategy 2011-2014. Corporate Social Responsibility, 25 October 2011.
- Horak, H. in Dumančić, K. (2008): Pravilo poslovne prosudbe u Hrvatskom i pravu SAD. Dosegljivo na: <https://hrcak.srce.hr/40703>.
- Horton, W. W., Schwartz, J. R., Peregrine M. W. (2006): Delaware Supreme Court Affirms Disney, Continuing Vitality of Business Judgment Rule. Dosegljivo na: <http://files.mwe.com/info/pubs/ahla0806.pdf>.
- Interna baza škodnih dogodkov Banke Slovenije (2017).
- Kazenski zakonik (Uradni list RS, št. 50/12 -1-UPB2 s spremembami).
- Model Business Corporation Act. (2002): ABF-American Bar Foundation. Dosegljivo na: <http://www.americanbarfoundation.org/index.htm>.
- Obligacijska razmerja (Uradni list RS, št. 83/01, 2001).
- Organisation for Economic Co-operation and Development. 2009. Načela korporativnega upravljanja OECD. Prevezeto 11. december 2013 iz Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo: http://www.mg.gov.si/fileadmin/mg.gov.si/pageuploads/DEOT/NACELA_OECD.pdf.
- Podgorelec, P. (2014): Odgovornost direktorjev in nadzornikov v Evropski uniji. Podjetje in delo, št. 5/2014.
- Podgorelec, P. (2013): Odškodninska odgovornost članov posloводства - analiza nekaterih sodb Vrhovnega sodišča RS, Podjetje in delo, št. 5/2013.
- Podgorelec, P. (2018): Odškodninska odgovornost članov uprave delniške družbe po ZGD-1 objavljeno v Pravosodnem bilten (PB) 1/20143, str. 89. Dosegljivo na: <C:\Users\mfestic\Desktop\literaura za članek v BV januar 2018\Iskalnik sodne prakse.htm>.
- Podgorelec, P. (2015): Pravilo podjetniške presoje in odškodninska odgovornost članov uprave banke, Podjetje in delo, 2015. Pašić, P. (2017). Vpliv (kulture) korporativnega upravljanja na poslovanje bank. Doktorska disertacija, EPF UM.
- Ponta, A. (2015): The Business Judgement Rule: Approach and Application. Volume 5, Issue 2, Juridical Tribune, december 2015. Dosegljivo na: <http://www.tribunajuridica.eu/arhiva/An5v2/2%20Ponta.pdf>.
- Ribstein, L. E., Alces, K. A. (2012): The Business Judgement Rule in Good and Bad Times. Dosegljivo na: <http://home.law.uiuc.edu/~ribstein/ribsteinalces.pdf>.
- Sklep o ureditvi notranjega upravljanja, o upravljalnem organu in procesu ocenjevanja ustreznega notranjega kapitala za banke in hranilnice (Uradni list RS, št. 73/15, 49/16 in 68/17). Dosegljivo na: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2017-01-3197/sklep-o-spremembi-sklepa-o-ureditvi-notranjega-upravljanja-upravljalnem-organu-in-procesu-ocenjevanja-ustreznega-notranjega-kapitala-za-banke-in-hranilnice>.

Sklep o ureditvi notranjega upravljanja, upravljalnem organu in procesu ocenjevanja ustreznega notranjega kapitala za banke in hranilnice. 2016. Uradni list RS, št. 49/16 z dne 8. 7. 2016.

Sporočilo Evropske komisije parlamentu, Svetu, ECB, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru, Odboru regij in EIB. 2014. Dosegljivo na: <http://www.sops.si/wp-content/uploads/2013/05/Letni-pregled-rasti-za-let-2015.pdf>.

Wagner G. (2015): Officers' and Directors' Liability Under German Law — A Potemkin Village; dostopno na <http://www7.tau.ac.il/ojs/index.php/til/article/viewFile/1157/1187>.

Zakon o bančništvu (Uradni list RS, št. 99/10 - UPB5 s spremembami; ZBan-1).

Zakon o gospodarskih družbah (Uradni list RS, št. 65/09 - UPB3 s spremembami; ZGD-1).

Zakon o spremembi in dopolnitvi Obligacijskega zakonika – OZ-A (Uradni list RS, št. 40/07).

Zakonu o bančništvu (Uradni list RS, št. 25/15; ZBan-2).

7. ZAHTEVA:

DRUŽBENO ODGOVORNO UPRAVLJANJE JAVNEGA PREMOŽENJA

Družbeno odgovorno upravljanje javnega premoženja terja verodostojno ločitev nadzorstvene od regulatorne funkcije pri upravljanju državnega premoženja (vlada ne more biti skupščina SDH); zahtevamo prenehanje s političnim kadrovanjem, ki je nezakonito, nedemokratično in posega v človekovo dostojanstvo, in uzakonitev zavezujočih visokih standardov usposobljenosti (npr. državni strokovni izpit) in integritete za nadzornike in direktorje družb v državni ter občinski lasti.

Družbeno odgovorno upravljanje javnega premoženja terja, da se zaposlenih, ki jim je bila odvzeta pravica do lastninjenja javnih podjetij, povrne to pravico po enakih merilih, kot so jo uživali vsi drugi zaposleni.

Družbeno odgovorno upravljanje javnih zavodov terja njihovo zakonsko razvrstitev na državne (proračunske) in samostojne (tržne); zahtevamo zakonsko ureditev (nov zakon o zavodih), ki bo določala, da pri samostojnih zavodih, ki redno ustvarjajo vsaj 75% prihodkov s prodajo na trgu, velja ureditev korporacijskega upravljanja in odgovornosti po vzoru zasebnih korporacij in izključitev zaposlenih iz sistema javnih uslužbencev.

Družbeno odgovorno upravljanje kapitalskih naložb države

dr. Anja Strojin Štampar¹

Uvod

Pregleden in učinkovit sistem upravljanja podjetja povečuje uspešnost in s tem tudi vrednost podjetja, o čemer pišejo mnogi domači in tuji avtorji.² Po študiji GZS iz leta 2015³ je v Sloveniji država preko neposrednih in posrednih naložb v gospodarstvu še vedno močno prisotna, zato mora biti kakovostno in učinkovito korporativno upravljanje državnih naložb še naprej ena izmed družbenih prioritet. Čeprav je bilo upravljanje kapitalskih naložb države⁴ v Sloveniji predmet intenzivnega preoblikovanja in pravodajne dejavnosti vse od leta 2009, pa stanje še vedno ni zadovoljivo. Še več, vedno manj splošne in strokovne javnosti zaupa državnim upravljavcem (ministrstva, vlada, SDH in KAD) in verjame v kakovost upravljanja kapitalskih naložb države.

V prispevku povzemam razvoj upravljanja kapitalskih naložb države v Republiki Sloveniji (v nadaljevanju RS) od 2010 dalje, ključne pravno-formalne značilnosti aktualnega upravljanja kapitalskih naložb države in izzive nadaljnjega razvoja, oblikujem pa tudi

¹ anja.strojin@siol.net
Več o avtorici na strani 299.

² Na primer Gregorič, Aleksandra in Zajc, Katarina, 2009, str. 93–105; Zajc, Katarina in Gerželj, Gregor, 2004, str. 37–54; Djokić, Danila, 2011; Fama, Eugene F., in Jensen, Michael C., 1983; Coase, Ronald H., 2008.

³ Glej študijo Gospodarske zbornice Slovenije »Vloga slovenskih državnih podjetij v slovenskem gospodarstvu in stroški državnega lastništva«, avtorja Bojana Ivanca, marec 2015.

⁴ Kapitalske naložbe države so opredeljene v 2. členu Zakona o slovenskem državnem holdingu (ZSDH-1) in vključujejo vse lastniške vrednostne papirje po Zakonu o trgu finančnih instrumentov (ZTFI – 1) in poslovne deleže (v družbah z omejeno odgovornostjo) ter druge lastniške deleže po Zakonu o gospodarskih družbah (ZGD-1), ki so v lasti države, Kapitalske družbe, d. d., ali Slovenskega državnega holdinga, d. d.

predloge za izboljšavo s ciljem doseganja večje družbene odgovornosti pri upravljanju javnega premoženja.

Ocena stanja v Sloveniji

V obdobju od zaključka lastninskega preoblikovanja v Sloveniji v letu 1998 je korporativno upravljanje gospodarskih družb doživelo nemalo sprememb (spremembe zakona o gospodarskih družbah,⁵ zakona o finančnem poslovanju podjetij in insolvenčnih postopkih, zakoni o upravljanju kapitalskih naložb države, zakon o prejemkih v državnih družbah in vrsta avtonomnih pravnih virov, npr. kodeksi korporativnega upravljanja in priporočila). V tem času se je velikost portfelja v upravljanju največjih državnih upravljavcev Kapitalske družbe, d. d. (v nadaljevanju KAD) in Slovenske odškodninske družbe, d. d. (v nadaljevanju SOD), ki sta prejela podobne naložbe v lastninskem preoblikovanju, bistveno zmanjšala,⁶ tako da je na dan 31. 1. 2018 KAD upravljal le še 38 aktivnih kapitalskih naložb, SDH kot naslednik SOD-a pa le še 65 naložb (v neposredni lasti SDH in RS).⁷ Zmanjšanje števila kapitalskih naložb države pa ne pomeni tudi sorazmerno zmanjšane vpliva države na gospodarstvo. Študija GZS namreč opozarja, da je država še vedno pomemben in vpliven lastnik v devetih gospodarskih sektorjih (od 22 sektorjev slovenskega gospodarstva). Čeprav izsledki študije temeljijo na podatkih iz leta 2013, pa so še vedno relevantni, saj se stanje na področju državnega lastništva ni bistveno spremenilo kljub privatizacijskim aktivnostim, ki potekajo od leta 2014 dalje.⁸ Po izsledkih Študije GZS državne družbe dominirajo v panogah energetike

⁵ Zakon o gospodarskih družbah - ZGD (Uradni list RS, št. 15/05 – uradno prečiščeno besedilo in 42/06 – ZGD-1) in ZGD-1 (Ur. l. RS, št. 65/2009 – UPB3, 33/2011, 91/2011, 32/2012, 57/2012, 44/2013 – odl. US, 82/2013, 55/2015, 15/2017).

⁶ Primerjaj letni poročili KAD za leto 1998 in 2016.

⁷ Glej seznam naložb (brez naložb v stečajnem ali likvidacijskem postopku) na spletni strani KAD in na spletni strani SDH. V prispevku se ne opredeljujem glede uspešnosti posameznih razpolagalnih aktivnosti.

⁸ Tudi Jan Bratanič in Pija Kapitanovič v članku »Urok državnega lastništva še kar vztraja«, 2016. V nekaterih panogah se je posredni vpliv države še povečal, na primer v turizmu s povečanjem lastniških deležev SDH in KAD v letu 2016 v družbi Sava, d. d., Ljubljana.

(proizvodnja, distribucija, veleprodaja in trgovanje z energenti) in javne oskrbe (dobava in predelava vode, odvoz smeti), pomembno vlogo pa imajo še v sedmih gospodarskih sektorjih (rudarstvo, potrošne dobrine, druga proizvodnja in popravila, transport in skladiščenje, poštne storitve in IKT, finančne in zavarovalniške storitve).⁹ Poleg tega študija razkriva zmeren vpliv državnih družb še v petih gospodarskih sektorjih (kemična industrija, predelava kovin, prodaja na drobno, mediji in nepremičnine).¹⁰ Državne družbe so tudi pomemben zaposlovalec (95.000 oseb).¹¹

Od leta 2010 dalje so bili sprejeti pomembni ukrepi za izboljšanje upravljanja državnih družb oziroma družb s kapitalsko naložbo države.¹² Ključne spremembe na področju upravljanja naložb v neposredni in posredni lasti države so se začele s sprejemom *Zakona o upravljanju kapitalskih naložb Republike Slovenije* (v nadaljevanju ZUKN – Uradni list RS, št. 38/10, 18/11, 77/11, 22/12 in 105/12 – ZSDH), s katerim se je predvidela ustanovitev Agencije za upravljanje kapitalskih naložb (AUKN) kot centralnega upravljalca naložb v neposredni in posredni lasti države. ZUKN je bil sprejet z namenom uveljavitve priporočil OECD glede korporativnega upravljanja državnih družb, kar je bil pogoj za vključitev Slovenije v OECD.¹³ Razveljavljen je bil v letu 2012 s sprejemom *Zakona o slovenskem državnem holdingu* (ZSDH – Uradni list RS, št. 105/12, 39/13 in 25/14 – ZSDH-1), ki pa je bil nato razveljavljen s sprejemom ZSDH-1 (Uradni list RS, št. 25/14, v nadaljevanju ZSDH-1) v aprilu 2014.¹⁴ Z uveljavitvijo ZSDH je AUKN prenehal obstajati, upravljanje naložb pa je na podlagi 43. člena ZSDH prevzel SOD

⁹ Ivanc, Bojan, 2015, str. 10.

¹⁰ Ivanc, Bojan, 2015, str. 10–13.

¹¹ 80.000 oseb je bilo zaposlenih v nefinančnih družbah in 15.000 v finančnih družbah, skupaj s 160.000 javnimi uslužbenci pa ti zaposleni predstavljajo eno tretjino delovno aktivnega prebivalstva v državi. Avtor študije nadalje izpostavlja, da je aktiva državnih družb v letu 2014 predstavljala eno tretjino aktive gospodarskih družb v Sloveniji, ustvarjale so eno četrtno dodane vrednosti ter imele skoraj 42 % kapitala in eno tretjino finančnega dolga. Ivanc, Bojan, 2015, str. 1 in 9.

¹² Podrobneje Stojin Štampar, Anja, 2016, str. 984.

¹³ Slovenija je postala članica OECD 1. junija 2010 s podpisom sporazuma o članstvu Slovenije v OECD.

¹⁴ Prednosti in pomanjkljivosti obeh zakonov povzemata v člankih avtorja Bohinc, Rado, 2011, in Stockbauer-Zagorac, Tina, 2013.

(28. 12. 2012). ZSDH-1 je določil ustanovitev centralnega upravljalca državnih naložb – *Slovenski državni holding, d. d., Ljubljana* (v nadaljevanju: SDH),¹⁵ in opredelil njegove naloge (pridobivanje naložb, razpolaganje z naložbami in uresničevanje pravic delničarja ali družbenika ter vsa druga dejanja, ki jih določajo ZGD-1 ali drugi relevantni predpisi – primerjaj 3. in 18. člen ZSDH-1).¹⁶ SDH je nastal s preoblikovanjem SOD na podlagi 77. člena ZSDH-1 v juniju 2014.¹⁷ ZSDH-1 je določil ključne cilje na področju upravljanja naložb: *povečanje vrednosti naložb, zagotavljanje čim višjega donosa in uresničevanje drugih legitimnih strateških ciljev* (4. člen ZSDH-1). *Predpisani so bili akti upravljanja in njihova okvirna vsebina* (v členih 28–32 ZSDH-1), *prav tako pa je bila določena vloga državnih organov pri upravljanju kapitalskih naložb* (Državnega zbora (v nadaljevanju DZ), Vlade RS, posameznih ministrstev): *DZ sprejme strategijo na predlog Vlade RS* (29. člen ZSDH-1) *ter prav tako na predlog Vlade RS imenuje in odpokliče člane nadzornega sveta SDH* (40. člen ZSDH-1); *Vlada RS tudi poda soglasje k letnemu načrtu upravljanja naložb, ki ga pripravi SDH* (30. člen ZSDH-1).¹⁸ Ob koncu leta 2012 je bil sprejet tudi *Zakon o ukrepih RS za krepitev stabilnosti bank* (Uradni list RS, št. 105/12, in nasl.; v nadaljevanju ZUKSB), s katerim je bil ustanovljen poseben upravljevec terjatev in naložb – Družba za upravljanje terjatev bank, d. d., Ljubljana (v nadaljevanju: DUTB). DUTB je organiziran kot delniška družba z

¹⁵ SDH je organiziran kot delniška družbe z dvotirnim sistemom upravljanja, katere edini ustanovitelj in delničar je Republika Slovenija (33. člen ZSDH-1).

¹⁶ Izjemo od centralnega upravljanja naložb v neposredni in posredni lasti države predstavlja KAD, ki je po ZSDH-1 samostojna pravna oseba, ki samostojno in neodvisno upravlja svoje kapitalske naložbe v skladu s svojim poslanstvom, SDH pa ima v zvezi s tem nekatere posebne pravice in dolžnosti (51. do 53. člen ZSDH-1).

¹⁷ Preoblikovanje je bilo vpisano v sodni register 11. junija 2014. Na dan 31. 12. 2015 je imel SDH v svojem imetništvu 43 kapitalskih naložb s skupno knjigovodsko vrednostjo 706 mio evrov. Kot upravljevec v imenu in za račun RS pa je imel v portfelju 83 naložb s skupno knjigovodsko vrednostjo 10,89 mlrd evrov. Več v letnem poročilu SDH za leto 2015 in v Poročilu o upravljanju naložb za 2014.

¹⁸ O prednostih in slabostih aktualne ureditve po ZSDH-1 glej tudi Bohinc, Rado, 2016, str. 378–383.

enotirnim sistemom upravljanja, katere edini ustanovitelj in delničar je RS (6. in 7. člen ZUKSB).¹⁹

SDH in DUTB sta si kot državni delniški družbi v marsičem podobni (npr. edini delničar je Vlada RS, ki izvršuje naloge in pristojnosti skupščine²⁰; izključena je uporaba zakona o sodelovanju delavcev pri upravljanju;²¹ predpisana je dolžnost poročanja DZ in nadzor Računskega sodišča RS²²), vendar pa analiza zakonskih določb pokaže, da je za ZUKSB in DUTB značilna ohlapnejša normiranost in odstopanje od systemske ureditve enotirnega sistema upravljanja v ZGD-1,²³ v primeru SDH pa so odstopanja od splošne ureditve v ZGD-1 manjša, predvsem pa je prisotna težnja po višji stopnji kogentnega normiranja delovanja SDH.²⁴

DZ, Vlada RS in SDH so do konca leta 2015 sprejeli vse ključne akte upravljanja, ki predstavljajo soliden regulatorni okvir za izboljšanje korporativnega upravljanja in poslovanja kapitalskih naložb države. ZSDH-1 je v členih 10–14 opredelil tri vrste državnih kapitalskih naložb glede na njihove značilnosti in cilje upravljanja (strateške,²⁵ pomembne²⁶ in portfeljske²⁷ naložbe), ovrednotenje posamezne kapitalске naložbe države in njena razvrstitev (klasifikacija) pa je določena v strategiji upravljanja, ki jo je z *Odlokom o strategiji upravljanja kapitalskih naložb države* DZ sprejel 13. 7. 2015 (Uradni list RS, št. 53/2015). SDH mora upravljati naložbe v

¹⁹ Podrobnosti o postopku ugotavljanja kapitalске neustreznosti in izvedbi izrednih ukrepov v slovenskih bankah v decembru 2013 so v dostopne v Poročilu Banke Slovenije, marec 2015. O zgodovini ustanovitve in delovanja DUTB glej »Zgodovina DUTB« na spletni strani DUTB.

²⁰ Primerjaj 38. člen ZSDH-1 in 7. člen ZUKSB.

²¹ Primerjaj šesti odstavek 4. člena ZUKSB in prvi odstavek 39. člena ZSDH-1.

²² Primerjaj 19. člen ZUKSB in 71. člen ZSDH-1.

²³ Več o izzivih izboljšanja delovanja DUTB v članku »Država kot delničar v delniških družbah z enotirnim sistemom upravljanja«, Strojini Štampar, Anja, 2018.

²⁴ Glej Strojini Štampar, Anja, 2016, str. 984.

²⁵ Naložbe, ki zagotavljajo uresničevanje strateških ciljev države na področju infrastrukture, izvajanja javnih služb, varnosti, razvoja in drugih pomembnih družbenih interesov (11. člen ZSDH-1).

²⁶ Naložbe, ki ohranjajo ključne razvojne dejavnike v državi (12. člen ZSDH-1).

²⁷ Naložbe, ki so namenjene doseganju zgolj gospodarskih ciljev (13. člen ZSDH-1).

skladu z zakonodajo, pa tudi v skladu z akti upravljanja: strategijo upravljanja naložb (28. člen), z letnim načrtom upravljanja naložb (30. člen), s politiko upravljanja naložb (31. člen) in s kodeksom korporativnega upravljanja družb s kapitalsko naložbo države (32. člen).²⁸ Država ima danes institucionalizirane poti in vzvode za sodelovanje pri upravljanju državnih naložb – sprejema strategijo, potrjuje letni načrt upravljanja, njeni predstavniki pa se lahko udeležujejo sej nadzornega sveta SDH (tretji odstavek 41. člena ZSDH-1). Skozi te vzvode lahko daje vse ključne usmeritve za upravljanje državnih naložb, kar je njena legitimna pravica in tudi skladna s priporočili OECD (prim. Prvo smernico OECD za upravljanje podjetij v državni lasti). Svojo voljo lahko izraža na jasn in pregleden, vendar dokumentiran način. Pravno-formalnih in ekonomsko utemeljenih razlogov za nepregledno vplivanje na upravljavce kapitalskih naložb države ni več.

V preteklih nekaj letih smo tako dobili odgovore na ključna vprašanja uspešnega upravljanja državnih naložb: KAJ je predmet upravljanja, KDO je upravljavec, ZAKAJ jih država ima (klasifikacija naložb) in KAKO naj jih upravlja (letni načrt upravljanja, politika upravljanja, kodeks in priporočila). Toda način upravljanja kapitalskih naložb države in izvajanje zakonskih norm ter priporočil dobre prakse še vedno zbuja veliko nezadovoljstva pri splošni in strokovni javnosti.

Cilj upravljanja kapitalskih naložb države bi moral biti poleg dobičkonosnosti tudi družbeno odgovorno upravljanje javnega premoženja, ki vzbuja zaupanje strokovne in splošne javnosti. Upravljalvske odločitve SDH ne smejo pomeniti le mehanicističnega spremljanja naložb in izvrševanja družbeniških upravičenj, ampak aktivno in razvojno naravnano upravljanje družb. *SDH bi moral izvajati upravljanje naložb na način, da bo vzpostavil pogoje za razvoj panog in podjetij, ki jih država ocenjuje za strateške ali pomembne, z ustreznimi politikami pričakovane optimizacije poslovanja družb s kapitalsko naložbo države ter odgovornim razporejanjem dobička med izplačila delničarjem/družbenikom in zadržanim dobičkom za financiranje inovacij, razvoja ter investicij.* Slediti bo moral razvojnim trendom poslovnega okolja in spodbujati družbe, da tem trendom sledijo. SDH kot najpomembnejši institucionalni upravljavec s posebnimi pooblastili države bi se moral v javnosti pozicionirati kot

²⁸ Akti upravljanja so objavljeni na www.sdh.si.

verodostojen in strokoven upravljavec kapitalskih naložb. To bo dosegel s preglednim delovanjem, z doslednim upoštevanjem dobrih poslovnih praks in zakonodaje, z doseganjem istih standardov dobrih praks znotraj SDH, kot jih zahteva od kapitalskih naložb države, in z odprto komunikacijo z vsemi deležniki gospodarskih podjetij.

Predlogi ukrepov za izboljšanje stanja

Strokovni izpit ali obvezna licenca za člane organov vodenja in nadzora

Dvigniti bi morali standarde pri kadrovanju članov organov vodenja in nadzora SDH ter v drugih družbah s kapitalsko naložbo države, zlasti glede zahtevane vsebine izobrazbe, znanj in izkušenj. Po mnenju nemških in tudi slovenskih korporacijskih pravnikov naj bi oseba, ki prevzema vlogo člana organa vodenja ali nadzora v gospodarskih družbi izkazovala vsaj tista osnovna znanja, ki jih nujno potrebuje, da lahko tudi brez tuje strokovne pomoči razume in ustrezno presoja vse običajne poslovne procese v nekem podjetju.²⁹ Za poslovodno osebo pa velja, da mora biti večča vodenja poslov gospodarske družbe, kar pomeni, da mora izkazovati kompetence in znanja na področju vodenja poslovnih knjig, upravljanja s poslovnimi procesi, upravljanje s finančnimi sredstvi, osnov statusnega in gospodarskega prava, področne regulative, ravnanja s strankami in trženja produktov ter storitev, poznavanja delovnopravne zakonodaje in upravljanja s človeškimi viri, kakor tudi splošna poslovna znanja, ki jih potrebuje oseba za vodenje družbe in njenih poslov (npr. poznavanje panoge in za konkretno družbo pomembna znanja). Menim, da bi bilo treba višjo stopnjo kompetenc zagotoviti z opravljanjem posebnega strokovnega izpita ali pridobitve posebne licence (udeležba na izobraževanju brez opravljenega izpita

²⁹ Tako Podgorelec in tam navedeni nemški avtorji ter sodna praksa v Kocbek, Marijan, Ivanjko, Šime, Bratina, Borut in Podgorelec, Peter, 2010, str. 239.

ne zadostuje).³⁰ Višji standardi in zahteve bi morali veljati za vse državne kapitalske naložbe, ne le za tiste, ki jih upravlja SDH.³¹

Jasna opredelitev odškodninske odgovornosti Vlade RS za sprejemanje oziroma vplivanje na poslovodne odločitve gospodarskih družb

V zakonodaji bi morali nedvoumno urediti odškodninsko odgovornost Vlade RS v primerih, ko s svojimi odločitvami posega v poslovanje gospodarskih družb v vlogi skupščine družbe. Z izvrševanjem pridržka soglasja v dvotirnem sistemu upravljanja (npr. SDH) in z dajanjem zavezujočih poslovodnih navodil v enotirnem sistemu upravljanja (npr. DUTB) lahko Vlada RS neposredno vpliva na finančni položaj družbe in posledično tudi na poslovna razmerja z upniki družbe. Člani organov vodenja in nadzora v gospodarskih družbah osebno odgovarjajo za izvrševanje svojih nalog, ki jih morajo izvajati s skrbnostjo vestnega in poštenega gospodarstvenika v dobro družbe. Takšna obveznost naj velja tudi za člane Vlade RS, kadar posegajo v poslovanje družb s kapitalsko naložbo države. Menim, da smiselna uporaba 264. člena ZGD-1, ki določa odškodninsko odgovornost zaradi vpliva tretjih oseb na poslovanje družbe, ni dovolj jasna v primeru, ko je ta tretja oseba Vlada RS. Sedma smernica OECD za upravljanje podjetij v državni lasti predlaga jasno določitev mandata in prevzem polne odgovornosti za poslovanje družbe za organe vodenja in nadzora družb s kapitalsko naložbo države, zato bi veljalo razmisliti o zakonski omejitvi ali popolni izključitvi tovrstne možnosti za politično poseganje v vodenje poslov družbe s kapitalsko naložbo države. Družbo naj vodijo in upravljajo osebe, ki so ustrezno usposobljene (glej predlog pod točko 3.1), s poklicno skrbnostjo osebe, večče vodenja poslov gospodarske družbe.³²

³⁰ Podobno tudi Bohinc, Rado, 2016, str. 387.

³¹ Na podlagi drugega odstavka 19. člena ZSDH-1 SDH ne upravlja DUTB in njegovih naložb ter nekaterih kapitalskih naložb, ki jih neposredno upravljajo ministrstva (npr. družbe, ki opravljajo gospodarsko javno službo distribucije zemeljskega plina in organizacije trga z elektriko v RS).

³² Več predlogov o omejitvah pristojnosti Vlade RS v zvezi z upravljanjem gospodarskih družb Bohinc, Rado, 2016, str. 386–388

Zakonska opredelitev pojma »dobro družbe« v skladu z deležniškim konceptom podjetja

Člani organov vodenja in nadzora gospodarske družbe morajo pri opravljanju svojih nalog ravnati v dobro družbe s skrbnostjo vestnega in poštenega gospodarstvenika, pri čemer zakon pojma »dobro družbe« ne opredeli (prvi odstavek 263. člena ZGD-1). Zato se morajo nosilci korporacijskih mandatov v praksi opreti na smiselno uporabo določb *Obligacijskega zakonika* (Uradni list RS št. 97/2007 – UPB1, 64/2016 – odl. US. – v nadaljevanju OZ), ki ureja mandatno pogodbo. Mandatar mora upoštevati tipične in posebne interese družbe.³³ Pri opredelitvi tipičnih interesov družbe se v Evropi uveljavlja koncept »vrednosti za razsvetljenega delničarja« (angl. *enlightened shareholder value*),³⁴ v skladu s katerim se šteje, da so v dobro družbe izvedena tista ravnanja, ki upoštevajo koristi vseh deležnikov (zaposlenih, strank in dobaviteljev, družbene skupnosti in okolja) in zagotavljajo dolgoročno uspešno poslovanje in rast družbe. Slediti velja dobremu zgledu Avstrije in Združenega Kraljestva, ki sta deležniški koncept interesa družbe uzakonila. Predlagam, da se ZGD-1 dopolni v 263. členu z natančnejšo opredelitvijo pojma »dobro družbe«, in sicer po vzoru 172. člena angleškega zakona o gospodarskih družbah (Companies Act 2006), ki uvaja koncept delovanja organov družbe v skladu z načelom povečevanja vrednosti za razsvetljenega delničarja, in sicer tako, da se zagotavlja dolgoročno uspešno poslovanje družbe ob upoštevanju interesov vseh deležnikov družbe (družbenikov, zaposlenih, dobaviteljev, strank, družbenega in naravnega okolja). Podobno ureditev poznajo tudi v Avstriji, in sicer je v prvem odstavku 70. člena avstrijskega zakona o delniški družbi (Aktiengesetz) določeno, da mora uprava voditi družbo v njeno dobro ob upoštevanju interesov delničarjev, delavcev in javnih interesov.

S predlaganimi ukrepi zasledujemo naslednje cilje, ki vodijo do bolj preglednega in družbeno odgovornega upravljanja kapitalskih naložb države:

³³ O tipičnih in atipičnih interesih mandanta razpravlja Plavšakova v komentarju k 768. členu OZ v Juhart, Miha in Plavšak, Nina, 2003, str. 225.

³⁴ Več o tem Harper Ho, Virginia, 2010.

- pregledno in odgovorno upravljanje družb s kapitalsko naložbo države z visoko stopnjo strokovnosti in učinkovitosti z namenom uresničitve stabilnega, uravnoteženega in trajnostnega gospodarskega razvoja;
- vzpostavitev ustreznih razmerij do vseh deležnikov družb s kapitalsko naložbo države;
- pozicioniranje SDH kot verodostojnega in strokovnega upravljavca kapitalskih naložb;
- izboljšanje korporativnega upravljanja v slovenskih gospodarskih družbah in
- vzpostavitev etičnega poslovnega okolja.

Sklep

V zadnji desetih letih smo v Sloveniji vzpostavili precej jasen zakonodajni okvir in veliko priporočil dobre prakse za delovanje centralnega upravljavca državnih kapitalskih naložb. Zakonodajni okvir zagotovo potrebuje še nekatere spremembe in dopolnitve, s katerimi bi se približali ciljem družbeno odgovornega upravljanja javnega premoženja. Toda ključ do napredka ni le v dodatnem reguliranju. Pri korporativnem upravljanju prehajamo na višjo raven: bolj kot postavljati nove zakonske določbe moramo spremeniti odnos do pravil. Začeti moramo spoštovati določbe, ki smo si jih postavili sami; če so le-te neživljenjske, jih moramo spremeniti ali odpraviti. Zahtevati, spoštovati in nagrajevati moramo strokovnost, integriteto in poslovno uspešnost; prizadevati si moramo za spoštovanje sklenjenih dogovorov, stabilnost, preglednost in zaupanje deležnikov družb s kapitalsko naložbo države. Upoštevati moramo interese različnih deležnikov podjetij in spoštljivo ravnati z vsemi, ki so pripravljeni v teh družbah prevzeti naloge vodenja in nadzora. Dokler ne bomo kot družba ponotranjili, da so norme, ki razločujejo nadzorstveno funkcijo države od regulatorne funkcije, ki predpisujejo transparentno delovanje in omejujejo politični vpliv na poslovanje, dobre za Slovenijo kot družbo, za razvoj njenega gospodarstva in za povečevanje družbene blaginje, je vsaka dodatna norma zaman.

Viri in literatura

- Bohinc, R. (2011): Posebnosti upravljanja korporacij v lasti države. Podjetje in delo, (6/7), 981.
- Bohinc, R. (2016): Družbena odgovornost. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bratanič, J., & Kapitanovič, P. (2016): Urok državnega lastništva še kar vztraja. Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu <http://svetkapitala.delo.si/ikonomija/urok-drzavnega-lastnistva-se-kar-vztraja-534>.
- Coase, R. H. (2008): The Nature of the Firm. V J. Macey (ur.), Classics in Corporate Law and Economics, 1. del (str. 3–22). Cheltenham, UK: An Elgar Reference Collection.
- Djokić, D. (2011): Korporacijsko upravljanje in nadzor delniških družb. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Fama, E. F., & Jensen, M. C. (1983): Separation of Ownership and Control. Journal of Law and Economics, 25, 1–32.
- Gregorič, A., & Zajc, K. (2009): Kako do dobrega korporacijskega upravljanja, Ekonomska analiza prava v Sloveniji. V K. Zajc (ur.), Ekonomska analiza prava v Sloveniji (str. 93–106). Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Harper Ho, V. E. (2010): Enlightened Shareholder Value: Corporate Governance Beyond the Shareholder-Stakeholder Divide. Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu <http://ssrn.com/abstract=1476116>.
- Ivanc, B. (2015): Vloga slovenskih državnih podjetij v slovenskem gospodarstvu in stroški državnega lastništva - študija Gospodarske zbornice Slovenije. Ljubljana: GZS.
- Juhart, M., & Plavšak, N. (2013): Obligacijski zakonik s komentarjem. Ljubljana: GV založba.
- Kocbek, M., Bohinc, R., Bratina, B., Ilešič, M., Ivanjko, Š., Knez, R., & Zabel, B. (2014): Veliki komentar Zakona o gospodarskih družbah (ZGD-1). Ljubljana: GV založba.
- Kocbek, M., Ivanjko, Š., Bratina, B., & Podgorelec, P. (2010): Nadzorni sveti in upravni odbori. Ljubljana: GV založba.
- Letno poročilo KAD za leto 1998. (1998). Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu http://www.kapitalska-druzba.si/_files/235/KAD_LP_1998.pdf.
- Letno poročilo KAD za leto 2016. (2016). Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu http://www.kapitalska-druzba.si/_files/3393/LP-KAD-2016-net.pdf.
- Obligacijski zakonik. Uradni list RS št. 97/2007 – UPB1, 64/2016 – odl. US.
- Odlok o strategiji upravljanja kapitalskih naložb države. Uradni list RS, št. 53/2015.

- Poročilo Banke Slovenije o vzrokih za nastali kapitalski primanjkljaj bank in vlogi Banke Slovenije pri tem kot bančnega regulatorja, sanaciji bank v letih 2013 in 2014, o učinkovitosti sistema korporativnega upravljanja bank v državni lasti in načinu reševanja posledic kapitalske neustreznosti poslovnih bank. (2015). Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu <http://bsi.si/publikacije-in-raziskave.asp?MapaId=1779>.
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development. (2015a). Načela G20/OECD za korporativno upravljanje. Paris: OECD Publishing.
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development. (2015b). Smernice OECD za upravljanje podjetij v državni lasti. Paris: OECD Publishing.
- SDH - Slovenski državni holding, d.d. (2016a): Letno poročilo podjetja SDH za leto 2015. Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu https://www.sdh.si/doc/Financna_porocila
- SDH - Slovenski državni holding, d.d. (2016b): Poročilo o upravljanju naložb RS in SDH za leto 2014. Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu https://www.sdh.si/doc/Financna_porocila
- Seznam naložb v upravljanju KAD. (2018). Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu http://www.kapitalska-druzba.si/upravljanje_s_podjetji/nase_nalozbe
- Seznam naložb v upravljanju SDH. (2018). Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu <https://www.sdh.si/sl-si/upravljanje-nalozb/seznam-nalozb>
- Stockbauer-Zagorac, T. (2013): Pravni vidiki korporativnega upravljanja gospodarskih družb v državni lasti. Podjetje in delo, (3/4), 532.
- Strojin Štampar, A. (2016): Upravljanje državnih podjetij v lasti SDH, pravna razmerja do ustanovitelja, kadrovske postopki ter implementacija priporočil in kodeksov upravljanja. Podjetje in delo, 42(6/7), 984–997.
- Zajc, K., & Gerželj, G. (2004): Vodenje in obvladovanje družb in ločitev lastništva in upravljanja, V K. Zajc (ur.), Corporate governance v Sloveniji (str. 37–54) Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Zakon o gospodarskih družbah. Uradni list RS št. 65/2009 – UPB3, 33/2011, 91/2011, 32/2012, 57/2012, 44/2013 – odl. US, 82/2013, 55/2015, 15/2017.
- Zakon o Slovenskem državnem holding – ZSDH. Uradni list RS, št. 105/12, 39/13 in 25/14 – ZSDH-1.
- Zakon o Slovenskem državnem holding – ZSDH-1. Uradni list RS št. 25/2014.
- Zakon o ukrepih za krepitev stabilnosti bank. Uradni list RS št. 104/2015, 27/2017 – popr.
- Zakon o upravljanju kapitalskih naložb Republike Slovenije – ZUKN. Uradni list RS, št. 38/10, 18/11, 77/11, 22/12 in 105/12 – ZSDH.
- Zgodovina DUTB. (2018). Najdeno 26. februarja 2018 na spletnem naslovu <http://www.dutb.eu/si/zgodovina.aspx>

8. ZAHTEVA:

DRUŽBENO ODGOVORNO JAVNO UPRAVLJANJE

Družbeno odgovorno javno upravljanje mora temeljiti na načelu neposredne demokracije, ki zagotavlja neposreden vpliv državljanov na izbiro predstavniških teles z možnostjo odpoklica ter vključevanje civilnodružbenih gibanj in pobud v odločanje. Zahtevamo uveljavitev načela znanstvene preverljivosti, ki zagotavlja, da imajo predlagani zakoni, ukrepi itd. trdno in interdisciplinarno izkustveno podlago (na primer glede vprašanj varstva okolja, zdravstva, izobraževanja); terja polno uveljavitev načela civilizacijskega soglasja, ki zagotavlja uvedbo meddržavno dogovorjenih standardov človekovih pravic (OZN), pravic iz dela (ILO), kakovosti življenja (WHO, FAO).

Izogibanje uporabe lažnih in nepreverjenih informacij, zlorabe čustev ljudi (ksenofobije in drugih fobij, nacionalizma, rasizma) ter populizma v politične namene je temelj družbeno odgovornega javnega upravljanja in moralna podstat za odločen spopad s krizo strankarskega sistema in partitokratsko demokracijo, ki se širi v krizo parlamentarizma in političnega sistema.

Družbena odgovornost do javnega upravljanja terja uvajanja sodobnih oblik neposrednega izrekanja, ki jih omogočata digitalizacija in informacijska družba; v izvajanje oblasti (ne le v dialog z oblastjo) bi morali biti poleg političnih strank in v tekmovanju z njimi vključeni tudi reprezentativni del civilne družbe in institucije znanosti.

Zahtevamo prenovo volilnega sistema v RS, ki je ustavno vprašljiv, saj ne omogoča neposrednega in odločilnega vpliva volivca

na izbiro kandidatov. Volilni sistem tudi ne zagotavlja uporabe najboljših človeških zmogljivosti iz intelektualnih središč po Sloveniji oziroma izbire najbolj ustreznih ljudi v upravljanje države. V ustavno skladnem volilnem sistemu je treba uveljaviti odgovornost poslancev njihovim volivcem tudi z možnostjo odpoklica.

Družbeno odgovorno upravljanje v kontekstu globalne in nacionalne recesije demokracije

dr., dr. Rudi Rizman¹

Družbeno odgovorno upravljanje lahko vzpostavimo le pod pogojem, da polno zaživi tako razumevanje demokracije, ki postavlja v ospredje javno dobro. Ta nujni pogoj je pred tistim, kar običajno zagotavlja zoženo pojmovanje demokracije, omejene samo na volitve, procedure, postopke in deliberacijo. Javno dobro je potem takem mogoče predstaviti kot tisto neobhodno jedro demokracije, brez katerega je družba obsojena samo na reprodukcijo, produkcijo in golo potrošništvo. Namesto izključno *homo economicusa* je treba zato na prvo mesto, če razumemo demokracijo resno in odgovorno, potrebno postaviti državljana. Pri tem pa ne moremo mimo tega, da je demokracija v tem času tako v globalnem kot v nacionalnem pogledu v eksistencialni krizi, o čemer ni nobenega dvoma. Med simptomi te krize v etabliranih demokracijah se največkrat omenjajo kritični primanjkljaj politične participacije, upadajoči trend zaupanja v politične elite in usihanje moči ter (ne)priznavanja legitimnosti oziroma reprezentativnosti obstoječih demokratičnih institucij.

Razpravljanje o krizi demokracije je treba pripeljati od simptomov h (glavnim) vzrokom. Enega od ključnih predstavlja enormno povečevanje neenakosti v zadnjih treh ali štirih desetletjih, ki mu ni videti para v novejši politični zgodovini. V zadnjem času doživlja neenakost dodatni pospešek s tem, ko so še včerajšnji zagovorniki globalizacije obrnili ploščo in začeli slediti brezobzirnemu nacionalizmu (brexit, Trump in drugi), ki ga ekonomisti obravnavajo kot protekcionizem. Zadnji gleda na mednarodne politične in ekonomske odnose kot na bilateralne dogovore med poslovnimi/ekonomskimi elitami in ne kot na multilateralne sporazume med državami na podlagi mednarodnega prava.

Če razumemo mednarodno politiko kot nadaljevanje notranje, potem je očitno, da gre v tem primeru za uveljavljanje in prenos

¹ Rudolf.Rizman@ff.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

erozije demokracije v (nacionalnih) državah na mednarodno raven v korist avtoritarne in skrajno protekcionistične (nacionalistične) politike. V njej zmagujejo v skladu z agendo socialnega darvinizma in makiavelizma močni in pretkani, pri zadnjem »levi« in »lisice«. Ali če zapišemo drugače, porušena arhitektura demokracije na nacionalni ravni v korist avtoritarne in nacionalistične politike podaljšuje enako destruktivne učinke tudi v mednarodno okolje.

Na tem mestu se pojavlja vprašanje o zgodovinsko kontingentni neodpornosti demokracije pred avtoritarnim in malignim nacionalističnim virusom. Vsaj v politični teoriji bi morala demokracija igrati določeno, če že ne odločujočo vlogo pri prerazporejanju ustvarjenega družbenega bogastva. Zakaj je demokracija na tem mestu odpovedala in ni znala ali mogla ustaviti eksponencialne rasti neenakosti, ki ji danes zadaja smrtne udarce? Kdo bi se moral s konkretno politiko zavzemati za demokracijo, pa se ni? Na vprašanje Sherlocka Holmesa, ki se mu je zdelo nenavadno, zakaj »pesni zalajal v neki usodni noči«, je ponudil dober odgovor francoski ekonomist Thomas Piketty v obsežnem delu *Kapital v 21. stoletju*. Za Pikettyja so za povečevanje neenakosti predvsem odgovorne tradicionalne stranke levice, ki se več ne zavzemajo za delavske in srednje sloje. To je tudi povzročilo njihovo izginjanje v evropskem političnem prostoru (v Franciji, Nemčiji, Grčiji in drugod), ne nazadnje to velja tudi za zadnji volilni poraz demokratov v ZDA.

Piketty je spomnil, da sta v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja obe levi stranki v Franciji in ZDA, socialistična in demokratska, še predstavljali volivce z nižjo izobrazbo in nizkimi dohodki, v sedemdesetih in osemdesetih pa se je tradicionalna levica oprla na volivce z visokošolsko izobrazbo, desnica pa na tiste z visokimi dohodki. Še več, obe sta medtem tudi »zavohali« denar v korporacijah in finančni industriji.

Dean Baker, eden od ustanoviteljev Centra za ekonomske in politične raziskave v ZDA, je oddaljevanje demokratske stranke od njene nekdanje volilne baze prepoznal v njeni politiki redistribucije družbenega bogastva navzgor. To je ponazoril na primeru ogromnih honorarjev za govore, ki jih je Wall Street (in ne samo ta) izplačeval Hillary Clinton in Baracku Obami. Po Bakerju je bila to dobra naložba Wall Streeta, ki ga ta seveda še zdaleč ne bi namenil politikom, ki bi mu utegnili vzeti denar, poklicati na odgovornost ali celo strpati v zapor.

K delegitimizaciji ameriške demokracije je nasprotno bolj kot verjetno vmešavanje Rusov v njihove volitve vplival denar, ki so ga

najbolj premožni »podarjali« politikom in strankam. Pri tem je v prid najbolj premožnega sloja odigralo pomembno vlogo politizirano vrhovno sodišče s tem, ko je leta 2010 odločilo, da ni zakonskih ovir za višino denarnih prispevkov, ki jih lahko posamezniki in korporacije namenjajo za politične kampanje. To je seveda še bolj načelo že tako ali tako skrhano zaupanje državljanov v (vrhovno) sodstvo kot nepristranskega varuha vladavine prava.

Pri tem so se še posebej na zadnjih volitvah najbolj izkazali – tudi z devetmestnim številom – superbogataši, kot so bratje Koch, družina Mercer in medijski mogul Rupert Murdoch, vsi seveda na republikanski strani oziroma na strani Donalda Trumpa. Takih kronskih dokazov o »ukradeni demokraciji« oziroma »demokraciji za milijarderje« pa je še več in jih je podrobno predstavil ekonomist in nekdanji podsekretar v ameriškem finančnem ministrstvu George R. Tyler v knjigi *Billionaire Democracy*. Po njegovem je kvaliteta demokracije v njegovi državi padla v zadnjem času na najnižjo točko v primerjavi s preostalimi razvitimi demokracijami, v ameriškem primeru lahko zato prej ko ne govorimo o njenem prividu. Naj spomnim, da sta na zadnjih treh predsedniških volitvah v dveh primerih »zmagala« kandidata, ki nista prejela večine volilnih glasov (!).

Podobno mnenje deli v vlogi posebnega poročevalca OZN o stanju revščine in človekovih pravic na svetu avstralski akademik in profesor za pravo na Univerzi v New Yorku Philip Alston. V njegovem poročilu je predsednika Trumpa in republikansko vodstvo v kongresu obtožil, da spreminjata državo v »svetovnega prvaka v skrajni neenakosti«, kar povzroča destruktivne posledice za demokracijo. Spomnimo, da je lucidni raziskovalec demokracije Alexis de Tocqueville v knjigi *Ameriška demokracija* (1835, 1840) določil za vlogo temeljnega stebra demokracije enakost, in ne neenakost.

Vrhunski raziskovalci problema odnosa med demokracijo in enakostjo, med njimi Wolfgang Merkel, profesor za komparativno politično znanost z Univerze Humboldt v Berlinu, gredo še dlje, ko ugotavljajo, da tako politična kot ekonomska enakost ne nasprotujeta svobodi, kot to zagovarja ideološki neoliberalizem. Družbam in politiki potemtakem ni treba izbirati med enim in drugim principom, ker je mogoče oba maksimirati, se pravi, da se medsebojno oplajata.

Vzemimo primera Danske in Švedske, ki se uvrščata med države z najmanjšo stopnjo dohodkovne neenakosti v svetu. Prva porabi za socialne dajatve (socialno državo) 28 in druga 31 odstotkov, medtem ko jih »neoliberalna« Velika Britanija daje samo 20. Obe državi sta

močno odvisni od svetovnega trga; pri prvi predstavlja izvoz 35 odstotkov bruto nacionalnega dohodka, pri drugi pa 40 oziroma 17 za Veliko Britanijo. Primer skandinavskih držav, kot to potrjujejo številne raziskave, je prepričljiv dokaz o tem, da enakost, in ne neenakost, pozitivno korelira z ekonomsko uspešnostjo ter da so izgovori za krčenje socialne države na imperitive konkurence neutemeljeni.

Po Alstonu sedanji trendi povečevanja neenakosti v ZDA spodkopavajo demokracijo, se pravi same temelje, zaradi katerih je ta država uživala mednarodni ugled, danes pa se ponaša z najnižjo volilno udeležbo med razvitimi državami, in na drugi strani, kar je tudi posledica upada demokracije, z 41 milijoni revnih, kar predstavlja 13 odstotkov prebivalstva, ki so brez glasu in politično nevidni.

Razumljivo je, da politična elita, ki ji je politična formula, da si lahko »zmagovalec vzame vse« (*Winner-Take-All Politics*), napisana na kožo, miži pred tem problemom. V resnici bi morale ZDA po besedah senatorja Bernieja Sandersa kot najbogatejša država v svetovni zgodovini ponujati zgled za decentno življenje svojih državljanov. Vendar se v nasprotju s takimi pričakovanji ZDA med tridesetimi članicami OECD uvrščajo na tretje mesto med državami z najvišjo stopnjo relativne revščine, pred njo sta samo Mehika in Turčija. Tu je priložnost za odgovorno vlogo držav(e), o čemer je lani v *IB Reviji* argumentirano pisal Marjan Svetličič. Tako vlogo trdi zagovorniki neoliberalne dogme razumljivo potiskajo na stranski tir pod pretvezo, da je treba zaupati trgu, ki se sam regulira.

Po republikancih so tudi demokrati posvojili politično patologijo, oprto na trditev, da ne obstaja kaj takega, kot je brezplačno kosilo, pod katerim pa oboji razumejo nizke (regresivne) davke, zadrževano rast plač, zmanjševanje javnih dobrin in drugo. Po podatkih ameriške vladne agencije za delovno statistiko urne postavke za plače glede na njihovo kupno moč za najmanj deset dolarjev zastajajo za trinajstimi evropskimi državami. Samo v Nemčiji so se plače v obdobju med letoma 2014 in 2016 povečale za toliko, kot so se realne plače v ZDA povečale v celotnem obdobju od leta 1979.

Prikrajšani ameriški volivci, ki sta jih oba politična *mainstream* pustila na cedilu, so tako ostali brez politične strehe, nazadnje jim ni (pre)ostalo drugega, kot da so se zatekli k populizmu (nacionalizmu) in političnim demagogom – primer, ki spominja na politično zgodovino Evrope v prejšnjem stoletju. Se pravi v času, ko so ljudje izgubili sleherno upanje in jih je vodil le še strah, ki predstavlja »rudnik zlata« za najrazličnejše politične demagoge.

Transparency International ugotavlja, da državljani v ZDA, v večji meri kot npr. v Evropi, ne zaupajo v svoje zakonodajne in sodne ustanove. Malo manj kot polovica jih je prepričana, da ameriška družba niti ne potrebuje demokracije, medtem ko jih dobra tretjina podpira »močnega voditelja, ki se ne ozira na kongres ali volitve«.

Zgodovinska ironija je, da so države severne Evrope, predvsem skandinavske, z razvijanjem demokracije doma in kot zgled svetu zamenjale vlogo Amerike, ki se je vse do nastopa Donalda Trumpa predstavljala kot branilka demokracije, po besedah Madeleine Albright »nepogrešljiva« (*indispensable*) država, ki ji zato pripada tudi pravica do uporabe sile.

Samo trideset let je bilo dovolj, da se je po Pikettyju zgodil največji prenos (»denacionalizacija«) družbenega bogastva v zgodovini človeštva: da danes en odstotek Američanov razpolaga s štiridesetimi odstotki bogastva v državi, spodnjih devetdeset odstotkov pa samo s sedemindvajsetimi odstotki. Pred tremi desetletji so bile številke ravno obratne, se pravi, da je spodnjih devetdeset odstotkov razpolagalo s štiridesetimi odstotki vsega bogastva. K temu lahko dodamo še podatke Omrežja za pravično obdavčevanje (*Tax Justice Network*), da so najbolj premožni na svetu in velike korporacije z namenom, da se izognejo plačilu davkov, spravili »na varno« v davčne oaze med 21 in 32 trilijoni (10^{12}) dolarjev. Ni treba dosti ugibati, kdo (za sedaj) zmaguje v vojni razredov.

Na globalni ravni ni stanje nič boljše, kvečjemu še slabše. Ali lahko, na primer, kdo razume, da šest najbolj bogatih ljudi na svetu razpolaga z večjim bogastvom kot spodnja polovica svetovnega prebivalstva (3,7 milijarde)? Ali se spričo takšne z ničimer, ne ekonomsko in ne moralno opravičljive neenake prerazporeditve bogastva in dohodka, sploh še lahko čudimo, da ljudje izgubljajo zaupanje v demokracijo, se pravi v vladavino od ljudi in za ljudi?

Z izjemo papeža Frančiška med svetovnimi voditelji komajda najdemo koga, ki bi ga to resn(ič)no vznemirjalo. Papež je velikokrat opozarjal pred brezsrčnim »kultom denarja in diktaturo ekonomije«, na »vladavino konkurence, v kateri preživijo najmočnejši«, in na to, da se »bogati in mo(go)čni hranijo od nemočnih in revnih«. Žal je pri tem naletel na gluha ušesa tako med tistimi, ki so odgovorni za tako stanje, kot tudi v lastni hierarhiji, čemur smo priča v naši državi.

Najmanj že deset let številni raziskovalci in tudi ugledne mednarodne organizacije, kot so Mednarodna organizacija za delo, OECD, Mednarodni denarni sklad in Svetovni ekonomski forum – zadnji

trije prej z besedami kot dejanji –, opozarjajo, da globalni trend povečevanja neenakosti ogroža gospodarsko rast, socialno kohezijo, poslovno življenje in tudi samo delovanje trgov. Pred slabima dvema letoma je skupina akademikov z uglednih univerz, kot so Oxford, London School of Economics in Univerza Cornell, objavila izsledke svojih raziskav. Ti govorijo o tem, kako se v družbah, v katerih najbogatejši upravljajo večino družbenega bogastva, povečujejo stresi, zaskrbljenost in jeza pri večini prebivalstva. Pred nelagodjem, bojaznimi in strahom pa ni imuna niti privilegirana elita.

Ugledna britanska socialna epidemiologa Kate Pickett in Richard Wilkinson že od sedemdesetih let objavljata odmevne knjige in znanstvene članke o negativnih družbenih posledicah in enormnih stroških, ki jih povzroča neenakost. Za države, ki trpijo velike dohodkovne razlike med bogatimi in revnimi, sta ugotovila, da se spoprijemajo s številnimi zdravstvenimi in socialnimi problemi. O tem pričajo slabo fizično in duševno zdravje prebivalstva, krajša življenjska doba, višja stopnja samomorilnosti, šibko znanje otrok v matematiki in pri pismenosti, večja odvisnost od drog in več možnosti, da se znajdejo v zaporu ... Vse naštetu pozitivno korelira z neenakostjo, ki sta jo Pickettova in Wilkinson raziskovala na vzorcu velikega števila držav, vključno v petdesetih ameriških državah. Ravno nasprotno pa so družbe z večjo enakostjo mnogo bolj kohezivne, obstojne, boljše in uspešnejše.

Kot sta še ugotovila raziskovalca, velike materialne razlike med ljudmi povečujejo njihovo socialno distanco. To je mogoče videti še posebej pri vertikalni dimenziji družbe, se pravi pri socialni piramidi, ki se nanaša na razred(e) in statusne razlike. Številni indikatorji potrjujejo, da (pre)velike dohodkovne razlike (o)hromijo socialno strukturo, kar v prvi vrsti prizadene socialno mobilnost, niža število zakonskih zvez med pripadniki različnih razredov (slojev), povzroča bivalno segregacijo in drugo. Skratka, neenakost dela družbe manj povezujoče, jih razdira in krepi asocialnost. K temu je treba dodati še poslabšano duševno zdravje prebivalstva, kjer so mednarodne raziskave pokazale, da so družbe z visoko stopnjo neenakosti obremenjene z močnejšim občutenjem tesnobe in skrbi, povezanih s statusom.

Sedanji politični *mainstream* ne prinaša dobrih napovedi za revne, da se bo njihov položaj kmalu izboljšal. Kvečjemu nasprotno. *World Economic Review* je lani objavila podatke, da je šestdeset odstotkov najbolj revnih na svetu udeleženih samo s petimi odstotki

pri dohodku, ki ga generira povečani bruto domači proizvod. Po izračunih te referenčne revije bi se lahko najbolj revni glede na sedanje trende dokopali do petih dolarjev na dan komaj v dvesto letih (!), ko se utegne obseg ekonomije povečati za stopetinsedemdesetkrat (!).

Konservativni ameriški politolog Samuel Huntington je leta 2004 za premožno elito, ki je obogatela v času plenilske globalizacije, prispeval naslednje uporabne oznake: »davoški človek«, »zlati ovratniki« in »kozmodokrati«. Ti ljudje tvorijo novi razred, v tistem času je štel že več deset milijonov ljudi, ki so se, po zaslugi neregulirane globalizacije, dokopali do ogromnega bogastva. Novo komponirano elito sestavljajo po Huntingtonu najvišji funkcionarji (CEO) globalnih korporacij, uspešni tehnološki podjetniki, javni uslužbenci, ki delujejo v mednarodnem prostoru, ne nazadnje pa mednje uvrščajo tudi posameznike iz akademskih vrst.

Posebej je zanimiva Huntingtonova politološka in sociološka označitev omenjenih elit, da te ne čutijo nobene potrebe po nacionalni (narodni) lojalnosti in da gledajo na nacionalne (državne) meje kot na ovire, ki jih je treba čim prej odstraniti. Tudi nacionalne vlade so po njihovem ostanek preteklosti, katerih uporabnost je kvečjemu v tem, da podpirajo globalno delovanje kozmodraskih elit.

Številni sociologi in politologi ta čas analizirajo razloge, zakaj demokracija kot taka ni mogla ustaviti ali vsaj upočasniti trendov povečevanja neenakosti. Med njimi izstopajo predvsem naslednji: prvič, oba, tako levi kot desni politični mainstream, sprejemata neoliberalno dogmo prostotržnega kapitalizma; drugič, z (i)migracijami in nizko volilno udeležbo ponižanih revnih slojev se je povečala volilna moč premožn(ejš)ih slojev, ki hočejo ohraniti obstoječe stanje in zato niso naklonjeni radikaln(ejš)im politikam, ki bi utegnile ogroziti njihov privilegiran položaj; tretjič, bogati namenljajo vedno več denarja strankam, ki za protiuslugo zmanjšujejo davke in povečujejo njihovo bogastvo; četrtič, politični proces je s spodbujanjem polarizacije po starorimskem načelu »deli in vladaj« in s protežiranjem posameznih političnih strank s spreminjanjem volilnih okrajev občutno zmanjšal odgovornost izvoljenih politikov do večinskega volilnega telesa.

Pri vsem tem prednjačijo ZDA, vendar te vedno bolj posnemajo tudi v drugih etabliranih (starih) in novih (postsocialističnih) demokracijah. Z denarjem premožni in korporacije »kupujejo« politike in politiko ter s tem spodkopavajo demokracijo. Podatki za ZDA so v tem pogledu prepričljivi: leta 1980 je za volilno kampanjo prispevalo

več kot dvesto tisoč donatorjev, medtem ko se je njihovo število trideset let pozneje povečalo na dobre tri milijone (!), se pravi za petnajstkrat. V približno istem času se je vrednost denarja, ki ga je za volilno kampanjo prispevalo gornjih 0,01 odstotka od volilnega telesa, zvišal s 16 na 40 odstotkov (!).

Norveški sociolog in politolog Stein Ringen, ki predava in raziskuje na Oxfordu, je opozoril na zgodovinsko izkušnjo, povezano s propadom atenske demokracije, ki spominja na podobne trende v ZDA. Atenska demokracija je propadla, ko so bogati postali superbogataši in so nehali upoštevati pravila igre ter začeli rušiti tedanji sistem vladavine. Aristotelovo spoznanje, da je kakovost prave demokracije odvisna od tega, koliko si politika prizadeva in koliko ji uspeva pri omejevanju ekonomsko (pre)močnih državljanov, je danes še mnogo bolj kot v njegovem času poučno in uporabno. Plutokracija je seveda nezdržljiva z demokracijo.

Tako kot trg tudi demokracija ne deluje samodejno – kot »avtopilot«. Za demokracijo se je treba boriti, kot je bilo to v času francoske revolucije, predvsem z vzpostavljanjem enakosti. Ozreti pa se je treba še bolj nazaj v zgodovino, da bi se lahko poučili o tem, kako so se, podobno kot danes, oligarhi v antični Grčiji zavarovali pred demokracijo. O tem zvemo veliko iz dveh novejših knjig: iz prve z naslovom *Klasična grška oligarhija*, ki jo je napisal Matthew Simonton z univerze v Stanfordu, in iz druge z naslovom *Oligarhija* Jeffreyja Wintersa z univerze Yale.

Oligarhi, tj. najbolj premožni, najprej poskrbijo za svojo enotnost in medsebojno solidarnost z namenom, da preprečijo delitve, ki bi jih utegnili nezadovoljno ljudstvo uporabiti proti njim. Zaradi tega so vzpostavili institucije in zakone, s katerimi so omejili razkazovanje svojega bogastva, ker bi to lahko med ljudmi sprožilo nemire in upor. Dodajmo, da so temu danes namenjena vsakoletna srečanja Svetovnega ekonomskega foruma (WEF) v Davosu. Grški oligarhi so poleg tega podžigali delitve med ljudstvom, da bi tako preprečili uspešnost uporov. Z istim namenom so velikokrat uporabili dve vse do današnjega dne preizkušeni metodi proti nepokornim državljanom: prisilo in kooptacijo, poznejšo britansko verzijo »kiss of death«.

Simonton je na primeru Grčije ponudil »rešitev« v tem smislu, da tudi oligarhije in oligarhi, tako kot nobena druga institucija na tem svetu, niso večni in prej ali slej dočakajo svoj konec. Za zdaj ostaja neodgovorjeno vprašanje, ali bodo današnji oligarhi, ki

se praviloma nagibajo k avtoritarni vladavini, še naprej »uspešni« pri odpravljanju demokracije in utrjevanju svoje oblasti z razglašanjem izrednega stanja in vojnami. Omejevanje njihove moči ali/in celo njihov propad bi lahko namesto distopični prihodnosti odprla priložnost za progresivno alternativo, ki bi vključevala neizogibno družbeno odgovorno upravljanje. Za to, da se bo to zanesljivo zgodilo, seveda ni nobenega jamstva. Tudi sicer je treba spomniti na v tej zvezi pesimistično spoznanje, da so se mnogi, ki so prerokovali prihodnost, velikokrat (z)motili. Nihče od njih pa zanesljivo ni mogel odmisлити močno zakoreninjenega instinkta upanja, ki hrani alternativo.

Zadnje desetletje si bomo torej zapomnili po globalni recesiji demokracije, ki ji za sedaj ni videti konca. Še več, v minulem letu se je še poglobila in (raz)širila. Najmanj 105 držav je po ugotovitvah neodvisnih ustanov – med njimi Freedom House s sedežem v Washingtonu, ki spremlja stanje demokracije v svetu – v tem obdobju nazadovalo. Številni so verjeli, da je s »tretjim valom demokratizacije« demokracija osvojila 20. stoletje in da gre za ireverzibilni proces. Vendar se je že leta 2006 proces globalnega širjenja demokratičnih držav ne le zaustavil, temveč so se številne med njimi obrnile nazaj v avtoritarni sistem.

Zaton demokracij ni nov pojav v zgodovini. Demokracije so mnogo bolj krhke in ranljive, kot si običajno predstavljamo. Sociologi in politologi njihov zlom praviloma prepoznavajo kot posledico vojaškega puča, državljanske vojne, množičnega upora in preobrata, ki so ga pred tem izpeljali demokratično izvoljeni politični voditelji – se pravi z razdiranjem demokracij(e) od znotraj. V minulih dvesto letih je bilo 90 odstotkov »umorov« demokracij povezanih s prvo ali zadnje omenjeno posledico. V zadnjem desetletju so pri rušenju demokracij demokratično izvoljeni voditelji prehiteli vojaške udare, in to s pomočjo volilnih skrinjic (!).

Eden od najbolj razvpitih primerov iz zgodovine je izvolitev Adolfa Hitlerja za kanclerja, kar mu je omogočilo, da je s surovo uporabo nasilja zamenjal demokratični sistem s krvavo avtoritarnim (totalitarnim). Prvič po tridesetih letih prejšnjega stoletja smo ta čas priča podobnim procesom v zahodnih demokracijah, pri čemer raziskovalci tega preobrata izpostavljajo primere, kot so Viktor Orbán, Jarosław Kaczyński, Recep Tayyip Erdoğan, Donald Trump in druge.

Pri teh primerjavah je treba biti previden. Vsak avtoritarni voditelj še ni Hitler ali »ameriški Pinochet«, kot je Trumpa v ameriški

reviji *National Interest* označil politični komentator Jonathan Chait. Trump kljub politični retoriki, ki spominja na avtoritarne voditelje v prejšnjem stoletju, povrhu tega pa opogumlja, občuduje in šteje za svoje prijatelje tudi aktualne brezobzirne diktatorje, ni odpravil ustavnih »zavor in ravnotežij« v ameriškem političnem sistemu. Za sedaj je prisiljen spoštovati sodne odločitve, prav tako ne mobilizira varnostnih služb pri obračunavanju z opozicijo.

Trump na primer (še) ni odstavil posebnega raziskovalca Roberta Muellerja, ki preiskuje njegove povezave in morebitne dogovore z Rusi med predvolilno kampanjo. Spomnimo, da je Muellerja na to mesto postavil namestnik javnega tožilca, ki je vladni funkcionar in kot tak podrejen (Trumpovi) izvršni oblasti. Kaj podobnega ne bi mogli trditi za Kaczyńskiego, Orbána ali Putina. Freedom House kljub temu ocenjuje, da nosi Trump glede na neprimerljivo večji geopolitični vpliv in moč svoje države velik del odgovornosti za nadaljevanje globalne erozije demokracije. V minulem letu, kot zatrjuje predsednik te ustanove Michael J. Abramowitz, je Trump skupaj s svojimi predhodniki torej znatno prispeval k temu, da so se politične pravice in državljanske svoboščine v zadnjem desetletju znašle na najnižji točki.

Vsem avtoritarnim voditeljem je skupno to, da so se pri svojem pohodu na oblast opirali na skrajni populizem (nacionalizem). Poznavalci te politične ideologije ugotavljajo, da se je zelo težko upirati izvoljenim populistom pri njihovem rušenju demokratičnih institucij. Za to navajajo dva razloga: prvič, da jih odpravljajo postopoma, kar odzove občasne odpore, ki jih avtoritarni voditelji brez večjih težav obvladajo. Drugi razlog za šibkost odpora pa je povezan s tem, da uživajo omenjeni voditelji znatno podporo pri ljudeh.

Prejšnji mesec sta harvardska politologa Steven Levitsky in Daniel Ziblatt, ki že dolga leta raziskujeta pojav slabljenja in kolapsa liberalnih demokracij po svetu, izdala knjigo z naslovom *Kako umirajo demokracije*. V njej sta Združene države Amerike izpostavila kot primer demokracije, ki se sooča s podobnimi problemi, na kakršne sta naltela pri drugih državah, ki so doživljale padec ali zaton demokracije.

Nazadovanje demokracije v ZDA, ki se, resnici na ljubo, ni začelo z izvolitvijo Trumpa, predstavlja svojevrstni zgodovinski paradoks. Vse do leta 1850, ko so Evropo zajele demokratične revolucije, so bile ZDA praktično edina demokracija na svetu. Po izbruhu druge svetovne vojne je Evropa leta 1943 štela samo pet demokracij (Velika Britanija, Irska, Islandija, Švedska in Švica). Med letoma 1945 in

2000 se je število demokracij v svetu pod ameriškim »patronatom« povečalo na devetdeset. Po letu 2000 se je ta proces ustavil, še več, dve polnopravni članici Evropske unije, ki je zavezana demokraciji, sta se odločili za avtoritarno »iliberalno demokracijo« – Madžarska in Poljska.

O tem, kako razumeti in prepoznati avtoritarne odklone, je prepričljiv »lakmusov test« ponudil Juan Linz, eden najbolj pronicljivih politologov na svetu z Univerze Yale. S tem testom lahko državljani volivci pri politikih, ki kandidirajo za (visoke) politične funkcije, prepoznajo naslednje štiri indikatorje: zavračanje demokratičnih pravil igre; odrekanje legitimnosti njihovim nasprotnikom; toleriranje ali spodbujanje nasilja ter odrekanje političnih (državlanskih) pravic njihovim nasprotnikom in medijem. Pri vseh štirih indikatorjih je Trump opravil pozitiven test, nič bolje pa se pri njem ne bi obnesli preostali, v tem prispevku omenjeni avtoritarni voditelji. Vseeno pa moramo na koncu poleg odgovornosti politikov izpostaviti tudi odgovornost znanosti oziroma znanstvenikov, in to ne le pri diagnozi današnjega stanja demokracije in iskanju alternativnih rešitev, temveč tudi kritično reflektirati njihove negativne aplikacije zgrešenih ali ozko ideološko motiviranih spoznanj.

Zagotoviti odgovornost oblasti

dr. Miran Mihelčič¹

Naj najprej za nekaterimi predhodnimi razpravljavci pravzaprav ponovim, da ima odgovornost, ki je kot organizacijska kategorija nujna, celo nepogrešljiva, za učinkovito sodelovanje med ljudmi in s tem tudi za uspeh vsakega družbenega sistema, v Sloveniji žal zelo nizko veljavo. To se odraža tudi v nezadovoljivi oceni državljanov glede dosežene ravni demokracije in s tem kakovosti političnega sistema (Žerdin, Markeš, 2016).

Po slovenski ustavi ljudstvo uresničuje oblast neposredno in z volitvami. Ob pregledu ustave (Ustava RS, 3., 82., 83., 109. 110. in 134. člen ter dva zakona, povezana z volilno zakonodajo) sem kar nekoliko presenečeno ugotovil nejasno določeno odgovornost nosilcev dveh vej oblasti v njej. Ob omenjeni odgovornosti nosilcev izvršne oblasti nisem zasledil odgovornosti zakonodajne oblasti – poslancev do volivcev, pri nosilcih pravosodne oblasti pa je bolj izpostavljena celo pravica do neodgovornosti za njihove odločitve.

Ob tem pa smo priča pregovorni odgovornosti državljanov za kakovost vladajočih, saj vsi poznamo reklo: »Narod ima tako vlado, kot si jo zaslužil.« V resnici je vpliv državljanov na izbiro nosilcev zakonodajne oblasti dejansko zelo omejen s slabim sistemom volitev v Državni zbor Republike Slovenije.

Najbrž se vsi strinjamo, da je treba izboljšati sestavo Državnega zbora, in sicer tako da: a) povečamo interes kakovostnih ljudi za kandidiranje, b) zagotovimo enakopravnejše možnosti kandidiranja nestrankarskih in strankarskih kandidatov in c) ustvarimo možnost preveritve osebnostnih značilnosti in dosedanjega dela manjšega števila kandidatov (Butler, 2017, 31), ki imajo večjo podporo volivcev, to pa je možno le v dvostopenjskem postopku (Butler, 2017, 92).

Volivci v volilnem okrožju moramo vedeti, kdo je »naš« poslanec, ta pa, kdo so njegovi volivci. Posledično je treba zagotoviti tudi vzpostavitev konkretne odgovornosti izbranih kandidatov – poslancev do njihovih volivcev. Zavzemam se za možnost sprožitve

¹ miran.mihelcic@fri.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

postopka odpoklica določenega poslanca, ki pa jo smejo imeti le njegovi volivci.

Trdim, da bomo brez jasne in sprotne odgovornosti poslancev volivcem še naprej priča pohabljeni demokraciji. Zavedati pa se moramo, da je sprememba volilnega sistema v danih pogojih možna le ob zadostni volilni podpori listam ali posameznikom, ki se bodo v letošnjem volilnem procesu zavezali vzpostavitvi določila ustave ustreznega volilnega sistema, to je odločilnemu vplivu volivcev pri dodelitvi mandatov. Želim, da bo nov sistem po ustreznosti zahtevanim načelom dobrega volilnega sistema (Mihelčič, 2017) vsaj enak, lahko pa seveda boljši od predloga kombiniranega VS-a Zveze društev upokoјencev Slovenije – ZDUS (več na njeni internetni strani), ki ga je leta 2014 s tesno večino oportunistično zavrnila vladajoča koalicija.

Ni in ne bo učinkovitega javnega upravljanja brez konkretizirane odgovornosti na vseh ravneh vseh treh vej oblasti in seveda tudi pri delu vseh zaposlencev v javni upravi in javnem sektorju nasploh. Gre pravzaprav za odgovornost države kot take, o čemer je že govoril kolega Sočan. Brez tako razumljene odgovornosti države ni moč računati na napredek v razvoju naše družbe.

Viri in literatura

- Butler, Eamonn (2017): Pravica do javne izbire. Ljubljana: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko.
- Mihelčič, Miran (2017): Začarani krog (ne)odločilnega glasu, Delo, 27. 6. 2017.
- Predlog kombiniranega volilnega sistema ZDUS (2014). [http://www.zdus-zveza.si/docs/VSEBINE-ZAKONODAJA/Koncni,Predlog sprem in dop ZVDZ-18 1 2013.pdf](http://www.zdus-zveza.si/docs/VSEBINE-ZAKONODAJA/Koncni,Predlog%20sprem%20in%20dop%20ZVDZ-18%201%202013.pdf), sneto s spleta 6. 2. 2018.
- Ustava RS.
- Zakon o določitvi volilnih enot za volitve poslancev v Državni zbor.
- Zakon o volitvah v Državni zbor.
- Žerdin, A., Markeš, J. (2016): Nimamo socialnih strategij. A tudi Evropa jih nima. Intervju z Nikom Tošem, Delo, SP, 27. 8. 2016.

9. ZAHTEVA:

DRUŽBENO ODGOVORNA ZUNANJA IN VARNOSTNA POLITIKA

Družbeno odgovorna zunanja in varnostna politika izhaja iz spoznanja, da je mesto Slovencev in Slovenije v združeni Evropi, v kateri pričakujemo enakopraven položaj z drugimi narodi in možnosti za uveljavljanje naše identitete. Zahtevamo, da RS končno uredi svoje odnose s sosedi (ureditev meje s Hrvaško traja že več kot 25 let); terjamo tudi, da RS svoje interese na obrambnem področju uveljavlja s poklicno vojaško sestavo, ki jo mora vzpostaviti, okrepiti in učinkovito organizirati. Dejavna zunanja politika RS, ki se odziva na spreminjajoče se mednarodno in varnostno okolje EU, je temeljni okvir nacionalne varnosti RS.

Družbeno odgovorna zunanja politika je vključevanje v vseevropsko prometno omrežje, ki je tesno povezano s koprskim pristaniščem in navezavo na prometno os Baltik–Jadran, s tem pa z našim mestom v alpsko-jadransko-podonavskem prostoru, v Srednji Evropi in Sredozemlju. Ta geopolitična območja, ki so tudi naša najpomembnejša tržišča in skupni kulturni prostor, naj bodo v žarišču dejavnosti slovenske zunanje politike. Celovita ureditev nasledstvenih vprašanj je najpomembnejša točka dvostranskih odnosov z državami regije. RS mora še naprej podpirati vključevanje držav Zahodnega Balkana v evro povezave ter obstoj in razvoj avtohtonih slovenskih narodnostnih skupnosti v štirih sosednjih državah.

O družbeni odgovornosti v mednarodnih odnosih ter pri izvajanju zunanje in obrambne politike Slovenije

dr. Anton Bebler¹

Družbeno odgovorno vedenje v mednarodnih odnosih ter pri izvajanju zunanje in obrambne politike samostojne države narekuje dosledno uresničevanje temeljnih interesov in vrednot:

- blaginje državljanov;
- varnosti vseh prebivalcev;
- varnosti, samostojnosti, teritorialne nedotakljivosti in mednarodnega ugleda države;
- narodne samobitnosti;
- dobrososedskih odnosov, miru in varnosti v širši okolici.

Mednarodno delovanje v skladu s temi interesi in vrednotami obvezuje vse predstavnike države, pripadnike vseh treh vej oblasti, vključno z izvoljenimi poslanci, tudi opozicijskih strank, vse državne uradnike, pripadnike oboroženih sil in policije in vse naše državljane in državljanke. Odgovornost za izvajanje zunanje politike RS v skladu z nacionalnimi interesi je pri nas porazdeljena med državnim zborom in dvema njegovima odboroma, predsednikom vlade in zunanjim ministrom ter v manjši meri tudi predsednikom republike. V dolžnosti nosilcev najvišjih pooblastil sodi ne samo, da sami dosledno delujejo v skladu z zgoraj navedenimi smotri, temveč tudi, da zagotavljajo tako delovanje tudi s strani svojih podrejenih in nižjih organov.

Slovenijo kot odgovorno članico mednarodne skupnosti obvezuje dosledno delovanje v skladu z mednarodnim pravom in spoštovanjem človekovih pravic. Našemu mednarodnemu ugledu pa je zelo škodoval »izbris« 25 tisoč državljanov drugih jugoslovanskih republik s stalnim prebivališčem v Sloveniji. Ta ukrep Demosove vlade je imel poleg negativnih posledic z vidika človekovih pravic tudi tehtne gmotne posledice za državni blagajno. Objektivno od-

¹ Anton.Bebler@fdv.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

govorni za to ravnanje so bili takratni predsednik vlade, notranji minister in vlada kot celota. Mednarodnemu ugledu naše države škodujeta dejstvi, da je Slovenija glede na število prebivalcev ena izmed članic Sveta Evrope z najvišjim številom tožb svojih državljanov pred Evropskim sodiščem za človekove pravice in da ima visok odstotek izgubljenih tožb. Zaradi kršitev človekovih pravic in večkrat tudi zaradi malomarnosti in nesposobnosti državnih uradnikov je morala naša država do sedaj izplačati odškodnine v višini 375 milijonov evrov. Odgovornost za te izgube pogosto nosijo praviloma nesankcionirani državni uradniki, za večletne zamude pri sojenju ter za zgrešene razsodbe slovenska sodišča, za razsodbe v neskladju z Evropsko konvencijo o človekovih pravicah pa tudi Ustavno sodišče RS. Ugledu naše države v mednarodnih organizacijah je škodovala, med drugim, dokazana vpletenost v koruptne posle dveh naših predstavnikov – nekdanjega zunanjega ministra in poslanca Evropskega parlamenta ter prvaka SNS in člana delegacije DZ v parlamentarni skupščini Sveta Evrope. Enak učinek na ugled države ima blatenje uradnih kandidatov za visoke položaje v OZN, Evropski komisiji, Svetu Evrope, Evropskem sodišču za človekove pravice idr., ki so ga najpogosteje izvajali poslanci in drugi predstavniki naših političnih strank, ki sodijo v Evropsko ljudsko stranko.

Slovenija mora izpolnjevati svoje mednarodne obveznosti tudi, kadar so nekatere izmed njih, recimo v zvezi z obravnavanjem beguncev in nezakonitih migrantov, notranjepolitično kontroverzne in ne uživajo večinske podpore našega prebivalstva. Z ozirom na članstvo Slovenije v več mednarodnih organizacijah odgovorno ravnanje vključuje izpolnjevanje izrecno določenih obveznostih članstva in primerno raven podpore in sodelovanja v dogovorjenih skupinskih dejavnostih, ki jih je podprla tudi Slovenija, namenjenih zagotovitvi smotrov svetovnega miru, odpravljanju groženj in izboljševanju varnosti v širšem mednarodnem okolju. Odgovorno pa je tudi nesodelovanje v skupinskih akcijah, kadar gre za nedokazane ali dvomljive razloge in kadar se s skupinskimi ukrepi krši mednarodno pravo in škoduje interesom Slovenije. Žal naši predstavniki prepogosto nimajo ali ne izražajo svojih stališč, nekritično sledijo vodilnim članicam EU in NATO ter zanemarjajo interese naše države, ki se razlikujejo od interesov vodilnih in močnejših držav.

Najvišjim predstavnikom naše države družbeno odgovorno ravnanje narekuje usklajeno nastopanje v mednarodnih forumih, v stikih z visokimi predstavniki drugih držav, v javnih nastopih in

izjavah v tujih in domačih množičnih medijih. Varovanje ugleda naše države terja od naših visokih predstavnikov tudi, da se zadržano in spodobno obnašajo v stikih z najvišjimi predstavniki tujih držav, da med uradnimi obiski svojih gostiteljev ne spravljajo v zadrego z neprimernim vedenjem.

V odnosih z drugimi državami je bila zaradi zgrešenih odločitev ali neukrepanja vlad povzročena velika škoda slovenskemu gospodarstvu in državnemu premoženju z nepotrebno prepustitvijo Hrvaški polovice JE Krško in z nereševanjem problema deviznih vlog hrvaških in bosanskih državljanov v Ljubljanski banki. Samo neposredna škoda zaradi slednjega presega 300 milijonov evrov, utegne pa se povečati za dodatnih 460 milijonov evrov. V odnosih s tujimi kupci in dobavitelji je od l. 1992 prišlo do več primerov zelo verjetnega korupcijskega oškodovanja države, v katerih je sodelovalo ali jih dopustilo več ministrov in državnih sekretarjev. Ti primeri so vključevali več orožarskih poslov: prodajo orožja in streliva iz zalog JLA ter preprodajo kupljenega in prek luke Koper uvoženega orožja na Hrvaško in v Bosno in Hercegovino; nabavo orožja iz Izraela in helikopterjev iz Kanade; nabavo finskih osemkolesnikov »Patria«; nabavo indonezijskega premoga in ameriškega uparjalnika za JEK; prodaje ruskemu tajkunu Slovenske industrije jekla, hrvaškemu tajkunu Mercatorja in nekaterih drugih podjetij v večinski državni lasti; negospodarno in sicer neprimerno nabavo francoskega letala Falcon; najemanje nekaterih mednarodnih posojil idr. Naši državni blagajni je škodovalo pretirano zapravljanje denarja več ministrov. To je vključevalo uporabo letal, vozil in osebja za zasebna potovanja v tujino, uporabo navideznega uradnega sodelovanja, skupaj s sodelavci na mednarodnih zborovanjih, kot pretvezo za zadovoljevanje osebnih potreb itn. Nepotrebno in negospodarno trošenje državnega denarja v mednarodnih odnosih v obliki uradniškega turizma je bilo prisotno v delovanju več državnih organov, tako izvršilnih kot tudi državnega zbora.

Našim državnimi interesom in državni blagajni je škodovalo nedopustno vedenje našega arbitra in uradne pooblaščenke MZZ ter povsem nepotrebno govorjenje zunanjega ministra v množičnih medijih v zvezi z arbitražo o meji z Republiko Hrvaško. Škodljiva so bila politično, strankarsko, sorodstveno ali prijateljsko motivirana imenovanja oseb na več ambadorskih položajev v tujih prestolnicah, ki niso izpolnjevali pogojev za te položaje in/ali bile strokovno, osebnostno, psihično ali kako drugače neprimerne za dostojno

predstavljanje naše države. Nekatere izmed teh oseb so bili odpoklicane, predčasno zapustile svoje položaje in so se po vrnitvi v domovino znašle v disciplinskih ali sodnih postopkih zaradi zlorabe položaja, škandalov, kraje, finančnih maloverznici, povzročitve prometne nesreče s smrtnim izidom v vinjenem stanju, zaradi nasilja v družini itn. Nekatere pa so ostale nekaznovane, čeprav so kršile predpise in zakone. Tovrstno kadrovanje s plasiranjem v diplomacijo in na visoke položaje v državnih organih svojih članov, podpornikov, prijateljev in sorodnikov so počele vse slovenske koalicijske stranke, še posebej pa tiste, ki so obvladovale položaje predsednika vlade in/ali zunanjega ministra.

Za ugled Slovenije v mednarodni skupnosti je bilo škodljivo neusklajeno nastopanje in neprimerno ravnanje naših visokih predstavnikov v stikih z drugimi državami in njihovimi predstavniki, v javnih izjavah pred množičnimi mediji v zvezi s kontroverznimi zadevami v mednarodnih odnosih. V stikih s tujimi državami morajo naši visoki predstavniki spoštovati tudi vsaj približno ustrezno raven tujih sogovornikov. Teh sogovornikov ne bi smeli uradno sprejemati tako in tedaj, ko se le-ti očitno skušajo mešati v naše notranje zadeve, vplivati na izid glasovanja v državnem zboru ali na oblikovanje koalicijske vlade, na stališča RS glede širših mednarodnih problemov, na odločanje naših organov glede odnosov Slovenije s tretjimi državami itd. Kadar do takih poizkusov tujih predstavnikov prihaja, jih morajo naši predstavniki javno zavračati, tako kot je to svojčas storil zdaj že nekdanji predsednik republike. Zavračanje takega mešanja tujih državljanov in diplomatskih predstavnikov mora veljati tudi za voditelje parlamentarnih strank, vključno z opozicijskimi. Omenjena načela pa je očitno kršilo kar nekaj visokih predstavnikov naše države ter voditeljev in vidnih predstavnikov opozicijskih strank.

Samo nedavni primeri medsebojno neusklajenih a javno izrečenih stališč predsednika republike, predsednika državnega zbora, predsednika vlade in zunanjega ministra so se nanašali na t.i. »ljubljsko pobudo« glede reforme EU, na ravnanje v zvezi z arbitržno razsodbo o meji s Hrvaško, na priznanje Palestine, na notifikacijo avstrijske državne pogodbe, na nadaljevanje gospodarskih in drugih sankcij EU zoper Rusko federacijo, na uvedbo dodatnih sankcij zoper Rusko federacijo (z izgonom ruskih diplomatov) po britanskih obtožbah, brez dokazov o zastrupitvi dveh oseb v Veliki Britaniji itn. V zvezi s slednjim primerom je bil sprejet, na predlog predsednika vlade, kompromisni predlog o navidezni diplomatski

sankciji, ki mu je nasprotoval zunanji minister. Predsednik republike pa se je javno zavzel za ostrejši ukrep, torej za izgon ruskih diplomatov.

Pokazalo pa se je, da sta visoka predstavnika Velike Britanije – predsednica vlade in zunanji minister – kot razlog za zahtevane kolektivne protiruske sankcije članic EU in NATO javno podala vsaj tri neresnične izjave. Obe prizadeti osebi sta danes živi in zdravi, britanski organi po večih mesecih od dogodka niso objavili zdravniškega poročila o tem primeru, nadaljujejo s kršenjem čl. 36 Dunajske konzularne konvencije in onemogočajo stik domnevne žrtve – ruske državljanke – z rusko konzularno službo, pa tudi z britanskimi in drugimi javnimi mediji. Zdaj, tudi po podobnem dogodku, toda s smrtnim izidom v istem mestu in v bližini glavnega britanskega laboratorija za strupe vse kaže, da je šlo v primeru Skripalj za politično motiviran in prirejen škandal, podoben kasnejšemu »umoru« ukrajinskega novinarja Arkadija Babčenka.

To je bil le en primer politične izrabe solidarnosti članic EU in NATO za vsiljevanje interesov posameznih vidnih članic dveh organizacij drugim članicam, interesov, ki so v nasprotju z interesi Republike Slovenije. To protislovje se je pojavljalo tudi v več drugih primerih. Eden od teh je izvajanje gospodarskih in drugih sankcij EU na Rusko federacijo na pobudo ZDA in pod njenim pritiskom od 2014 naprej. Ti ukrepi EU pa ne prispevajo k urešnitvi njihovega razglašeneega smotra oziroma mu celo škodujejo, namreč uveljavitvi sporazuma Minsk 2 o vzhodni Ukrajini. So politično neučinkoviti in ekonomsko škodljivi, tudi za naše gospodarstvo. Predstavniki RS v organih EU pa z njimi kar naprej soglašajo in naši organi jih izvajajo.

Tako kot na zunanjepolitičnem področju so se problemi v zvezi z družbeno odgovornostjo pojavljali – in še danes pojavljajo – tudi na obrambnem področju, na katerem pa je sistem nekoliko drugače urejen. V njem so po l. 1992 pristojnosti porazdeljene med Državnim zborom in njegovim Odborom za obrambo, predsednikom vlade, ki je tudi predsednik Sveta za nacionalno varnost, ministrom za obrambo, vrhovnim poveljnikom obrambnih sil in načelnikom Generalštaba SV. Med sistemskimi problemi na tem področju so, med drugim, struktura obrambnega sistema, vsebinsko neskladje med ustavnimi določili ter zakonsko in podzakonsko ureditvijo položaja vrhovnega poveljnika, nejasno razmerje med pristojnostmi ministra in načelnika Generalštaba SV itn.

Po začetni evforiji obranjene samostojnosti države in po umiku zadnje enote (in ne »zadnjega vojaka«) JLA z ozemlja RS je sledilo večletno obdobje izgradnje obrambnega sistema in regularne vojske mlade države. Na samem začetku je bil prehod od jugoslovanskega sistema z dvodelnimi oboroženimi silami in civilno-vojaškimi odnosi, značilnimi za avtoritarne enostrankarske sisteme, korigiranimi z ostanki dediščine NOB, obremenjen kar z nekaj problemi in deformacijami. Nova regularna oborožena sila, l. 1993 preimenovana v Slovensko vojsko, je bila oblikovana na podlagi Teritorialne obrambe, od katere je prevzela večino njenega častniškega in podčastniškega kadra, večinoma z nizko ravno splošne in vojaške izobrazbe ter profesionalnosti.

Za obrambno sposobnost RS je bila škodljiva ideološko motivirana razgradnja vseh delov sistema »splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite«, ko jo je izpeljala Demosova vlada. Zaradi vala čustvene jugofobije in zavračanja prejšnjega režima je novo vodstvo obrambnega resorja zavrnilo in po nepotrebnem odgnalo iz obrambnega sistema nekaj sto vojaških profesionalcev – častnikov JLA. S tem je naredilo dolgoročno škodo profesionalni kakovosti poveljniškega kadra Slovenske vojske (tovrstna škoda je bila manjša v Slovenski policiji). Poleg tega je kršilo obveznosti Slovenije iz ustavne listine in človekove pravice ne samo Neslovencev, ampak tudi visoko vojaško izobraženih in izkušenih slovenskih domoljubov med nekdanjimi častniki JLA.

Izredno negativno je že od l. 1992 delovala tudi vpletenost dela obrambnega resorja, vojaške obveščevalne službe in posebne enote, podrejene le ministru, v trgovino z orožjem in v druge nezakonite dejavnosti in afere ne samo na ozemlju Slovenije, ampak tudi v tujini. Kasnejša odločitev predsednika vlade, da prepreči zaključek dela in objavo poročila preiskovalne komisije državnega zbora o trgovini z orožjem je imela več dolgoročnih negativnih posledic za našo družbo. Ta politično izrazito oporečna odločitev z izgovorom varovanja mednarodnega ugleda RS je omogočila, med drugim, nadaljevanje koruptnih praks v MORS in v nekaj slovenskih političnih strankah, ki so prišle na površje v zadevi »brezplačnikov«, in na naša, avstrijska in finska sodišča z zadevo Patria, ter nadaljevanje političnega delovanja verjetnega glavnega akterja v več oborožitvenih aferah.

Škodljiv vdor partitokracije na obrambno področje se je izrazil v nekajkratnih imenovanjih neprimernih oseb na položaj obrambnega

ministra ter v kadrovanju in napredovanjih na visoke položaje strokovno nekvalificiranih oseb v MORS, napredovanjih nekvalificiranih častnikov v čine brigadirja in generalmajorja ter na položaj načelnika Generalštaba SV. Vdor strankarske politike je pripeljal do zlorabe obrambnega resorja v ozke strankarske namene v nekaj aferah, izrazil pa se je tudi v nepotrebnem zaposlovanju pogosto slabo kvalificiranih članov ali pristašev stranke obrambnega ministra ali predsednika vlade. Ta škodljiva praksa je bila najbolj izrazita v letih, ko je vlado in obrambni resor nadzorovala ena izmed parlamentarnih strank. Nizka raven profesionalnosti v obrambnem resorju se je več let kazala v zakonski, administrativni in poslovni neurejenosti Slovenske vojske. Vse do l. 2001 se, na primer, ni vodila uradna evidenca oborožitve, opreme in drugih materialnih sredstev SV, kar je omogočalo njihovo pogosto nezakonito uporabo v zasebne namene, slabo vzdrževanje in odtujitve na škodo državnemu premoženju.

Na razvoj Slovenske vojske sta močno vplivala dva med seboj le delno povezana procesa. To sta bila (1) približevanje in nato l. 2004 vstop RS v NATO ter (2) prehod iz naborniške v poklicno Slovensko vojsko, ki se je začel l. 2002. Približevanje NATO, izpolnjevanje pogojev za vstop, ocene in svetovanje britanskih in ameriških vojaških strokovnjakov ter šolanje več ducatov slovenskih častnikov na zahodnih vojaških šolah in akademijah so prispevali k boljši urejenosti in postopnemu dvigu ravni profesionalizma med poveljniškim kadrom SV. Temu trendu je le delno prispeval prehod na poklicno vojsko.

Ta prehod in zamrznitev nabora vojaških obveznikov so sicer izpeljali počasneje, kot je to predlagala SDS, pa vseeno prehitro, da ne bi prizadeli obrambne pripravljenosti RS. Z načinom izvedbe so na glavo postavili razmerje med stalno in rezervno sestavo Slovenske vojske, ki bi bilo primerno za majhno in neposredno vojaško neogroženo državo. Še bolj negativno je delovalo neizvajanje potrebnih kadrovske ukrepov, s katerimi bi strukturo Slovenske vojske in MORS prilagodili spremenjenima sistemu popolnjenja in sestave Slovenske vojske. V l. 2000–2008 so število pripadnikov SV zmanjšali za več kot desetkrat – s 75000 na 7000, niso pa primerno temu zmanjšali števila zaposlenih uradnikov v MORS ter častnikov in podčastnikov SV. Tako imamo od l. 2008 popačeno strukturo Slovenske vojske ter nerazumno veliko število zaposlenih v MORS. Okrog 1100 pretežno pisarniških uradnikov MORS skrbi pri nas za vojsko s približno 6700 pripadniki stalne sestave in 860 rezer-

vistov. Če bi tako razmerje veljalo, recimo, v ZDA, bi bilo število zaposlenih v Pentagonu okrog 200.000. V javnosti so predstavniki obrambnega resorja večkrat predstavljali kot največji problem SV pomanjkanje približno 1000 vojakov. Pri tem pa so zamolčevali dejstvo, da ima SV za število navadnih vojakov povsem neprimerno in nefunkcionalno število častnikov v visokih činih ter kadrovske presežek najmanj 1500 častnikov in podčastnikov. Tako na enega navadnega vojaka pride danes v SV po en podčastnik ali častnik. Zaporedje vlad in obrambnih ministrov ni reševalo tega strukturnega in tudi finančnega problema s premestitvijo kadrovskega presežka iz obrambnega resorja v druge dele državnega uradništva, v Slovensko policijo, v državno varnostno službo ali podjetje ter z upokojevanjem.

To temeljno strukturno vprašanje je tesno povezano s predpisano velikostjo Slovenske vojske ter z obsegom obrambnega proračuna. Sedaj veljavna številka 7000 pripadnikov namreč nima podlage v strokovni oceni ogroženosti državne ter variantne uporabnosti Slovenske vojske in drugih delov obrambnega sistema v primeru izrednih dogodkov in vojne. Ob bolj funkcionalnem razmerju med – manjšo od sedanje – stalno sestavo – in veliko večjo od sedanje – rezervno sestavo bi ob že sedanji ravni obrambnega proračuna lahko imeli številčno občutno večjo in bolj bojno sposobno Slovensko vojsko. Brez hkratne strukturne reforme v obrambnem sistemu pa je nepotrebno in nesmiselno povečanje obrambnega proračuna naše države.

Kot temeljni argument za bistveno povečanje obrambnega proračuna navajajo naši uradniki obljube in obveznosti do NATO, ki naj bi jih v prejšnjih letih dali naši visoki predstavniki. Dejstvo pa je, da se ob svojem vstopu v NATO Slovenija ni zavezala občutnemu dvigu obrambnega proračuna. Ravno ta vstop je omogočal proračunsko vzdržno raven obrambnih stroškov in njihovo občutno znižanje po gospodarski krizi, ki se je začela v ZDA. Na dvigu obrambnih proračunov drugih članic NATO že več let vztrajajo ZDA in v tej smeri vršijo na njih stalni pritisk. Ameriški diplomaciji je poleti 2014 uspelo vključiti dva odstotka BNP za obrambo v besedilo sklepne listine vrha NATO v Walesu. Ta politični dokument, ki ni meddržavni sporazum ali pogodba, navaja dva parametra kot politična smerokaza za članice do l. 2025. Z vidika družbene odgovornosti sta bila vprašljiva že soglasje naših predstavnikov s to formulacijo med pripravami na vrh ter nato

molčeče soglasje tedanje predsednice vlade RS, prisotne na tem vrhu. S tem so politično zavezali bodoče vlade RS brez zagotavljanega finančnega pokritja.

Dejansko pa je norma dveh odstotkov BNP za vse članice zaradi velikanskih objektivnih razlik med njimi nesmiselna že zgolj kot smerokaz. V NATO je namreč na enem polu svetovna supersila ZDA, ki ima več sto vojaških postojank zunaj evroatlantskega prostora in za katero je NATO le eno izmed zavezništev po svetu. Dve nekdanji kolonialni sili, Velika Britanija in Francija, imata tudi stalno nameščene dele svojih oboroženih sil in s tem ustrezni del stroškov zunaj evroatlantskega prostora. Na drugem polu pa sta Islandija, ki nima svoje vojske in obrambnega proračuna, ter Luksemburg, ki ima svojo vojsko le simbolno. Članice NATO se močno razlikujejo po velikosti, geopolitičnem položaju, potencialni zunanji ogroženosti ter objektivni sposobnosti prispevati k skupnemu vojaškemu naporu, tudi če bi večkratno povečali svoje obrambne stroške itn. Zaradi teh razlik je nesmiselna tudi približno enotna obremenitev njihovih gospodarstev z obrambnimi stroški. Vključitvi Islandije in Luksemburga med ustanovne članice l. 1949 ter razširitev NATO l. 2004 z vojaško šibkimi »neto porabnicami varnosti« so implicitno slonele na ugotovitvi tega dejstva.

Temeljni argument za svojo zahtevo izvajajo ameriški predstavniki iz primerjave med obsegom obrambnega proračuna in obremenitvijo z njim gospodarstva ZDA ter ustreznih kazalcev evropskih članic NATO in Kanade. Leta 2017 so dejansko znašali vojaški stroški ZDA 603 milijarde dolarjev, seštevek stroškov evropskih članic in Kanade pa približno dvakrat manj (299 milijarde dolarjev). Obremenitev gospodarstva ZDA je bila 3,58 % (občutno nižja kot l. 2010 s 4,81 %), povprečna obremenitev gospodarstev vseh drugih članic pa 1,46 %. Iz teh razmerij vlečejo metodološko neutemeljeno solidarnostno zahtevo.

Dejstvo je, da so ZDA med članicami NATO edina globalna supersila, ki porabi bistveno več kot 90 % svojih vojaških stroškov zunaj evropskega prostora. Z le delno izjemo Velike Britanije in Francije so odstotki trošenja evropskih članic za varnost v evropskem prostoru in njegovi neposredni bližini nad 90 %. Stroški ZDA s prispevki k skupnim stroškom in zmogljivostim NATO, z vzdrževanjem svojih vojaških postojank, naprav in približno 88.000 vojaškega in civilnega osebja v Evropi ter z dodatnimi stroški Evropske odvratalne pobude (EDi) so znašali l. 2017 manj kot 30 milijarde

evrov. To je približno sedemkrat manj od seštevka obrambnih stroškov evropskih članic NATO in znaša približno 5,1 % od celote ameriških vojaških stroškov. To so izračuni in ugotovitve Mednarodnega inštituta za strateške študije v Londonu.² Poleg tega je znaten del vojaških zmogljivosti ZDA, nameščenih v Evropi, dejansko namenjen uresničevanju ameriških globalnih interesov zunaj evroatlantskega prostora, predvsem na Bližnjem Vzhodu in v Afriki. Ti interesi ZDA večkrat niso tudi naši interesi in ne sodijo v poslanstvo NATO. Vojne ZDA v Aziji in Afriki (Vietnam, Afganistan, Irak, Libija idr.), številni vojaški posegi v Latinski Ameriki in drugod ter druge vojaške dejavnosti ZDA zunaj evroatlantskega prostora niso prispevali in ne prispevajo k varnosti v evropskem prostoru, nekatere pa so tej varnosti naravnost škodovali. Za te vojne in posege pa je bilo zapravljenih nekaj trilijonov dolarjev.

NATO pa ni svetovni žandar. Temeljno poslanstvo NATO, v skladu s čl. 5 Severnoatlantske pogodbe je varnost držav in prebivalstva v zemljepisno omejenem evroatlantskem območju. Zato se mora obremenitev gospodarstev evropskih članic (večinoma pod in nad 1 % BDP) primerjati z obremenitvijo gospodarstva ZDA s stroški za varnost v evropskem prostoru (največ 0,3 % BDP). Po štirih letih od vrha v Walesu raven dveh odstotkov presegajo, poleg ZDA, le štiri od 29 članic zavezništva. Slovenija se v tem oziru nahaja v skupini članic, ki namenjajo obrambi med 1 % in 1,5 % BDP. To so Kanada, Nemčija, Italija, Nizozemska, Portugalska, Danska, Češka, Slovaška, Hrvaška in Albanija. V skupini pod 1 % pa se nahajajo Španija, Belgija, Madžarska, Luksemburg in Islandija. Torej, Slovenija v NATO ni nobena »črna ovca«. V nasprotju s trditvami Donalda Trumpa prispevajo ZDA v proračun NATO približno le eno petino, vse ostale članice pa približno 78 % vojaškega in civilnega dela proračuna, ki skupaj znašata približno 1,53 milijarde evrov.

Raven vojaških stroškov evropskih članic NATO in Kanade mora biti naravnana na njihovo zaznano in strokovno ocenjeno ogroženost in varnostno potrebo. Na primer, RS je vojaško in varnostno manj ogrožena kot sta ZRN in Belgija. Zato ni nobene potrebe za dvig obrambnih in drugih varnostnih stroškov RS na raven 2,5 %

² Lucie Beraud – Sudreau, Nick Childs. *The US and its NATO allies: costs and value*, International institute of Strategic Studies, London, July 11, 2018 <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2018/07/us-and-nato-allies-costs-and-value>

BDP, kar bi pomenilo približno dvakrat večjo obremenitev slovenskega gospodarstva kot nemškega in trikrat večjo kot belgijskega. Še bolj nesmiseln pa bi bil dvig obrambnih stroškov na nekdanjo jugoslovansko raven najmanj 4 %, kar je na vrhu NATO julija 2018 predlagal Donald Trump. Brez strokovno utemeljene ocene vojaške ogroženosti Slovenije je družbeno neodgovorno predlagati bistveno povečanje obrambnega proračuna. Dvig sedanje obremenitve našega gospodarstva brez temeljite reforme obrambnega sistema itak ne bi občutno izboljšal obrambne sposobnosti RS.

To velja tudi za projekt nabave nove oborožitve SV z dodatnimi novimi 96 nemškimi oklepniki. Z njimi naj bi oblikovali dve bataljonski skupini, ne da bi v njihovo sestavo kot bojna sredstva vključili že nabavljenih oklepnikov. Vrednost tega projekta pa je ocenjena na 1,2 milijarde evrov. Predvideni slovenski vložek dveh od predvidevanih 30 Natovih bataljonskih skupin v Evropi je poleg tega izrazito nesorazmeren z relativno demografsko in gospodarsko težo Slovenije znotraj NATO. Zato je bilo neodgovorno s strani naših predstavnikov v NATO soglašati s tako politično obveznostjo brez strokovno dokazane obrambne potrebe in brez zagotovljenih znatnih proračunskih sredstev v naslednjih letih.

NATO ni Varšavski pakt, v katerem je nekoč veljala omejena suverenost vseh, razen največje članice zavezništva. In Slovenija ni nikoli pripadala Varšavskemu paktu. NATO tudi ni naddržavna integracija in z vstopom v zavezništvo se Slovenija ni odrekla svoji suverenosti, tudi pri vodenju svoje zunanje in varnostne politike. ZDA, pobudnica nalaganja vsem članicam NATO obveznosti najmanj dvoodstotne obremenitve njihovih gospodarstev z obrambnimi stroški, so pred kratkim vpeljale zoper Kanado in evropske hkratne članice EU in NATO dodatne carine na uvoz jekla in aluminija z obrazložitvijo, da njihove industrije ogrožajo varnost ZDA. S svojim lastnim ravnanjem, z odpovedjo med predsedovanjem Donaldu Trumpu več meddržavnih sporazumov in dogovorov so ZDA nazorno pokazale, da je povsem možno odstopati od celo podpisanih meddržavnih pogodb in sporazumov, da političnih dogovorov in obljub sploh ne omenjamo. Povsem enako lahko v interesu naše države ravna tudi nova slovenska vlada.

10. ZAHTEVA:

DRUŽBENA ODGOVORNOST DO ZGODOVINE IN KULTURE

Družbena odgovornost sedanjih rodov do zgodovine terja, da se upravljanje družbe očisti konstruktov postresničnosti, kot so psevdo znanosti, alternativna medicina, zanemarjanje okoljske problematike, strašenje pred genetskimi raziskavami in poskusi, zavračanje evolucionizma, odtegotanje človekovih pravic migrantom, prekomerno naraščanje socialnih razlik itd. Kadarkoli v zgodovini je politika tovrstne pojave vgradila v svojo doktrino in delovanja, je družba doživljala padce in katastrofe, kot so bile vojne in naravne nesreče. Politična moč mora temeljiti na znanstveno preverjenih resnicah in/ali zgodovinsko potrjenih civilizacijskih izkušnjah in se ne sme sama brez te podlage proglašati za resnico. Politika se mora vrniti k temeljem racionalizma, resnici in objektivni stvarnosti ter opustiti populizem kot instrument uresničevanja svojih ozkih in kratkoročnih interesov. V snovanje družbeno inovativnih rešitev razvojnega prodora moramo vključiti slovensko znanost, predvsem akademije, univerze, visokošolske zavode, raziskovalne in svetovalne združbe ter široko razvejano in družbeno vplivno civilno družbo in ne le oblastne in strankarske strukture.

Družbena odgovornost do kulture izhaja iz spoznanja, da je identiteta Slovencev predvsem kulturna. Zato je prvovrstna odgovornost politike, da s primernimi finančnimi vlaganji in zakonsko zaščito zagotavlja ohranjanje in razvoj slovenskega jezika, kulture in umetnosti.

Družbeno neodgovorna postresničnostna politika

dr. Ivan Svetlik

Za nami so parlamentarne volitve. Po nekaterih kazalnikih sodeč so se pretendenti za oblast izdatneje kot doslej posluževali novih prijemov političnega boja, ki so podobni postresničnostnim, uporabljenim v zadnjih predsedniških volitvah v ZDA in na referendumu o brexitu. Minister Erjavec je tekmoval s predsednikom Pahorjem za vidnost na Instagramu. Na Facebooku, Twiterju in drugih elektronskih medijih teče ideološko napet boj za sledilce in všečkarje. Vključile so se agencije za politični marketing. Konec koncev pa tudi vedenje volilnega telesa Slovenije kaže na vedno novo iskanje mesije v podobi novega obraza, ki naj bi čudežno rešil probleme volivcev, ne da bi jih potiskal iz stanja ugodja in dnevne rutine. V čem je srž problema?

Oxfordski slovarji opredeljujejo postresničnost (PR) kot okoliščino, v kateri imajo objektivna dejstva manjši vpliv na javno mnenje kot sklicivanje na čustva in osebna prepričanja (Oxford dictionaries, 2017). V političnih kampanjah pa se PR dodatno kaže kot ponavljanje lažnih trditev kljub temu, da so jih mediji ali neodvisni strokovnjaki prepoznali kot neresnične (Wikipedia, 2017).

Razlogov za razraščanje PR je mnogo: neustrezna izobrazba prebivalstva, preobremenjenost državljanov s skrbjo za preživetje v kompleksnih družbenih razmerah, neustrezen odziv socialnih institucij, na primer dolge čakalne vrste v zdravstvu, kratek kolektivni spomin, na primer na drugo svetovno vojno ali nedavne vojne na Balkanu, zlorabe v znanosti in podobno. Posebno odgovornost pri tem imajo družboslovne znanosti, kot sta psihologija in komunikacijska znanost. Ne le da premalo osveščajo študente in javnost, temveč ponujajo tudi številna orodja za manipulacijo z zavestjo, čustvi in vedenjem posameznikov. Tržno komuniciranje ne ponuja več proizvodov in storitev, temveč lepoto, seks, moč, ugodje, srečo, pustolovščine. Politično komuniciranje ne ponuja programov, ki temeljijo na civilizacijskih pridobitvah in so usmerjeni k blagostanju vseh ljudi tega planeta, temveč ponuja nacionalizme, populizem, strah pred imigranti in teroristi, ksenofobijo.

Nekateri avtorji (Harsin, 2015; Drezner, 2016; Suiter, 2016) pripisujejo širjenje PR predvsem novemu položaju tradicionalnih

medijev in pojavu novih. Zlasti v socialnih medijih ni več algoritmov za ločevanje med dejstvi, fikcijo in lažmi. Resnica se meri s številom ogledov, sledilcev in všečkov in ne z znanstveno preverjenimi dejstvi. Zato postresničnostna politična debata obstoječih pristranosti v medijih ne postavlja pod vprašaj, temveč jih krepi. Krepi tiste informacije in prepričanja, s katerimi ljudje soglašajo. Zaradi konkurence novih medijev pa njihove standarde prevzemajo tudi tradicionalni.

Novo vedenje PR politike ima bogato družbeno podlago in je razširjeno med ljudmi bolj, kot si običajno predstavljamo. Tu je tako imenovana alternativna medicina, za katero Američani porabijo več kot 30 milijard dolarjev letno. Njeno raziskovanje je z več milijardami dolarjev financirala ameriška vlada. Ugotovili so, da ima alternativna medicina le neznatno večje učinke od placeba (NBC News, 2009; Brown, 2009). Koliko porabimo za tovrstne preparate in storitve Slovenci, ni znano. Predpostavljamo, da bi s temi sredstvi lahko naše zdravstvo odlično delovalo, če bi jih dali v zdravstveno blagajno. Znano pa je, da se zaradi nasedanja prepričanjem, ki nasprotujejo uradni medicini, ponovno tudi pri nas pojavljajo že izkoreninjene nalezljive bolezni. Italijani so zato nedavno uzakonili obvezno cepljenje otrok.

Na stotine knjig in člankov je postreglo z znanstvenimi dokazi o škodljivih posledicah segrevanja ozračja in vzrokih zanje. Zaradi njih se širijo suše, topi polarni led, utapljajo oceanski otoki, izumirajo živalske vrste, pojavljajo orkani, poplave in zemeljski plazovi (Wikipedia, 2017a; MacMilan, 2016; Selin, 2017; Sachs, 2015; Paris Climate Deal, 2015). Pa vendar nekateri vplivni ljudje, kot je predsednik Trump, mirno izstopijo iz mednarodnega sporazuma o zmanjševanju segrevanja ozračja in spodbujajo porabo energentov, ki imajo nasprotno učinke. Da ne omenjamo, kako težko se nam je odreči zasebnim prevozom z avtomobili, ki pomembno prispevajo k topli gredi.

Kdovekdo je sprožil kampanjo proti genskim raziskavam in genskemu inženiringu, ki dajeta upanje za odpravo lakote milijonov prebivalcev planeta in za ozdravitev številnih danes neozdravljivih bolezni. Strah pred tem, da bi znanstveniki delali nekaj, kar narava počne že od samega nastanka, je segel do odločevalcev EU, ki so prepovedali kloniranje. Marketing in prodaja v stilu 'hrana brez GSO' pa cvetita. Nobelov nagradjenec Sir Richard Roberts (2015) to početje imenuje zločin proti človeštvu.

Charles Darwin je že pred več kot 150 leti objavil svoje izsledke o izvoru vrst (Darwin, 1859). Fiziki so prodrli v prostranstva vesolja ter v notranji svet atomov in odkrili bozon. Pa vendar za učenjem o stvarjenju sveta in človeka v sedmih dnevih in za teorijo inteligentnega načrta stojijo ne le cerkve, temveč mnogokje tudi uradna politika (Laats and Siegel, 2016). Kjer ga še ni, si kreacionistični nauk prizadevajo vključiti v uradne šolske kurikule, v Turčiji pa so evolucijsko teorijo iz njega že odstranili.

Zgodovinska izkušnja nas uči, znanost pa dokazuje (Piketty, 2014; Milanović, 2016), da so velike socialne razlike botrovale socialnim katastrofam, kot so bile svetovni vojni, ruska revolucija in velika gospodarska kriza v prvi polovici prejšnjega stoletja. Socialna neenakost je ponovno dosegla primerljivo raven iz tistega časa. Srednji in delavski razred razvitih držav sta v brezperspektivni stagnaciji že več desetletji. Začela sta podpirati nedemokratske politične sile in voliti populistične in nacionalistične režime. Vendar se svet vplivnih politikov, lastnikov in menedžerjev v pretežni meri s tem ne obremenjuje. Le začudeno se sprašujejo, na primer na varnostni konferenci v Muenchnu, zakaj se varnostne razmere v svetu hitro slabšajo, ne da bi si priznali, da so sami največji del problema.

Izkušnja z gospodarsko krizo iz leta 2008 je pokazala, da jo je v največji meri povzročil finančni sektor s svojimi izvedenimi finančnimi instrumenti (Kay, 2009). Namesto, da bi države odločno ukrepale, smo dobili nov instrument v obliki kripto valut, ki so predvsem še ena od oblik mamljenja prebivalstva k vlaganju, ki bodo na koncu večinoma pristala v rokah peščice najbogatejših.

Navedeni primeri ne govorijo proti temu, da ima vsak posameznik pravico imeti svoje osebno prepričanje in v skladu z njim tudi ravnati. To je temeljna človekova pravica. Toda ne kaže enačiti ravnanj običajnih državljanov z ravnanji državljanov, ki jim je dodeljena velika družbena moč. Če umre nekdo, ki se noče zdraviti skladno z doktrino uradne medicine, je to njegov problem in njegova odgovornost. Če pa ljudje umirajo zaradi dolgih čakalnih vrst ali premajhne precepljenosti proti nalezljivim boleznim, zaradi naravnih nesreč in onesnaženega okolja, zaradi preprečevanja razvoja novih zdravil in hrane, če ostajajo o teh vprašanjih premalo osveščeni ali če postanejo žrtve neustrezne socialne organizacije, so za to odgovorni nosilci družbene moči. Danes so to v prvi vrsti politiki, veliki kapitalski lastniki in menedžerji. Ne gre izvzeti niti voditeljev najmočnejših sindikatov in profesionalnih organizacij.

Ključno vprašanje je, ali nosilce družbene moči pri odločitvah vodita resnica ali pa postresnica oziroma laž. Resnica je nekaj, kar ustreza dejstvu in stvarnosti (Merriam-Webster, 2017). V mnogo primerih je izkustveno prepoznavna in ljudje sami ugotovijo, ali jim politika ali menedžment lažeta. O tem, kaj je resnično, presoja znanost. Ostaja pa veliko primerov, kjer resnica ni izkustveno razvidna in o katerih tudi znanost nima nedvomnih odgovorov. Gre za pojave z veliko vsebnostjo ideologije, vere, vrednot in interesov. Za take primere, ko ima vsak svoj prav, je v izogib ponavljanju katastrofalnih konfliktov sodobna civilizacija razvila posebne mehanizme 'določanja resnice' s pomočjo demokratičnega odločanja, zakonodaje, sodišč, mednarodnih organizacij ter mednarodnih sporazumov o človekovih pravicah, mednarodni trgovini, zdravstvenih standardih in standardih dela, varovanju okolja in podobno, kar lahko štejemo med posebne zgodovinske oziroma civilizacijske dosežke.

Točka preizkusa politike in drugih nosilcev moči je pripravljenost ljudem predstaviti dejstva takšna, kot v resnici so, in pri sprejemanju odločitev izhajati iz znanstveno preverjenih spoznanj ter zgodovinskih in civilizacijskih pridobitev. Preseči morajo utvaro, da resnico določa njihova moč. Izogniti se morajo skušnjavi ohranjati svoje položaje z lažmi in z manipulacijo s čustvi in podzavestjo ljudi, ki jih vodijo. Politični in gospodarski voditelji namreč niso na odgovornih položajih zato, da bi neposredno preslikavali želje ljudi, temveč zato, da bi jim omogočili uresničitev tistih ciljev, ki jih vsak zase kot posameznik ne more in da bi jim kazali pot naprej.

Prosvetljeni absolutisti izpred 300 let, kot so bili Katarina druga v Rusiji, Marija Terezija in Jožef drugi v Avstriji ter Friderik drugi v Prusiji, so lahko zgled mnogim današnjim politikom. Ti so za dvorne svetovalce izbirali filozofe in znanstvenike, kot so bili Voltaire, Diderot, Rousseau, Hume, Smith in Kant. Ideje, ki so jih udejanjali s svojimi odločitvami, so odločilno prispevale k razvoju modernih družb: k razvoju znanosti in obveznega izobraževanja, razvoju tržnega gospodarstva in politične demokracije, h tehnološki in industrijski revoluciji, vzpostavitvi nacionalne države ipd. Svoje odločitve so utemeljevali na razumu in ugotovitvah znanosti tistega časa, današnji voditelji pa se nagibajo k štetju števila všečkov na Facebooku.

Sklenemo lahko, da je družba sestavljena iz posameznikov, ki niso zgolj razumska, temveč tudi čustvena bitja (Turner, 2009) in je njihovo ravnanje pogosto tudi nezavedno (McLeod, 2015). Tak je

resnični svet, v katerem živimo. S postresničnim svetom pa imamo opravka, ko ljudje z družbeno močjo vplivajo na državljane, zaposlene in člane drugih organizacij z neresnicami in polresnicami, izrabljajoč njihovo podzavest in čustva ter jim prikazujejo stvari kot resnične, čeprav nimajo razumske, znanstvene ali zgodovinsko civilizacijske podlage. Tako nastaja postresničnostna paradigma, ki prekinja s tradicijo razsvetljenstva in racionalizma (Zafirovski, 2010; Gay, 1995). Morda je nastopil čas, ko se bo treba zavzeti za neoracionalizem in za novo razsvetljenje.

Zaključek

Kot družbeno odgovorne lahko prepoznamo tiste politične stranke in tiste voditelje, ki svoje programe in odločitve utemeljujejo na razumu, znanstveno preverjenih dejstvih in zgodovinsko-civilizacijskih pridobitvah. Neodgovorni pa so tisti voditelji, ki za pridobitev družbene moči ne izbirajo sredstev. V tem pogledu je skrajno neodgovorno oživljanje obrazca izpred osemdeset let: Najprej Židje in Cigani, potem bolni in Slovani. Ko se socialne frustracije domačega prebivalstva fiksirajo na omenjene skupine 'krivcev', je dana prosta pot domači diktaturi in vojniam. Sodobni obrazec je le za nianso drugačen: Najprej migranti, potem muslimani, črnci in ostali 'tujci'. Fiksacija frustracij prebivalstva na omenjene skupine je že ustoličila Trumpa, Orbana, Kačinskega, Kurza in italijanske nacionaliste. Samo sprašujemo se lahko kdo bo naslednji. Bojmo se tega procesa in bojimo se proti njemu.

Viri in literatura

- Brown, D. (2009): "Scientists Speak out Against Federal Funds for Research on Alternative Medicine", available at: <http://www.washingtonpost.com/wp/dyn/content/article/2009/03/16/AR2009031602139.html> (accessed 8 November 2017).
- Darwin, C. (1859): *On the origin of Species*. London: John Murray.
- Drezner, W. D. (2016): "Why the post-truth political era might be around for a while". Available at: <https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2016/06/16/shy-the-post-truth-political-era-might-be-around-for-a-while/> (accessed 18 November 2017).
- Gay, P. (1995): *The Enlightenment, The Rise of Modern Paganism*. New York: Knopf.

- Harsin, J. (2015): "Regimes of Posttruth, Postpolitics, and Attention Economies". *Communication, Culture & Critique*, Vol. 2 No. 8 pp. 327-333.
- Kay, J. (2009): *The long and the short of it. A guide to finance and investment for normally intelligent people who aren't in the industry.* London: The Erasmus Press.
- Laats, A. and Siegel, H. (2016): *Teaching Evolution in a Creation Nation.* Chicago: University of Chicago Press.
- MacMillan, A. (2016): "Global Warming 101". Available at: https://www.nrdc.org/stories/global-warming_101 (accessed 6 September 2017).
- McLeod, S. (2015): *Unconscious Mind. Simply Psychology.* available at: <http://www.simplypsychology.org/unconscious-mind.htm> (accessed 17 November 2017).
- Merriam-Webster Dictionary (2017). "Truth", available at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/truth?src=search-dict-hed> (accessed 15 November 2017).
- Milanovic, B. (2016): *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalisation.* Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- NBC News (2009): \$34 billion spent yearly on alternative medicine. Available at: www.nbcnews.com/id/32219873/ns/health-alternative_medicine/t/billion-spent-yearly-alternative-medicine/#.WliGvqinHct (accessed 12 January 2018).
- Oxford dictionaries (2017): *Word of the Year.* Available at: <https://www.en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> (accessed 7 November 2017).
- Paris Climate Deal: key points at a glance (2015). Available at: web.archive.org/web/20151213005658/http://www.theguardian.com/environment/2015/dec/12/paris-climate-deal-key-points (accessed 10 November 2017).
- Piketty, T. (2014): *Capital in the Twenty-First Century* (translated by Arthur Goldhammer), Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Roberts, J. R. (2015): *A Crime Against Humanity*, Unpublished Manuscript, Speech given on the occasion of the honorary PhD award by the University of Ljubljana, July 2015.
- Sachs, J.D. (2015): *The Age of Sustainable Development.* New York: Columbia University Press.
- Selin, H. (2017): *Global Warming.* Available at: <https://www.britannica.com/print/article/235402> (accessed 6 September 2017).

- Suiter, J. (2016): Post-truth Politics. *Political Insight*, Vol. 7 No. 3, pp. 25-27.
- Turner, H. J. (2009): The Sociology of Emotions. *Emotion Review*, Vol. 1 No. 4, pp. 340 – 354, Sage.
- Wikipedia (2017): Post-truth. Available at: http://www.en.wikipedia.org/wiki/Post-truth_politics (accessed 7 November 2017).
- Wikipedia (2017a): Global Warming. Available at: http://www.en.wikipedia.org/wiki/Global_warming (accessed 10 November 2017).
- Zafirovski, M. (2010): *The Enlightenment and its Effects on Modern Society*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.

Odgovornost za zgodovino: iz preteklosti v prihodnost

dr. Niko Toš¹

Vrednotenje socializma – kapitalizma ter partizanstva – domobranstva skozi čas tranzicije in po njem

Ko sem sprejel vabilo organizatorjev posveta o družbeni odgovornosti² kot nadomestni govorec, mi je bila ponujena tema »Družbena odgovornost do zgodovine«. Po krajšem uvodnem razmišljanju se bom teme lotil kot sociolog – empirik.

Uvodno razmišljanje

V bistvu je odgovornost do zgodovine odgovornost sedanjih rodov in nosilcev družbenega, kulturnega in političnega sistema, ki se izraža v sposobnosti kritične razpoznavne pomembnih potekov, sil in dogodkov iz preteklosti, njihovo vrednotenje ter sprejemanje kot dela prevladujoče kulture in vrednot ter njihovo vgrajevanje v usmerjanje prihodnosti. Ljudje kot posamezniki in skozi institucije razvijajo svojo družbenost skozi vrednote, postavke, zapovedi, pravila, zakone ter z njihovim upoštevanjem, torej z odgovornostjo. Odgovornost do zgodovine v najširšem smislu zajema odgovornost do človeštva, do vseh živih bitij, do ohranjanja naravnega okolja, do družbenega razvoja, svobode, miru in demokracije itd. Človek, ki prevzema odgovornost – do zgodovine – se ne omejuje zgolj na samega sebe, temveč na soljudi in ustanove v svojem okolju. Po svojem bistvu je neizogiben del narave in hkrati neizogiben člen človeške družbe – in kot tak, v mejah svojih sposobnosti in zmožnosti,

¹ Niko.Toš@fdv.uni-lj.si
Več o avtorju na strani 299.

² »Deset zahtev za družbeno odgovornost«, posvet Gibanja za družbeno odgovornost in Državnega sveta RS, Ljubljana, 1. 2. 2018.

soodgovoren za naravo in zgodovino družbe. Seveda ta odgovornost še posebej velja za ljudi v izpostavljenih vlogah v družbenem sistemu in okolju, za umetnike, znanstvenike, filozofe, sodnike, politike, državnike itd. To velja tudi za odgovornost, ki se »nalaga« na družbene ustanove, institucije v političnem (moč), gospodarskem (kapital), religijskem (zapovedi, verovanja), kulturnem in družbenem sistemu.

Odgovornost ima vselej svojega nosilca, subjekt. Ta je za svoja ravnanja lahko nagrajen, obsojen, kaznovan, pač glede na dejanje, okolje in vrednote, na osnovi katerih je sankcioniran. Odgovornosti za posledice, ki jih povzročajo človeške ustanove, na primer: idejna gibanja (nacizem), države (v interesnih in vojaških spopadih), meddržavne in mednarodne povezave (npr. sile osi), mednarodne organizacije ipd. pred zgodovino oziroma odgovornost za preteklost, je opredeljena z monumenci civilizacijskega razvoja, kot so npr. Magna carta, gesla francoske revolucije, Komunistični manifest, ruska revolucija, Splošna deklaracija o človekovih pravicah itd. Šele obračun z grozodejstvi nacizma in fašizma po drugi svetovni vojni (nürenberški procesi) je sprožil (H. Arendt, O individualni odgovornosti v nacizmu) vprašanje o individualizaciji odgovornosti za sistemske zločine zoper človeštvo in človečnost – in hkrati presojo o pomenu priznanja odgovornosti družbenih skupnosti, znotraj katerih so se ta zločinstva porajala.³ Človečnost vzrašča iz odgovornosti za pretekla ravnanja. Subjekti so torej posamezniki v družbenem sistemu, v katerem živijo, in tudi družbene ustanove in skupnosti, katerih delovanje je podrejeno pravilom mednarodnega prava – in seveda moralnim načelom, ki dosegajo in kot nekakšen obok prekrivajo in osmišljajo vse oblike odgovornosti, še posebej odgovornost pred zgodovino, zaradi bodočnosti.

Šele v zadnjih desetletjih se poleg odgovornosti za pretekla ravnanja razvija koncept odgovornosti za bodočnost, ko bolj ali manj razpoznavni subjekti prevzemajo (pred zgodovino) odgovornost za preprečitev škod, ki nastajajo kot posledica uvajanja novih oblik tehnologije, informatizacije, globalizacije in razkrajanja vseh predhodnih ravni družbenosti, kot so presežno učinkovanje kapitala in

³ To odgovornost ponazarja izjava A. Merkel, kanclerke ZRN ob obisku izraelskemu Knesetu: »Globoko sem prepričana, da le če Nemci vedno znova priznavamo svojo odgovornost za moralno katastrofo v nemški zgodovini, lahko oblikujemo človečno prihodnost.«

finančnih mrež, popolna globalizacija materialnih virov, marginalizacija človeka – delavca itd.

Zavest o odgovornosti za preprečitev škod (brezbrižnost in podcenjevanje škodljivih posledic), neodgovornih ravnanj družbenih elit na ekološkem, ekonomskem, finančnem in socialnem področju se postopoma oblikuje in izraža v lokalnih in globaliziranih gibanjih in uporih.

Vse bolj jasno se oblikuje zavest o tem, da so sodobne družbe, njihove ustanove in znanstveniki odgovorni, če ne preprečijo škode, ki nastajajo kot posledica takšnega razvoja. Ali je, in v čem je razlika med dejstvi, kot so: naraščanje količin plastike, ki preplavlja svetovne oceane; kopičenje kapitala v rokah še manjšega števila posameznikov in hkratno naraščanje pojavov družbene revščine; vse večja klimatska obremenitev kontinentov; razraščanje politično in ekonomsko motiviranih spopadov in vojn, z najsodobnejšimi napravami za »brezosebno« uničevanje množic ljudi; upadanje števila demokratičnih sistemov v svetu; prodiranje nacionalizma, rasizma in diskriminacij v podstat demokratičnih sistemov – tudi v Evropi; naraščanje avtoritarnih prvin v formalno demokratičnih sistemih itd. Ti pojavi so očitni, nosilci odgovornosti in so bolj ali manj razpoznavni, vrednote, pravila na nacionalni in mednarodni ravni so bolj ali manj izoblikovana – možnosti obvladovanja teh potekov pa so omejene.

Empirični pristop k družbeni odgovornosti

Seveda ni moj namen, da bi v tem prispevku ostal na tej odmaknjeni, retro-perspektivni ravni obravnave družbene odgovornosti. Iz obsežnega empiričnega gradiva, ki ga ponuja program SJM 1994–2018, ki deloma obsega tudi problematiko družbene odgovornosti in tudi vidike zgodovinske odgovornosti, se v nadaljnji obravnavi omejujem na prikaz in analizo sprejemanja vrednot v času družbenega prehoda in po njem, oprta na dva vrednotna pojmovna para: **socializem – kapitalizem**, **partizanstvo – domobranstvo**.⁴ Oba pojmovna para

⁴ Oba pojmovna para sta izvzeta iz širše operacionalizacije raziskovanja vrednot, ki jo je skupina SJM (P. Klinar, B. Markič, C. Trampuž, Z. Mlinar, Z. Roter, N. Toš) uvedla v redni program SJM v začetku 90. na iniciativo V. Miheljaka.

ponazarjata pomembne vidike novejše slovenske socialne, kulturne in politične zgodovine.

Tako smo Slovenci v času druge svetovne vojne svoje narodno bistvo izrazili kot upor zoper okupacijo in hkrati kot težnjo za socialno pravičnejšo družbo. V jedru upora so bila libertarna, narodnokulturna gibanja in komunisti. Tem težnjam nasprotne, konservativne sile, sile prilagoditve in klerikalne sile so kot kolaborantke vstopile v spopad – ne z okupatorji, temveč s silami narodnoosvobodilnega upora. To razdeljenost pojmovno ponazarja dihotomija: partizani/domobranci.

Drugi izbran vidik se opira na pojmovni par socializem/kapitalizem. Gre za dve različni, nasprotujoči in izključujoči si konceptiji reguliranja družbenega življenja, še posebej v ekonomskih in političnih razsežijah dveh sistemov. Slovenci smo skoraj pol stoletja živeli v sistemu samoupravnega socializma. Sprejemali in odklanjali smo idejo (socializacija) in doživljali prakso realnega (samoupravnega) socializma. Od osamosvojitve dalje živimo v razmerah, ki jih označuje socialno-tržni sistem, politični pluralizem in demokratična institucionalizacija, povzeta po razvitih kapitalističnih državah. Spoznavamo torej idejo in doživljamo prakso – slovensko varianto – kapitalizma. Na osnovi dostopnih empiričnih podatkov lahko spoznavamo vrednotenja, razumevanja teh dveh pojmovnih parov ter vidike, ki ta vrednotenja pojasnjujejo.

In kako je obravnava obeh pojmovnih parov povezana z vprašanjem o družbeni, zgodovinski odgovornosti, o odgovornosti za bodočnost? Ali je razkritje, da med najmlajšimi narašča pozitivno razumevanje domobranstva zadostna spodbuda za terjanje (družbene) odgovornosti in preprečevanje neugodnih posledic takega poteka politične socializacije za demokratični razvoj slovenske družbe? In še: Ali je v naraščajočem pozitivnem vrednotenju socializma izraženo napotilo načrtovalcem družbenega razvoja, da v največji možni meri ohranjajo in razvijajo prvine socialne države in demokratičnega režima?

1. Vrednotenja in pojmovanja socializma (S) in kapitalizma (K) med Slovenci - v obdobju 1991–2015⁵

Naraščajoča kriza kapitalizma (K) je ponovno zbudila zanimanje za socializem (S) in za primerjavo med njima. Številne družboslovce zanima predvsem to, ali bo kapitalizem deležen podobne implozije, kot jo je doživel socializem (Barnes in Simon, 1998), ali pa se bo obdržal zaradi svoje pregovorne prilagodljivosti. Nas, v Sloveniji, še posebej zanima razmerje med K in S zaradi tega, ker smo na svoji koži občutili in čutimo pravo naravo enega in drugega sistema in smo zaradi tega kompetentni ocenjevalci obeh režimov. S teoretičnega vidika nas zanima predvsem, ali se oba stapljata ('efekt fuzije'), ali pa K v celoti spodrine S ('efekt kontrasta'; Germani, 1965). Efekt fuzije je bolj verjeten, kadar sta oba sistema (ali pa vsaj eden od njiju) manj izdelana, efekt kontrasta pa je bolj verjeten, kadar gre za soočenje izdelanih in v družbi zakoreninjenih sistemov.

V tem delu prispevka obravnavamo pozitivna oziroma negativna stališča respondentov do S in do K ter njihovo vrednotenje ekonomskih, socialnih in moralnih značilnosti teh dveh režimov. Raziskujemo tudi kako respondenti⁶ ocenjujejo značilnosti obeh sistemov, njune prednosti in slabosti ter njuno združljivost.

Vrednotenja pojmov socializem/kapitalizem

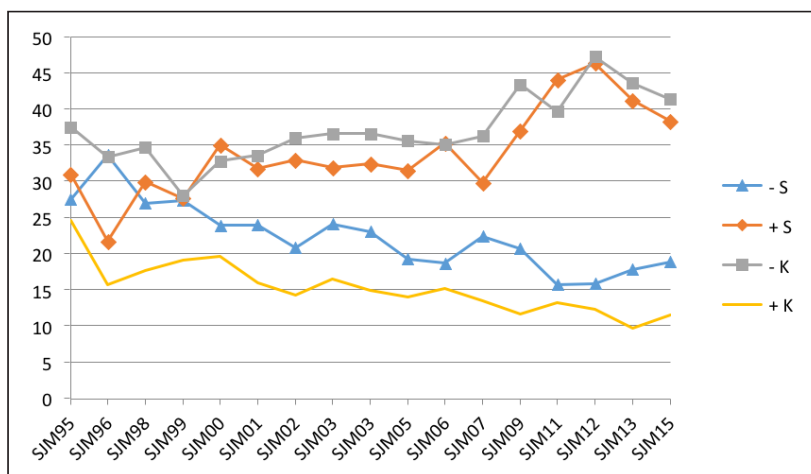
Razmerje med K in S smo merili na ideativni in ne na empirični ravni. Dalje, K in S smo merili kot vrednotna sindroma, se pravi na ravni vrednotne orientacije prebivalstva in ne na ravni danega političnega režima. Takšno izbiro nam ne narekuje samo ekonomija raziskave, ampak predvsem visoka verjetnost, da bo K doživel podobno implozijo, kot jo je pred dvema desetletjema doživel S, saj

⁵ Poglavje o vrednotenju socializma in kapitalizma med Slovenci povzema, razširi in aktualizira analizo V. Rusa in N. Toša: Vrednotna orientacija v Sloveniji v prelomu tisočletja; v: Štih, P. (ured.): 20 let slovenske državnosti, gradivo iz posvetovanja SAZU, 16. 12. 2001, 2013, str. 106-145.

⁶ Pojem respondent izhaja iz dejstva, da so v podlagi analize raziskave SJM grajene na vzorčni osnovi, standardiziranem vprašalniku in osebnem intervjuju.

je znano, da je glavni povzročitelj implozij anomija oziroma razkroj dominantnega vrednotnega sistema.

Graf 1: Stališča (odnos) do pojmov socializem (S) in kapitalizem (K); prikaz deležev negativnih (1+2= -) oziroma pozitivnih (4+5= +) stališč, merjenih s petstopenjsko lestvico, v raziskavah SJM v obdobju 1994–2015

Vir: Toš, N., Vrednote v prehodu II. – XI., CJMMK, FDV, Univerza v Ljubljani.

Vrednotenje K in S: rezultati meritev 1995–2015. V grafu 1 navajamo rezultate meritev vrednotenja K in S⁷. Iz grafa 1 je razvidno, da ima največ vprašanih v celotnem obdobju dvajsetih let do socializma pozitiven odnos⁸. Če upoštevamo, da gre za tranzicijsko razdobje prehoda iz državnega partijskega socializma v liberalni tržni kapitalizem oziroma za prehod iz socializma v kapitalizem, potem je več kot nenavadno, da ostaja odnos respondentov do socializma bolj ali manj nespremenjen. Še bolj presenetljivo pa je, da v času izrinjanja socialističnega režima pozitiven odnos do socializma značilno narašča⁹.

⁷ Respondenti so odgovarjali na vprašanje: Kakšen je vaš odnos do socializma/kapitalizma? Merjenje je potekalo na osnovi petstopenjske Lickertove lestvice, pri čemer vrednost 1 označuje zelo negativen odnos, vrednost 5 pa zelo pozitiven odnos.

⁸ Kot izjemi izstopa meritev v letu 1996, ko je delež negativnih vrednotenj S (33,7) bistveno višji od deleža pozitivnih vrednotenj (21,0).

⁹ Vrh doseže leta 2011, ko S pozitivno vrednoti 44 % in negativno le 15,7 % respondentov, kar je zelo verjetno povezano z vrhom finančne krize v Sloveniji.

Stališča respondentov do S in do K, prikazana v grafu 1, nam nudijo zrcalno sliko. V vsem obdobju od 1995 do 2015 prevladujejo pozitivna vrednotenja S in negativna vrednotenja K. V celotnem dvajsetletnem obdobju torej prevladuje delež negativnih ocen kapitalizma: razmerje med pozitivnim in negativnim vrednotenjem S in K se je v opazovanem obdobju izrazito spremenilo. Pri vrednotenju S se to pokaže v izrazitem povečanju deleža pozitivnih ocen in zmanjševanju deleža negativnih ocen; v vrednotenju K se pokaže v postopnem upadanju deleža pozitivnih ocen (1995: 24,6 %; 2011: 12,2 %) ob bolj ali manj konstantnem, a visokem deležu negativnih ocen (1995: 37,5 %; 2015: 41,9 %; iz povprečij izstopa leto 2009: 43,4 %¹⁰).

Prevladujoč negativni odnos respondentov do K in pozitivni do S pomeni pravzaprav trajno prisoten konflikt med vrednotno usmerjenostjo civilne družbe, ki je pro-socialistična in institucionalno strukturo, ki je pro-kapitalistična. Takšen konflikt seveda ni nujno negativen. Če se vzdržuje in razrešuje znotraj obstoječih institucionalnih struktur, daje le-tem legitimnost in razvojne pospeške. Če pa se tovrstni konflikti dogajajo zunaj institucionalnih struktur, generirajo blokado družbe (*societe bloque*, Crosier, 1963) in entropijo institucionalizirane prakse. Takšna razmerja med državo in civilno družbo so značilna predvsem za manj razvite demokracije. V njih entitete civilne družbe bolj pogosto delujejo izven institucionaliziranih struktur države in proti njim (Clastres, 1977 in Hendriks, 2006) kot znotraj njih.

Podatki iz grafa 1 nam povedo, da je S kot vrednotni sistem ves čas tranzicije močno prisoten in ne glede na zelo različne faze razvoja povsem dominanten. Kar zadeva Slovenijo, lahko potemtakem rečemo, da socializem kot vrednotni sindrom ne oživlja, vendar sploh ni oslabil.

Podobne rezultate so dobili tudi nemški raziskovalci, ki so analizirali razmere v deželah bivše Vzhodne Nemčije. Ker so menili, da gre za očiten paradoks med dejavno podporo prebivalstva pri rušenju starega sistema, niso mogli racionalno pojasniti, kako je mogoče, da ta ne sovpada z negativnim odnosom do socializma. Dodatne antropološke analize, ki so temeljile na globinskih intervjujih

¹⁰ Kasnejše meritve, opravljene v letu 2013, pokažejo, da se odnos do K ostri, negativno vrednotenje K doseže vrh (43,6) in pozitivno vrednotenje dno (9,6).

respondentov, pa so privedle do naslednjih ugotovitev (Straughen, Brooke, 2009):

- neodvisen in stabilen pozitiven odnos do socializma se ne nanaša na realsocialistično prakso bivšega režima, ampak na idealni tip socializma, ki se v praksi ni uresničil;
- številni respondenti doživljajo socializem kot del svoje osebne zgodovine, zato je ne morejo v celoti razvrednotiti;
- številnim respondentom je tranzicija prinesla več slabega kot dobrega, zato je razumljivo, da imajo do kapitalizma bolj negativen odnos kot do socializma.

Zdi se, da se podobna kontaminacija med ideali in stvarnostjo pojavlja tudi v drugih postsocialističnih državah, kjer obstaja velik razkorak med institucionalizirano normativno strukturo in empiričnimi procesi upravljanja. In to velja tudi za Slovenijo.

Omenjena kontaminacija je dokaj verjetno tudi vzrok za relativno visok delež neopredeljenih respondentov do K in S. Neopredeljenost je namreč pogosto posledica nezadostne informiranosti respondentov ali pomanjkanja osebnega izkustva, kar pa v našem primeru ne pride v poštev.

Poleg omenjenih virov relativno visoke neopredeljenosti respondentov do socializma in kapitalizma bi morali upoštevati tudi mednarodne statusne spremembe, ki ne vplivajo samo na mednarodne poslovne in politične odnose v postsocialističnih državah, ampak tudi na statusne spremembe med socialnimi skupinami znotraj teh držav. Te se dogajajo tako rekoč nevidno in potekajo vzporedno s tranzicijskimi procesi. Gre za vse bolj obsežno kolonizacijo postsocialističnih gospodarstev, ki se postopoma širi tudi na druga področja družbenega dogajanja. Vse bolj očitno je, da so ti vzporedni procesi kolonizacije po svoji naravi ireverzibilni in imajo zaradi tega za številne družboslovce večjo težo kot tranzicijski procesi prehoda iz socializma v kapitalizem. Svojevrstna kolonizacija označuje tudi procese notranjega prestrukturiranja bivših socialističnih družb – in glede na izhodišča (samoupravljanje) še posebej slovenske. To se izraža v izrinjanju in diskriminaciji delavstva ter velikih skupin srednjega sloja; izraža se tudi v otežkočenem in omejenem vstopanju mladih v polje dela in njihovi prekarizaciji.

Socio-demografska analiza stališč do S in K (SJM 2011). Zgoraj obravnavana stališča respondentov do K in S smo skušali vsaj de-

loma pojasniti z izbranimi socio-demografskimi spremenljivkami¹¹. To seveda pomeni, da te spremenljivke obravnavamo kot pogojno neodvisne prediktorje, stališča respondentov pa kot odvisne spremenljivke.

Prvi prediktor v naši analizi je **spol**. Preizkus povezanosti s stališči do K in do S pokaže, da imajo moški bolj pogosto negativen pa tudi bolj pogosto pozitiven odnos do kapitalizma. Podobno velja tudi za odnose spolov do socializma s tem, da razlike med njima skopnijo, ko gre za negativen odnos do socializma. Na podlagi teh ugotovitev lahko domnevamo, da imajo moški bolj artikulirana, bolj diferencirana stališča do kapitalizma, ker so bolj vključeni v družbeno dogajanje. Sicer pa za oba spola velja, da imata bolj pogosto pozitiven kot negativen odnos do socializma in bolj pogosto negativen kot pozitiven odnos do kapitalizma.

Preizkus glede na **starost** in vrednotenje K in S pokaže, da se s starostjo povečuje delež respondentov, ki imajo negativen odnos do kapitalizma in zmanjšuje delež tistih, ki imajo do kapitalizma pozitiven odnos. Gre potemtakem za linearno negativno razmerje med starostjo in odnosom do kapitalizma. Na odnos do socializma ima starost le pozitiven vpliv, ne pa tudi negativnega. Pri vseh starostnih kategorijah ugotavljamo približno enako nizek delež negativnih stališč do socializma. Če upoštevamo, da so mlajše generacije doživele po letu 1990 intenzivno antikomunistično indoktrinacijo, je očitno, da le-ta ni imela na njihova stališča pomembnih učinkov.

Dalje, iz preizkusa pripadnosti **izobrazbenim skupinam** in stališči do kapitalizma in socializma lahko povzamemo, da odnosi med izobrazbo in stališči niso linearni. Bolj konkretno: skupine z najnižjo in najvišjo izobrazbo odstopajo od trendov, ki prevladujejo pri skupinah z osnovno in srednjo izobrazbo: negativna stališča do kapitalizma so toliko bolj pogosta, kolikor je višja izobrazba, vendar pa to ne velja več za najvišjo izobrazbeno skupino. Ta izobrazbena skupina prav tako ne izstopa z večjim deležem pozitivnih stališč do kapitalizma, pač pa izstopa z največjim deležem tistih, ki nimajo niti pozitivnega niti negativnega stališča do kapitalizma, ki so torej neopredeljeni. Ali lahko rečemo, da višja izobrazba respondentov

¹¹ Kot prediktorji so v to analizo vključene spremenljivke: spol, starost, izobrazba, slojna pripadnost, levo-desna samoopredeljenost in (ne) obiskovanje verskih obredov.

sovpada tudi z njihovo višjo odprtostjo in manjšo ekskluzivnostjo do kapitalističnega režima?

V vrednotenju socializma se pri najvišji izobrazbeni skupini ponovi prej dobljena slika: medtem ko je negativni odnos do socializma pogostejši pri višji izobrazbeni skupini, to ne velja več za najvišjo. Delež negativnih stališč do socializma je, pri tej skupini, manjši kot pri večini drugih. Nasprotno pa velja za skupino s splošno srednjo izobrazbo: ta skupina izstopa z neobičajno visokim deležem negativnih stališč do socializma (kljub temu pa tudi v tej skupini prevladujejo pozitivna stališča nad negativnimi). Najvišja izobrazbena skupina pa tudi v zvezi s socializmom izstopa z največjim deležem neopredeljenih. Ali to pomeni, da je najvišja izobrazbena skupina najbolj naklonjena tretji poti? Te domneve ne moremo potrditi, lahko pa domnevamo, da je najvišja izobrazbena skupina manj kritična tako do kapitalizma kot tudi do socializma, kar je po našem mnenju pogojeno po eni strani z višjo profesionalno etiko in višjo stopnjo kozmopolitizma, po drugi pa z večjo zmožnostjo obvladovanja sprememb ter posledično tudi z manjšo rezistenco do le-teh.

In na koncu bomo pokazali še rezultate analize vpliva slojne ter levo-desne samoopredeljenosti in religijskih praks na vrednotenje S in K. Preizkus glede na **slojno pripadnost** razkrije povezave, podobne kot pri izobrazbenih skupinah¹². Negativna stališča do kapitalizma so manj pogosta pri spodnjem in pri zgornjem sloju, najbolj pogosta pa pri delavskem in srednjem sloju. To pa ne velja za pozitivna stališča: ta so do kapitalizma tem bolj pogosta, čim višji je sloj respondentov. Bolj pa presenečajo podatki o odnosu posameznih slojev do socializma. Najbolj bode v oči to, da je največji delež negativnih stališč do socializma prisoten v spodnjem sloju, največji delež pozitivnih stališč pa pri zgornjem. Razlike med deleži stališč sicer niso velike, vendar dovolj sistematčne, da jih ne bi smeli pripisati naključjem. Domnevamo, da je nadpovprečno pozitivno stališče do socializma pri gornjem sloju posledica vse večje krize kapitalizma, nadpovprečno negativen odnos spodnjega sloja do socializma pa posledica njegove socialne in politične izključenosti, ki se odraža v splošno negativnem odnosu do sleherne družbene ureditve.

Preizkus glede na ideološko samoopredelitev na osnovi t. i. **levo/desne lestvice** pokaže: levičarji imajo pogostejše negativna stališča do

¹² Kar je dokaj verjetno pogojeno s tem, da si večina respondentov pripisuje socialni status glede na izobrazbo, ki jo ima.

kapitalizma kot desničarji in pogostejše pozitivna stališča do socializma. Poleg te splošne ugotovitve sta pomembni tudi naslednji dve, bolj specifični:

- kljub temu da je med desničarji večji delež tistih, ki imajo negativen odnos do socializma, pa je med njimi še vedno več takih, ki imajo do socializma pozitiven odnos, kot tistih, ki imajo do socializma negativen odnos;
- polarizacija respondentov na levičarje in desničarje je bolj izrazita, ko gre za odnos do socializma, kot tedaj, ko gre za kapitalizem; to še posebej velja za delež negativnih stališč do kapitalizma.

Na podlagi zgornjih treh ugotovitev je večinska opredelitev respondentov za socializem tako izrazita, da ta velja tudi za slovensko desnico. V demokratični državi bi morala ta opredelitev priti do veljave tudi v obstoječem političnem režimu Slovenije, bodisi v programih političnih strank, bodisi v ustavnih določilih, v katerih je slovenska država opredeljena kot socialna in ne kot socialistična.

In navsezadnje, preizkus pokaže, da so stališča do kapitalizma med rednimi obiskovalci **verskih obredov** dokaj podobna stališčem tistih, ki verske obrede obiskujejo le občasno ali pa sploh ne. To pomeni, da je tudi med rednimi obiskovalci verskih obredov občutno več tistih, ki imajo negativna stališča do kapitalizma, kot tistih, ki imajo do njega pozitivna stališča. Podobno ugotovitev lahko povzamemo tudi glede stališč rednih obiskovalcev verskih obredov do socializma: tistih, ki ocenjujejo socializem pozitivno, je občutno več kot tistih, ki ga ocenjujejo negativno. Očitno je, da odnos do K oziroma do S ne povzroča več pomembnih delitev med (ne)verniki, kar pa nas napeljuje na domnevo, da zanje K ali S nista primarno ideološka ali politična pojma, temveč eksistenčna dilema.

Poleg analize vpliva posamične socio-demografske spremenljivke na stališča respondentov do kapitalizma in socializma, nas je zanimal tudi vpliv vseh prej obravnavanih spremenljivk na stališča respondentov. V ta namen smo izvedli dve multipli regresiji, v katerih imajo socio-demografske spremenljivke status prediktorjev, stališča do kapitalizma oziroma do socializma pa status odvisnih spremenljivk.

V tabeli 1 so navedeni prediktorji, ki statistično pomembno vplivajo na stališča respondentov do kapitalizma in do socializma.

Tabela 1: Statistično pomembni prediktorji za stališča do

kapitalizma	socializma
levo-desno	levo-desno
izobrazba	starost
družbeni sloj	religijske prakse
spol	---

Pokaže se, da so pomembni prediktorji za stališča do kapitalizma različni od tistih, ki so pomembni za stališča do socializma. Skupna jim je le ideološka opredelitev za levico oziroma za desnico. Glede na ta rezultat lahko rečemo, da pogoste trditve o tem, da so odnosi med levico in desnico v slovenskem političnem prostoru zamegljeni, nimajo ustrezne empirične podlage. Zamegljeni so le verbalno, z dihotomijo kontinuiteta–diskontinuiteta. Prediktorji, ki so za stališča do kapitalizma in socializma različni, na prvi pogled ne omogočajo kvalitativne interpretacije. Količinsko pa lahko ugotovimo, da so številnejši, toda šibkejši za stališča do kapitalizma kot do socializma. Domnevamo, da so prediktorji stališč do kapitalizma bolj realni, prediktorji stališč do socializma pa bolj idealni, kar je verjetno posledica tega, da gre za razlike v dojemanju oziroma doživljanju realnega kapitalizma in idealnega socializma.

Preizkus povezanosti v vrednotenjih K in S: klasifikacija. Kakšne so možnosti za uveljavljanje tretje poti, lahko ugotovimo tudi s preizkusom povezanosti med odgovori respondentov, ki kažejo njihovo vrednotenje kapitalizma in socializma. Če namreč tretjo pot najbolj preprosto opredelimo kot tisto, ki hkrati zanika ali pa prevzema tako državni socializem kot tudi tržni liberalizem (Rus, 2009), potem lahko s preizkusom povezanosti vrednotenj ugotovimo, kolikšen delež respondentov se opredeljuje bodisi na pozitiven, bodisi na negativen način za tretjo pot. Razmerja med stališči do K in S so prikazana v tabeli 2.

Tabela 2: Razmerja med stališči do kapitalizma (K) in socializma (S) – SJM 2011

socializem kapitalizem	zelo pozitiven in pozitiven	nevtralen	zelo negativen in negativen	SKUPAJ
zelo pozitiven in pozitiven	8,0	3,3	3,3	14,6
nevtralen	15,0	20,8	6,1	41,9
zelo negativen in negativen	23,7	12,3	7,6	43,6
SKUPAJ	46,7	36,4	17,0	100,0

Vir: Toš, N., Vrednote v prehodu V., SJM 2011.

Iz tabele 2 je razvidno, da se z omenjenim preizkusom oblikuje najmanj naslednjih pet vrst skupinskih stališč, prikazanih v spodnji klasifikaciji:

- a. Inkluzivna skupina (zgoraj levo), za katero je značilno pozitivno stališče tako do kapitalizma kot tudi do socializma; delež te skupine sicer ni velik (8 %).
- b. Ekskluzivna skupina (spodaj desno), za katero je značilen negativni odnos tako do kapitalizma kot tudi do socializma; delež te skupine je zelo podoben deležu inkluzivne skupine (8,4 %).
- c. Dve skupini opredeljujemo kot radikalni (spodaj levo in zgoraj desno). Kot radikalni jih opredeljujemo zaradi tega, ker sta do enega režima opredeljeni pozitivno in hkrati negativno do drugega. Posebno pozornost vzbujata ti dve skupini zaradi izrazite asimetrije, saj zavzema prosocialistična in hkrati antikapitalistična skupina največji delež (23,7 %), antisocialistična in prokapitalistična pa najmanjši delež (3,3 %) v primerjavi z drugimi skupinami.
- d. Velik delež respondentov se uvrsti v nevtralno skupino (20,8), za katero je značilno, da ima neopredeljen odnos do obeh režimov in predstavlja jedro tako imenovane 'molčeče večine'.
- e. Za štiri preostale skupine je značilno, da imajo do enega od režimov pozitivno stališče, hkrati pa nimajo negativnega ali pozitivnega stališča do drugega; zavzemajo se za en režim, hkrati pa so tolerantni do drugega. Njihova skupna značilnost je toleranca do drugih, zato smo jih označili kot tolerantne skupine. In končno, sem uvrščamo še dve skupini, ki izražata toleranten

odnos do K oz. S in hkrati negativen odnos do S oz. K, kar jih uvršča bližje K oz. S.

Na podlagi prikazane klasifikacije mnenjskih skupin lahko izpeljemo anticipacijo njihovega vedenja, ob domnevi, da je ravnanje posamezne skupine inherentno njihovim stališčem oziroma prepričanjem. Inkluzivna in ekskluzivna skupina bosta verjetno nagnjeni k pozitivnim in negativnim prizadevanjem pri uresničevanju tretje poti, se pravi h kombiniranju ali k blokiranju elementov kapitalizma in socializma. Radikalni skupini bosta zelo verjetno delovali konfliktno in na ta način postali center dinamičnih sprememb, ki pa bodo potekale v smeri socializacije in ne v neoliberalni smeri. Nasproten trend je mogoč le v primeru močnega zunanjega intervencionizma, ki smo mu priča sedaj. Preostale skupine verjetno ne bodo igrale aktivne vloge, ampak bodo predstavljale mobilizacijski bazen, iz katerega bodo črpale aktivne skupine podporo pri uresničevanju svojih projektov.

Časovne spremembe v vrednotenju kapitalizma in socializma. Prikaz meritev odnosa do K in S na štirih časovnih točkah ilustrira tabela 3. Najprej je očitno, da so stališča respondentov ob prvi meritvi (1995) razpršena; med njimi prevlada nevtralna opredelitev do S in K (20,0 %), sledi pa radikalna Pro S opredelitev (14,5 %). V preseku 1999 je nevtralnost opredeljevanja še bol izražena (29,3 %), vse preostale opredelitve pa so bolj ali manj enakomerno zastopane (od 5,3 % do 12,1 %). Tudi v tem preseku se pokaže visoka razpršenost in nizka stopnja artikuliranosti vrednotenij S in K.

Analiza vrednotenij S in K v preseku 2011 pokaže bistvena odstopanja od obeh predhodnih meritev: upade delež neopredeljenih in se hkrati močno okrepi radikalna skupina PRO S. Tudi v tem preseku se jasno potrди prej prikazanih pet skupin: upade delež radikalnih PRO K, PRO S se dvigne nad povprečje, PRO K pade pod povprečje vseh predhodnih meritev; upade pa tudi delež inkluzivne skupine itd.

Tabela 3: Povezave med vrednotenjem kapitalizma/socializma – merjeno na štirih časovnih točkah: 1995, 1999, 2011 in 2015 (lestvica od 1 do 5 meri: 1, 2 = zelo negativen, negativen odnos, 0 = nevtralen odnos, 4, 5 = zelo pozitiven, pozitiven odnos; vrednosti so seštete, 1+2= - / 3 = 0 / 4+5 = +)

S K		1995	1999	2011	2015		Skupine
+	-	14,5	10,2	23,7	17,2	PRO S	radikalna
+	0	13,4	12,1	15,0	14,8		tolerantna
0	-	9,6	9,3	12,3	4,6		
-	+	9,7	7,5	3,3	2,7	PRO K	radikalna
0	+	8,2	6,4	3,3	4,6		tolerantna
-	0	8,1	11,3	6,1	8,0		
+	+	9,5	5,3	8,0	4,2		inkluzivna
-	-	6,9	8,6	7,6	8,4		ekskluzivna
0	0	20,0	29,3	20,8	24,3		nevtralna

Vir: N. Toš (ured.): Vrednote v prehodu II.-X., SJM 1995, 1999 in 2015.

Medčasovne primerjave rezultatov štirih meritev vrednotenj S in K opozorijo predvsem na:

- nihanje v deležih nevtralnno opredeljenih do S in K;
- postopno povečevanje deleža radikalno Pro S opredeljenih od prve meritve (1995: 14,5%) do meritve (2011: 23,7%) in ponovni upad ob zadnji (2015: 17,2%);
- značilno zmanjšanje deleža radikalno Pro K opredeljenih; torej zmanjšanje skupine, ki pozitivno vrednoti K in negativno S (1995: 9,7%; 1999: 7,5%; 2011: 3,3%; 2015:2,7%);
- če k radikalno opredeljenim (Pro S, Pro K) dodamo še skupine, ki se tendenčno oz. 'mehkeje' opredeljujejo za S oz. za K, lahko v medčasovni primerjavi ugotovimo, da se je skupina Pro S v obdobju do 2011 izrazito povečevala in ob zadnji meritvi zmanjšala na ravan povprečja; skupina Pro K pa je v obdobju do 2011 ostala konstanta, ob zadnji meritvi pa je izrazito upadla.

Primerjave v preseku štirih meritev torej nakazuje naraščanje deleža pozitivnih opredelitev za socializem in upadanje deleža pozitivnih opredelitev za kapitalizem. Hkrati pa pokaže meritev iz leta 1999, da je v vrednotenju S in K nastal zastoj oz. obrat, ki se izrazi v zadržanem vrednotenju Pro S.

In vendar je očitno, da petindvajset let po osamosvojitvi, po sistemskem prehodu in izteku tranzicijskih procesov prevlada pro-soci-

alistična opredelitev respondentov. Takšno stanje v opredeljevanju do obeh režimov (S, K) bi le stežka pojasnjevali z oživitvijo vrednotnih usedlin iz starega (predhodnega) socialističnega obdobja. Prej ko slej gre za aktualna, na izkustvu utemeljena stališča in izražanje vrednotnih orientacij za naprej.

Pojmovanje socializma in kapitalizma

Na pozitiven ali negativen odnos respondentov do S in K ne vplivajo samo socialne okoliščine, ampak tudi pojmovne opredelitve teh dveh režimov. Negativen ali pozitiven odnos do teh dveh režimov ni nujno odvisen samo od akumuliranega izkustva respondentov, ampak tudi od apriornih pojmovanj teh dveh režimov. Ta so danes vse bolj različna, zlasti kar zadeva socializem, ki se v različnih krogih pojavlja v hibridnih oblikah, kot državni komunizem, kot liberalni socializem, kot 'tretja pot', kot funkcionalni socializem in celo kot korporativni socializem (Pierson, 2005) itd.

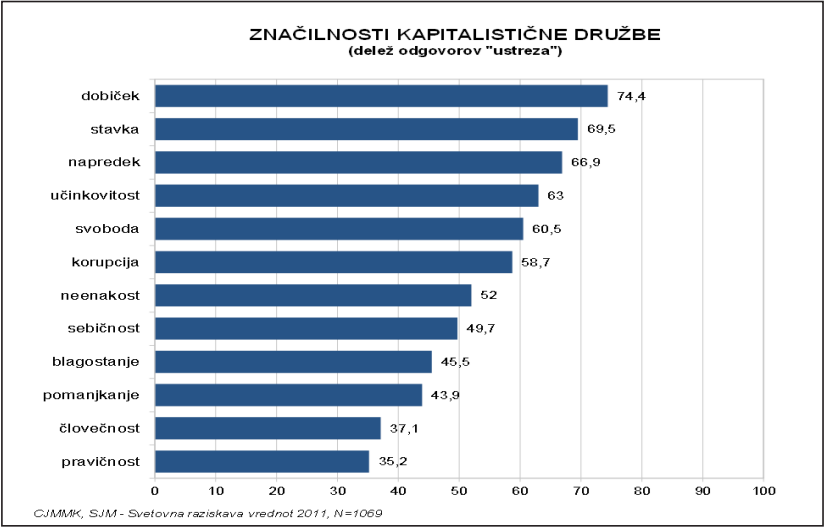
Prikaz rezultatov meritev pojmovanja S in K – poizkus klasifikacije (SJM 2011). V grafih 2 in 3 navajamo apriorni nabor vrednot tako za socializem kot tudi za kapitalizem.¹³ Očitno je, da gre za pojme zelo različnega reda, kar dopušča njihovo različno klasifikacijo. Lahko jih členimo na: 1. societalne in sistemske, 2. personalne in funkcionalne, ali pa na 3. moralne in materialne. Za interpretacijo smo izbrali slednjo dihotomijo, torej delitev na moralne in materialne značilnosti.

V grafu 2 je prikazan rang pojmov oz. lastnosti, ki so (bolj ali manj) značilne za kapitalizem. V rang so razvrščeni glede na delež respondentov, ki za posamezno značilnost menijo, da ustreza vrednotnemu sindromu K. Po tem kriteriju so v najvišje range uvrščene štiri ekonomske oziroma materialne značilnosti K (dobiček, stavka, napredek in učinkovitost). To pomeni, da je za respondente kapitalizem predvsem ekonomski režim. V ospredju ni zavračanje kapitalizma kot nemoralnega sistema, ampak sprejemanje kapitalizma kot

¹³ Izbor pojmov temelji na predhodnih raziskavah. V opazovanje so vključeni naslednji pojmi: dobiček, stavka, napredek, učinkovitost, svoboda, korupcija, neenakost, sebičnost, blagostanje, pomanjkanje, človečnost in pravičnost.

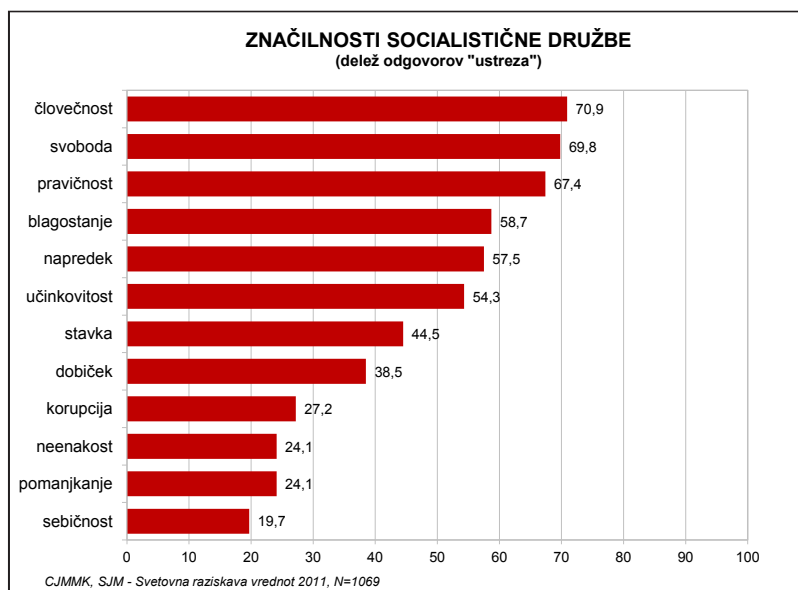
ekonomskega sistema. Posredno zavračanje kapitalizma kot nemoralnega ali kot imoralnega sindroma najdemo šele v spodnji polovici ranga, saj le tretjina respondentov meni, da lahko kapitalizmu prisodimo človečnost in pravičnost kot njegovi značilnosti.

Graf 2: Značilnosti kapitalistične družbe

V grafu 3 so v rang uvrščene iste značilnosti glede na to, kako pogosto jih respondenti pripisujejo socializmu (S). Na vrhu ranga so metaekonomske oziroma moralne značilnosti (človečnost, svoboda in pravičnost), na dnu ranga pa moralno negativne značilnosti (korupcija, neenakost in sebičnost). Ekonomske značilnosti so uvrščene v sredino ranga (blagostanje, napredek in učinkovitost), kar pomeni, da jim respondenti ne pripisujejo največje teže, vendar jih tudi ne uvrščajo na dno ranga.

Graf 3: Značilnosti socialistične družbe

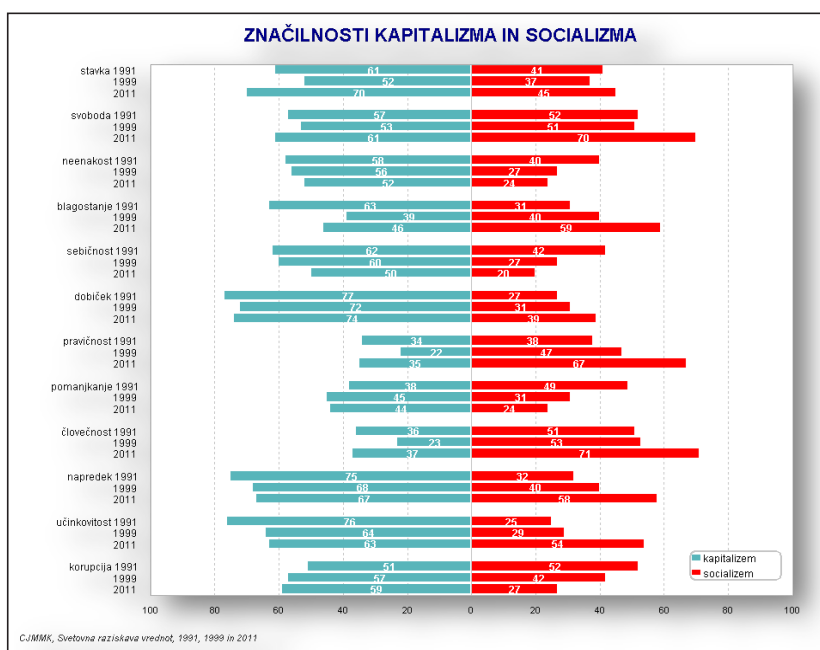

Če poskušamo povzeti sporočila na osnovi uvrstitev pojmov (vrednot) iz obeh grafov, lahko rečemo, da kapitalizem in socializem respondenti dojemajo kot različna, vendar ne predvsem kot med-sebojno povsem izključujoča se režima. Dojemajo ju kot komplementarna sistema, od katerih naj bi imel K predvsem ekonomske, S pa predvsem metaekonomske oziroma moralne lastnosti. Tretja pot s takšno funkcionalno 'delitvijo dela' seveda še ni tlakovana, je pa ustvarjen dovolj širok prostor za njeno trasiranje.

Časovne spremembe v pojmovanju kapitalizma in socializma. V grafu 4 navajamo časovne spremembe v prevladujočih pojmovanjih kapitalizma in socializma. Prikazani so rezultati raziskav v treh časovnih točkah: v letu 1991, 1999 in 2011.¹⁴

¹⁴ Gre za raziskave SJM v letih 1991, 1999 in 2011, opravljenih na reprezentativnih vzorcih polnoletnih prebivalcev Slovenije in ob uporabi enotne operacionalizacije.

Graf 4: Značilnosti kapitalizma/socializma – medletne primerjave 1991/1999/2011

Iz grafa 4 je razvidno, da je v časovnem razdobju 1991–2011 naraščal delež respondentov, ki socializmu pripisujejo tako pozitivne moralne kot tudi ekonomske lastnosti. V kasnejših meritvah respondenti bolj pogosto pripisujejo socializmu lastnosti, kot so svoboda, pravičnost in človečnost, pa tudi ekonomske (materialne) lastnosti, kot so blagostanje, dobiček, napredek in učinkovitost.

Stališča respondentov do kapitalizma se pretežno premikajo v smeri negativnega vrednotenja. Tako se zmanjšuje delež respondentov, ki pripisujejo kapitalizmu ekonomske odlike, kot sta učinkovitost in napredek, vendar se hkrati zmanjšuje delež respondentov, ki pripisujejo kapitalizmu (ne-)moralne lastnosti, kot sta neenakost in sebičnost.

Če skušamo bolj celovito povzeti zgornje ugotovitve, lahko rečemo, da Slovenci kapitalizmu sicer priznavajo zmožnost samokorigiranja, socializmu pa, da je socialno bolj pravičen in celo ekonomsko bolj vitalen sistem. To zadnje je najmanj pričakovan in hkrati najbolj značilen rezultat primerjalne analize. Opozarja namreč na to, da slovenska populacija vse manj pojmuje socializem kot utopični projekt in vse bolj kot zaželeno smer razvoja.

2. Vrednotenje partizanstva in domobranstva med Slovenci – v času po sistemskem prehodu (1991)

Sočasno z nadomeščanjem bivšega, samoupravnega, socialističnega sistema s socialno tržnim, kapitalističnim je potekala tudi postavitev pluralističnega političnega sistema. Z zamenjavo institucionalnega sistema ter nosilcev politične in ekonomske moči so se v slovenski družbi na novo odprla in izostrila stara, predvojna ideološka razmerja in konflikti.¹⁵ S tem se je na novo odprlo tudi vprašanje o vrednotenju preteklosti z vidika obvladovanja sedanjosti. V tem poteku je trenutno sicer najaktualnejši spopad za interpretacijo osamosvojitvene dediščine in nosilcev postavitve samostojne slovenske države. Še vedno – in ves čas po obratu – pa poteka tudi spopad za vrednotenje sil in dogajanj ter vrednot, ki so Slovence vodile v obdobju II. svetovne vojne (okupacije) in ki so se pretežno izrazile kot upor, po drugi strani pa kot pristajanje na razmere in kolaboracijo. Gre torej za vprašanje vrednotenja sil, ki so vodile narodnoosvobodilni boj, oziroma sil, ki so ta boj zavračale in poizkušale preprečiti, itd.

V raziskavi tega še vedno aktualnega in spreminjajočega se vrednotenja dveh nasproti postavljenih konceptov in ravnanj smo se oprli na pojma »slovenski partizani« (P) in »slovenski domobranci« (D).¹⁶ Pri tem smo, z odločitvijo za dihotomijo P:D, zavestno izpustili vrsto okoliščin (sil potekov in pojavov), ki bi sicer lahko dodatno pojasnjevale (obremenjevale ali razbremenjevale) kontekst, v katerem se je ta dihotomija zgodovinsko porajala oziroma v katerem se v aktualnih družbenih in kulturno-političnih razmerah izraža kot vrednotni sindrom. To omejitev smo sprejeli zavestno v prepričanju, da ne spreminja bistva v pomenu in razmerju pojmovnega para P:D, ki simbolizira razmerje med uporom in podreditvijo. Pri tem smo se oprli na evropsko zgodovinsko opredelitev sil zla in sil osvobajanja, oziroma v slovenskih razmerah na opredelitev sil kolaboracije in sil (narodnoosvobodilnega) upora in boja. P in D smo torej v raziskavo

¹⁵ Politična razmerja in konflikti med desnimi, konservativnimi in klerikalnimi silami na eni ter liberalnimi, socialističnimi silami na drugi.

¹⁶ V raziskavi SJM je vprašanje odnosa do partizanstva/domobranstva zapisano leta 1990. Kot podatkovna osnova tega poglavja služijo rezultati raziskave o odnosu Slovencev do preteklosti, ki sem jo v program SJM uvedel leta 1993 v sodelovanju s Z. Roter, S. Hribar, B. Repe, P. Vodopivec, B. Malnar; razširjeno opredelitev tega bloka smo v programu SJM ponovili štirikrat. Dober primer interpretacije tega bloka: Jogan, M., Brodar, Ž., 2016.

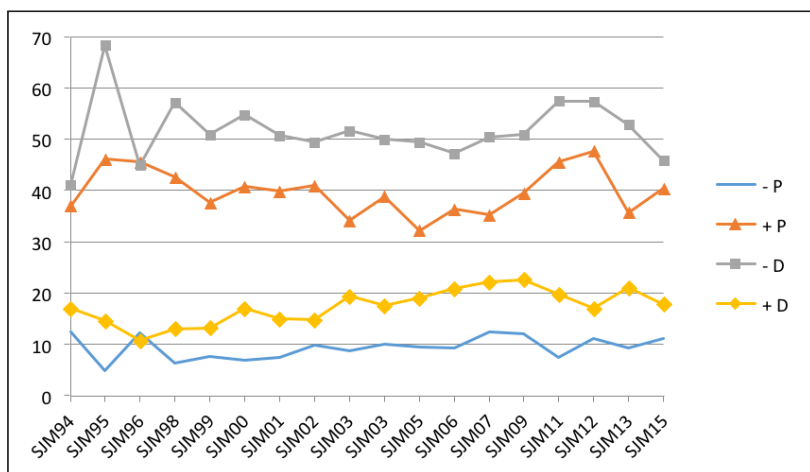
uvedli kot vrednotna sindroma, torej na ravni vrednotnih orientacij. S tem smo si odprli možnost za ugotavljanje med prebivalstvom razširjenih nasprotujočih si pojmovanj in vrednotenj.

Vprašanje, ki si ga v zvezi s tem postavljamo, je, ali v opredeljevanju za P in D še vedno prevladujejo ideološki vplivi. Ali se skozi čas nasprotja v vrednotenju umirjajo ali pod vplivom aktualnih političnih spopadov ponovno ostrijo? Kako na oblikovanje teh vrednotenj vplivajo osnovni socializacijski dejavniki v obdobju po obratu? Ali torej na izražanje stališč P in D vplivajo socializacijski konteksti kot družina, šolski sistem, mediji, politične stranke? Kako se neugodovinske interpretacije preteklosti, povzete iz političnih spopadov, izražajo v vrednotenjih?

Vrednotenje P /D v rezultatih meritev SJM 1994–2015

Rezultati vseh opravljenih meritev (v grafu 5) pokažejo, da je imela večina opredeljenih respondentov v tem obdobju do slovenskih partizanov (P) pozitiven in izrazita manjšina negativen odnos.¹⁷

Graf 5: Stališča (odnos) do pojmov slovenski partizani (P) in slovenski domobranci (D); prikaz deležev negativnih (1+2= -) oziroma pozitivnih (4+5= +) stališč, merjenih s pet stopenjsko lestvico, v raziskavah SJM v obdobju 1994–2015

Vir: Toš, N., Vrednote v prehodu II.– XI., CJMMK, FDV, Univerza v Ljubljani.

¹⁷ Razmerja med deleži pozitivnih in negativnih stališč v vsem obdobju presega 1:4,5 v prid pozitivnih. Ekstrem leta 1995 (67,3 % pozitivnih in 5,0 % negativnih ocen) je doslej ostal nepojasnen.

Isti graf pokaže, da se respondenti v vsem obdobju opazovanj, vidno in prevladujoče negativno opredeljujejo do domobranstva (D).¹⁸ Očitno pa je tudi, da delež pozitivnih ocen od najnižje leta 1996 (10,7 %) postopoma narašča in doseže najvišjo raven leta 2009 (22,6 %).

Podatki, prikazani v grafu 5, nam torej ponujajo zrcalno sliko, ki se kaže v sočasnem visokem pozitivnem vrednotenju P in negativnem vrednotenju D ter bistveno nižjem pozitivnem vrednotenju D in najnižjem stabilnem negativnem vrednotenju P. Prikaz v grafu nakaže verjetnost, da vrednotenje P/D ni zgolj izključujoče in enoznačno, temveč tudi vključujoče in nasprotujoče si opredeljevanje. Že na tem mestu pa lahko zatrdimo, da je vrednotni sindrom P kot pozitivna vrednotna usmerjenost do partizanstva kljub očitnim nasprotovanjem¹⁹ še vedno – dominantna.

Medtem ko smo v raziskavi odnosa socializma/kapitalizma zlahka našli primerjave iz skupne tranzicijskih držav (npr. NDR in ZRN) in nakazali specifične okoliščine in razlike v vrednotnih sindromih S/K in v sistemskih praksah teh držav (v Sloveniji oziroma SFRJ in NDR oziroma ZRN), pa smo pri iskanju paralel pri analizi P/D manj uspešni. Dobrih primerjav ne najdemo niti znotraj držav bivše jugoslovanske federacije, ki so se v pred vojno, med njo in po vojnem času razvijale v na videz podobnih sistemskih in zgodovinskih okvirjih. Za njih je v obdobju razpada skupne države (v vojnah in notranjih socialnih razkrojih) značilno večinsko pri-
taje-
vanje oziroma zavračanje vrednotnega sindroma partizanstva v prvotnem, zgodovinskem in tudi v smislu razumevanja, kakršno prevlada v Sloveniji. Zavest o tem kot sinonim upora in svobode prekrije visoko, tudi v sistem vgrajeno vrednotenje D kot ustaštvo, četništvo, nacionalizem, klerikalizem, diskriminacijo itd. Celo kot novodobni izraz neofašizma. In te težnje se – sicer v mnogo manj izrazito – kažejo tudi v Sloveniji. Ponovimo lahko, da je pozitivno vrednotenje partizanstva še vedno, zaradi posebnega pomena v slovenski in evropski zgodovini, prevladujoče oziroma dominantno.

¹⁸ Negativno sicer v času niha, vendar v povprečju ostaja na ravni 2/5 in pozitivni na ravni 1/5 respondentov oz. vzorca.

¹⁹ Izrinjanje obdobja II. svetovne vojne in partizanstva in domobranstva iz šolskega pouka zgodovine; vse več parazgodovinskih interpretacij in od države financiranih »raziskovalnih programov«, ki poizkušajo domobranstvu pripisovati protifašistični in osvobodilni pomen.

V nadaljevanju bomo nakazali nekaj dimenzij iz socializacijskega konteksta (spol, starost, šolska izobrazba) ter iz ideološkega (razredno in levo/desno samouvrščanje in udeležbo v religijskih praksah) – v povezavi z izražanjem stališč do P in D. Uporabili jih bomo torej kot prediktorje, kot pogojno neodvisne spremenljivke, ki se izražajo v stališčih.

Socio-demografska analiza stališč P in D (2015). Prvi prediktor v naši analizi je **spol**. Gre za preizkus povezanosti stališč do P in D pokaže, da se moški do obeh pojmov bolj opredeljujejo kot ženske. Ta razlika je bolj opazna pri odnosu do D. Pokaže se tudi, da se moški do P in D opredeljujejo bolj kot ženske, tako negativno kot pozitivno. To še posebej izstopi v deležih negativnih opredelitev do D. Razlike v artikuliranosti stališč med moškimi in ženskami so verjetno posledica njihove različne vključenosti v politično dogajanje.

Preizkus glede vpliva **starosti** na vrednotenje P in D (tabeli 4 in 5) prikaže razlike glede na starostne razrede in hkrati spremembe v preseku meritev 1994 in 2015, torej dobrih dvajset let kasneje. Pričakovanja se potrjujejo. Predvsem so očitne spremembe v vrednotenjih P, tako v strukturnem kot v medčasovnem razsežju. Iz nižjih v višje starostne skupine delež pozitivnih opredelitev do P močno narašča, delež negativnih opredelitev pa močno upada. Meja tega obrata je na prehodu med dvema mlajšima in dvema starejšima skupinama. Tudi pri vrednotenju D zaznamo podobne premike, ki se kažejo pri prvih dveh starostnih skupinah, še posebej pri prvi (do 30 let) v značilnem zmanjševanju deleža negativnih in povečevanjem pozitivnih ocen D.²⁰ Pri najmlajših pride torej do vrednotnega obrata. Izhodiščno pozitivno vrednotenje P v aktualnem preseku izpodrine izrazito negativno vrednotenje P. To kaže pripisati politično-socializacijskem kontekstu, še posebej dejstvo, da je v šolskih programih obdobje medvojne zgodovine ter fenomen P/D izrinjeno na margine. Pozitivno vrednotenje partizanstva še vedno prevlada pri ostalih starostnih skupinah, še posebej zadnjih dveh.

²⁰ Pri skupini do 30 let se v preseku 94/15, delež negativnih ocen zniža iz 35,7 % na 19,7 %, hkrati pa se delež pozitivnih ocen poveča z 20,3 % na 34,0 %.

Tabela 4: Starost in odnos do pojma slovenski partizani (P); primerjava meritev 1994 in 2015

			slovenski partizani (P)		
			zelo negativen, negativen	nevtralen	zelo pozitiven, pozitiven
starost	do 30 let	1994	18,9	50,9	30,3
		2015	20,8	54,3	28,2
	31 do 45 let	1994	12,1	51,0	37,0
		2015	12,0	49,1	38,9
	46 do 60 let	1994	8,6	43,5	47,9
		2015	9,0	45,3	45,7
	61 let in več	1994	8,0	35,7	56,3
		2015	9,1	30,5	60,4
SKUPAJ		1994	15,5	51,9	41,1
		2015	11,2	43,0	45,8

Tabela 5: Starost in odnos do pojma slovenski domobranci (D); primerjava meritev 1994 in 2015

			slovenski domobranci (D)		
			zelo negativen, negativen	nevtralen	zelo pozitiven, pozitiven
starost	do 30 let	1994	35,7	44,0	20,3
		2015	19,7	46,3	34,0
	31 do 45 let	1994	38,9	48,5	12,7
		2015	31,5	46,8	21,8
	46 do 60 let	1994	37,3	45,9	16,8
		2015	50,2	39,4	10,4
	61 let in več	1994	35,2	45,2	19,6
		2015	49,2	38,1	12,7
SKUPAJ		1994	37,0	46,0	17,0
		2015	40,4	41,8	17,8

Dalje, iz preizkusa pripadnosti **izobrazbenim skupinam** in stališč do P in D lahko povzamemo, da povezave niso linearne, predvsem pa, da so neznačilne. Tako v vrednotenju P, z izjemo skupine z nedokončano osnovno šolo, delež negativno opredeljenih ostane na ravni 10 %, delež pozitivnih opredelitev do P pa na ravni povprečja

50 %. Podobna nepovezanost pokaže tudi preizkus stališč do D. Povzamemo torej lahko, da oblikovanje odnosa do P in D ne določa predvsem stopnja izobrazbe, temveč obdobje šolske socializacije. Predstave o P/D so pri najmlajših (do 30 let) pretežno zabrisane, in to ne glede na to, kakšno šolsko izobrazbo so dosegli.²¹

In končno bomo pokazali še rezultate analize vplivov spremenljivk iz ideološkega konteksta. Med njimi je **slojna samouvrstitev**. Iz povprečij vpliva na opredeljevanje odnosa do P in do D, z nekaj povišanimi deleži negativnih ocen P, izstopata zgornji (16,7 %) in spodnji (28,6 %) razred. V pozitivnem vrednotenju P močno nad povprečjem (52,1 %) izstopi gornji razred, medtem ko spodnji močno zaostaja (33,3 %). Skupina pripadnikov zgornjega razreda izraža najbolj izdiferenciran pogled na P, medtem ko so pri spodnjem meje pri ocenjevanju zabrisane. V ocenjevanju D izstopa zgornji razred z visokim deležem negativnih ocen (52,1 %) in najnižjim deležem pozitivnih ocen (8,3 %); pri spodnjem razredu prevladuje neopredeljenost.

Preizkus glede na **levo/desno samoopredelitev** pokaže bolj izrazite razlike v opredeljevanju P/D. Tako v pozitivnem ocenjevanju P povprečja močno presegajo (71,7 %) levičarji, desničarji pa močno zaostajajo (31,8 %). Med levičarji skoraj ni negativnih ocen P (4,7 %), med desničarji pa so, sicer značilno nad povprečjem (18,6 %), vendar tudi pri njih delež pozitivnih ocen P skoraj za dvakrat preseže negativne (31,8 %); predvsem pa so ob pojavu neopredeljeni. Pri stališčih do D je slika obrnjena! Med levičarji prevladujejo (74,3 %) negativne ocene D, med desničarji pa pozitivne (29,2 %) ocene D. Delež pozitivnih ocen D med levičarji je zanemarljiv (7,8 %), delež negativnih ocen med desničarji pa značilen (22,1 %); med njimi prevlada neopredeljenost (48,7 %) do pojava.

Kaj lahko torej povzamemo iz zgornjega prikaza? Levičarstvo oziroma desničarstvo sicer ima svojo socialno politično vsebino, kar je prikazala tudi analiza odnosa do socializma/kapitalizma, v bistvu pa je vendar le sinonim za razhajanja v pogledih na vlogo nasprotujočih si sil in vrednot iz časa II. svetovne vojne, torej razhajanja v gledanjih na upor oziroma kolaboracijo.

Pokažemo pa še lahko, kako na stališča o P/D vpliva nereligijska praksa, torej pogostost **obiskovanja verskih obredov**. Odkrite razlike

²¹ Za razjasnitev teh vplivov so potrebne podrobnejše analize in dodatne raziskave.

so značilne. Delež pozitivnih ocen P je med neobiskovalci verskih obredov (56,5 %) skoraj dvakrat večji kot med rednimi obiskovalci (29,7 %); delež negativnih ocen P (18,8 %) pa tudi delež neopredeljenih do P je med rednimi obiskovalci nad povprečjem. Med priložnostnimi obiskovalci verskih obredov močno prevladujejo pozitivne P (41,6 %) nad negativnimi ocenami (13,0 %). Podobno, le zrcalno nasprotno sliko, pokaže vrednotenje D: med rednimi obiskovalci verskih obredov je delež pozitivnih ocen D (24,5 %) višji od negativnih (18,3 %); večina ostaja neopredeljena. Med neobiskovalci pa je delež pozitivnih ocen visoko nad povprečjem (53,9 %), delež negativnih pa močno pod njim. Iz nakazanih razmerij lahko povzamemo, da religijske ustanove v Sloveniji v okviru svojega pastoralnega delovanja prispevajo k ohranjanju in utrjevanju nezgodovinske predstave o P/D. Seveda pa na izstopajočo vrednotno predstavo rednih obiskovalcev verskih obredov poleg pastoralnih praks vpliva še vrsta socio-demografskih in socio-kulturnih dimenzij.

Poleg vpliva posameznih socio-demografskih spremenljivk na stališča do P/D nas je zanimalo tudi, kako vplivajo vse skupaj. V ta namen smo izvedli regresijske preizkuse, v katerih te spremenljivke nastopijo kot prediktorji, stališča do partizanov in domobrancev pa kot odvisne spremenljivke. V tabeli 6 so navedeni prediktorji, ki statistično pomembno vplivajo na ta stališča.

Tabela 6: Statistično pomembni prediktorji za stališča do pojavov

slovenski partizani	slovenski domobranci
starost	starost
levo-desno	levo-desno
religijske prakse	religijske prakse
razredna samouvrstitev	razredna samouvrstitev

Preizkus povezanosti vrednotenj P in D. V tabeli 7 nakazana razmerja med vrednotenji pojmov P in D ustrezajo v tabeli 2 nakazanim razmerjem v vrednotenju kapitalizma in socializma. Tudi tu se oblikuje pet skupin skupnih stališč, kot so prikazane v spodnji uvrstitvi:

- Inkluzivna skupina (zgoraj levo), za katero so značilna hkratna pozitivna stališča do partizanov in do domobrancev (7,5 %).
- Ekskluzivna skupina (spodaj desno); za to skupino je značilen negativen odnos tako do partizanov kot do domobrancev (4,8 %).

- c. Dve skupini opredeljujemo kot radikalni (+P, -D; -P, +D); tako ju poimenujemo, ker sta do enega od subjektov v paru opredeljene pozitivno, do drugega pa negativno. Skupina, ki je pozitivno opredeljena do domobranstva in negativno do partizanstva obsega vsega 3,2 % respondentov; skupina, ki je negativno opredeljena do domobranstva in pozitivno do partizanstva pa dosega 25,1 % in je skupaj z »nevtralci« daleč največja.
- d. Kot rečeno, daleč največji delež respondentov se uvrsti v nevtralno skupino²² (25,4 %), gre za respondente, ki ostajajo neopredeljeni do subjektov v dihotomiji P:D.
- e. Za preostale štiri skupine iz gornje tabele je značilno: prvič, da imajo respondenti do enega od obeh subjektov bolj pozitivno stališče, hkrati pa nimajo pozitivnega ali negativnega stališča do drugega; zavzemajo se za enega, do drugega pa so tolerantni oziroma indiferentni, zato jih lahko označimo kot tolerantno skupino. In drugič, da sta sem uvrščeni še dve skupini, ki izražata toleranten odnos do P oziroma D, hkrati pa negativen odnos do D oziroma P, kar jih uvršča bližje D oziroma P.

Tabela 7: Razmerja med stališči do slovenskih partizanov (P) in slovenskih domobrancev (D) – SJM 2015

partizani domobranci	zelo pozitiven in pozitiven	nevtralen	zelo negativen in negativen	SKUPAJ
zelo pozitiven in pozitiven	7,5	7,3	3,2	18,0
nevtralen	13,1	25,4	3,2	41,9
zelo negativen in negativen	25,1	10,4	4,8	40,3
SKUPAJ	46,3	43,1	11,2	100

Vir: Toš, N., Vrednote v prehodu II.–IX., 1994–2015.

Nakazane razvrstitve so povsem podobne tistim, ki smo jih razkrili v analizi razmerij K in S (tabela 2). Na osnovi prikazanih razvrstitev lahko tudi tu izpeljemo napoved ravnanja oziroma vrednotenja respondentov po teh skupinah, ob domnevi, da vrednotenje posamezne skupine korespondira z njihovimi stališči oziroma prepričanji. Inkluzivna oziroma ekskluzivna skupina bosta verjetno nagnjeni k iskanju prehodov in pomirjanju nasprotij med njimi. Radikalni

²² Ta »molčeca« večina je seveda vredna posebne poglobljene interpretacije.

skupini pa bosta zelo verjetno delovali konfliktno. Glede na to, da je pro-partizanska skupina daleč največja – in ob marginalnosti pro-domobranske skupine –, je verjetno, da bo to ob podpori institucionalnih nosilcev politične socializacije (izobraževalni sistem) prispevalo k širjenju zgodovinske razlage vlog P in D. Seveda pa ni nemogoč tudi temu nasproten potek, še posebej, če je šolski sistem (pouk zgodovine) do problema upora in kolaboracije inerten, pasiven oziroma če bi v demokratično upravljanje države prodrle skrajne konservativne in nedemokratske politične sile.

Časovne spremembe v vrednotenju partizanstva in domobranstva.

Prikaz meritev do P in D na štirih točkah ilustrira tabela 8. Pri opazovanju sprememb v času se lahko opremo na prej prikazano razvrstitev v skupine. V štirih časovnih presekih, torej v obdobju več kot 20 let, opazamo valovanja v deležih posameznih skupin, ki so bolj ali manj očitna. Vseskozi ostaja dominantna pro-partizanska radikalna skupina, ki kaže tendenco naraščanja, iz te pa kot ekstrem izstopa meritev 2011 (34,8 %), kar daleč preseže povprečje. Enako težnjo, le na nizki ravni, opazimo v nihanju radikalne pro-domobranske skupine, ki ostaja na ravni okoli 3 %. Delež neopredeljenih se tendenčno zmanjšuje in na zaključni točki meritev zajame četrtno vseh respondentov itd.

Tabela 8: Povezave med vrednotenjem pojmov slovenski partizani (P)/slovenski domobranci (D) – merjeno na štirih časovnih točkah: 1994, 1999, 2011 in 2015 (lestvica od 1 do 5 meri: 1, 2 = zelo negativen, negativen odnos, 0 = nevtralen odnos, 4, 5 = zelo pozitiven, pozitiven odnos; vrednosti so seštete, 1 + 2 = - / 3 = 0 / 4+5 = +)

P D		1994	1999	2011	2015		Skupine
+	-	20,7	27,1	34,8	25,1	PRO P	radikalna
+	0	12,5	17,5	9,9	13,3		tolerantna
0	-	11,7	7,7	7,5	10,4		
-	+	3,6	2,6	1,5	3,2	PRO D	radikalna
0	+	5,6	4,4	5,4	7,3		tolerantna
-	0	4,2	2,1	2,2	3,2		
+	+	7,9	6,3	12,7	7,5		inkluzivna
-	-	4,7	3,0	3,9	4,8		ekskluzivna
0	0	29,3	29,5	16,7	25,4		nevtralna

Vir: N. Toš (ured.), Vrednote v prehodu II.–X., SJM 1994–2015.

V tabeli 8 sta prikazani skupini, ki se tendenčno oziroma mehkeje opredeljujeta za P oziroma D, označeni kot PRO-P in PRO-D. Skupina PRO-P, ki zajame nekako polovico vseh respondentov, kaže naraščanje od prve meritve (1994: 44,9 %) do tretje meritve (2011: 52,2 %), nato pa do zadnje meritve rahel upad (2015: 48,8 %). Skupina PRO-D na tej ravni opredeljenosti je sicer vseskozi na nizki ravni, vendar zaniha od prve meritve (1994: 13,4 %) na vsega 9 % pri naslednjih dveh meritvah ter se ob zadnji meritvi (2015: 13,7 %) ponovno povzpne; v odnosu do PRO-P skupine pa ostaja vse skozi marginalna. Preostale tri skupine (inkluzivna in ekskluzivna na nizki ravni ter nevtralna na visoki ravni) ostajajo konstantne, z izjemo meritve 2011, ko je opazen dvig inkluzivne skupine in upad nevtralne skupine²³.

Ob koncu tega prikaza lahko še enkrat opozorimo na bistvene razlike in premike v vrednotenju P in D.

- Prevladujoča pozitivna presoja partizanstva (P) vzdrži vseskozi, vendar z nekaj omembe vrednimi posebnostmi. Visoke pozitivne ocene P dosega le skupina 60 in več let starih respondentov (okoli 60 %), medtem ko respondenti iz najmlajše skupine (do 30 let) močno zaostajajo (okoli 30 %). To se kaže tudi v kopičenju negativnih stališč do P, ki jih je znatno več pri najmlajši skupini (okoli 20 %), medtem ko je pri ostalih delež teh negativnih stališč le okoli 8–9 %. Tudi opredeljenost do P je značilno višja med najstarejšimi in najnižja med najmlajšimi. Poteki šolske socializacije in neopredeljene ali celo agresivne konservativne interpretacije P/D nosilcev najvišjih političnih in državnih vlog k temu brez dvoma prispevajo.
- Podobno, a mnogo bolj zaostreno sliko razkrijejo primerjave rezultatov meritev na vstopni in zaključni točki raziskave (1994–2015) ter umeščanje deležev pozitivnih in negativnih vrednotenja domobranstva (D). To se pokaže pri najmlajši starostni skupini kot vrednotni obrat: iz pretežno negativnih v pretežno pozitivna vrednotenja domobranstva v časovnem preseku 1994–2015. Med mladimi respondenti (do 30 let) po raziskavi 2015 domobranstvo negativno vrednoti ena petina, pozitivno pa ena tretjina vseh, preostali pa so neopredeljeni. Pri ostalih starostnih skupinah delež negativnih stališč do domobranstva (tudi v med-

²³ Meritve v letu 2011 so vredne dodatnega analitičnega napora in širše interpretacije.

časovni primerjavi) pretežno narašča, delež pozitivnih stališč pa upada. Pritiski potekov politične socializacije v obdobju po prehodu na pripadnike teh skupin očitno ne učinkujejo oziroma imajo celo nasprotno učinke.

- Podobne, a še izrazitejše razlike v vrednotenju partizanstva in domobranstva razkrijemo v preizkusu levo/desne samoopredelitve ter glede na pogostost obiskovanja cerkvenih obredov. To se kaže med levo opredeljenimi v prevladujočem pozitivnem vrednotenju partizanstva in negativnem vrednotenju domobranstva. In obratno, vendar ne tako izrazito. Kaže se tudi v razkritju, da so redni obiskovalci verskih obredov najpogosteje pozitivni ocenjevalci domobranstva in negativni ocenjevalci partizanstva, itd.

In tu se lahko še enkrat vprašamo o odgovornosti za takšno oblikovanje odnosa do vrednotnega sindroma P/D. Ni dvoma, da takemu stanju pomembno prispeva šolska socializacija, zamolčevanje zgodovinskih dejstev ter okoliščine, da vse to prispeva k mobilizaciji konservativne manjšine s »svojo resnico« v naprežanju za pridobitev oblasti.

Sklepi

V naši analizi vrednotnih orientacij Slovencev smo se omejili na dva pojmovna para, ki označujeta pomembna vidika novejše slovenske socialne, kulturne in politične zgodovine: partizani – domobranci in socializem – kapitalizem. Prvi par zajame vrednotenja dveh »osebkov«, ki jih označujejo razlike v zgodovinski umestitvi v času okupacije Slovenije: (1) upor zoper okupacijo in težnja po socialno pravičnejši družbi; v jedru te orientacije so libertarna, narodnokulturna gibanja in komunisti; ta vrednotni sindrom smo označili kot »partizani«. (2) Temu nasprotno vrednotne orientacije so izražale konservativne sile prilagoditve in kolaboracije; označujemo jih kot vrednotni sindrom domobranstva. Prikaz in analiza pokažeta, da je v zavesti Slovencev v času po osamosvojitvi do danes vseskozi prevladujoče pozitivno vrednotenje partizanstva in hkrati negativno vrednotenje domobranstva. Pokaže tudi, da je izražanje stališč v odnosu do partizanstva in domobranstva povezano s starostjo, desno-levo orientacijo in religijsko prakso. Torej, da okoliščine povezane z značilnostmi respondentov in dejavniki iz socialnega konteksta

prispevajo k oblikovanju oziroma preoblikovanju stališč. Predvsem se to pokaže pri izražanju odnosa do domobranstva, ki pogosteje izstopa med desno samoopredeljenimi ter med (rednimi) obiskovalci verskih obredov. Še posebej pa je očiten generacijski premik v izražanju tega odnosa, saj analiza pokaže, da skupina najmlajših (do 30 let) sicer pretežno neopredeljena, v večji meri pozitivno vrednoti domobranstvo kot partizanstvo. Ali gre torej za pomembno vprašanje oblikovanje odnosa do zgodovine?

Drugi izbrani vidik zadeva razumevanje pojmov v paru socializem – kapitalizem. Analiza je pokazala naraščajoče in pozitivno vrednotenje socializma ter hkrati upadajoče in bolj negativno vrednotenje kapitalizma. Nakazali smo, da pomeni prevladujoč negativen odnos respondentov do kapitalizma in pozitiven odnos do socializma, pravzaprav, trajno vgrajen konflikt v vrednotni usmerjenosti civilne družbe, ki je v svojem prevladujočem izrazu pro-socialistična, ter institucionalno strukturo družbe, ki je prevalentno pro-kapitalistična. Takšen konflikt morda res ni nujno negativen, ob predpostavki, da se vzdržuje in razrešuje znotraj obstoječih institucionalnih struktur. In vendar, le postopno uveljavljanje prevladujočih vrednotnih usmeritev prebivalstva zagotavlja dani institucionalni strukturi potrebno legitimnost in spodbuja razvoj. Če pa se ti konflikti dogajajo zunaj institucionalnih struktur, generirajo blokade in entropijo institucionalne prakse. In dodajmo še, da je socializem kot vrednotni sistem prisoten v slovenski družbi ves čas njene tranzicije, v določenem smisli celo prevladujoč in dominanten. Kot že rečeno, socializem kot vrednotni sindrom je prisoten, sploh ni oslabil – in na novo oživlja.

Raziskavo vrednotnih usmerjenosti Slovencev, ki zadevajo razmerja med vrednotenji v preteklosti in sedanjosti, za kar imamo obilo empiričnih podatkov, smo tako šele začeli – in ne končali.

Viri in literatura

- Barnes, S. H., Simon J. (1998): *The Postcommunist Citizen*, Erasmus Foundation, Rotterdam.
- Barnes, S.H., Kaase, M., et al. (1979): *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills, Calif.: Sage.
- Bruszt, L. (1998): *The Politics of Patience: Support of Capitalism*. In: Barnes, Samuel H. and János Simon, *The Postcommunist Citizen*, Erasmus Foundation, Budapest.

- Fuchs D., Roller E. (1998): Cultural Conditions of the Transition to Liberal Democracy in Central and Eastern Europe. In: Barnes, S. H. and János S., *The Postcommunist Citizen*, Erasmus Foundation, Budapest.
- Halman, L., Sieben, I. and van Zundert M. (2012): *Atlas of European Values, Trends and Traditions at the turn of the Century*, Tilburg University.
- Inglehart, R. et al. (2004): *Human, Believes and Values. A cross-cultural Sourcebook based and the 1999-2002 values surveys*. Giglo XI. editors, Buenos Aires.
- Jogan, M, Broder, Ž. (2016): Samostojna Slovenija in kolektivni zgodovinski spomin, *Teorija in praksa*, 2015/80.
- Klinar, P. (1989): Ljudje hočejo nov sistem neznanega imena: okrogla miza: Slovensko javno mnenje 1989. Delo, Sobotna priloga, 145 (24. jun.).
- Klinar, P. (1992): Slovenska nacionalna zavest v času osamosvajanja. V: Slovenski izziv I, ur. N. Toš, 19-33. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Listhaug, U., Ringdal, E. (2006): Slovenian Values in European Context. V: Ramet, S. P., Fink-Hafner, D. (ed.), *Democratic transition in Slovenia : value transformation, education, and media*. College Station: Texas A&M University Press.
- Malnar, B. (2006): Vrednote in reforme. V: *Pogledi na reforme*, Toš, N., ur., 41-48. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Rus, V. (1992): Lastninski in blaginjski sindrom pri Slovencih. V: Slovenski izziv I, ur. N. Toš, 47-67. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rus, V. (1992), Med antikomunizmom in postsocializmom, *TiP*, let. 29, št. 2, str. 210.
- Rus, V. (1997): Vračanje v kapitalizem ali v tržno ekonomijo?, *TiP*, let. 34, št. 1, str. 5-14.
- Rus, V. (2003): Sociološki vidiki prehoda iz moderne v postmoderno državo, *TiP*, jan./febr. let. 40, št. 1, str. 5-16.
- Rus, V., Toš, N. (2005): Vrednote Slovencev in Evropejcev, *Analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK.
- Rus, V. (2009): Tretja pot med antikapitalizmom in postsocializmom, *Zbirka Beseda*, št. 9. Ljubljana: Založba Sophia.
- Rus, V. in Toš, N. (2013): Vrednotne orientacije v Sloveniji v prelomu tisočletja; v: Štih, P. (ured.): *20 let slovenske državnosti, gradivo iz posvetovanja SAZU*, Ljubljana, 16. 12. 2001, str. 106-145.
- Toš, N., ured. (1997-2015): *Vrednote v prehodu I.–X. Dokumenti SJM*, FDV IDV, Ljubljana.
- Toš, N. (ur.), P. Ph. Mohler (ur.) & B. Malnar (ur.) (1999): *Modern societies and values: A comparative analysis based on ISSP project*. Ljubljana, Mannheim: FSS, University of Ljubljana and ZUMA.
- Toš, N. in K. H. Müller (2005): *Political Faces of Slovenia, Political Orientations and Values at the End of the Century*. Wien: Edition Echoraum.

- Toš, N. (2008): Zaupanje Slovencev in Slovenk v institucije sistema. V: Drčar-Murko, M., Flajšman, B., Štrajn, D., Vezjak, B. (ur.): Pet minut demokracije, Podoba Slovenije po letu 2004. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Toš, N. (2010): Longitudinalni projekt slovenskega družboslovja, SJM 1966–2010. V: Toš, N., Müller K.: Primerjalno družboslovje, Dokumenti SJM, Ljubljana: FDV, IDV – CJMMK.

PRILOGA

Attachment: Overview of Our Investigations and Publications in Recent Four Years

Dr., Dr. Matjaž Mulej

‘Social responsibility beyond neoliberalism and charity’

This project started seven years ago on the basis of invitation of the world-top publisher ‘Bentham Science’ located in USA, NL, United Arab Emirates and several more countries. It grew to four books with 33 chapters by 48 authors from 13 countries under editorship of Professors Matjaz Mulej and Robert Dyck; a foreword by Prof. Dr. Danilo Türk, former President of the Republic of Slovenia and then candidate for the secretary general of United Nations is in all four books).

Volume 1 is titled: SOCIAL RESPONSIBILITY – A NON-TECHNOLOGICAL INNOVATION PROCESS. It contains four longer chapters, after a preface and a foreword:

1. Radical Innovation of Values, Culture, Ethics, and Norms Required for Social Responsibility; Matjaz Mulej and Robert G. Dyck
2. Human and Organizational Social Responsibility; Matjaz Mulej and Anita Hrast
3. Crisis? What Crisis? John Raven
4. Towards A New Economic Paradigm: The Parallel History of Economic Thought and the Way Forward; Gergely Toth

Volume 2 is titled: SOCIAL RESPONSIBILITY - RANGE OF PERSPECTIVES PER TOPICS AND COUNTRIES. It contains eight chapters, after a preface and a foreword:

5. Responsible corporate management and community involvement; Štefka Gorenak
6. Social responsibility and the rule of law; Breda Mulec
7. Well-being as the basic aim of social responsibility; Simona Šarotar Žižek
8. First responders in regional disasters: a case of social responsibility; Gerhard Chroust, Günther Ossimitz, Markus Roth, Nadine Sturm, Peter Ziehesberger
9. Requisite holism of behavior when facing complexity of pandemic diseases – new trends in Healthcare information system (HIS); Teodora Ivanuša, Matjaž Mulej, Iztok Podbregar, Bojan Rosi
10. Innovation of managerial attributes to incorporate a more systemic world-view; Matjaž Mulej, Tatiana A. Medvedeva, Vojko Potočan, Zdenka Ženko, Simona Šarotar Žižek, Anita Hrast, Tjaša Štrukelj
11. The economic and environmental decline of Atenquique, Mexico, associated with socially irresponsible corporate ownership; José G. Vargas-Hernández
12. Socially responsible business in the “BRICS” economies: the way to a sustainable future; Zhanna S. Belyaeva, Alberto G. Canen

Volume 3 is titled: SOCIAL RESPONSIBILITY - SUSTAINABILITY, EDUCATION AND MANAGEMENT. It contains 8 chapters, after a preface and a foreword:

13. Avoiding a Global Transport Crisis Following the Depletion of Oil and Gas Supplies: A Crucial Case of Social Responsibility; John Kidd
14. The Role of Indicators and Scientific Research in the Sustainable Development of Croatia: An Overview; Emira Bečić and Jadranka Švarc
15. Social Responsibility Promotion by a Learning Region for Sustainable Development: A Case from Slovenia; Ana Vovk Korže and Mojca Kokot Krajnc
16. University Education on Sustainable Development as a Contribution to the Shared Responsibility of Experts and Knowledge-Based Society; Jan W. Dobrowolski

17. Performance Levels of Roma Pupils in Foreign Language Learning: Social Responsibility in School; Saša Jazbec, Branka Čagran and Alja Lipavac Oštir
18. Can Strategic Management Show the way out from the Current Crisis towards Social Responsibility? Tjaša Štrukelj
19. Family and Non-Family Enterprises: Differences in Core Values, Culture and Ethical Climate as Signs of Social Responsibility; Mojca Duh and Jernej Belak
20. Socially Responsible Management in Public Administration; Nina Tomazevic

Volume 4 is titled: SOCIAL RESPONSIBILITY - METHODS, DILEMMAS AND HOPES. It contains thirteen chapters, after a preface and foreword:

21. Support to Ethics of Interdependence and Holism by Edward de Bono's Methods of Thinking; Matjaz Mulej and Nastja Mulej
22. Capability of New Systems Theories to Help Escape the Crisis; Vesna Čančer and Matjaž Mulej
23. Trust Management by Computer Simulation: Towards a Fair, Responsible and Sustainable Economy; Denis Trček
24. A New Fractal Metric for Social Responsibility; Robert G. Dyck
25. The Syntax of Autocratic Systems and the Cybernetic Alternative of Systems Based on Social Responsibility; Matjaz Mulej, Kazimierz Turkiewicz, Domenika B. Turkiewicz
26. Use of Systems Theory Through Corporate Social Responsibility in the International Company Novartis and its Sandoz Generic Division; Siniša Petrović
27. More Social Responsibility by Learning Foreign Language and Culture: Case of Slovenian Pre-Primary Education; Mihaela Brumen, Branka Čagran and Fanika Fras Berro
28. Justice, Justness: How to Act Right Pivot of the Ethics of Interdependence; Helmut K. Loeckenhoff
29. Implementation of Corporate Social Responsibility: Can we manage to Save Our World in Time? Grażyna O'Sullivan
30. New Economy and Social Responsibility; Robert G. Dyck
31. Self-Determination and Self-Esteem of Employees as Factors of Managers' and Employees' Social Responsibility; Simona Šarotar Žižek, Sonja Treven, Danica Svetec and Vesna Čančer
32. Requisite Personal Holism as a Basis of Social Responsibility; Simona Šarotar Žižek; Zdenka Ženko and Sonja Treven

33. Living Networks of Networks: The Societal and Environmental Responsibility of Humanity in the Fight between Humans and the Wild; Pierre Bricage

Social responsibility – a new socio-economic order

The Systems Research and Behavioral Science Journal published our collection of 15 articles electronically in 2014, too, while their publication on paper took place in 2015:

1. Toward more social responsibility as a new – systemic – socio-economic order or disappearance of humankind; Matjaž Mulej, Anita Hrast, Robert Dyck
2. A Comparative Analysis of International CSR Standards as Enterprise Policy/Governance Innovation Guidelines; Petya Dankova, Milena Valeva, Tjaša Štrukelj
3. Social Responsibility and Citizen-Driven Innovation in Sustainably Mastering Global Socio-Economic Crises; Gerald Steiner, Filippina Risopoulos, Matjaz Mulej
4. Youth education for social responsibility; Robert Dyck
5. Management with a Frame of Mind for Systemic Thinking: A Conceptual Condition Setting Tool: Jean-Paul Ngana
6. Ethical Tax Corporate Governance of State-owned Enterprises; Lidija Hauptman, Jernej Belak
7. Restorative Practices: A systemic approach to support Social Responsibility; Markus van Alphen
8. Toward more Governmental Social Responsibility; the Case of Natural or Intentional Outbreaks of Highly Contagious Diseases; Teodora Ivanusa, Iztok Podbregar, Bojan Rosi
9. Educational Model for Promoting Creativity and Innovation in Primary Schools; Borut Likar, Franc Cankar, Blaž Zupan
10. Social Participation of High-School Students with special Needs – a case of promotion of systemic behaviour and social responsibility; Majda Schmidt, Edvard Protner, Branka Čagran
11. Social Responsibility, Human Resource Management and Organizational Performance; Borut Milfelner, Amna Potočnik, Simona Šarotar Žižek
12. A new socio-economic order: evidence about employees' values' influence on corporate social responsibility; Vojko Potocan, Zlatko Nedelko

13. Integrated Approach to Social Responsibility: a Model of Stakeholders Interaction in Russia and China; Zhanna Belyaeva, Alexander Kazakov
14. Eco-labels- and Schemes: A Requisitely Holistic Proof of Tourism's Social Responsibility? Sonja Sibila Lebe, Igor Vrečko
15. Transparency as a Precondition of Systemic Behavior: the Case of European retailing Banks regarding Social Responsibility Communication; Mirjana Pejić Bach; Mislav Omazić; Jovana Zoroja

Social Responsibility – measures and measurement

In Systems Practice and Action Research our guest-edited issue was published online and on paper in 2013. We focused on another viewpoint, complementary to the others cited here. It contains an Editorial and ten contributions:

1. Editorial; Matjaz Mulej, Anita Hrast, Zdenka Zenko
2. Social Responsibility – Measures and Measurement as a Basis for Organizational Systemic Action; Zdenka Zenko, Anita Hrast, Matjaz Mulej
3. Transformation processes of the corporate development in Russia: social responsibility issues; Zhanna S. Belyaeva
4. The influence of employees' ethical behavior on enterprises' social responsibility; Vojko Potocan, Matjaz Mulej, Zlatko Nedelko
5. Measurement preconditions Systemic Action: the Case of Integral Low-Carbon Country and Sustainable Development Indicators: Emira Bečić, Darja Piciga, Anita Hrast
6. Corporate governance and the practice of business ethics in Slovenia; Jernej Belak
7. Critical self-evaluation – an Attribute of Systemic Behavior: Authors of Natural Science Learning Materials as Evaluators; Branka Čagran, Milena Ivanuš Grmek
8. Measurement of employees subjective well-being as an aim of social responsibility; Simona Šarotar-Žižek, Borut Milfelner, Vesna Čančer
9. Project management supports (requisitely) holistic - socially responsible action in business systems; Igor Vrečko, Sonja Sibila Lebe

10. Competencies for mastering the crisis by corporate social responsibility; Gerald Steiner, Filippina Risopoulos, Matjaž Mulej
11. Social efficacy by responsible change management; Laura Pană

Social responsibility and holism in tourism

Guest-editors of an issue of *Kybernetes*, devoted to Social responsibility and holism in tourism, as the very first issue, too, on this topic were Ass. Prof. Sonja Sibila Lebe and Prof. Emer. DDr. Matjaž Mulej. Texts were published in 2014. They include:

1. CSR-based model for HRM in tourism and hospitality; Marija Rok, Matjaž Mulej
2. Systemic integration of holistic project- and hospitality management; Igor Vrečko, Sonja Sibila Lebe
3. Building a Model of Researching the Sustainable Entrepreneurship in the Tourism Sector; Katja Crnogaj, Barbara Bradač, Miroslav Rebernik, Doris Gomezelj
4. Holism and Social Responsibility for Tourism Enterprise Governance; Tjaša Štrukelj, Metod Šuligoj
5. Institutional context and hotel social responsibility; María Dolores Sánchez-Fernández, Alfonso Vargas-Sánchez, Paula Remoaldo
6. The Systems Approach to the Improvement of Innovation in Slovene Tourism; Marko Ropret, Tadeja Jere Lazanski, Borut Likar
7. Complex tourism systems: a visibility graph approach; Rodolfo Baggio
8. A Systems Thinking-based Grey Model for Sustainability Evaluation of Urban Tourism; Zheng-Xin Wang, Lingling Pei
9. Systems thinking and alternative business model for responsible tourist destination; Jelena Đurkin; Marko Perić
10. Early-Warning Management of Regional Tourism Emergency: A Holistic Approach; Xie Kefan, Liu Jia
11. Social responsibility, motivation and satisfaction: small hotels' guests perspective; Saša Zupan; Borut Milfelner
12. Towards 2.0 systems thinking: a cross-cultural study of sustainable tourism ads; Wided Batat; Sonja Prentović
13. Industry specific effects of CSR initiatives; hotels and airlines; Ana B. Casado-Díaz, Juan L. Nicolau, Felipe Ruiz-Moreno, Ricardo Sellers

14. Branding paradigms and the shift of methodological approaches to branding; Marica Mazurek
15. Social responsibility in tourism: System archetypes approach; Mirjana Pejić-Bach, Jovana Zoroja, Marjana Merkač-Skok
16. A New Method for Evaluating Tour Online Review Based on Grey 2-tuple Linguistic; Chuanmin Mi, Xiaofei Shan, Yuan Qiang, Stephanie Yosa, Ye Chen
17. Education for responsible persons, tourists and hosts through knowledge of neighbouring countries' languages in cross-border areas; Mihaela Brumen, Branka Čagran, Matjaž Mulej
18. Managing Knowledge Transfer Partnership for a rural Community: the Outcomes at Wirksworth; Peter Wiltshier, Michael Edwards
19. Systemic thinking for socially responsible innovations in social tourism for people with disabilities; Zdenka Ženko, Valentina Šardi

Dialectical Systems Thinking And The Law Of Requisite Holism Concerning Innovation

This book was published as the third volume in the series 'Exploring Unity through Diversity', edited by Assoc. Prof. Dr. Wolfgang Hofkirchner, Bertalanffy Center for the Study of Systems Science (BCSSS), Vienna, Austria. Its publisher was 'Emergent Publications', Litchfield Park, AZ, USA. (If the author is not specified, I am the author.)

Chapter 0—THE SELECTED PROBLEM AND VIEWPOINT OF ITS CONSIDERATION; Matjaž Mulej

0.1 Circumstances in which the Problem and Viewpoints of its Consideration are selected

0.2 Systems Theory as a Theory of Requisitely Holistic Thinking and Worldview

Chapter 1—SYSTEMS THINKING: AGAINST CRUCIAL OVERSIGHT CAUSED BY OVER-SPECIALIZATION—CASE OF EVOLUTION TOWARDS SUSTAINABLE AND SOCIALLY RESPONSIBLE ENTERPRISE AND SOCIETY; Vojko Potočan; Matjaž Mulej

1.1 Requisite Holism in brief

1.2 Poor Understanding of Requisite Holism—Background

1.3 Sustainability and Social Responsibility—a Way of Requisite Holism

1.4 The Essence of Social Responsibility (SR); Anita Hrast

1.5 Four or Five Phases of Development of the Basis of Competitiveness

1.6 Conclusions from Chapter 1

Chapter 2—FROM SYSTEMS THINKING TO SYSTEMS THEORY IN THE TURBULENT 20TH CENTURY; Matjaž Mulej

Chapter 3—SYSTEMS THEORY AND CYBERNETICS—HOLISM AGAINST BIG CRISES CAUSED; Matjaž Mulej

3.0 The Selected Problem and Viewpoint for Dealing with it in Chapter 3

3.1 Holistic Thinking versus Narrow Specialization

3.2 Difficulties with Implementation of Holism following Bertalanffy

3.3 Economic Reasons Opposing Holistic Thinking in Practice: The Law of Requisite Holism in Decision-Making

3.4 Concluding remarks

Chapter 4—REDUCTION, REDUCTIONISM, SPECIALIZATION, AND PROBLEMS OF COOPERATION; Matjaž Mulej

Chapter 5—COMPLEXITY, COMPLICATEDNESS, RELATIONS, EMERGENCE, SYNERGY VS. SIMPLICITY AND LOCKED-IN THINKING AND ACTING; Matjaž Mulej

Chapter 6—KNOWLEDGE, INFORMATION, PROFESSIONS, ORDER; Matjaž Mulej

Chapter 7—SYSTEMS THEORIES: TOOLS OF HUMAN ACTION AND/OR HUMAN FORMATION; Matjaž Mulej

Chapter 8—HOLISM VERSUS ONE-SIDEDNESS AND OVERSIGHT: REQUISITE HOLISM; Matjaž Mulej

Chapter 9—THE BASIS FOR (REQUISITE) HOLISM TO BE ATTAINED: INTERDEPENDENCE AND ETHICS/VCEN OF INTERDEPENDENCE; Matjaž Mulej

9.0 The Selected Problems and Viewpoint of Dealing with it in Chapter 9

9.1 Adam Smith was misread

9.2 General Systems Theory—Short of Ethics of Interdependence (in Practice)

9.3 Ethics and ethics of interdependence; Štefan Kajzer, Vojko Potočan

9.4 Lack of Consideration of Interdependence in 20th Century Practice: Causing the need for making of Systems Theory, not only Systems Thinking

9.5 Conclusions from Chapter 9

Chapter 10—MODERN (MATERIALISTICALLY) DIALECTICAL THINKING—A FORERUNNER OF SYSTEMS/HOLISTIC THINKING AND CONSIDERATION OF INTERDEPENDENCE; Matjaž Mulej

Chapter 11—SOME (SOFT) SYSTEMS THEORIES AND THEIR APPLICABILITY TO THE ISSUES OF REQUISITE HOLISM AND ETHICS OF INTERDEPENDENCE—A BRIEF OVERVIEW; Matjaž Mulej

11.0 The Selected Problem and Viewpoint of Dealing with it in Chapter 11

11.1 The Chaos Theory and Requisite Holism and Ethics of Interdependence

11.2 The Complexity Theory, Requisite Holism and Ethics of Interdependence

11.3 A Selection of Contemporary Soft Systems Theories—A Comparative View Concerning their Usefulness to the Issues of Requisite Holism and Ethics of Interdependence

11.3.0 The Selected Problem and Viewpoint of Dealing with it in Chapter 11.3

11.3.1. The Viable Systems Theory (VST); Duško Uršič

11.3.2 The Soft System Methodology (SSM); Duško Uršič

11.3.3 The Critical Systems Thinking (CST); Duško Uršič

11.3.4 Dialectical Network Thinking; Bojan Rosi

11.3.5 Control System Theory; Tatjana Mlakar

11.3.6 Cybernetics of the 1st, 2nd, and 3rd Order; Vesna Čančer

11.3.7 A New—4th Order Cybernetics; Stane Božičnik

11.3.8 The Role of Information in Systems Thinking

11.3.9 Some Tools Usable for Simplification of Management/Impact in Complex Processes and Situations

11.3.10 Historical Parallelism of Systems Thinking: Maya and the Evolution of Consciousness vs. Contemporary Systems Thinking; Tadeja Jere Lazanski

11.3.10.3. Conclusions from Chapter 11.3.10

11.3.11 Some Comparative Conclusions about the Selected Soft Systems Theories

11.4 Some Conclusions about Systems Thinking about the Contemporary Life Problems; Bojan Rosi

Chapter 12—DIALECTICAL SYSTEMS THINKING: ABOUT COMPLEXITY, INTERDEPENDENCES, WHOLES AND REQUISITE HOLISM/WHOLENESS INSTEAD OF CRUCIAL OVERSIGHTS; Matjaž Mulej

12.0 The Selected Problem and Viewpoint of Dealing with it in Chapter 12

12.1 Dialectical System (DS) versus the System and the Object of Consideration

12.2 The Dialectical Systems Theory (DST)

12.3 Dialectical Systems Theory: Grounds of Human Interventions

12.3.0 The Selected Problem and Viewpoint of Dealing with it in Chapter 12.3

12.3.1 The General Ground: Entropy versus Evolution, Human Intervention

12.3.2 Grounds for Human Intervention: Objective and Subjective Starting Points

12.3.3 DST's Ten Guidelines concerning Influence over the Subjective Starting Points

12.3.3.0 Questions to be answered to define the Starting Points

- 12.3.4 DST's ten Guidelines concerning Implementation of Starting Points
- 12.3.5 The Law of Requisite Holism
- 12.3.6 Support to Requisite Holism by Contemporary Operations Research Methods
- 12.3.7 Typology of Systems and Models
- 12.4 Dialectical Systems Theory and its Application by USOMID

Chapter 13—USOMID: AN APPLIED METHODOLOGY OF DIALECTICAL SYSTEMS THINKING; Matjaž Mulej

13.0 The Selected Problem and Viewpoint of Dealing with it in

Chapter 13

- 13.1 The USOMID concept: a Reflection of the Seven Components of the Starting Points
- 13.2 Programoteque
- 13.3 The USOMID-SREDIM as the General Method of Creative Work and Cooperation Procedure
- 13.4 The USOMID Circle—an Organizational Possibility Supportive of Creative Cooperation
- 13.5 Combination of USOMID-SREDIM with the Six Thinking Hats Method; Nastja Mulej
- 13.6 Values and their Influence
- 13.7 Ethics of Interdependence; Vojko Potočan
- 13.8 Social Responsibility—a Way of Requisite Holism and Ethics of Interdependence; Jožica Knez Riedl
- 13.9 Sustainable Enterprise Ethics (SEE)—Another Way of Requisite Holism and Ethics of Interdependence; Vojko Potočan
- 13.10 From corporate social responsibility to corporate social innovation? Filippina Risopoulos; Gerald Steiner
 - 13.10.1 Introduction
 - 13.10.2 From CSR to CSI?
 - 13.10.3 Corporate Social Innovation (CSI)
 - 13.10.4 Implications for Corporate Social Innovation
 - 13.10.5 Conclusions and Implications for Research
- 13.11 Some Conclusions from Chapter 13 concerning Ethics
- 13.12 Some Conclusions about USOMID as Applied Dialectical Systems Thinking

Chapter 14—A CASE OF DIALECTICAL SYSTEMS THINKING: REQUISITELY HOLISTIC MANAGEMENT OF THE INVENTION-INNOVATION-DIFFUSION PROCESS; Matjaž Mulej

14.0 The Selected Topic/Problem and Viewpoint of our Dealing with it here

14.1 The Dialectical System (DS) in Chapter 14

14.2 The Invention-Innovation-Diffusion Process (IIDP)

14.3 Innovation Typology—an Additional Factor of Complexity of Requisitely Holistic IIP and KM in it, as well as Mastering of it; Tjaša Štrukelj

14.4 DS of Basic Preconditions for Invention to become Innovation

14.5 Application of USOMID-SREDIM/6 Thinking Hats Method

14.6 Application of Co-Laboratories of Democracy

14.7 Action rather than Thinking alone Makes Innovation from Knowledge and Invention—Diffusion of Novelties; Zdenka Ženko

14.7.0 The Selected Problem and Viewpoint of Dealing with it in Chapter 14.7

14.7.1 Action Based on the Theory of Diffusion of Innovation

14.7.2 Need for Spreading of the Novelty

14.7.3 Diffusion and its Preconditions

14.7.4 Change Agents

14.7.5 Opinion Leaders

14.7.6 Concluding Comments on Diffusion of Innovation

14.8 Innovative Business

14.8.0 The Selected Problem and the Viewpoint of its Consideration

14.8.1 Definition of the Innovative Business as a Dialectical System

14.8.2 Framework Model for Continuous Implementation of Innovative Business

14.8.3 Total/Excellent Quality and Hence Success in Market—Consequences of Innovation Process Based on Requisite Holism and Ethics of Interdependence

14.8.4 Innovation of Management Style

14.9 Innovative Society

14.10 Suggestion to Governments of Countries/Regions Trying to Catch Up

14.10.0 The Problem and the Selected Viewpoint for Dealing with it in Chapter 14.10

14.10.1 Creativity, Insight, and Quality Enhancement as Factors in Innovation Processes in Government and Other Public Offices

- 14.10.2 Roots of the Lack of Innovation Capacity in Government
- 14.10.3 A Dialectical System of Suggestions how to Make Public Officers Act as Role Models of Innovation
- 14.10.4 Some Concluding Remarks
- 14.11 Four times Ten Guidelines Enabling Innovative Business and Innovative Society; Karin Jurše; Zdenka Ženko
- 14.12 Some Conclusions about Innovative Business and Innovative Society; Štefan Kajzer

Chapter 15—SUPPLEMENT: INTRODUCTORY THOUGHTS FROM THE EUROPEAN COMMISSION'S FIRST DOCUMENT AIMED AT ENHANCING INNOVATION AND SYSTEMS THINKING: GREEN PAPER ON INNOVATION (1995); Matjaž Mulej

- 15.0 Introductory Remark
- 15.1 Innovation, the Firm and the Society
- 15.2 Innovation and Public Action

Chapter 16—CAN AND MAY ONE AVOID INNOVATION, ETHICS OF INTERDEPENDENCE AND THE LAW OF REQUISITE HOLISM? NO LONGER! Matjaž Mulej

Chapter 17—CONCLUDING REMARKS; Matjaž Mulej

- 17.0 The Selected Problem and Viewpoint of Dealing with it in Chapter 17
- 17.1 Growing Dependence of Humankind on High Quality and Hence on Innovation
- 17.2 Growing Complexity of Innovation and Therefore Growing Dependence of Success on Systems Thinking
- 17.3 Need for Careful Choice of Systems Theory
- 17.4 The Seven Principle Attributes of Systems Thinking Applied in this Book
- 17.5 Suggestion concerning Systems Education
 - 17.5.1 Introduction
 - 17.5.2 Basic Contents to be Covered in Teaching of Systemic Behavior
 - 17.5.3 Some Conclusions

Twelve IRDO Conferences on Social Responsibility

The IRDO Institute for the Development of Social Responsibility is an NGO working on promotion of social responsibility in Slovenia and internationally. The efforts include eleven conferences that have attracted close to one thousand authors from all continents. Proceedings of the first ten conferences (2006–2015) are (re-)published on one CD, the most recent one is still in process at the time of our writing this paper.

Topics covered so far include: Social responsibility in general (2006), Managers' Role in the development of Social Responsibility in for-profit and not-for-profit organizations (2007), Social responsibility as contribution to stakeholders' long term success in market (2008), Work – a bridge to cooperation: relations with co-workers and different age generations (2009), Social responsibility: nature and humans (2010), Youth in focus of world changes (2011), Innovation of culture toward more social responsibility - the way out of socio-cultural crisis (2012). In 2013 Maribor was 'The European capital of youth' and the 8th IRDO conference made a contribution to it with the topic Education and communication for more social responsibility. In 2014 topic was 'Health – personal and/or social responsibility?'; in 2015 'Planning & Reporting about Social Responsibility', in 2016 the topic was 'New Social Realities from the Viewpoint of Social Responsibility'. In 2017 we covered 'Social responsibility and current challenges 2017: value added as business information from the view of social responsibility & enterprise sustainability. (The topic for 2018 is 'Social responsibility of science and scientists.)

STOP HATING YOUR CHILDREN AND GRANDCHILDREN

This book is a triple book in Slovenian. It is published in Slovene by IRDO and Kulturni center Maribor in 2016 featuring works by 53 authors, nearly all of them being Slovenes. The reason for the title is clear: who does not practice social responsibility, ruins preconditions of survival of the next generations, including his or her own children and grandchildren. This statement is backed by many data in professional and daily media, not only in the ones on sustainability as an attitude about the nature around humans.

Because these three books are in Slovene, we quote their titles only: 'NEHAJTE SOVRAŽITI SVOJE OTROKE IN VNUKE'

1. Družbenoekonomski okvir in osebne lastnosti družbeno odgovornih (The socio-economic framework and personal attributes of the socially responsible ones – 9 contributions; editors: Matjaž Mulej, Viljem Merhar, Viktor Žakelj)
2. Informacije za odločanje družbeno odgovornih (Information for decision making of the socially responsible ones – 12 contributions; editors: Matjaž Mulej, Anita Hrast)
3. Izobraževanje in usposabljanje družbeno odgovornih (Education and training of the socially responsible ones – 18 contributions; editors: Matjaž Mulej, Branka Čagran)

The most recent book from our team is the one by Viktor Žakelj (2018): Družbeno odgovorno gospodarjenje (Socially responsible Economy). We are finishing the first ever book on political economy of a socially responsible society (by M. Mulej, V. Merhar, V. Žakelj and M. Zore). So far the topic of social responsibility was devoted to the level of enterprises and other organizations, while these two books cover the entire society.

Concluding remarks

As the collected and analyzed data, which are above summarized in chapters and articles of our co-authors and our-selves report, nobody has any excuse to avoid these issues any time in any post and in any activity. Of course, our list is only indicative. We had no more room. What is briefed here is written on about 2.000 pages and in 12 conference proceedings (www.irdo.si). The four books with Bentham are e-published, so are the journal issues, too. Social responsibility is a concept aimed to radically innovate human behavior for humankind to survive. It is a complex process, but extinction of humankind is much more complex.

References

- Grün, A., Zeitz, J. (2012). Bog, vest in denar. Pogovori med menihom in menedžerjem. Založba Družina, Ljubljana (God, Consciousness and Money. Debates between a monk and a manager).

- Hrast, A., Mulej, M., Kojc, S. editors (2015). All ten IRDO international conference Social Responsibility And Current Challenges 2006-2015. Proceedings. IRDO Institute for development of social responsibility, Maribor, Slovenia; see: www.irdo.si.
- Lebe, S. S. and Mulej, M., guest-editors and authors, with coauthors (2014). Social responsibility and holism in tourism. *Kybernetes*, vol. 43, is. 3-4, 346-666.
- Mulej, M., R. Dyck, editors and coauthors, with coauthors (2014). Social responsibility beyond neoliberalism and charity. 4 volumes. Bentham Science, Shirjah, UAE.
- Mulej, M., Hrast, A., Dyck, R., guest-editors and authors, with coauthors (2014 and 2015). Social responsibility – a new socio-economic order. *Systems Research and Behavioral Science*, vol. 32, is. 2, pp. 147-264.
- Mulej, M., Hrast, A., Ženko, Z., guest-editors and authors, with coauthors (2013). Social Responsibility – measures and measurement. *Systems Practice and Action Research*, vol. 26, is. 6, 471-588.
- Mulej, M. and coauthors (2013). Dialectical Systems Thinking And The Law Of Requisite Holism Concerning Innovation. Emergent Publications', Litchfield Park, AZ, USA.
- Mulej, M., Merhar, V., Žakelj, V., Hrast, A., Čagran, B., editors (2016): Nehajte sovražiti svoje otroke in vnuke. (Stop hating your children and grandchildren. In Slovene). IRDO and Kulturni center Maribor.
- Mulej, M., Merhar, V., Žakelj V. and Zore, M.: Uvod v politično ekonomijo družbeno odgovorne družbe. (Introduction into the Political Economy of a Socially Responsible Society. In Slovene).
- Žakelj, V. (2018). Družbeno odgovorno gospodarjenje (Socially responsible Economy. In Slovene).

O avtorjih

Rado Bohinc

je doktor pravnih znanosti, visokošolski učitelj gospodarskega, delovnega in evropskega prava ter raziskovalec s področja prava korporacij in ustanov, korporativnega in javnega upravljanja ter družbene in korporativne odgovornosti. Je redni profesor, habilitiran leta 2003 na Univerzi v Ljubljani in na Univerzi v Mariboru ter znan-

stveni svetnik. Zaposlen je na Fakulteti za družbene vede, kjer pedagoško in raziskovalno deluje že od leta 1988. V letih 2010–11 je bil rektor Univerze na Primorskem, predsednik Rektorske konference RS in tedaj tudi predsednik Rektorske konference Alpe–Jadran. V letih 2015–17 je opravljal funkcijo dekana Fakultete za družbene vede. V letih od 1991–95 je bil član Vlade RS in minister za znanost in tehnologijo, v letih 2000–04 pa minister za notranje zadeve. V letu 1988 je bil član ZIS in minister za gospodarstvo v nekdanji skupni državi. Bil je dolgoletni predsednik sveta Slovenske znanstvene fundacije, predsednik UO UL, predsednik nadzornih svetov nekaj večjih korporacij, dolgoletni predsednik Društva pravnikov v gospodarstvu Ljubljana. Je predsednik UO ARRS. Ima 652 bibliografskih enot, od tega: 52 izvirnih in 13 preglednih znanstvenih člankov, 58 strokovnih člankov, 40 znanstvenih in 6 strokovnih monografij, 13 visokošolskih učbenikov, 21 samostojnih poglavij v monografijah. Predaval je na številnih univerzah v tujini (ZDA – Fullbright, Nemčija, Španija, Italija – Erasmus, Avstrija, Švedska – Tempus, Norveška, Rusija, Indija, Nepal, Nova Zelandija ...) in nastopal kot uvodni govorec ali kot govorec na 37 domačih in mednarodnih znanstvenih konferencah in simpozijih. Je oz. je bil nosilec ali raziskovalec pri številnih domačih in mednarodnih raziskovalnih projektih. Pomembnejše znanstvene monografije so: Lastnina in upravljanje, 1988 (GV), Delniška družba 1990 (GV), Korporacijsko upravljanje med Evropo in ZDA, 2001 (FDV), Osebe javnega prava, 2003 (GV), Korporacije, 2009 (Nebra), Comparative corporate law, 2010 (VerlagDM, Saarbrücken), Corporations and Partnerships, 2006, 2009, 2012 (Kluwer), Media law, 2014 (Kluwer), Pravo in institucije EU, 2007, 2012 (FDV) Družbena odgovornost, 2017 (FDV).

Matjaž Mulej

je rojen leta 1941, Slovenec, je doktor ekonomskih znanosti (s področja teorije sistemov) in doktor menedžmentskih znanosti (s področja inovacijskega menedžmenta), zaslužni profesor teorije sistemov in inovacij (od 2001). Deluje zlasti na Ekonomsko-poslovni fakulteti Univerze v Mariboru in v IRDO – Inštitutu za razvoj družbene odgovornosti. Je avtor dialektične teorije sistemov in teorije inovativnega poslovanja (za tranzicijske razmere). Objavljal je v več kot 40 deželah in služboval v šestih. Objavil je skoraj 2.000 tekstov, tudi (so) uredil preko 60 knjig in zbornikov v več državah. 15 semestrov je bil gostujoči profesor in raziskovalec v tujini, med drugim na Cornell U., Ithaca, NY (Fulbright), ZDA. Vsaj 50 nadaljnjih predavanj je imel kot posamična ali krajše obiske na več univerzah na vseh celinah. Bil je mentor 26 doktorjem in 62 magistrom. Kot svetovalec o celovitem ravnanju pri inoviranju je sodeloval s podjetji, zlasti slovenskimi, v obdobju 1981–2015 skoraj 500-krat. Bil je dekan in prorektor Univerze v Mariboru (1997–2001). Od leta 2006 se ukvarja s teorijo in aplikacijo družbene odgovornosti v okviru IRDO (www.irdo.si). V registru raziskovalcev ima številko 8082. Ima okrog 800 citiranj in več tisoč bralcev z vseh celin (podatki iz ResearchGate) in letno po 5 člankov v revijah prvega ranga (s soavtorji, ker meni, da je en sam avtor stežka dovolj celovit). Je član v treh akademijah znanosti in umetnosti: v Evropski akademiji znanosti in umetnosti v Salzburgu (2004), v Evropski akademiji znanosti in umetnosti v Parizu (2004), in IASCYS za systemske in kibernetske vede (Dunaj, 2010, zdaj Pau, Francija, prvi predsednik, zdaj podpredsednik). V International Federation for Systems Research (IFSR) je bil podpredsednik (2002–2006) in predsednik (2006–2010). (IFSR ima 46 asociacij članic s članstvom na vseh celinah.) Za delovanje na omenjenih področjih je dobil tako rekoč vsa možna priznanja v Jugoslaviji, Sloveniji, Mariboru, Univerzi v Mariboru in IRDO.

Mihael Jožef Toman

je biolog in ekolog, redni profesor za Ekologijo in varstvo celinskih voda na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani. Po diplomi leta 1978 je 15 let delal na Kemijskem inštitutu kot raziskovalec v Skupini za kemijo, biologijo in tehnologijo voda. Pokriva področja biološkega čiščenja odpadnih voda, monitoring rek in jezer, evτροφne procese, ekotoksikološke raziskave, kroženje polutantov v okolju in biološke metode vrednotenja kakovostnega stanja vodnih ekosistemov. Kariero je nadaljeval na Univerzi v Ljubljani, od leta 1998 je redni profesor za področje Ekologija in varstvo celinskih voda. Predava na Oddelku za biologijo BF, Oddelku za krajinsko arhitekturo BF in na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo. Več let je delal in raziskoval na Univerzi v Copenhagenu na Danskem. Po vrnitvi domov je ustanovil Skupino za limnologijo, ki jo vodi še danes. Raziskovalno deluje na Inštitutu Jožef Stefan pri raziskavah živega srebra v okolju in toksičnih vplivih na organizme. Bibliografija vsebuje prek 480 bibliografskih enot s področja ekologije in varstva celinskih voda. Bil je mentor 15 doktorantom, 16 magistrantom in prek 100 diplomantom, dekan Biotehniške fakultete, trenutno je prodekan za biologijo. Objavlja strokovne članke v domačih revijah, družbeno se angažira na področju varstva okolja. Predaval je na 80 kongresih doma in po svetu, udeležil se je ekoloških ekspedicij v Amazoniji, raziskoval izumirajoče Aralsko jezero in bil gostujoči profesor na KazNAU univerzi v Almatyju. Sodeluje v TV in radijskih oddajah, v medijih izpostavlja in komentira okoljske probleme doma in po svetu. Je član različnih komisij, biološkega (DBS) in prirodozlovnega društva (PDS) ter podpredsednik slovenskega društva za zaščito voda (SDZV). Je član uredniških odborov Proteusa in National Geographica, član sveta TNP, strokovne skupine za biologijo na Zavodu za šolstvo. Napisal je učbenik Ekologija z varstvom okolja, skripta za študente Varstvo celinskih voda in delovni priročnik za dijake Spoznajmo naše vode. V prostem času ureja cvetlični vrt in lastno zbirko metuljev.

Stane Pejovnik

je zasl. prof. dr. dr. hab.c., diplomiral, magistriral in doktortiral je na Univerzi v Ljubljani, kjer je bil izvoljen za rednega profesorja leta 1989. Pri 36 letih je postal direktor Kemijskega inštituta. Leta 1985 je tam ustanovil Laboratorij za elektrokemijo materialov. Bil je gostujoči profesor v ZDA (North Carolina State University) in Avstriji (Technische Universität Graz). Bil je dekan Fakultete za kemijo in kemijsko tehnologijo ter rektor Univerze v Ljubljani.

Ime prof. dr. Staneta Pejovnika je več kot trideset let tesno povezano z znanostjo in inženirstvom materialov, tako v slovenskem kot svetovnem merilu. Njegov doprinos k teoriji sintranja v prisotnosti tekoče faze ga nedvomno uvršča na vodilno mesto na področju v Sloveniji in med najpomembnejše raziskovalce tega področja na svetu. Skupaj s prof. Kališnikom je v Slovenijo vpeljal kvantitativno analizo mikrostrukture, poznano pod splošnim imenom stereologija. Ustanovil in vodil je skupino za elektrokemijo materialov (na Kemijskem inštitutu). Skupina pod njegovim vodstvom je dosegla vodilno vlogo pri pripravi nanostrukturiranih elektrod na povsem nov in originalen način. V osebni bibliografiji ima objavljenih preko 200 znanstvenih publikacij, od tega skoraj 100 člankov v uglednih mednarodnih revijah z visokim SCI. Je urednik 6 knjig. Kvaliteto raziskovalnih dosežkov kaže več kot 2600 citatov. Kot vabljeni plenarni predavatelj je predaval po vsem svetu. Je ali je bil član v mednarodnih uredniških odborih znanstvenih časopisov ter član več mednarodnih strokovnih združenj in znanstvenih akademij. Prejel je vrsto nagrad in priznanj, med njimi: nagrado Sklada Borisa Kidriča za izume in iznajdbe (1977), nagrado Sklada Borisa Kidriča za publikacije o sintranju v prisotnosti tekoče faze (1981). V letu 2012 je prejel častni doktorat univerze Clarkson, ZDA. Bil je državni sekretar za visoko šolstvo (2000–03), od leta 2013 je predsednik Slovenske nacionalne komisije za UNESCO in od leta 2015 stalni delegat Slovenije v IO UNESCO, ambasador Republike Slovenije v znanosti (1994). Je član Mednarodnega inštituta za znanost o sintranju, Inženirske akademije Slovenije (v letih 2014–2018 njen predsednik), Mednarodne inženirske akademije, član Svetovne akademije umetnosti in znanosti (2005) ter Evromediterranske akademije znanosti in umetnosti (2008).

Vito Turk

je rojen 27. junija 1937 v Osijeku, doktorski leti 1965 na Oddelku za kemijo in kemijsko tehnologijo Univerze v Ljubljani. Na Institutu Jožef Stefan (IJS) se je zaposlil leta 1961. V letih 1969 in 1970 se je podoktorsko izpopolnjeval v ZDA. Od leta 1971 do 1996 je bil vodja Odseka za biokemijo in molekularno biologijo IJS, od leta 1996 do 2005 pa direktor IJS. Kot znanstveni svetnik se je upokojil leta

2015. Leta 2017 je postal častni član IJS. Bil je redni profesor ter predstojnik katedre za biokemijo FKKT Univerze v Ljubljani. Od leta 2005 je predsednik Mednarodne podiplomske šole Jožefa Stefana. Bil je gostujoči profesor na mnogih uglednih univerzah v tujini in vabljen na mednarodne simpozije in kongrese v Evropi, Aziji ter Severni in Južni Ameriki. V letih 1978–88 je bil prvi predsednik Slovenskega biokemijskega društva, v letih 1987–91 predsednik Zveze biokemijskih društev Jugoslavije. Od 1987 do 1989 je bil predsednik Izvršnega komiteja Zveze evropskih biokemijskih društev – FEBS, od 1990 do 1998 pa generalni sekretar FEBS. Od 1997 do 2006 je bil član Izvršnega odbora Mednarodne zveze za biokemijo in molekularno biologijo – IUBMB. Od 2010 do 2015 je bil predsednik Znanstvenega sveta Agencije ARRS. Prejel je nagrado Borisa Kidriča za vrhunske znanstvene dosežke leta 1988, Zoisovo nagrado za vrhunske znanstvene dosežke leta 1998 ter Zoisovo nagrado za življensko delo leta 2014. Nagrado ambasador Republike Slovenije je prejel leta 1993 ter bil odlikovan s Srebrnim častnim znakom svobode Republike Slovenije leta 2002. Od leta 1991 je član Academia Europaea (London), od 1998 je redni član Mednarodne inženirske akademije (Moskva), od leta 1999 je član European Molecular Biology Organisation – EMBO ter od leta 2013 redni član SAZU. Prejel je še več domačih in tujih priznanj. Je ali je bil član mnogih uredniških odborov mednarodnih znanstvenih revij ter urednik več knjig in zbornikov. Njegovo raziskovalno delo sodi na področje biokemije in molekularne biologije proteinov in je postavil temelje moderne biokemije pri nas. Je aktiven v znanstveni politiki ter dosleden kritik nepravilnosti na tem področju. Objavil je okoli 500 člankov v mednarodnih revijah ter preko 100 objavljenih referatov z okoli 20.000 citati in h-indeksom 71.

Zvone Vodovnik

je upokojeni redni profesor delovnega in socialnega prava ter znanstveni svetnik. Njegovo delo zajema pravno tematiko in interdisciplinarno tematiko delovnih razmerij in socialne varnosti, upravljanja s človeškimi viri in industrijskih razmerij. Od leta 1986 do 1999 je bil direktor Inštituta za delo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

Akademsko delo je od leta 1997 opravljal na Univerzi v Ljubljani in Univerzi na Primorskem. Trajno je sodeloval tudi s Pravno fakulteto Univerze v Trstu, Evropsko pravno fakulteto v Novi Gorici in Fakulteto za državne in evropske študije na Brdu pri Kranju. V tem času je en mandat opravljal funkcijo prodekana Fakultete za management za raziskovalno dejavnost ter tri mandate funkcijo predsednika Akademskega zbora Fakultete za management v Kopru. Leta 1999 je bil izvoljen za vrhovnega sodnika Vrhovnega sodišča Republike Slovenije. Funkcijo vrhovnega sodnika je opravljal do leta 2002.

Je član mednarodnih in domačih društev s področja prava, upravljanja človeških virov in industrijskih razmerij. V letih 2002 do 2004 je bil predstavnik osrednje in vzhodne Evrope v Izvršnem odboru IIRA (International Industrial Relations Association), med letoma 1992 in 2000 pa predsednik Zveze društev za kadrovske dejavnosti Slovenije. V obdobju svojega poklicnega dela na univerzah je bil ves čas aktivni sodelavec različnih državnih organov ter organizacij slovenskih socialnih partnerjev – zlasti v zvezi s pripravo slovenske zakonodaje s področja delovnih razmerij in socialne varnosti. Kot znanstveni svetnik je evalvator slovenskih, tujih in mednarodnih raziskovalnih projektov s področja prava. Je avtor večjega števila znanstvenih in strokovnih del objavljenih doma in v tujini (934 enot osebne bibliografije – stanje avgust 2018) ter urednik ali sourednik več znanstvenih revij. Samostojno ali kot vodilni avtor je objavil več učbenikov in monografij. Med temi sta posebna pomena zlasti edini slovenski univerzitetni učbenik delovnega in socialnega prava *Osnove delovnega in socialnega prava*, Gospodarski vestnik, 2016, ter monografija, s katero je predstavil slovensko delovno pravo v mednarodnem prostoru – *Labour Law in Slovenia*, Kluwe 2012 (v soavtorstvu z dr. Etelko Korpič Horvat v letu 2015 ter z dr. Luko Tičarjem v letu 2018).

Ivan Svetlik

je redni profesor, zaposlen kot znanstveni svetnik na Fakulteti za družbene vede. V svoji akademski karieri se je največ ukvarjal s kadrovskim in socialnim področjem. Raziskoval in predaval je teme, kot so brezposelnost in zaposlovanje, trg delovne sile, sistem izobraževanja, kakovost delovnega življenja, socialna politika, upravljanje človeških virov in podobne. Večino

časa je deloval na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, tri leta pa je bil zaposlen tudi na Inštitutu za sociologijo. V letih 1993–1997 je bil dekan Fakultete za družbene vede, od leta 2005 do 2008 je bil prorektor in v času od 2013 do 2017 rektor Univerze v Ljubljani. V obdobju 2008–2012 je bil minister za delo, družino in socialne zadeve v vladi Republike Slovenije. Predsedoval je prvemu Svetu za visoko šolstvo Republike Slovenije in nato še Svetu za poklicno in strokovno izobraževanje. Bibliografija profesorja Svetlika obsega 44 znanstvenih, 33 strokovnih in 25 poljudnih člankov, 40 poglavij v znanstvenih in 21 v strokovnih monografijah. Je soavtor 9 znanstvenih in 12 strokovnih monografij ter 3 učbenikov. Med njimi kaže omeniti Menedžment človeških virov, Politika zaposlovanja ter Brezposelnost in zaposlovanje. Med njegovimi največkrat citiranimi članki so *Balancing Pluralism: New Welfare Mixes in Care for the Elderly* s soavtorjem A. Eversom, *Connecting Human Resource Management and Knowledge Management* s soavtorico E. Stavrou Costea in *European Human Resource Management Clusters* s soavtorjem M. Ignjatovićem. Profesor Svetlik je slovenske raziskovalce vključil v mednarodni longitudinalni projekt Cranet, ki poteka že 25 let. Kot rektor je spodbudil intenzivnejše mednarodno vključevanje Univerze v Ljubljani, kar se kaže v izboljšanju njenega uvrščanja na lestvicah svetovnih univerz. Od Katoliške univerze Leuven je prejel posebno odlikovanje za spodbujanje medsebojnega sodelovanja.

Mato Gostiša

je univ. dipl. pravnik z diplomo Pravne fakultete UL, magistriral je iz organizacijskih ved na Fakulteti za organizacijske vede UM, doktoriral pa iz sociologije (ožje področje: industrijski odnosi) na Fakulteti za družbene vede UL. Njegova bibliografija obsega štiri monografije, tri strokovne priročnike, več kot 400 strokovnih ter nekaj izvirnih in preglednih znanstvenih

člankov ter referatov na znanstvenih simpozijih in mednarodnih konferencah. Ožje področje njegovega strokovnega in znanstvenega udejstvovanja je razvoj različnih oblik sodobne delavske participacije (sodelovanje delavcev pri upravljanju, udeležba delavcev pri dobičku, notranje lastništvo zaposlenih, delavsko združništvo) in sistema ekonomske demokracije na splošno. Svojo strokovno kariero je začel leta 1977 kot pravnik v gospodarstvu, in sicer v podjetju Donit Medvode, kasneje je opravljal funkcijo družbenega pravobranilca samoupravljanja Občine Kranj, od leta 1989 do leta 1995 pa je bil vodja pravne službe Sveta gorenjskih sindikatov. Po tem je s statusom samostojnega podjetnika ustanovil ŠCID – Študijski center za industrijsko demokracijo, ki se ukvarja s svetovalno, izobraževalno in založniško dejavnostjo, specializirano predvsem na uvodoma omenjena strokovna področja, in katerega vodi še danes. Leta 1996 je bil pobudnik za ustanovitev Združenja svetov delavcev Slovenije (ZSDS), ki danes na povsem prostovoljni podlagi povezuje že prek 100 svetov delavcev iz najrazličnejših slovenskih podjetij, in prek katerega člani med drugim uresničujejo svoj organiziran vpliv tudi na sprejemanje zakonodaje in druga širše pomembna dogajanja za razvoj delavske participacije v Sloveniji. Je generalni sekretar tega združenja, obenem pa že od leta 1997 tudi urednik revije Ekonomska demokracija kot edine specializirane strokovno-informativne revije za to področje v Sloveniji.

Živko Bergant

je doktor poslovno organizacijskih znanosti, dolgoletni pooblaščen revizor in presojevalec poslovne odličnosti, certificirani poslovodni računovodja, certificirani preiskovalec prevar, veščak Zveze ekonomistov Slovenije, član UO Zveze ekonomistov Slovenije, docent in predsednik akademskega zbora na Visoki šoli za računovodstvo in finance v Ljubljani. Temeljna strokovna področja so računovodstvo, analiza in načrtovanje poslovanja, organiziranje poslovanja. Trenutno je upokojen, dolgoletni svetovalec poslovodstvu podjetij na ITEO, svetovalni organizaciji. Pred tem je delal v gospodarstvu kot računovodja, finančni direktor in pomočnik direktorja. Med pomembnejšimi strokovnimi sodelovanji je bilo delo glavnega oblikovalca Kodeksa poslovnofinančnih načel, Kodeksa poklicne etike poslovnega finančnika v okviru Slovenskega inštituta za revizijo in Kodeksa načel notranjega poročanja v okviru Inštituta za poslovodno računovodstvo pri visoki šoli za računovodstvo in finance. Je oblikovalec celovitega modela kapitalske ustreznosti podjetij in novega pogleda na dodano vrednost. Doslej ima objavljenih 378 bibliografskih enot (COBISS) in tri v teku, med njimi 13 knjig in številne strokovne članke ter referate na posvetovanjih in konferencah.

Črt Poglajen

je univerzitetni diplomirani politolog. Vodi Inštitut za študije prekariata (IŠP) in spletno stran Skozi oči prekariata. Kariero je začel v tiskanih in elektronskih medijih, kot višji svetovalec pa je bil zaposlen tako na evropskih kot tudi na regijskih projektih. V izobraževanju je vodil skupine, ki so pogosto šteje več kot 140 ljudi, kot urednik pa je pripravil tri zbornike na temo prekarnega dela. V zborniku strokovnih referatov je - ob iniciativi Ekonomske fakultete - 20 eminentnih akademikov povabil, da naredijo razmislek o prekarnosti. S tem je bil problem prvič sočasno osvetljen z zornega kota ekonomije, sociologije, politologije, prava in medicine dela. Pred aprilom 2018 je organiziral dva strokovna simpozija na temo prekarnosti, pred predčasnimi državnoborskimi volitvami junija 2018 pa je organiziral okroglo mizo z ministrom za gospodarstvo in ministrico za delo ter okroglo mizo, na kateri so o odpravi prekarnosti spregovorili člani parlamentarnih strank. V zbornikih intervjujev je povezal pogovore s prvim, tretjim in četrtem predsednikom republike, vodji večine političnih strank, največjih sindikalnih central ter raziskovalcev iz Slovenije in tujine. S tem je prispeval k dvigu pozornosti javnosti in k intenzivaciji razmisleka o prekarnosti. Prvi zbornik intervjujev je med 5000 izdanimi deli prišel med 5 izbranih, ki so se leta 2017 potegovala za naziv slovenske knjige leta. Pomemben projekt, ki ga s sodelavci trenutno izvaja, je priprava poglobljenih intervjujev s prekarci. To bo družbeno zaznavo problema povežalo s konkretnimi problemi prekarno zaposlenih. Da pa bi problem pomagal vključiti v širši kontekst, se je pridružil tudi iniciativi za družbeno odgovornost in znotraj 12 zahtev s svojim prispevkom utrdil odnos do dela.

Maks Tajnikar

je doktor ekonomije in podjetništva ter redni profesor Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani. Bil je minister za malo gospodarstvo (1992–1993) in minister za gospodarstvo (1993–1996) v vladi Republike Slovenije. V obdobju 2001–2007 je bil dekan Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani. Objavil je več kot 500 znanstvenih in strokovnih

člankov v različnih domačih in tujih časopisih, učbenike s področja mikroekonomike, makroekonomike, upravljalne ekonomike, managiranja rastočih poslov, podjetništva in post-keynesianske ekonomske teorije. Je avtor petih knjig in soavtor v večjem številu knjig in monografij. Kot avtor ali soavtor je objavil več kot 65 recenziranih znanstvenih tekstov. Sodeloval je na več kot 70 mednarodnih konferencah in izdelal več kot 90 svetovalnih del. V zadnjih petih letih je bil uvodničar na štirih mednarodnih konferencah. Že od osemdesetih let je objavljajal v časopisih in strokovnih revijah. Bil je član nadzornih svetov in svetov bolnišnic (tudi UKC Ljubljana) ter ustanovitelj večjega števila novih študijskih programov v Sloveniji in v tujini, med drugim tudi podiplomskega programa Ekonomika in management v zdravstvenem varstvu Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani. Sedaj raziskovalno največ deluje na področju makroekonomike, ekonomike rastočih podjetij, ekonomike javnega sektorja in zdravstvene ekonomike.

Lojze Sočan

je razvojni ekonomist. Diplomiral, magistriral in doktoriral je na Ekonomski fakulteti (EF) Univerze v Ljubljani. Izpopolnjeval se je v ZDA (New England Merchants National Bank of Boston), na Japonskem (International Development Center of Japan; MITI) in Evropi (Institut fuer Weltwirtschaft, Kiel; OECD, IMD). Delal je v gospodarstvu, na GZS, na Inštitutu za ekonomska raziskovanja, v 80. letih kot njegov direktor, v prvi polovici 90. let kot predstavnik Slovenije ter odgovoren za razvoj na Misiji Slovenije pri EU, po vrnitvi je predaval na EF, FDV in drugih šolah ter kot zaslužni redni profesor UL na Mednarodni podiplomski šoli Inštituta Jožef Štefan. Objavljenih ima nad 200 strokovnih in znanstvenih razprav ter intervjujev in predavanj v domačih in tujih revijah in časopisih. Sodeloval je pri oblikovanju strategije Slovenije in Jugoslavije (v študiji OECD) s poudarkom na znanju, tehnološkem razvoju in institucijah (1980), pri strategiji Slovenije (1996) s poudarkom na nujni tehnološko-inovacijski prenovi gospodarstva in družbe v nasprotju z uradno tezo o zadostnosti odprtosti trga. Kot vodja mednarodne primerjalne študije Simulacije trajnostnega razvoja (2004) ugotavlja optimalno upravljanje družbe in vodenje gospodarstva (governance) za prehod med globalne razvojne liderje. Je avtor knjige *Pot v gospodarsko razvitost*, 1978, s poudarkom na dolgoročni skladnosti vizije, institucij in politik Slovenije ter soavtor *Japonska od posnemanja do izvirnosti*, 1982, s poudarkom na strategiji prehoda te države med visoko razviti svet; *Forces Shaping the EU*, 2008, z opozorilom, da so velike članice s tem, ko so po zadnjem velikem voditelju Delorsu vizionarjem onemogočile vodenje EU, razdvojile EU na globalno obetavni sever in center ter neobetavni jug in vzhod in s tem odločilno zmanjšale gospodarsko, tehnološko, vojaško in politično moč EU; *Analysis and Visions of Europe*, 2011, z ugotovitvijo, da mora EU za ponovno konvergentnost razvoja in globalno moč poenotiti vizijo, institucije in temeljne politike. Je tudi soavtor drugih knjig in raziskav. Je prejemnik nagrade Sklada Borisa Kidriča za knjigo *Pot v gospodarsko razvitost*, priznanja SR Slovenije red dela z zlatim vencem ter priznanje MZZ Republike Slovenije za izredno uspešno sodelovanje pri uresničevanju ciljev in nalog MZZ Republike Slovenije.

Bogomir Kovač

je redni profesor na Ekonomski fakulteti v Ljubljani na dodiplomskem in podiplomskem študiju s področja ekonomike in ekonomike okolja, ekonomske filozofije, primerjalne analize ekonomskih sistemov in podjetništva. Je gostujoči profesor na tujih univerzah. V tujini se tudi nenehno

izpopolnjuje. Je član mednarodnih ekonomskih združenj (European Economic Association, Strategic Planning Society, Hegell Gesellschaft Berlin). Izkušnje si je pridobival s poslovnim svetovanjem, svetovanjem na vladni ravni kot član strateških vladnih svetov. Deloval je v slovenskih nadzornih svetih in je nekdaj predsednik nadzornega sveta Droge d. d. Je avtor strokovnih člankov, samostojnih knjižnih del, kolumnist in publicist.

Mejra Festić

je redna profesorica ekonomske teorije, ekonomske politike in ekonometrične analize, politične ekonomije in financ na Ekonomsko poslovni fakulteti Univerze v Mariboru. V letih 2007 do 2011 je bila prorektorica za študijske zadeve Univerze v Mariboru in vodja programske raziskovalne skupine, financirane od ARRS Agencije Republike Slovenije za razisko-

valno dejavnost s projektom Inter-dependenčni model rasti, razvoja in ravnovesja slovenskega gospodarstva. Bila je tudi predstojnica EIPF Ekonomskega inštituta Pravne fakultete v Ljubljani in nosilka številnih aplikativnih projektov za gospodarstvo. V letu 2010 je bila tudi predsednica Agencije za energijo Republike Slovenije. V letih 2011 do 2017 je bila viceguvernerka Banke Slovenije, vodila je Posrebno inšpekcijsko skupino Banke Slovenije in po mandatu bila tudi svetovalka na Banki Slovenije. V letih 2004 do 2006 je živela in delala v oddelku za finančno stabilnost na Bank Austria na Dunaju. Kot gostujoča predavateljica je gostovala tudi na univerzah v tujini in je medijsko zelo prepoznavna.

Anja Strojín Štampar

je odvetnica – svetovalka v odvetniški pisarni Jadek & Pensa v Ljubljani. Specializirana je za področje korporacijskega prava, korporativnega upravljanja, finančnega prava ter insolvenčnega prava in prestrukturiranje. Z več kot petnajstletnimi izkušnjami na vodstvenih in vodilnih delovnih mestih v gospodarskih družbah je pridobila poglobljeno pravno in poslovno znanje na področju upravljanja premoženja, pokojninskih skladov in gospodarskih družb. Poklicne izkušnje je pridobila

tudi na različnih delovnih mestih v pravosodju. Je doktorica pravnih znanosti s področja korporacijskega prava ter magistra poslovnih ved (MBA). Na Univerzi McGill (Kanada) je opravila podiplomski študij mednarodnega gospodarskega prava (LL.M), na Univerzi v Ljubljani pa je poleg prava diplomirala tudi iz francoščine in splošnega jezikoslovja. Je avtorica več pisnih strokovnih prispevkov in predavateljica na strokovnih srečanjih (Dnevi slovenskih pravnikov, Dnevi zavarovalništva, izobraževalni dogodki Združenja nadzornikov Slovenije). Pri svojem raziskovalnem delu se osredotoča na sisteme upravljanja gospodarskih družb. S tem namenom je izvedla dve raziskavi o izvajanju enotirnega sistema upravljanja delniških družb v Sloveniji, in sicer v letu 2011 in 2017. O izsledkih raziskav ter o pravnih in poslovnih vidikih enotirnega sistema upravljanja pripravlja strokovno monografijo. Sodeluje tudi pri pripravi priporočil dobre prakse korporativnega upravljanja pri Združenju nadzornikov Slovenije.

Rudi Rizman

je redni profesor za sociologijo in politične vede; dr., dr. (Univerzi v Ljubljani in na Harvardu) na Fakulteti za družbene vede (FSPN) in Filozofski fakulteti na Univerzi v Ljubljani. V letih 2003–2009 je bil predsednik Znanstvenoraziskovalnega inštituta na Filozofski fakulteti, UL. Je avtor številnih knjig, med drugimi: *Uncertain*

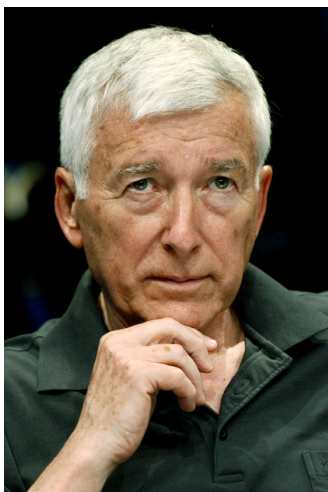
Path – Transition and Consolidation of Democracy in Slovenia (Texas University Press), 2006; in v italijanskem jeziku na Univerzi v Bologni) 2006; *Globalizacija in avtonomija – prispevki za sociologijo globalizacije*, (FF UL), 2008, tudi v hrvaščini (*Politiška kultura*, Zagreb), 2014; *Odprte sociološke agende: globalizacija, demokracija in intelektualci* (FF UL), 2014; *Čas /brez/ alternative – sociološke in politološke refleksije* (FF in FDV, UL), 2014; itd. Med najodmevnejše znanstvene članke sodijo: *Globalizacija – odprta sociološka agenda*, *Teorija in praksa*, let. 47, št. 2/3, str. 374–391; *Pot h krizi: od dogme o vsemogočnosti trga do erozije demokracije*, *Teorija in praksa*, let. 48, jub. števil, str. 1203–1222; *Missing in transition: intellectuals*, v Donskis Leonidas (ur.), *Yet another Europe after 1984*, Amsterdam – Rodopi, 2012, str. 95–108; *Humanistika v času globalne hegemonije neoliberalizma*, SAZU, 2014, itd.

Predava na Univerzi v Bologni in Sarajevu (na obeh redno predava dva predmeta), je gostujoči predavatelj na univerzah Harvard, MIT, LSE, Regensburg, Freie Universität v Berlinu, Univerza v Krakovu, Univerza Michigan, Univerza v Minsku, Karlova univerza v Pragi, Univerza v Kaliforniji – San Diego, Univerza v Pittsburgu, Hebrejska univerza v Jeruzalemu itd.

Mednarodni raziskovalni projekt: Mednarodna raziskovalna skupina na kanadski Univerzi McMaster na temo Globalizacije in avtonomije (2002–2007); raziskovalna štipendija na Woodrow Wilson Centru v Washingtonu (1996) itd.

Je častni član Slovenskega sociološkega društva in prejemnik nagrade Sklada Borisa Kidriča za znanstveno delo (1982), član Mednarodnega Russellovega razsodišča (1966–); član Komisije Jean-Paul Sartra za podeljevanje alternativne Nobelove nagrade, soustanovitelj Mirovnega inštituta, član Sveta za človekove pravice in državljanske svoboščine (Ljubljana, 1989–), ustanovni član referenčne revije *Nations and Nationalism* (LSE-London) itd.

Miran Mihelčič

je upokojen redni profesor za ekonomiko in organizacijo poslovanja na Fakulteti za računalništvo in informatiko (FRI) Univerze v Ljubljani (UL). V svojem raziskovalnem delu se je posvečal predvsem uporabniškim vidikom teorije organizacije, analizi poslovanja in organizacije, problematiki delitve dohodka ter organizacijskim in ekonomskim vidikom ravnateljskih informacijskih sistemov. Po končani fakulteti se je leta 1965 najprej zaposlil v IMP – Industrijskem montažnem podjetju,

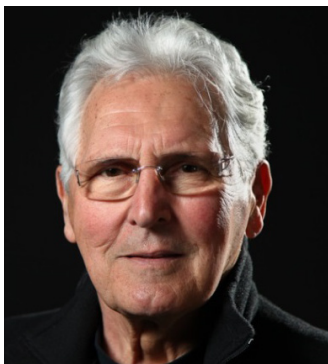
Ljubljana, kjer se je najprej ukvarjal z analizo poslovanja, nato pa postal direktor službe za organizacijo in informacijski sistem. V obdobju 1975–1981 je bil zaposlen na Gospodarski zbornici Slovenije v Ljubljani, nazadnje kot vodja službe za trg, ustvarjanje (dodane vrednosti) in delitev dohodka. Za delo v zbornici je bil odlikovan z redom dela s srebrnim vencem. Leta 1979 je bil habilitiran za docenta za ekonomiko in organizacijo poslovanja na Univerzi v Ljubljani – Fakulteta za elektrotehniko. Za rednega profesorja je bil izvoljen leta 1990. Leta 1985 je bil kot britanski štipendist raziskovalni sodelavec na sedanji univerzi v Cranfieldu. Več let je bil podpredsednik Društva ekonomistov Ljubljana in nato še Zveze ekonomistov Slovenije. V času svojega dela na FRI je bil 8 let predstojnik katedre za splošne predmete in matematiko ter skoraj 10 let predsednik upravnega odbora fakultete. V letih 1988–1992 je bil predsednik odbora za gospodarsko-finančna vprašanja UL. Bil je podpredsednik in nato predsednik Zbora združenega dela v občini Ljubljana Vič-Rudnik ter vodja delegacije te občine za prosvetno-kulturno področje v Skupščini SR Slovenije. V letih 1987–1990 je bil član Ustavne komisije te skupščine. Napisal je več knjig (Ekonomika poslovanja za inženirje, Organizacija in ravnanje, Poslovne funkcije itn.). Bil je član uredniških odborov revij »Economic and Business Review«, »Dynamic Relationships Management Journal« ter »International Journal of Quality and Service Sciences«. Sodeloval je na več kot 10 mednarodnih posvetovanjih, tudi kot usmerjevalec razprav, predvsem v okviru EGOS – Evropskega združenja za organizacijske študije. Je častni član Zveze ekonomistov Slovenije (od leta 2001) in društva Slovenska akademija za management (od leta 2017).

Anton Bebler

je študiral družbene in naravoslovne vede v petih jezikih na šestih univerzah, vključno z Univerzo v Ljubljani. Diplomiral in magistriral je iz mednarodnih odnosov na Fakulteti za politične vede Beograjske univerze, magistriral in doktoriral iz političnih ved na Univerzi Pennsylvania v Philadelphiji, ZDA. Bil je zaposlen kot raziskovalec na Inštitutu za mednarodne odnose v Beogradu, kot asistent na Univerzi Pennsylvanie ter kot raziskovalec na Univerzi Princeton v ZDA. Od leta 1972 je zaposlen na Fakulteti za družbene vede (nekdanji FSPN) Univerze v Ljubljani. Bil je prvi predstojnik študija obramboslovja (1975–1979), prodekan (1983–1985), je redni profesor na tej fakulteti od leta 1986. Bil je gostujoči profesor na petih univerzah v ZDA, na Diplomatski in Vojaški akademiji na Dunaju, na Inštitutu za mednarodno politiko v Stockholmu, na Hebrejski univerzi v Jeruzalemu, na univerzah v Salzburgu in Münchnu, na Inštitutu za podiplomske mednarodne študije v Ženevi itn. Doma in v tujini je objavil prek 500 znanstvenih in strokovnih del – samostojnih knjig, brošur in člankov ter poglavja v treh ducatih mednarodnih strokovnih zbornikov in glasil, ki so izšli v ZDA, Veliki Britaniji, Franciji, Nemčiji, Italiji, Švici, Avstriji, Španiji, na Švedskem, na Poljskem, v Ruski federaciji, Kanadi, Indiji, v Koreji, na Japonskem in v drugih državah. Sodeloval je na številnih kongresih, znanstvenih konferencah in zborovanjih. Bil je član vodstvenih organov Mednarodnega združenja za politične vede (IPSA), Mednarodnega sociološkega združenja (ISA) in nekaterih drugih mednarodnih strokovnih organizacij. Leta 1991 je dal pobudo za ustanovitev in postal prvi predsednik Slovenskega sveta Evropskega gibanja. Leta 1992 je bil imenovan za stalnega predstavnika – veleposlanika pri Evropskem uradu OZN v Ženevi in pri drugih mednarodnih organizacijah s sedežem v Švici. Po končanju veleposlaniškega mandata se je vrnil na Fakulteto za družbene vede v Ljubljani. Bil je aktiven v družbenem in političnem življenju in v številnih slovenskih medijih. Bil je izvoljen za predsednika Evroatlantskega sveta Slovenije, Slovenske izseljenske matice in Slovenskega okteta. Leta 2011 mu je Univerza v Ljubljani podelila zlato plaketo, leta 2015 pa naziv zaslužni profesor.

Niko Toš

je zaslužni profesor Univerze v Ljubljani, pravnik in sociolog; ustanovni član (1961), predavatelj in raziskovalec na FDV UL; sodi med začetnike moderne sociologije, posebej empiričnega raziskovanja v Sloveniji; ustanovil je in vodil Center za raziskovanje javnega mnenja (1966–2014), bil dolgoletni direktor IDV in dekan FDV; ustanovil in vodil CRU UL in ADP FDV;

zasnoval in vodil program Slovensko javno mnenje (1968) in ga vključil v mednarodne infrastrukturne programe (Internacional Social Survey, World Value Survey in European Value programme, European Social Survey itd.); je avtor, soavtor in urednik več desetih znanstvenih in strokovnih knjig, več desetih znanstvenih člankov in monografij ter več stotin strokovnih člankov in raziskovalnih poročil; bil je ustanovni član (1965) in predsednik Slovenskega sociološkega društva (SSD) ter podpredsednik in predsednik Jugoslovanskega združenja za sociologijo ter član Raziskovalnega sveta (ISA); bil je član vrste mednarodnih programskih in projektnih svetov, član in predsednik Sveta za znanost in tehnologijo RS ter ustanovni predsednik (2006) in član UO ARRS; njegove znanstvene publikacije obravnavajo probleme s področij metodologije družboslovnega raziskovanja, raziskovanja socialne strukture, mednarodnih migracij, javnega mnenja, vrednot in religioznosti, stališč do sistema in zaupanja v institucije, procesov demokratizacije, političnih strank in volitev ter mednarodnega primerjalnega raziskovanja na teh področjih. Ilustrativni izbor knjižnih publikacij: (soavtor V. Rus) Vrednote Slovencev in Evropejcev: analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja, 2005; (sourednik K. H. Mueller) Primerjalno družboslovje: metodološki in vsebinski vidiki, 2011; (soavtor K. H. Mueller) Towards a new kind of social science: social research in the context of science II and RISC-societies, (Complexity, design, society, vol. 20) Vienna: Echoraum; (urednik in soavtor) Vrednote v prehodu – knjižna serija dokumentira program SJM 1968–2018 (VP I, 1997; VP II, 1999; VP III, 2004; VP IV, 2009; VP V, 2012; VP VI, 2012; VP VII, 2013; VP VIII, 2014; VP IX, 2014; VP X, 2014; VP XI, 2017; VP XII, 2018 - v pripravi). Prejel je več fakultetnih in univerzitetnih priznanj, je častni član Slovenskega sociološkega društva in prejemnik srebrnega častnega znaka Republike Slovenije.

Svojega uspeha v Krki ne merijo le s številkami. Poleg ustvarjanja dobrih poslovnih rezultatov je zanje pomembno tudi, da zaposlenim in prebivalcem v okolju, v katerem Krka deluje, omogočajo bogatejše, bolj kakovostno in lepše življenje.

Družbena odgovornost in spodbujanje zdravega življenjskega sloga sta dve od Krkinih temeljnih usmeritev. Dosegajo ju z uravnoveženim trajnostnim razvojem, ki zagotavlja ohranitev zdravega in čistega okolja sedanjim in prihodnjim rodovom. To je njihovo vodilo tako pri raziskovalnem delu kot tudi izboljševanju proizvodnih procesov, izobraževanju ljudi, vlaganju v tehnologije za zmanjševanje vplivov na okolje in zaposlene, skrbi za prijetno delovno okolje ter prispevku za napredek družbene skupnosti.

V skladu s svojim temeljnim poslanstvom živeti zdravo življenje večino sponzorskih in donatorskih sredstev namenjajo projektom, ki so povezani z zdravjem in kakovostjo življenja. Prednost dajejo dolgoročnim projektom na zdravstvenem in humanitarnem področju, vlagajo v šport, izobraževanje, znanost, kulturo in v humanitarne dejavnosti. Podpirajo predvsem tiste, ki v ospredje postavljajo delo z mladimi in razvijanje njihovih talentov ter množičnost.

gorenjegroup

V Gorenju dosledno spoštujejo temeljna načela družbene odgovornosti:

- Zaposleni – pošteno in enakopravno obravnavanje zaposlenih ter spoštovanje temeljnih človekovih pravic.
- Uporabniki – etično in pošteno poslovanje.
- Okolje – odgovorno ravnanje z okoljem.
- Sponzorstvo – odgovoren odnos do ožje lokalne skupnosti in širšega družbenega okolja.

V Studiu Moderna razumemo, da smo tudi del skupnosti. Zato sodelujemo v različnih humanitarnih akcijah ter pomagamo reševati najbolj ranljive in deprivilegirane družbene skupine ter podpiramo družbeno odgovorne projekte in iniciative.

Kot delodajalec spodbujamo uveljavljanje naših vrednot, razvijamo spodbudno, razvojno naravnano delovno okolje, v katerem podpiramo razvoj potencialov naših sodelavk in sodelavcev.

10 zahtev za več družbene odgovornosti v Sloveniji in v svetu

- 1. Družbena odgovornost do naravnega okolja** (odgovornost nosilcev oblasti do prostora, za izbiro in uporabo energetskih virov, za ravnanje z odpadki in za učinke novih tehnologij itd.).
- 2. Družbena odgovornost do prihodnjih rodov** (vrnitev veljave znanosti in izobraževanju, gospodarska rast za vse, perspektive mladih).
- 3. Družbena odgovornost do starejših, invalidov in do zdravja** (dostojna rast pokojnin, odprava prisilnega upokojevanja in prekomernega čakanja na zdravstvene storitve in izboljšanje socialnih storitev).
- 4. Družbena odgovornost do dela** (dostojno plačilo za delo, odprava brezpravnega prekarnege dela) **in do delavcev** (vrnitev družbene veljave delu, korporacijske pravice iz dela kot človekove pravice).
- 5. Družbena odgovornost do gospodarske in razvojne politike in do podjetništva** (podjetniška ustvarjalnost kot temelj korporacijskim pravicam).
- 6. Družbeno odgovorno korporacijsko upravljanje** (sprejem Državnega programa družbene odgovornosti korporacij, nosilcev kapitala in politične oblasti).
- 7. Družbeno odgovorno upravljanje javnega premoženja** (ločitev nadzorstvene od regulatorne funkcije in prenehanje s političnim kadrovanjem).
- 8. Družbeno odgovorno javno upravljanje** (spopad s krizo strankarskega sistema, uveljavitev neposrednega in odločilnega vpliva volivca na izbiro kandidatov in odgovornost poslancevnjihovim volivcem tudi z možnostjo odpoklica).
- 9. Družbena odgovorna zunanja in varnostna politika** (ureditev mej in nasledstvenih vprašanj in konec razglašene zunanje politike).
- 10. Družbena odgovornost do zgodovine** (opustitev konstruktov post-resničnosti in staromodnih in preživelih razmerij med delom in kapitalom).

